

Obres escollides de Rosa Luxemburg en català

**L'ACUMULACIÓ DEL CAPITAL
ROSA LUXEMBURG
1913**

Versió catalana establerta des de: *La acumulación del capital*, Edicions Internacionals Sedov (<http://grupgerminal.org/?q=node/450>)

Edicions internacionals Sedov

Núcleo en defensa
del marxismo

Germinal

Pròleg.....	4
PRIMERA PART	5
El problema de la reproducció.....	5
CAPÍTOL I.....	5
Objecte d'aquesta investigació	5
CAPÍTOL II.....	11
Anàlisi del procés de reproducció, segons Quesnay i Adam Smith	11
CAPÍTOL III	17
Crítica de l'anàlisi de Smith	17
CAPÍTOL IV	22
L'esquema marxista de la reproducció simple	22
CAPÍTOL V	29
La circulació dels diners	29
CAPÍTOL VI	35
La reproducció ampliada	35
CAPÍTOL VII.....	40
Anàlisi de l'esquema marxista de la reproducció ampliada	40
CAPÍTOL VIII	48
Intents de solució de la dificultat per Marx	48
CAPÍTOL IX.....	55
La dificultat des del punt de vista del procés de circulació.....	55
SEGONA PART.....	62
Exposició històrica del problema	62
PRIMER ASSALT	62
Controvèrsies entre Sismondi-Malthus i Say-Ricard Mac Culloch.....	62
CAPÍTOL X	62
La teoria sismondiana de la reproducció	62
CAPÍTOL XI	69
Mac Culloch contra Sismondi	69
CAPÍTOL XII.....	74
Ricardo contra Sismondi	74
CAPÍTOL XIII	77
Say contra Sismondi	77
CAPÍTOL XIV	80
Malthus	80
SEGON ASSALT.....	83
Controvèrsia entre Rodbertus i von Kirchmann.....	83
CAPÍTOL XV	83
La teoria de la reproducció de von Kirchmann	83
CAPÍTOL XVI	87
Rodbertus i la seua crítica de l'escola clàssica	87
CAPÍTOL XVII.....	92
Anàlisi de la reproducció per Rodbertus	92
TERCER ASSALT.....	100
Struve-Bulgakow- Tugan-Baranowski contra Woronzof-Nicolai-on	100
CAPÍTOL XVIII	100
Nou plantejament del problema.....	100
CAPÍTOL XIX	102
El senyor Woronzof i el seu "excedent".....	102
CAPÍTOL XX	105

Nikolai-on.....	105
CAPÍTOL XXI.....	108
Les “terceres persones” i els tres imperis mundials de Struve.....	108
CAPÍTOL XXII.....	111
Bulgakof i el seu complement de l’anàlisi marxista.....	111
CAPÍTOL XXIII.....	116
La “desproporció” del senyor Tugan-Baranowski.....	116
CAPÍTOL XXIV.....	121
L’ocàs del marxisme “legal” rus.....	121
TERCERA PART.....	123
Les condicions històriques de l’acumulació.....	123
CAPÍTOL XXV.....	123
Contradiccions de l’esquema de la reproducció ampliada.....	123
CAPÍTOL XXVI.....	131
La reproducció del capital i el seu medi ambient.....	131
CAPÍTOL XXVII.....	139
La lluita contra l’economia natural.....	139
CAPÍTOL XXVIII.....	146
La introducció de l’economia de mercaderies.....	146
CAPÍTOL XXIX.....	150
La lluita contra l’economia camperola.....	150
CAPÍTOL XXX.....	160
Els emprèstits internacionals.....	160
CAPÍTOL XXXI.....	172
Aranzels protectors i acumulació.....	172
CAPÍTOL XXXII.....	175
El militarisme com a camp de l’acumulació del capital.....	175

Pròleg

El present treball, em fou inspirat per la *Introducció a l'Economia Política*, obra de vulgarització en què porte ja molt de temps treballant, constantment interrompuda per la meua tasca a l'escola del Partit i per les meues campanyes d'agitació. Al gener d'enguany, després de les eleccions al Parlament, en escometre novament aquell treball per tal d'acabar, almenys en les seues línies generals, aquesta vulgarització de la teoria econòmica marxista, ensopeguí amb una dificultat inesperada. No assolia exposar amb suficient claredat el procés global de la producció capitalista en el seu aspecte concret, ni els seus límits històrics objectius. Aprofundint en l'assumpte, vaig arribar a la conclusió que no es tractava simplement d'una dificultat d'exposició, sinó que aquesta dificultat era la closca d'un problema teòricament relacionat amb la doctrina del tom II d'*El Capital* de Marx, i que, a més a més, transcendia a la pràctica de la política imperialista actual i a les seues arrels econòmiques. He intentat formular amb tota exactitud científica aquest problema. Si ho hagués assolit, el meu treball no tindria només un interès teòric pur, sinó que també tindria, al meu parer, una certa importància per a la nostra lluita pràctica contra l'imperialisme.

ROSA LUXEMBURG
Desembre, 1912

PRIMERA PART

El problema de la reproducció

CAPÍTOL I

Objecte d'aquesta investigació

Entre els serveis imperibles prestats per Marx a l'economia política teòrica figura el seu mode de plantejar el problema de la reproducció del capital social en conjunt. És significatiu que en la història de l'economia política només apareguen dos intents d'exposició exacta d'aquest problema: en els seus començaments, el del pare de l'escola fisiocràtica, Quesnay, i al final el de Karl Marx. Durant el període intermedi, el problema no deixa de preocupar l'economia política burgesa, però aquesta, amb tot, no arriba ni tan sols a plantejar-se'l en la seua puresa (separat dels problemes semblants que amb ell es relacionen) ni tampoc, ni de bon tros, a resoldre'l. No obstant això, donada la importància fonamental d'aquest problema, cal afirmar fins a un cert punt que només tenint en compte aquests intents és possible seguir en general les vicissituds de l'economia científica.

En què consisteix el problema de la reproducció del capital total?

Reproducció, en el sentit literal de la paraula, és senzillament producció nova, reiteració, renovació del procés de producció. I a primera vista, sembla que no es veu per què ha de ser necessari distingir el concepte de la reproducció de la producció per a tots comprensible, ni per què hom ha d'emprar per a designar-lo una expressió nova i desconcertant. Però, la repetició, la renovació constant del procés de producció, ens brinda ja per si mateix un element d'importància. En primer terme, la reiteració regular de la producció és el supòsit i fonament general del consum regular i, per tant, la condició prèvia de l'existència cultural de la societat humana davall totes les seues formes històriques. En aquest sentit, el concepte de la reproducció conté un element entrelaçat a les formes de la cultura. La producció no es podrà reiterar, no seria possible la reproducció, si com a resultat dels períodes de producció anteriors no quedaren en peu determinades condicions prèvies, matèries primeres, forces de treball. Però en les fases primitives de la civilització, quan l'home comença a dominar la naturalesa exterior, aquesta possibilitat de renovar la producció depèn en major o menor escala de l'atzar. Mentre la caça o la pesca constitueixen la base principal de l'existència de la societat, la reiteració regular de la producció es veu sovint interrompuda per períodes de fam general. En alguns pobles primitius, els requisits perquè la reproducció siga un procés regular reiterat troben des de molt enjorn expressió tradicionalment i socialment obligatòria en certes cerimònies de caràcter religiós. Així, segons les minucioses investigacions de Spencer i Gillen, el culte totemista dels negres australians únicament és, en els fons, la tradició cristallitzada en cerimònies religioses de certes mesures reiterades regularment des de temps immemorials per a l'adquisició i conservació dels seus elements mitjans de vida. Però només el cultiu de la terra, la utilització dels animals domèstics i la ramaderia per a fins alimentaris fan possible l'alternativa regular de producció i consum que constitueixen la nota característica de la reproducció. En aquest sentit, el concepte de la reproducció conté quelcom més que la mera reiteració, implica ja un cert nivell en el domini de la naturalesa exterior per la societat, o, dit en termes econòmics, un cert nivell en la productivitat del treball.

D'altra banda, el procés de la producció és, en tots els graus de l'evolució social, una unitat formada per dos elements distints, tot i que íntimament relacionats: les condicions tècniques i les socials, és a dir, de la relació dels homes amb la naturalesa i de les relacions dels homes entre si. La reproducció depèn en el mateix grau d'ambdós factors. Ja hem dit fins a quin punt es troba superada a les condicions tècniques del treball humà i és resultat d'un cert nivell en la productivitat del treball. Però no menys decisives són les formes socials de producció imperants. En una tribu agrària comunista primitiva, la reproducció (i amb ella, tot el pla de la vida econòmica) estarà a càrrec de la totalitat d'aquells que treballen i dels seus òrgans democràtics; decidir quan han de començar els treballs, la seua organització, vetllar perquè es reunisquen diversos factors (matèries primeres, instruments i forces de treball) i, finalment, determinar l'abast i pla de la reproducció, són fruit de la col·laboració organitzada de tots dins de la comunitat. En una explotació sobre la base d'esclaus o en un feu senyorial, la reproducció s'arranca a la força i està reglamentada en tots els seus detalls sobre un règim de domini personal, règim que no coneix més frontera que el dret del poder senyorial centralitzat a disposar d'una quantitat més o menys gran de forces de treball alienes. En la societat organitzada a base de la producció capitalista, la reproducció presenta un aspecte completament peculiar, com resulta ja a simple vista en certs fenòmens sobresortints. En tots els altres tipus de societat històricament coneguts, la reproducció s'emprèn d'una manera regular tan prompte com

ho consenten les condicions prèvies; és a dir, tan prompte com es reuneixen els mitjans de producció i les forces de treball necessaris. Només influències exteriors, per exemple, una guerra devastadora o una gran pesta, en produir una gran despoblació i amb ella l'anihilament en massa de la població obrera i dels mitjans de producció disponibles, fan de tant en tant que als pobles antics no es repetisca, o només es repetisca a petita escala, la reproducció, durant períodes si fa o no fa llargs. Fenòmens semblants es produeixen en part o s'hi poden produir quan el pla de la producció el determina hom despòticament. Quan el capritx d'un faraó de l'antic Egipte encadenava durant anys milers de fellahs a l'empresa de construir piràmides, quan en l'Egipte modern un Ismael Pachà envia 20.000 fellahs a treballar al canal de Suez en prestació personal, o quan l'emperador Chihoang-ti, fundador de la dinastia Tsin, 200 anys abans de l'era cristiana, deixava morir de fam i esgotament 400.000 homes i invertia una generació sencera en construir la Gran Muralla de Xina a la frontera septentrional del seu Imperi, quedaven sense cultiu grans extensions de terra i la vida econòmica normal s'interrompia durant llargs anys. Però aquestes interrupcions del procés de producció responien, en tots aquests casos, a causes perfectament clares i tangibles, que raïen totes en el fet que un sobirà disposés al seu antull del pla total de reproducció. En les societats de producció capitalista les coses ocorren altrament. Durant certes èpoques, veiem que fins i tot havent-hi tots els mitjans materials de producció i totes les forces de treball necessàries per a dur a terme la reproducció, les necessitats de la societat queden insatisfetes, malgrat això la reproducció s'interromp totalment o només es desenrotlla dins de límits reduïts. Ací, la responsabilitat per les dificultats amb què ensopega el procés de reproducció no rau en les intromissions despòtiques de ningú en el pla econòmic. Lluny d'això, la reproducció, en aquests casos, no depèn només de les condicions tècniques, sinó d'una condició purament social: que només es produïsquen aquells articles que poden comptar amb la seguretat absoluta de trobar comprador, de ser canviats per diners, i no de qualsevol manera, sinó amb un guany de tipus usual. El guany com a fi últim i determinant és, doncs, el factor que presideix en aquesta societat no sols la producció, sinó també la reproducció; és a dir, no sols el com i el per què del procés del treball i la distribució dels productes, sinó també l'abast i el sentit en què el procés de treball s'ha de reprendre, quan el període anterior de treball haja arribat al seu final. Allí on la producció presenta forma capitalista, la presenta també, necessàriament, la reproducció¹.

Aquest caràcter purament històric del procés de reproducció de la societat capitalista en fa un problema completament social i extremadament complex. Ja en els trets externs del procés de reproducció capitalista s'hi adverteix la seua peculiaritat històrica específica total, ja que comprèn no sols la producció, sinó també la circulació (procés de canvi), comprènent ambdues.

La producció capitalista és essencialment una producció d'incomptables productors privats sense cap pla regulador, sent el canvi l'únic nexa social que els vincula. Per tant, per a la determinació de les necessitats socials, la reproducció només pot comptar amb les experiències del període de treball anterior; però aquestes experiències són experiències privades de productors individuals que no tenen una expressió social sintètica. A més, no són mai experiències positives i directes sobre les necessitats de la societat, sinó experiències indirectes i negatives que únicament permeten, partint del moviment dels preus, extraure conclusions sobre l'excés o carència dels productes elaborats en relació amb la demanda. Ara bé, la reproducció es reprèn sempre pels productors privats aprofitant aquestes experiències extretes del període de producció anterior. Segons açò, en el període següent només pot produir-se igualment un excés o un defecte seguint cada branca de la producció la seua pròpia ruta, amb la qual cosa pot resultar en unes un excés i en altres, per contra, un defecte. Tenint en compte, no obstant això, la mútua dependència tècnica de quasi totes les branques de la producció, un augment o una disminució dels valors d'ús produïts en algunes de les grans branques directives, provoca el mateix fenomen en la major part de les restants. Així resulta alternativament, de temps en temps, un excedent general i una manca general de productes en relació amb la demanda de la societat. Tot això fa que la reproducció en la societat capitalista adopte una forma peculiar diferent de la de tots els tipus històrics de producció que l'han precedida. En primer lloc, cadascuna de les branques productives realitza un moviment fins a un cert punt independent, que, de temps en temps, condueix a interrupcions més o menys llargues en la reproducció. En segon lloc, les desviacions de la reproducció en les diverses branques respecte a les necessitats socials se sumen, produint periòdicament un desequilibri total, i immediatament una paralització general de la reproducció. La reproducció capitalista ofereix, doncs, una fisonomia molt peculiar. Mentre la reproducció en qualsevol de les formacions econòmiques precedents (prescindint de violentes intervencions externes) transcorre com un cercle interromput, uniforme, la reproducció capitalista només pot ser representada (per a emprar una coneguda expressió de Sismondi) com una sèrie continuada d'espivals distintes, les corbes de la qual, petites al principi, són cada vegada majors, i molt grans al final, cosa a la que segueix una contracció, i la pròxima espiral comença de nou amb corbes petites per a recórrer el mateix cicle, fins que aquest s'interromp. És a dir, es tracta d'un procés continuament repetit.

¹ Marx, Karl. *El capital*, volum I, Edicions 62, Barcelona, 1983. [Per a aquesta edició ens hem referit en les notes a l'edició en paper d'Edicions 62 puix que la versió catalana del MIA encara no està completa, tot i això és recomanable que hom use també la versió de la secció catalana del Marxists Internet Archive: <http://marxists.org/catala/marx/index.htm>]

La periodicitat amb què ocorre la major extensió de la reproducció, i la seua contracció i interrupció parcial, és a dir, allò que hom designa com el cicle periòdic del restabliment o conjuntura baixa, prosperitat o conjuntura alta i crisi és la peculiaritat més sobresortint de la reproducció capitalista.

És, no obstant això, molt important determinar per endavant que si bé la periodicitat de conjuntures de prosperitat i de crisi representa un element important de la reproducció, no constitueix el problema de la reproducció capitalista en la seua essència. Les alternatives periòdiques de conjuntura o de prosperitat i de crisi són les formes específiques que adopta el moviment en el sistema econòmic capitalista; però no el moviment mateix. Per a exposar en el seu vertader aspecte el problema de la reproducció capitalista hem de prescindir, al contrari, de les alternatives periòdiques de prosperitat i de crisi. Per estrany que açò puga semblar, és un mètode perfectament racional; més encara, és l'únic mètode científic possible d'investigació. Per tal de plantejar i resoldre en la seua puresa el problema del valor hem de prescindir de les oscil·lacions dels preus. Veiem que l'economia vulgar tracta sempre de resoldre el problema del valor amb referència a les oscil·lacions de la demanda i l'oferta. L'economia clàssica, de Smith a Marx, al contrari, ha manifestat que les oscil·lacions interdependents entre la demanda i l'oferta només poden explicar com el preu es desvia del valor, però no el valor mateix. Per a trobar el valor de les mercaderies, hem d'abordar el problema sota el supòsit que l'oferta i la demanda s'equilibren, és a dir, que el preu i el valor de les mercaderies coincideixen. Per tant, el problema científic del valor comença, justament, allí on cessa l'acció de l'oferta i la demanda. Ocorre exactament el mateix amb referència al problema de la reproducció del capital social en conjunt. Les conjuntures de prosperitat i de crisis periòdiques fan que la reproducció capitalista, per regla general, oscil·le entorn de les necessitats i capacitat adquisitiva de la societat, allunyant-s'hi unes vegades cap amunt, i altres vegades per davall d'elles, arribant quasi fins a la paralització total del procés. Però si es pren un període considerable, tot un cicle amb conjuntures diferents de prosperitat i de crisi, és a dir, de suprema tensió de la reproducció i d'un relaxament i interrupció, veiem que s'equilibren, i la mesura del cicle ens dona la magnitud mitjana de la reproducció. Aquesta mitjana no és només un producte mental, teòric, sinó també un fet real, objectiu. Perquè, tot i les intenses oscil·lacions de les conjuntures, malgrat les crisis, les necessitats de la societat se satisfan bé o mal, la reproducció segueix el seu camí ondulant i les forces productives es desenrotllen cada vegada més. ¿Com es realitza açò si prescindim de les alternatives de crisi i prosperitat? Ací comencen les dificultats, alguns intenten de resoldre el problema de la reproducció mitjançant la referència a la periodicitat de les crisis, característica en els fons de l'economia vulgar, de la mateixa manera que ho és intentar de resoldre el problema del valor per les oscil·lacions de l'oferta i la demanda. No obstant això, ja veurem com els economistes mostren sempre, sense adonar-se del seu error, inclinació a involucrar en el problema de la crisi el problema de la reproducció a penes se'l plantegen, limitant la perspectiva i allunyant-se així ells mateixos de la solució. Quan d'ara en avant parlem de reproducció capitalista, ha d'entendre's sempre la mitjana resultant de les oscil·lacions ocorregudes dins d'un cicle.

La producció capitalista es realitza per un nombre il·limitat i fluent de productors privats independents, sense cap control social, excepte l'observança de les oscil·lacions dels preus, i sense un altre nexa que el canvi de mercaderies. ¿Com, de fet, resulta d'aquests moviments in comptables i inconnexos la producció total? En plantejar així la qüestió (i aquesta és la primera forma general sota la qual s'ofereix immediatament el problema) hom oblida que en aquest cas els productors privats no són simples productors de mercaderies, sinó productors capitalistes, igualment que la producció total de la societat no és una producció encaminada, en general, a la satisfacció de les necessitats del consum, ni una senzilla producció de mercaderies, sinó producció capitalista. Vegem quines alteracions en el problema implica aqueix oblit.

El productor, que no sols produeix mercaderies, sinó capital, ha d'engendrar, abans que res, plusvàlua. La plusvàlua és el fi últim i el motiu impulsor del productor capitalista. Les mercaderies elaborades, una vegada venudes, no sols han de subministrar a aquell el capital anticipat, sinó un excedent sobre ell, una quantitat de valor a què no correspon cap despesa de la seua part. Des del punt de vista d'aquesta creació de plusvàlua, a les seues esqueses i contra les faules que invente per a si i la resta del món sobre el capital fix i circulat, el capital avançat pel capitalista es divideix en dues parts: una que representa les seues despeses en mitjans de producció, llocs de treball, matèries primeres i auxiliars, etc., i una altra part que s'inverteix en salaris. A la primera part, que traspasa el seu valor, mitjançant el procés de treball, al producte sense cap alteració, anomena Marx part constant del capital; a la segona, que per apropiació de treball no pagat s'incrementa creant plusvàlua, part variable del capital. Des d'aquest punt de vista la composició del valor de tota mercaderia elaborada en el sistema capitalista respon normalment a la fórmula

$$c+v+p$$

Expressant *c* el valor del capital constant, és a dir, la part de valor incorporat a la mercaderia pel treball objectivat, nou contingut dels mitjans de producció gastats, *v* el capital variable, és a dir, la part del capital invertida en salaris, significant finalment *p* la plusvàlua, és a dir, l'augment de valor procedent de la part no pagada del treball assalariat. Les tres parts del valor es troben reunides en la forma concreta de la mercaderia elaborada, s'hi considera com a unitat cadascun dels exemplars així com la massa total de

mercaderies, indiferentment que es tracte de teixits de cotó o de representacions de ballet, de tubs de ferro o de periòdics liberals. L'elaboració de mercaderies no constitueix un fi per al productor capitalista, i sí un mitjà per a apropiarse plusvàlua. Però mentre la plusvàlua estiga oculta en la mercaderia és inútil en mans del capitalista. Després de produir-la necessita realitzar-la, transformar-la en la seua pura forma de valor, és a dir, en diners. Perquè açò succeïssa i el capitalista s'apropie de la plusvàlua en la seua forma de diners, tot el capital anticipat ha de perdre la forma de mercaderia i tornar a ell en forma de diners. Només llavors, és a dir, quan la massa total de mercaderies s'haja alienat d'acord amb el seu valor, per diners, s'haurà assolit el fi de la producció. La fórmula $c+v+p$ que abans es referia a la composició quantitativa del valor de les mercaderies, es refereix ara de la mateixa manera als dels diners obtinguts per la venda d'aquelles: una part d'ell (c) restitueix al capitalista els seus bestretes en mitjans de producció consumits, una altra (v) en salaris, sent l'última (p) l'excedent cercat, és a dir, el "guany líquid" del capitalista en diners comptants. Aquesta transformació del capital, de la seua forma originària que constitueix el punt de partida de tota producció capitalista, en mitjans de producció inanimats i vius (és a dir, matèries primeres, instruments i mà d'obra a través del procés productiu); d'aquests en mercaderia, mitjançant la incorporació de treball viu, i finalment la seua transformació en diners per mitjà del procés de canvi, i encara més, en una quantitat de diners majors que la llençada a la circulació en l'estadi inicial; aquesta rotació del capital no sols és necessària per a la producció i apropiació de plusvàlua. La vertadera finalitat i impuls motriu de la producció capitalista no és aconseguir plusvàlua en general, en qualsevol quantitat, en una sola apreciació, sinó plusvàlua il·limitada, en quantitat creixent cada vegada major. Però açò no pot realitzar-se més que pel mitjà màgic enunciat: per la producció capitalista, és a dir, per l'apropriació de treball assalariat no pagat en el procés de l'elaboració de mercaderies, i per la venda de les mateixes. Per açò, la producció constantment renovada, la reproducció com a fenomen regular, constitueix en la societat capitalista un element totalment nou, desconegut en les formacions econòmiques precedents. En tots els altres modes de producció històrics coneguts, l'element determinant de la reproducció són les necessitats de consum incessants de la societat, siguen aquestes les necessitats de consum, democràticament determinades, de la totalitat dels treballadors en una cooperativa agrària comunista, siguen les necessitats, determinades despòticament, d'una societat de classes antagòniques, d'una economia a base d'esclavitud, d'un vedat senyorial, etc. En el sistema capitalista el productor individual (i només d'ell s'hi tracta) per a res té en compte les necessitats de la societat, la seua capacitat de consum. Per a ell només hi ha la demanda amb capacitat adquisitiva i aquesta únicament com a factor imprescindible per a la realització de la plusvàlua. Per tot això, l'elaboració de productes per al consum, que satisfacen les necessitats que la capacitat adquisitiva de la societat permet, és un mandat ineludible per al capitalista individual que l'obliga a reprendre constantment la reproducció; però és també una volta des del punt de vista de l'impuls motriu pròpiament dit, que és, repetim, la realització de la plusvàlua. El robatori de la plusvàlua, treball no pagat, és el que en la societat capitalista fa de la reproducció en general un *perpetuum mobile*. Per la seua banda la reproducció, el punt de partida de la qual en el sistema capitalista el constitueix sempre el capital, i el capital en la seua forma pura de valor, és a dir, en la seua forma de diners, només pot seguir el seu curs, quan els productes del període anterior, les mercaderies, es transformen al seu torn en diners, mitjançant la venda. Per tant, per als productors capitalistes la primera condició del procés reproductiu és la realització de les mercaderies elaborades en el període de treball anterior.

Enfoquem ara un altre aspecte substancial del problema. La determinació de la magnitud del procés reproductiu depèn (en el sistema econòmic capitalista) de l'arbitri i criteri de l'empresari individual. Però el seu impuls motriu és l'apropriació de plusvàlua, i això en progressió geomètrica. Ara bé, una major celeritat en l'apropriació de plusvàlua només és possible en virtut d'un increment en la producció capitalista que crea la plusvàlua. En la producció de plusvàlua la gran empresa es troba en tots sentits en posició avantatjosa enfront de la petita empresa. Així, doncs, el sistema capitalista no sols engendra una tendència permanent a la producció general, sinó també a incrementar constantment el procés reproductiu, renovant-se la producció en escala sempre creixent.

Hi ha un poc més. En el sistema capitalista no és només l'apetència de plusvàlua del capitalista en si allò que impulsa incessantment la reproducció, sinó que el mateix sistema transforma aqueix procés reproductiu en una exigència, en una condició d'existència econòmica ineludible per als capitalistes individuals. Davall el règim de la concurrència, l'arma més important del capitalista individual en la seua lluita per un lloc en el mercat és la barator de les mercaderies. Però tots els mètodes duradors per a rebaixar els costos de producció de les mercaderies (que no aconsegueixen per depressió dels salaris o prolongació de la jornada de treball un augment de la plusvàlua i poden ensopegar amb diversos obstacles) es resolen en una ampliació de la producció. Ja tracte hom d'estalviar edificis i instruments, o d'aplicar mitjans de producció de major rendiment, o de reemplaçar en gran escala el treball manual per màquines, o d'aprofitar ràpidament una conjuntura favorable del mercat per a adquirir matèries primeres barates, en tots els casos la gran empresa ofereix avantatges enfront de la petita i la mitjana.

Aquests avantatges augmenten proporcionalment a l'extensió de l'empresa. Per aqueixa raó la concurrència mateixa imposa a les altres necessàriament un progrés anàleg al realitzat per una part de les explotacions capitalistes, o al contrari les condemna a l'esmortiment i extinció. Resulta així una

tendència incessant a ampliar la reproducció que s'estén mecànicament, com en ones, sobre tota la superfície de la producció privada.

Per al capitalista individual l'increment de la reproducció es manifesta en transformar en capital una part de la plusvàlua apropiada que acumula. L'acumulació, la transformació de la plusvàlua en capital actiu, és, doncs, l'expressió capitalista de la reproducció ampliada.

La reproducció ampliada no és una invenció del capital. Més bé constitueix de fa temps la regla en tota formació social històrica en què es manifesta un progrés econòmic i cultural. La reproducció simple (la simple repetició invariable i constant del procés productiu) és certament possible i pot hom observar-la durant llargs períodes de l'evolució social. Així, per exemple, en les comunitats agràries primitives en què s'equilibra el creixement de població no per un augment gradual de la producció, sinó per emigració periòdica de les generacions noves i per l'emplaçament de noves comunitats filials igualment reduïdes que es basten a si mateixes. Igualment, a l'Índia o Xina els antics tallers d'artesans ofereixen l'exemple d'una repetició tradicional del procés productiu adoptant la mateixa forma i amplitud a través de les generacions. Però en tots aquests casos la reproducció simple és un índex de l'estancament econòmic i cultural predominant. Tots els progressos decisius del procés de treball i els monuments de civilitzacions finides, com les grans obres hidràuliques de l'Orient, les piràmides egípcies, les calçades militars romanes, les arts i ciències gregues, el desenvolupament dels oficis i les ciutats en l'Edat Mitjana, haurien estat impossibles sense una reproducció ampliada, perquè només l'augment gradual de la producció més enllà de les necessitats immediates, i el creixement constant de la població i les seues necessitats, creen la base econòmica que és prerequisite indispensable a tot progrés cultural. Particularment el canvi, i amb ell l'aparició de la societat escindida en classes i els seus progressos històrics, fins a l'aparició del sistema capitalista, serien inconcebibles sense reproducció ampliada. Però en la societat capitalista s'afegeixen a la reproducció ampliada alguns caràcters nous. En primer terme es converteix aquesta, com ja s'ha indicat, en exigència ineludible per al capitalista individual. La reproducció simple, i fins i tot el retrocés en la reproducció, no queden exclosos certament del sistema de producció capitalista, abans bé, constitueixen moments en tota crisi, després de les tensions igualment periòdiques de la reproducció ampliada en la conjuntura màxima. Però el moviment general de la reproducció (per damunt de les oscil·lacions i alternatives cícliques) va en la direcció d'una ampliació incessant. Per al capitalista individual la impossibilitat d'anar a compàs d'aquest moviment general, significa l'eliminació de la lluita per la competència, la fallida.

Estudiem un altre angle de la qüestió. En totes les formacions socials en què predomine o existisca en tota la seua força una economia natural (en una comunitat agrària de l'Índia o en una vila romana esclavista o al domini feudal de l'Edat Mitjana) el concepte i el fi de la reproducció ampliada es refereixen medul·larment a la quantitat de productes, a la massa dels articles de consum elaborats. El consum com a fi domina l'extensió i el caràcter, tant del procés de treball en particular com de la reproducció en general. Al contrari, en el sistema capitalista la producció no està, essencialment, encaminada a satisfer necessitats: el seu fi immediat és la creació de valor, dominant aqueix fi tot el procés de la producció i la reproducció. La producció capitalista no és producció d'articles de consum, ni de mercaderies en general, sinó de plusvàlua. Per tant, per als capitalistes, reproducció significa increment de la producció de plusvàlua. Cert que la producció de plusvàlua es realitza sota la forma de producció de mercaderies, i, per tant, en últim terme, de producció d'articles per al consum. Però, en la reproducció, aquests dos punts de vista (el de la producció de plusvàlua i el de la producció d'articles per al consum) se separen constantment de la productivitat del treball. La mateixa magnitud de capital i de plusvàlua es manifestarà en què de la productivitat en resulte una quantitat major d'articles de consum. Per consegüent, l'increment del procés productiu i l'elaboració d'una massa major de valors d'ús no és per si sola, encara, reproducció ampliada en sentit capitalista. Al revés; el capital, fins a certs límits, pot aconseguir una major plusvàlua sense alterar la productivitat del treball, intensificant el grau d'explotació (per exemple, rebaixant els salaris) sense elaborar una quantitat major de productes. Però en aquest com en aquell cas es crea igualment allò que és necessari a la reproducció ampliada, a saber: plusvàlua, tant com dimensió de valor com a suma de quantitats de mitjans de producció materials. Per regla general l'augment de la producció de plusvàlua s'assoleix invertint més capital, i açò s'assoleix transformant en capital una part de la plusvàlua apropiada. En aquest sentit és indiferent que la plusvàlua capitalista s'aplique a l'ampliació de l'antiga empresa o es destine a noves explotacions independents. Per tant, la reproducció ampliada, en el sentit capitalista, expressa específicament el creixement del capital per capitalització progressiva de la plusvàlua, o com Marx l'anomena, per acumulació de capitals. La fórmula general de la reproducció ampliada sota el règim del capital és, doncs, la següent:

$$(c+v) p/x p'$$

Sent p/x la part capitalitzada de la plusvàlua apropiada en el període de producció anterior i p' la plusvàlua nova treta del capital addicionat. Aquesta plusvàlua nova es capitalitza en part al seu torn. El flux constant d'aquesta apropiació i capitalització de plusvàlua, que es condicionen mútuament, constitueix el procés de la reproducció ampliada en el sentit capitalista.

Però estem de moment només enfront de la fórmula general abstracta de la reproducció. Considerem, no obstant això, més de prop les condicions concretes que es requereixen per a la realització d'aquesta fórmula.

La plusvàlua apropiada, una vegada que ha perdut, en el mercat, amb fortuna la forma de mercaderia, es manifesta com una suma determinada de diners. En aquesta forma posseeix la figura absoluta de valor amb què pot començar la seua carrera com a capital. Ara bé, amb diners no es pot crear cap plusvàlua; perquè la part de plusvàlua destinada a l'acumulació es capitalitza realment, ha d'adoptar la figura concreta que la capacita per a actuar com a capital productiu, és a dir, com a capital que faça possible l'apropiació de nova plusvàlua. Per a això és necessari que, igual que el capital primitiu anticipat, s'escindisca en dues parts, una constant, expressada en mitjans de producció morts, i una variable, expressada en salaris. Només aleshores podrà ser comprès, com el capital originàriament avançat, dins de la fórmula

$$c+v+p$$

Però per a açò no basta l'apetència acumulativa del capitalista, ni tampoc el seu estalvi i "sobrietat", "virtuts que li permeten destinar a la producció la major part de la seua plusvàlua", en compte de gastar-la tota, alegrement, en luxe i plaers. Per a això es requereix més pròpiament que trobe en el mercat les figures concretes que pensa donar al seu nou acreixement de capital, és a dir, en primer lloc: justament els mitjans de producció materials (matèries primeres, màquines, etc.), que necessita per al gènere de producció per ell planejat i escollit, per a donar, en fi, a la part constant del capital forma productiva. Però també, en segon lloc, és necessari que pugua transformar aquella porció de capital que constitueix la part variable i per a açò són necessàries dues coses: en primer lloc, que en el mercat de treball hi haja en nombre suficient la mà d'obra que li cal per a posar en moviment la nova addició de capital, i després (ja que els obrers no poden viure de diners) que existisquen també en el mercat els mitjans de subsistència addicionals contra els quals els nous treballadors ocupats puguen canviar la part variable del capital obtinguda dels capitalistes.

Donades aquestes condicions prèvies, el capitalista pot posar en moviment la seua plusvàlua capitalitzada i fer que, com a capital, engendre en el procés nova plusvàlua. Però amb açò no està resolt definitivament el problema. De moment, el nou capital, i la plusvàlua creada, es troben encara davall la forma d'una nova massa addicional de mercaderies de qualsevol gènere. En aquesta forma el nou capital està només avançat, i la plusvàlua per ell creada es troba en una forma inútil per al capitalista. Per tal que el nou capital complisca el seu fi en la vida, ha d'esborrar-se la seua forma de mercaderia, i tornar, junt amb la plusvàlua per ell engendrada, sota la seua forma pura de valor, en diners, a les mans del capitalista. Si açò no s'assoleix, el nou capital i la nova plusvàlua s'han perdut sencera o parcialment, la capitalització de la plusvàlua ha fracassat, i l'acumulació no es verifica. Perquè l'acumulació es realitzi efectivament, és, doncs, absolutament necessari que la massa addicional de mercaderies elaborada pel nou capital conqueresca un lloc en el mercat i realitzi el seu valor en diners.

Veiem, doncs, que la reproducció ampliada sota condicions capitalistes (o dit d'una altra manera: l'acumulació del capital) està lligada a una sèrie de condicions específiques, que són les següents: *Primera condició*: la producció ha d'engendrar plusvàlua, perquè la plusvàlua és la forma única en què és possible, davall el sistema capitalista, l'acreixement de la producció. Aquesta condició ha de complir-se en el procés de producció mateix, en la relació entre capitalista i obrer, en la producció de mercaderies. *Segona condició*: perquè la plusvàlua destinada a l'ampliació de la reproducció siga apropiada, una vegada complida la primera condició, ha de ser realitzada, transformada en diners. Aquesta condició ens porta al mercat de mercaderies, on les probabilitats de canvi decideixen sobre el destí ulterior de la plusvàlua, i per tant també de la futura reproducció. *Tercera condició*: suposant que s'haja aconseguit realitzar les plusvàlua, i una part de la plusvàlua realitzada s'haja transformat en capital destinat a l'acumulació, el nou capital ha de prendre forma productiva, és a dir, transformar-se en mitjans de producció i mà d'obra, i, a més a més, la part de capital canviada per la mà d'obra ha d'adoptar al seu torn la forma de mitjans de subsistència per als treballadors. Aquesta condició ens porta de nou al mercat de mercaderies i al mercat de treball. Si llavors ocorre allò que és necessari, si sobreve la reproducció ampliada de les mercaderies s'hi afegeix la *quarta condició*: la massa addicional de mercaderies que representa el nou capital, junt amb la nova plusvàlua, ha de ser realitzada, transformada en diners. Només en ocórrer açò, s'ha verificat la reproducció ampliada en sentit capitalista. Aquesta última condició ens porta una vegada més al mercat.

Així, la reproducció capitalista, al igual que la producció, va constantment del taller al mercat, de l'oficina particular i de la fàbrica, a les que està "prohibit l'accés" i en les que la voluntat sobirana del capitalista individual és la llei suprema, al mercat, a qui ningú prescriu lleis, i on no hi ha voluntat ni raó que s'imposen. Però justament en l'arbitrarietat i anarquia que regnen al mercat troba el capitalista individual la seua dependència respecte a la totalitat dels membres individuals productors i consumidors que formen la societat. Per a ampliar la seua reproducció necessita mitjans de producció addicionals i obrers, així com mitjans de subsistència per a aquests; ara bé, l'existència de tot això depèn d'elements, circumstàncies,

processos que es realitzen a esquenes seues i amb sencera independència de la seua persona. Per a poder realitzar la seua massa de productes augmentada necessita un mercat més ampli, però l'augment de la demanda en general com en particular respecte al seu gènere de mercaderies, és quelcom enfront de què ell és impotent en absolut.

Les condicions enumerades, totes les quals expressen la contradicció immanent entre producció i consum privats, i el nexa social que existeix entre ambdós, no són elements nous que es presenten per primera vegada en la reproducció. Són un aspecte de les contradiccions generals de la producció capitalista. Es manifesten, no obstant això, com a dificultats particulars del procés de reproducció i això per les raons següents: des del punt de vista de la reproducció i, particularment, de la reproducció ampliada, el sistema capitalista apareix en el seu curs com un procés, no sols en els seus caràcters fonamentals, sinó també en les característiques adients a cadascun dels seus períodes de producció. Per consegüent, des d'aquest punt de vista, el problema, en termes generals, es planteja així: ¿com pot trobar cada capitalista individual els mitjans de producció i els obrers que necessita, com pot donar sortida en el mercat a les mercaderies que ha fet produir, no havent-hi control ni pla socials que posen en harmonia la producció i la demanda? La contestació és que, d'una banda, l'apetència de plusvàlua que senten els capitalistes individuals i la concurrència entaulada entre ells, així com els efectes automàtics de l'explotació i concurrència capitalistes, s'encarreguen tant de què s'elaboren tot gènere de mercaderies, i per tant mitjans de producció, com de què en general hi haja a disposició del capital una massa creixent d'obers proletaritzats. D'altra banda, la carència de pla es manifesta en què la coincidència de demanda i oferta, en totes les esferes, només es realitza momentàniament, mercè a desviacions i oscil·lacions dels preus; i al joc cruel de la llei de l'oferta i la demanda, amb la seua seqüela obligada: la crisi.

Des del punt de vista de la reproducció el problema es presenta d'una altra manera: ¿com és possible el subministrament en el mercat de mitjans de producció i mà d'obra que es realitzen sense cap pla? ¿Com és possible que les condicions del mercat, que varien sense pla ni càlcul possible, asseguren al capitalista individual mitjans de producció, mà d'obra i possibilitats de mercat que corresponen en cada cas a les necessitats de la seua acumulació, i que augmenten, per tant, en una determinada mesura? Precisem més la cosa. Segons la fórmula per nosaltres coneguda, el capitalista produeix en la proporció següent:

$$40c+10v+10p$$

Sent el capital constant quatre vegades major que el variable i el tipus de plusvàlua 100 per 100. En aquest cas la massa de mercaderies representarà un valor de 60. Suposem que el capitalista es troba en situació de capitalitzar la meitat de la seua plusvàlua i l'afegeix a l'antic capital, servant aquest la mateixa composició. El període de producció següent s'expressaria en la fórmula

$$44c+11v+11p = 66$$

Suposem que el capitalista es troba novament en situació de capitalitzar la meitat de la seua plusvàlua, i així els altres anys. Per a que pugua realitzar-lo cal que trobe no sols en general, sinó en la progressió determinada, mitjans de producció, mà d'obra i mercat que corresponguen als progressos de la seua acumulació.

CAPÍTOL II

Anàlisi del procés de reproducció, segons Quesnay i Adam Smith

Fins ara hem considerat la reproducció des del punt de vista del capitalista individual típic, representant i agent de la reproducció que es realitza per una sèrie d'empreses privades. Aquest mode d'enfocar el problema ens ha fet veure ja prou dificultats. No obstant això, aquestes són poques comparades amb les que apareixen immediatament quan passem de la consideració del capitalista individual a la de la totalitat dels capitalistes.

Una ullada superficial mostra que la reproducció capitalista com a tot social, no pot ser concebuda mecànicament i simplement com la suma de les diverses reproduccions capitalistes privades. Hem vist, per exemple, que un dels supòsits fonamentals de la reproducció ampliada del capitalista individual és una ampliació corresponent de la seua possibilitat de venda en el mercat. Ara bé, el capitalista individual pot assolir aquesta ampliació no per extensió absoluta dels límits del mercat en general sinó a través de la competència, a costa d'altres capitalistes individuals; de manera que un aprofita allò que significa pèrdua

per a un altre o diversos altres capitalistes exclosos del mercat. Com resultat d'aquest procés, allò que per a un capitalista és reproducció ampliada, constitueix per a un altre un descens en la reproducció. Un capitalista podrà realitzar reproducció ampliada, altres ni tan sols la simple, i la societat capitalista en conjunt només podrà registrar un desplaçament local, però no una modificació quantitativa de la reproducció. Anàlogament, la reproducció ampliada d'un capitalista pot efectuar-se per mitjans de producció i obrers que han quedat lliures per les fallides, és a dir, pel cessament total o parcial de la reproducció d'altres capitalistes.

Aquests esdeveniments diaris proven que la reproducció del capital social és quelcom en conjunt diferent de la reproducció augmentada il·limitadament del capitalista individual, que els processos de reproducció dels capitals individuals s'entrecreuen incessantment i que a cada moment es poden anul·lar entre si en major o menor grau. Per tant, abans d'investigar el mecanisme i les lleis de la producció capitalista cal plantejar la qüestió següent: ¿què hem de comprendre per reproducció del capital total? Això en primer terme; i després, si és possible representar-nos un quadre de la producció total, extraient-lo de la confusió dels moviments in comptables dels capitals individuals, tenint en compte que es modifiquen a cada moment d'acord amb les lleis incontrolables i nombrosíssimes, que unes vegades s'executen de forma paral·lela mentre que d'altres s'encreuen i anihilen. És que hi ha, en general, un capital total de la societat? I, si existeix, què representa aquest concepte en realitat? Aquest és el primer problema que s'ha de plantejar l'investigador científic en estudiar les lleis de la reproducció. El pare de l'escola fisiocràtica, Quesnay, que amb la impavidesa i simplicitat clàssiques va abordar, en els començaments de l'economia política i de l'ordre econòmic burgès, el problema, va acceptar com sobreentesa l'existència del capital total com una dimensió real, actuant. El seu famós *Tableau économique*, no desxifrat per ningú fins a Marx, posa de manifest en pocs números el moviment de reproducció del capital total, a propòsit del qual Quesnay manifesta, al mateix temps, que ha de ser concebut sota la forma del canvi de mercaderies, és a dir, com a procés de circulació. El *Tableau* mostra de quina manera el producte anual de la producció nacional, que s'expressa com una determinada magnitud de valor, es distribueix, per virtut del canvi, de tal manera que la producció pot començar de nou. Els in comptables actes de canvi individuals es reuneixen, i així es resumeixen, en la circulació entre grans classes socials funcionalment determinades².

Segons Quesnay, la societat es compon de tres classes: la productiva, formada pels camperols; l'estèril, que comprèn tots aquells que treballen fora de l'agricultura (en la indústria, comerç, professions liberals) i la classe dels propietaris territorials, junt amb el sobirà i els perceptors de delmes. El producte nacional total apareix en mans de la classe productiva en forma d'una massa de mitjans de subsistència i matèries primeres per valor de 5.000 milions de lliures. D'elles, 2.000 milions constitueixen el capital d'explotació anual de l'agricultura, 1.000 milions el desgast anual del capital fix i 2.000 milions constitueixen la renda líquida que anirà a parar a mans dels propietaris territorials. A banda d'aquest producte total, els camperols (que ací es representen com a arrendataris d'una manera purament capitalista) tenen en les seues mans 2.000 milions de lliures en diners. La circulació es realitza de manera que la classe d'arrendataris paga com a renda als propietaris 2.000 milions en diners (el resultat del període de circulació anterior). El propietari territorial compra 1.000 milions en adquirir dels arrendataris mitjans de subsistència i amb els altres 1.000 milions compra a la classe estèril productes industrials. Al seu torn, els arrendataris, amb els 1.000 milions que els han correspost, compren productes industrials, i llavors la classe estèril, dels 2.000 milions que es troben en les seues mans, compra 1.000 milions en matèries primeres, etc., per a reemplaçar el capital d'explotació anual i amb els altres 1.000 milions compra mitjans de subsistència. D'aquesta manera, al final els diners ha tornat al seu punt de partida, a la classe d'arrendataris, i el producte s'ha dividit entre totes les classes, de tal manera que es troba assegurat el consum de tots i alhora les classes productiva i estèril renoven els seus mitjans de producció i la dels propietaris percep la seua renda. Es donen tots els supòsits de la reproducció, s'han complit totes les condicions de la circulació, i la reproducció pot seguir el seu curs regular³. Com de deficient i primitiva és aquesta exposició, tanmateix tota la genialitat del pensament, ho veurem en el curs de la investigació. Cal destacar ací que Quesnay, al llindar de l'economia política científica, no albergà dubtes respecte a la possibilitat d'exposar la rotació del capital total social i la seua reproducció. Però ja amb Adam Smith, a mesura que es fa una anàlisi més profunda de les condicions del capital, comença la confusió en els clars i grans trets de la representació fisiocràtica. Smith enfonsà tot el fonament de l'exposició científica del procés total capitalista, quan elaborà aquella falsa anàlisi del preu que durant tan de temps ha dominat en l'economia burgesa; segons ell, el valor de les mercaderies expressa la quantitat de treball en elles empleat; però, al mateix temps, el preu només està format per tres components, a saber: salari, benefici del capital i renda de la terra. Com açò evidentment s'ha de referir també a la totalitat de les mercaderies, al producte nacional, ens trobem amb el desconcertant descobriment que el valor de les mercaderies

² Marx, Karl, *El capital*, volum II, Edicions 62, Barcelona, 1984.

³ Veja hom l'anàlisi del *Tableau économique* en el *Journal de l'Agriculture, du commerce et des finances* per Dupont, 1766, pàgina 605 i següents de l'edició feta per Oncken de les obres de F. Quesnay. Quesnay fa notar expressament que la circulació per ell descrita té como a supòsit dues condicions: una circulació comercial sense obstacles i un sistema tributari que sols carregue la renda: "Però aquests requisits són condicions *sine quibus non*; suposen que la llibertat de comerç té la venda de les produccions a bon preu. I suposen, per altra banda, que el cultivador no ha de pagar directament o indirectament altres gravàmens que pesen sobre la renda. Un part de la qual, com per exemple les dues sèptimes parts, han de constituir l'ingrés del sobirà". (Edició citada, pàgina 311)

elaborades per la producció capitalista en la seua totalitat, representa, és cert, tots els salaris pagats i els beneficis del capital junt amb la renda; és a dir, la plusvàlua total, i pot per tant reemplaçar-la; notem alhora, però, que al capital constant empleat en l'elaboració de les mercaderies no hi correspon cap part de valor de les mateixes ($v + p$, tal és, segons Smith, la fórmula de valor del producte capitalista total.) "Aquestes tres parts [diu Smith explicant el seu pensament amb l'exemple del blat] (salari del treball, benefici de l'empresari i renda de la terra) semblen esgotar immediatament o en primer terme la totalitat del preu dels cereals. Cabria, potser, considerar necessària encara una quarta part per a compensar el desgast del bestiar de labor i de les ferramentes. Però hom ha de tenir en compte que el preu de tots els mitjans de producció està constituït al seu torn de la mateixa manera; així, el preu d'un cavall destinat al treball està format: primer, per la renda del sòl en què és alimentat; segon, pel treball emprat en el seu cria, i tercer, pel benefici capitalista de l'arrendatari que ha avançat tant la renda del sòl com els salaris. Per tant, si bé el preu del cereal conté el valor del cavall així com el seu aliment, mediatament o immediatament es resol en els tres elements esmentats: renda de la terra, treball i benefici del capital⁴. Smith, en enviar-nos d'Herodes a Pilat, com diu Marx, resol sempre el capital constant en $v + p$. Cert que Smith ha tingut ocasionalment dubtes i recaigudes en l'opinió oposada. En el segon llibre, diu: "S'ha exposat en el primer llibre que el preu de la major part de les mercaderies es divideix en tres parts, una de les quals paga el salari, una altra el benefici del capital i una tercera la renda de la terra; així cobreix les despeses de producció de la mercaderia i el seu transport al mercat. Si aquest és el cas per a cadascuna de les mercaderies considerades particularment, igualment s'ha de poder dir de les mercaderies que representen en conjunt el rendiment anual de la terra i el treball de cada país. El preu o valor de canvi total d'aquest rendiment anual s'ha de resoldre en les mateixes tres parts i distribuir-se entre els distints habitants del país com a salari del seu treball, benefici del seu capital o renda de la seua terra." En aquest punt vacil·la Smith i segueix immediatament.

"La renda bruta d'una finca privada es compon d'allò que paga l'arrendatari, i la neta d'allò que resta al propietari deduïdes les despeses d'administració, reparacions i altres; o bé, d'allò que pot destinar sense dany de la seua finca a la part del seu cabal reservat al consum immediat, a la taula, casa, mobiliari i diversions. La seua vertadera riquesa no està en relació amb la seua renda bruta, sinó amb la seua renda neta."

Però Smith només introdueix ací una part del valor del producte total corresponent al capital constant, per a tornar a excloure-la després per la resolució en salaris, beneficis i rendes. Finalment, s'até a la seua explicació:

"... de la mateixa manera que les màquines, instruments, etc., que constitueixen el capital fix de l'individu o de la comunitat, no representen una part de la renda bruta i de la neta, així els diners, per mitjà dels quals la renda total de la societat es distribueix regularment entre tots els membres d'aquesta, no representen en si mateix un element d'aquella renda."

Per consegüent, el capital constant (que Smith anomena fix) es col·loca en el mateix pla que els diners i no entra en el producte total de la societat (la seua "renda bruta"), no existeix com una part del valor del producte total.

Amb tan fràgils fonaments la seua teoria cau per terra al més lleuger embat de la crítica. És evident que de la circulació, del canvi mutu del producte total així compost, només pot hom assolir la realització dels salaris (v) i de la plusvàlua (p), però no pot hom reemplaçar el capital constant, i la reiteració del procés reproductiu es fa així impossible. Cert que Smith sabia perfectament, i no se li ocorria negar-ho, que tot capitalista individual necessita per a l'explotació a més d'un fons de salaris, açò és, capital variable, un capital constant. Però a l'anàlisi del preu esmentat per a la producció capitalista, desapareixia enigmàticament, sense deixar empremtes, el capital constant, amb què el problema de la reproducció del capital total estava mal enfocat des del principi. És obvi que si l'aspecte més elemental del problema, l'explicació del capital total social, havia naufragat, s'havia d'estavellar l'anàlisi sencera. La teoria errònia d'Adam Smith posteriorment fou arrebegada per Ricardo, Say, Sismondi i d'altres, i tots van ensepegar en considerar el problema de la reproducció amb aquesta dificultat elemental: l'explicació del capital total.

Una altra dificultat se sumava a l'anterior des del començament de l'anàlisi científic. Què és el capital total de la societat?

Tractant-se de l'individu la cosa és clara: les seues despeses d'explotació i el seu capital. El valor del seu producte (dins del marc capitalista, açò és, del règim de treball assalariat), a més de les seues despeses totals, li reporta un excedent, la plusvàlua, que no reemplaça el seu capital, sinó que constitueix la seua renda líquida i que pot consumir sencera sense dany del seu capital, açò és, del seu fons de consum. Cert que el capitalista pot "estalviar" una part d'aquesta renda, no gastar-la, sinó convertir-la en capital. Però açò és una altra cosa, és un nou procés, la formació d'un nou capital, que al seu torn és reemplaçat junt amb l'excedent en la reproducció següent. Però en tot cas, i sempre, el capital de l'individu és allò que es

⁴ Smith, Adam. *Naturalesa i causes de la riquesa de les nacions*.

necessita anticipar per a produir, i renda allò que consumeix el capitalista. Si preguntem a un empresari què són els salaris que paga als seus obrers, la resposta serà: són, evidentment, una part del capital d'explotació. Però si preguntem què són aquests salaris per als obrers que els perceben, la resposta no pot ser: són capital; per als obrers els salaris percebuts no són capital, sinó renda, fons de consum. Prenguem un altre exemple: un fabricant capitalista elabora a la seua fàbrica màquines; el seu producte és anualment un cert nombre de màquines. Però en aquest producte anual, en el seu valor, es tanca tant el capital avançat pel fabricant com la renda líquida obtinguda. Per tant, una part de les màquines per ell fabricades representa la seua renda i està destinada a constituir aquesta renda en el procés de circulació, en el canvi. Però qui compra les seues màquines al nostre fabricant no les compra evidentment com a renda, per a consumir-les, sinó per a utilitzar-les com mitjans de producció; per a ell aquestes màquines són capital. No són mitjans de consum privat, sinó mitjans necessaris per a la seua producció.

Amb aquests exemples arribem al resultat que allò que per a u és capital per a l'altre és renda i al revés. En aquestes condicions, ¿com pot hom concebre quelcom que siga el capital total de la societat? Quasi tota l'economia científica fins a Marx deduïa que no existia cap capital social⁵. En Smith observem encara en aqueix punt titubejos i contradiccions i igualment en Ricardo. Quant a Say diu categòricament:

“D'aquesta manera es distribueix el valor total dels productes en la societat. Dic el valor *total*: perquè si el meu benefici només representa una part del valor del producte en l'elaboració de la qual he pres part, la resta constitueix el benefici dels que han contribuït a produir-lo. Un fabricant de teixits compra llana a un arrendatari; paga salaris a diverses classes d'obers i ven el drap així produït en un preu que li reintegra les seues despeses i li deixa un benefici. Considera com a benefici, com a fons de la seua renda tan sols allò que li queda com a renda líquida, després de deduïdes les seues despeses. Però aquestes despeses no eren més que avanços que fa als altres productors de les diverses parts de la renda i dels que es compensa amb el valor brut del drap. Allò que ha pagat a l'arrendatari per la llana era renda del camperol, dels seus mossos, del propietari de la finca. L'arrendatari només considera com a producte net seu allò que li queda una vegada que ha pagat als seus obrers i al seu propietari; però allò que els ha satisfet constituïa una part de la renda d'aquests últims: era el salari dels obrers, el preu de l'arrendament del propietari, era, doncs, per als uns la renda del treball, per a l'altre la renda de la seua terra. I allò que reemplaça tot açò és el valor del drap. No cal representar-se una part del valor d'aquest drap que no haja servit per a satisfer una renda. El seu valor sencer s'hi ha esgotat.”

“Es veu, per això, que l'expressió producte líquid només pot aplicar-se a empresaris individuals, però que la renda de tots els individus reunida, o de la societat, és igual al producte brut nacional de la terra, dels capitals i de la indústria [Say anomena així al treball]. Açò anihila (*ruine*) el sistema dels economistes del segle XVIII (fisiòcrates) que només consideraven com a renda de la societat el producte líquid del sòl i en deduïen que la societat només podia consumir un valor corresponent a aquest producte líquid, com si la societat no pogués consumir tot el valor per ella creat.”⁶

Say fonamenta aquesta teoria d'una manera peculiar. Mentre Smith tractava de subministrar la prova en referir cada capital privat als seus llocs de producció per a resoldre'l en mer producte del treball, però el concebia, amb rigor capitalista, com una suma de treball pagat i no pagat, com $v + p$, i arribava així a resoldre, finalment, el producte total de la societat en $v + p$, Say transforma amb lleugeresa aquests errors clàssics en vulgars equivocacions. La demostració de Say es basa en què l'empresari en tots els estadis productius paga els mitjans de producció (que constitueixen un capital per a ell) a altra gent, als representants d'estadis anteriors de la producció, i que aquesta gent es guarda una part del que se li ha pagat com a renda seua pròpiament dita, i entren una altra part com a reembossament de les despeses per ells avançades, per a pagar les seues rendes a altres persones. La cadena indefinida de processos de treball de Smith, es transforma en Say en una cadena indefinida també de mutus avanços sobre rendes i devolució d'aquests avanços treta de la renda dels productes; ací l'obrer apareix enterament equiparat a l'empresari; en el salari rep com a “avanç” la seua renda i la paga al seu torn amb treball realitzat. Així, el valor definitiu del producte total social és una suma de rendes “avançades”, i el procés del canvi el lliurament i devolució d'aquests avanços. La superficialitat de Say es fa palesa en què per a il·lustrar l'engranatge social de la reproducció capitalista, utilitza l'exemple de la fabricació de rellotges, una branca que era aleshores (i ho és avui encara en part) pura manufactura, en què els “obers” figuren al seu torn com a petits empresaris i el procés de producció de la plusvàlua està dissimulat per una sèrie d'actes corresponents a la producció simple de mercaderies.

D'aquesta manera Say fa més greu la confusió i els errors d'Adam Smith: tota la massa de productes elaborada anualment per la societat es resol en pura renda; per tant, es consumeix anualment en la seua totalitat. La reiteració de la producció sense capital, sense mitjans de producció apareix com un enigma, la reproducció capitalista com un problema insoluble.

⁵ Sobre Rodbertus i el seu concepte específic de “capital nacional”, veja hom més avant en la secció segona.

⁶ Say, S. B. *Traité d'Économie Politique*, llibre II, capítol V, 8 edició, París, 1876, pàgina 376.

Si hom estudia la trajectòria que ha seguit el problema de la reproducció des dels fisiòcrates fins a Adam Smith, no pot hom desconèixer l'existència d'un progrés parcial neutralitzat per un retrocés també parcial. Allò de característic en el sistema econòmic dels fisiòcrates era el seu supòsit que només l'agricultura engendrava excedent, és a dir, plusvàlua, sent per tant el treball agrícola l'únic productiu (en sentit capitalista). Corresponent a això veiem en el *Tableau économique* que la classe "estèril" dels obrers manufacturadors només crea els 2.000 milions de valor que consumeix en matèries primeres i mitjans de subsistència. En conseqüència, en el canvi, les mercaderies manufacturades es reparteixen íntegrament entre les classes dels arrendataris i dels propietaris, mentre la classe manufacturadora mateixa no consumeix els seus propis productes. Així, doncs, la classe manufacturadora només reproduceix pròpiament en el valor de les seues mercaderies el capital circulant consumit, sense crear una renda. L'única renda de la societat que excedeix totes les despeses de capital i passa a la circulació, és engendrada en l'agricultura i consumida per la classe dels propietaris en forma de renda de la terra, mentre els arrendataris només reben el seu capital anticipat: 1.000 milions d'interessos de capital fix i 2.000 milions de capital d'explotació circulant. En segon lloc, crida l'atenció que Quesnay només accepta l'existència del capital fix en l'agricultura, i l'anomena *avances primitives* a diferència dels *avances annuelles*. Segons ell, segons sembla, la manufactura treballa sense cap capital fix, només empra capital circulant en la seua rotació anual i, per tant, la seua massa de mercaderies cada any no deixa una part de valor per a compensació del desgast de capital fix (edificis, instrumental)⁷.

Enfront d'aquestes evidents deficiències, l'escola clàssica anglesa significa abans que res el progrés decisiu, perquè considera com productiu tota mena de treball, açò és, descobreix la creació de plusvàlua tant en la manufactura com en l'agricultura. Hem dit l'escola clàssica anglesa, perquè Smith en aquest punt, al costat de declaracions clares i decidides en el sentit indicat, cau altres vegades, tranquil·lament, en el mode de veure fisiocràtic; només amb Ricardo la teoria del valor pel treball rep la més alta i conseqüent elaboració que podia assolir dins dels límits de la concepció burgesa. Des d'aleshores hem d'admetre en la manufactura la producció anual d'un increment del capital anticipat, d'una renda líquida, açò és, d'una plusvàlua, al igual que en l'agricultura⁸. D'altra banda, Smith, portant a les seues lògiques conclusions el descobriment que tota mena de treball, tant en la manufactura com en l'agricultura, és productiu i crea plusvàlua, descobreix que també el treball agrícola, a més de la renda per a la classe dels propietaris de la terra, ha de crear un excedent per a la classe d'arrendataris per damunt de les seues despeses totals de capital. Així sorgí també, junt amb el reembossament del capital anticipat, una renda anual per a la classe dels arrendataris⁹. Finalment, Smith, treballant sistemàticament amb els conceptes emprats per Quesnay d'*avances primitives* i *avances annuelles*, sota els noms de capital fix i circulant, ha posat en clar, entre altres coses, que la producció manufacturadora, necessita un capital fix a més del circulant, exactament igual que l'agricultura, i, per tant, necessita també una part corresponent de valor per a reemplaçar el desgast d'aquell capital. Així, doncs, Smith es trobava en el millor camí per a posar en ordre els conceptes de capital i renda de la societat i expressar-los amb exactitud. La major claredat a què ha arribat en aquest aspecte s'evidencia en la fórmula següent:

"Tot i que el producte anual total de la terra i del treball d'un país està destinat indubtablement en últim terme, al consum dels seus habitants i a subministrar als mateixos una renda; en sortir del sòl o de les mans dels treballadors productius es divideix naturalment en dues parts. Una d'elles, sovint la major, està destinada abans que res a reemplaçar un capital o a renovar els mitjans de manteniment, matèries primeres i mercaderies elaborades, i una altra part a crear una renda, bé per al propietari d'aquest capital com a guany seu o per a un altre com la seua renda de la terra."¹⁰

⁷ D'altra banda, cal fer notar que Mirabeau en les seues *Explications al Tableau*, esmenta en un passatge, expressament, el capital fix de la classe estèril: "els *avances primitives* d'aquesta classe per a establiment de manufactures, instruments, màquines, molins, forges i altres fàbriques... 2.000.000.000" (*Tableau Économique avec ses explications. Mil sept cent soixante*, pàgina 82). Cert que en el seu desconcertant esbós del *Tableau* el mateix Mirabeau no té en compte aquest capital fix de la classe estèril.

⁸ Smith formula açò en termes generals: "The value which the workmen add to the materials, therefore resolves itself in this case into two parts; of which the one pays their wages, the other the profits of their employer upon the whole stock of materials and wages which he advanced" (*Wealth of Nations*, edició Mc. Culloch 1928, tom 1, pàgina 83). "El valor que els obrers agreguen als materials es divideix, per tant, en aquest cas en dues parts, una de les quals paga els seus salaris i l'altra els beneficis del seu empresari sobre la totalitat del capital avançat per a materials i salaris." I en el llibre II, cap. III, referint-se especialment al treball industrial: "... El treball d'un obrer de fàbrica afegeix al valor de les matèries primeres per ell elaborades el del seu propi manteniment i el guany del seu empresari; en canvi el d'un criat no augmenta el valor de res. Encara que l'obrer de fàbrica percep del seu empresari per avançat el salari, en realitat no causa a aquest cap cost, perquè, per regla general, li torna un guany addicional pel valor acrescut de l'objecte elaborat." (lloc citat, I, pàgina 341)

⁹ "Els homes dedicats al treball agrícola... reproduïen, segons açò, no sols un valor igual al seu propi consum o al dels capitals que els donen ocupació junt amb el guany capitalista com els obrers de fàbrica, sinó un de molt major. A més del capital de l'arrendatari junt amb tot el seu guany, reproduïen també regularment la renda per al propietari del sòl." (lloc citat, I, pàgina 377)

¹⁰ Certament, Smith ja en el paràgraf següent transforma el capital completament en salaris, en capital variable: "That part of the annual produce of the land labour of any country which replaces a capital, never is immediately employed to maintain any but productive labour. It pays the wages of productive labour only. That which is immediately destined for

“La renda bruta de tots els habitants d'un gran país abraça el producte total anual del seu sòl i el seu treball, i la seua renda neta és allò que queda després de deduïts: primer, els costos de manteniment del seu capital fix i després del seu capital circulant, o allò que poden destinar sense dany del seu capital al consum immediat, al seu sosteniment, comoditats i gaudis. La seua riquesa efectiva no està, doncs, en relació amb la seua renda bruta, sinó amb la seua renda neta.”¹¹

Ací els conceptes de capital i renda totals apareixen formulats d'una manera més general i rigorosa que en el *Tableau économique*. Alliberada la renda del seu enllaç unilateral amb l'agricultura, el capital, en les seues dues formes de fix i circulant, esdevé base de la producció social total. En compte de la divisió, que indueix a error, de dos sectors productius, agricultura i manufactura, han passat al primer terme altres categories de significació funcional: la diferència entre capital i renda, la diferència entre capital fix i circulant. Partint d'ací, Smith passa a l'anàlisi de la relació mútua i transformacions d'aquestes categories en la seua dinàmica social: en la producció i circulació, açò és, en el procés de reproducció de la societat. Sorgeix ací una distinció radical entre el capital fix i el circulant des del punt de vista social: “Totes les despeses de manteniment del capital fix han de ser evidentment eliminades de la renda neta de la societat. Ni les matèries primeres necessàries per al manteniment de les seues màquines, instruments, edificis, etc., ni el producte del treball emprat en la seua creació mai poden constituir una part de la mateixa. El preu d'aquest treball constituirà, és cert, una part de la renda neta total, perquè els treballadors ocupats podran aplicar els seus salaris a la part del seu cabal reservada al consum immediat; però en altres classes de treball tant el seu preu com el seu producte correspondran a aquesta part de cabal: el seu preu al dels obrers, i el seu producte, a altres persones els mitjans de subsistència de les quals, comoditats i distraccions, són augmentats pel treball d'aquells obrers.”¹²

Ací es troba Smith amb la important distinció entre obrers que elaboren mitjans de producció i els que elaboren mitjans de consum. Respecte als primers fa notar que la part de valor que creen en compensació dels seus salaris ve al món en forma de mitjans de producció (com a matèries primeres, màquines, etc.), és a dir, que la part del producte destinada a renda dels treballadors existeix en una forma natural que no pot servir per al consum. En allò tocant l'última categoria de treballadors, fa notar Smith que en aquest cas, al revés, el producte sencer, és a dir, tant la part de valor en ell continguda que reemplaça als salaris (la renda) dels treballadors, com la part restant (Smith no ho diu així, però la seua conclusió havia de ser: així com la part que representa el capital fix consumit) apareixen sota la forma d'articles de consum. Veurem més endavant com de prop ha estat ací Smith del punt cardinal de l'anàlisi, partint del qual Marx ha escomès el problema. Però la conclusió general a què es refereix Smith sense indagar més la qüestió fonamental és aquesta: en tot cas allò que està destinat a la conservació i renovació del capital fix de la societat, no pot ser comptat com a renda neta de la societat.

Una altra cosa succeeix amb el capital circulant:

“Encara que les despeses totals de manteniment del capital fix queden així excloses necessàriament de la renda neta de la societat, açò no ocorre amb el capital circulant. Dels quatre elements d'aquest (dineros, subsistències, matèries primeres i articles elaborats), els tres últims se li sostrauen, com queda exposat, regularment i s'apliquen, bé al capital fix bé al patrimoni de la societat reservat per al consum immediat. Tota part d'aquestes mercaderies de consum que no s'aplica a la conservació del capital fix, afluïx al patrimoni reservat al consum i forma una part de la renda neta de la societat. Per consegüent, el manteniment d'aquests tres elements del capital circulant, només resta a la renda neta de la societat una part del seu producte anual, igual al que és necessari per al manteniment fix.”¹³

Hom veu que Smith ho ha barrejat tot en la categoria del capital circulant, tot menys el capital fix ja emprat, i tant les substàncies alimentàries i les matèries primeres, com el valor de mercaderies no realitzades encara (és a dir, incloent-hi una vegada més les mateixes substàncies alimentàries i matèries primeres, i sense tenir en compte que algunes d'aqueixes mercaderies, d'acord amb la seua forma natural, serveixen per a reemplaçar el capital fix), fent confusa i dubitativa la seua anàlisi del capital circulant. Però al costat, i malgrat, d'aquesta confusió, fa una altra distinció important:

“A aquest respecte el capital circulant de la societat es comporta de distinta manera que el d'un particular. L'últim no forma de cap manera part de la seua renda neta, que ha de sortir exclusivament del guany. Però encara que el capital circulant de cadascuna forma una part del de la seua comunitat, no està exclòs per això tan plenament de la renda neta d'aquesta comunitat.”

Smith explica allò que s'ha dit per l'exemple següent:

constituting a revenue, either as profit or as rent, may maintain indifferently either productive or un productive hands.” (Edició Mc. Culloch, tom II, pàgina 98)

¹¹ *Wealth of Nations*, edició citada, I, pàgina 292.

¹² *Wealth of Nations*, edició citada, I, pàgina 292.

¹³ *Wealth of Nations*, edició citada, I, pàgina 254.

“Tanmateix que totes les mercaderies que un comerciant té en la seua botiga no puguen ser incloses dins del patrimoni reservat per al seu consum immediat, poden ser-ho per a altres persones, que amb ajuda d'una renda obtinguda d'altres fonts i sense disminuir el seu capital poden reintegrar el comerciant el valor de les seues mercaderies junt amb el guany.”

Amb açò Smith ha elaborat categories fonamentals respecte a la reproducció i moviment del capital social total. Capital fix i circulat, capital privat i social, renda privada i renda social. Mitjans de producció i de consum apareixen palesats com a grans categories, en part indicades en el seu entrecruament real, objectiu, en part ofegades en les contradiccions subjectives, teòriques, de l'anàlisi de Smith. L'esquema sobri, sever i de la transparència clàssica dels fisiòcrates, es dissol ací en una confusió de conceptes i relacions que semblen un caos a primera vista. Però en aquest cas s'adverteixen ja trets del procés de reproducció social, nous, més profunds, moderns i vius que en Quesnay, tot i que sense acabar, com l'esclau de Miquel Àngel en el seu bloc de marbre.

Aquest és un dels aspectes que Smith estudia respecte al problema. Però al mateix temps el considera des d'un altre angle completament distint, des del punt de vista de l'anàlisi del valor. Justament la teoria segons la qual tot treball és creador de valor, així com la distinció rigorosament capitalista de tot treball en pagat (que reemplaça el salari), i no pagat (que crea plusvàlua); així com, finalment, l'estricta divisió de la plusvàlua en les seues categories fonamentals, benefici i renda de la terra (tots ells progressos sobre l'anàlisi fisiocràtica) induïren Smith a la seua curiosa afirmació que el valor de totes les mercaderies consta de salari, benefici i renda de la terra, o, dit més breument, en la forma marxista, de $v + p$. D'ací deduïa que també la totalitat de les mercaderies elaborades anualment per la societat es dividia en el seu valor total en aquestes dues parts: salaris i plusvàlua. Desapareix així de sobte completament la categoria de capital, i la societat no produeix més que renda, més que articles, que són totalment consumits per la mateixa. La producció sense capital s'erigeix en enigma i l'anàlisi del problema en conjunt fa un pas arrere respecte als fisiòcrates.

Els successors de Smith prenen la seua doble teoria pel costat més erroni. Mentre els importants suggeriments per a un plantejament exacte del problema, que Smith dona en el llibre segon, romanen intactes fins a Marx, l'anàlisi del preu del primer llibre, fonamentalment falsa, és rebuda com cara herència per la majoria dels seus successors; i, o s'accepta sense reflexió, com fa Ricardo, o es fixa en un dogma superficial, com fa Say. On en Smith hi havia dubtes fructífers i contradiccions suggestives, en Say apareix un arrogant immòbil filisteisme. Per a Say l'observació smithiana que allò que per a u és capital pot ser per a un altre renda, esdevé en un motiu per a declarar absurda tota distinció entre capital i renda amb un criteri social. En canvi, l'absurd que el valor total de la producció anual es convertisca en renda i siga consumida és elevat per Say a la categoria de dogma amb validesa absoluta. Com, segons ell, la societat consumeix anualment el seu producte total, el procés reproductiu, que actua sense mitjans de producció, esdevé una repetició anual del miracle bíblic: la creació del món del no-res.

En aquest estat va romandre el problema de la reproducció fins a Marx.

CAPÍTOL III

Crítica de l'anàlisi de Smith

Els resultats a què havia arribat l'anàlisi de Smith poden expressar-se resumits, en els punts següents:

1.- Hi ha un capital fix de la societat, cap de les parts del qual entra en la renda neta de la mateixa. Aquest capital fix el formen “les matèries primeres amb què han de mantenir-se en ús les màquines, els útils i instruments industrials”, i “el producte del treball requerit per a transformar aquestes matèries primeres en la forma demandada”. Des del moment que Smith oposa aquest capital fix a aquell destinat a la producció de mitjans directes de subsistència, transforma de fet el capital fix en allò que Marx ha anomenat constant, és a dir, aquella part del capital que consisteix en tots els mitjans de producció materials en contraposició al treball.

2.- Hi ha un capital circulat de la societat. Però després d'haver separat la part de capital “fix” (és a dir, constant), només queda la categoria dels mitjans de subsistència, els quals no constitueixen per a la societat cap capital, sinó renda neta, fons de consum.

3.- El capital i la renda neta dels individus no coincideixen amb el capital i la renda neta de la societat. Allò que per a la societat només és capital fix (entenga hom: constant), per als individus no pot ser capital, sinó renda, fons de consum, que es manifesta en les parts de valor del capital fix, salaris per als obrers i beneficis per als capitalistes. Al revés, el capital circulant dels individus pot no ser per a la societat capital, sinó renda, en quant representa mitjans de subsistència.

4.- El producte total social anualment elaborat no conté en el seu valor ni un àtom de capital, sinó que es resol en tres classes de renda: salaris de treball, beneficis del capital i renda de la terra.

Qui volgués representar-se, en partir dels fragments d'idees ací esmentats, el quadro de la reproducció anual del capital total social i el seu mecanisme, aviat desesperaria. Com, no obstant tot això, el capital social es renova constantment tots els anys, el consum de tots és assegurat per la renda i, alhora, sorgeixen punts de vista respecte al capital i la renda, és possible, mitjançant l'anàlisi arribar a una solució. Però cal representar-se tota la confusió d'idees i la varietat de punts de vista per a adonar-se de l'enorme importància de l'aportació de Marx a la solució del problema.

Comencem amb l'últim dogma de Smith, que bastava per si sol per a fer que fracassés l'economia política clàssica en l'estudi del problema de la reproducció. L'arrel de la coratjosa representació de Smith, segons la qual el valor del producte total de la societat havia d'exhaurir-se plenament en salaris, beneficis i rendes de la terra, es troba justament en la seua concepció científica de la teoria del valor. El treball és la font de tot valor. Considerada com a valor tota mercaderia és producte del treball i res més. Però tot treball realitzat com a treball assalariat (aquesta identificació del treball humà amb el treball assalariat capitalista és justament allò de clàssic en Smith) és, alhora, substitució dels salaris pagats i sobrants de treball no pagat, cosa que constitueix un benefici per als capitalistes i una renda per als propietaris. Allò que és cert amb referència a cada mercaderia ha de ser-ho també per a la totalitat d'elles. La provisió total de mercaderies anualment produïdes per la societat, únicament és com a valor el producte del treball tant pagat com no pagat, i per tant es divideix en salaris, beneficis i rendes. Cert que en cada treball són a més necessàries matèries primeres, instruments, etc. Però aquestes matèries primeres i instruments no són tampoc més que productes de treball, en part pagat, en part no pagat. Per molt que retrocedim, per moltes voltes que donem, en el valor o preu de totes les mercaderies no hi trobarem res que no siga pur treball humà. Però tot treball es divideix en una part que reemplaça els salaris i una altra que anirà a mans dels capitalistes i propietaris territorials. No hi ha més que salaris i beneficis; però hi ha, no obstant, capital, capital dels individus i capital de la societat. Com sortir d'aquesta notòria contradicció? Que es planteja ací un problema teòric extremadament difícil, ho prova el rigor amb què el mateix Marx va haver d'aprofundir en la matèria sense avançar de moment ni trobar una sortida, com és fàcil advertir en les seues *Teories sobre la plusvàlua*, I, pàgines 179, 252. No obstant això, assolí trobar brillantment la solució i això sobre la base de la seua teoria del valor. Smith tenia plena raó: el valor de totes les mercaderies en particular, i de totes elles reunides, no representa més que treball. Tenia també raó en dir: tot treball (des d'un punt de vista capitalista) es divideix en pagat (que reemplaça els salaris) i no pagat (que anirà a parar, com a plusvàlua, a les diverses classes propietàries dels mitjans de producció). Però oblidava, o més bé passava per alt, el fet que el treball amb la propietat de crear valor nou, posseeix també la de traslladar l'antic valor objectivat en els mitjans de producció, a les noves mercaderies elaborades amb ajuda dels mateixos. Una jornada de treball de 10 hores no pot crear un valor superior a 10 hores, i aquestes 10 hores des del punt de vista capitalista es divideixen en pagades i no pagades, en $v + p$. Però la mercaderia elaborada en aquestes 10 hores representarà un valor major que el de la jornada de 10 hores. Contindrà a més el valor de la farina, del desgast del forn, dels locals de treball, combustibles, etc., en suma, tots els mitjans de producció necessaris per al forn. El valor de la mercaderia només quedaria expressat plenament en $v + p$ si l'home treballés en l'aire, sense matèries primeres, sense instruments de treball, sense tallers. Però com tot treball material pressuposa algun mitjà de producció que és al seu torn producte d'un treball anterior, ha de transferir també al nou producte aquest treball anterior.

No es tracta ací d'un procés que només ocorrega en la producció capitalista, sinó dels principis bàsics en què s'assenta el treball humà, amb absoluta independència de la forma històrica de la societat. Operar amb instruments de treball elaborats per ella mateixa és el tret característic i fonamental de la societat humana civilitzada. El concepte de treball anterior que precedeix a un altre de nou i li serveix de base d'operació, expressa l'enllaç progressiu entre l'home i la naturalesa, la cadena perdurable dels esforços socials, el començament de la qual es perd en l'aurora dels orígens de l'home i la fi de la qual només pot arribar amb l'anihilament de tota la humanitat civilitzada. Per tant, hem de representar-nos tot treball humà com realitzant-se amb mitjans de treball que són al seu torn producte d'un treball anterior. Per consegüent, en tot producte es troba no sols el treball viu, present, que li presta la seua figura última, sinó també l'anterior incorporat a la matèria, i que el treball nou li transfereix a aquell. En la producció de valor, açò és, en la producció de mercaderies, a la que pertany també la capitalista, aquest fenomen no desapareix, sinó que rep una expressió específica. Es manifesta en el doble caràcter del treball productor de mercaderies, que d'una banda com a treball útil, concret, d'un cert gènere, crea l'objecte útil, el valor d'ús; d'una altra banda com a treball abstracte, general, socialment necessari, crea valor. En la seua primera condició fa allò que el treball humà ha fet sempre: incorporar al nou producte el treball anterior que es troba en els mitjans de producció utilitzats, encara que aquest treball anterior apareix ara com a

valor, com a valor antic. En la seua segona condició crea valor nou, que en el sistema capitalista es divideix en treball pagat i no pagat, $v + p$. Així, doncs, el valor de tota mercaderia ha de contenir tant de valor antic (que el treball en la seua condició de treball, útil, concret, trasllada dels mitjans de producció a la mercaderia) com valor nou que el mateix treball en la seua condició de socialment necessari crea en consumir-se, i així s'objectiva en el producte.

Smith no podia fer aquesta distinció, perquè no distingia aquest doble caràcter del treball en la seua funció creadora de valor; Marx, en un passatge, creu fins i tot que en aquest error fonamental de la teoria smithiana del valor rau l'origen del seu estrany dogma, segons el qual tot valor s'esgota en $v + p$ ¹⁴. La no distinció entre ambdós aspectes del treball productor de mercaderies, el concret, útil i l'abstracte, socialment necessari, constitueix en efecte una de les notes més rellevants, no sols de la teoria del valor de Smith, sinó de tota l'escola clàssica.

Sense preocupar-se de les conseqüències socials que en poguessen resultar, l'economia clàssica ha reconegut que el treball humà era l'únic agent creador de valor, i ha elaborat aqueixa teoria fins al grau de claredat amb què ens la presenta Ricardo. Però la diferència essencial entre la teoria del valor de Ricardo i la de Marx (una diferència que no sols no han advertit els economistes burgesos, sinó que també la majoria dels popularitzadors de la doctrina de Marx passen per alt) rau en què Ricardo, d'acord amb la seua concepció general de l'economia a la manera del dret natural, creia que la creació de valor era també una qualitat natural del treball humà, del treball individual, concret de l'individu.

Aquesta concepció es palesa més fortament encara en Smith, el qual, per exemple, estableix que l'"instint de canvi" és una particularitat de la naturalesa humana, després d'haver-lo indagat en va entre els animals, entre els gossos, etc.

D'altra banda, Smith, tanmateix que dubte de l'existència de l'"instint de canvi" en els animals, reconeix al treball animal la propietat de crear valor com l'humà, particularment allí on ocasionalment reincideix en la concepció fisiocràtica.

"Cap altre capital de la mateixa magnitud posa en moviment una quantitat major de treball productiu que el del camperol. No sols els seus obrers, sinó també el seu bestiar de labor, són treballadors productius. Segons açò, els homes i animals emprats en el treball agrícola, no sols reproduïxen, com els obrers de fàbrica, un valor igual al seu propi consum o al dels capitals emprats, junt amb el guany del capitalista, sinó un de molt major. A més del capital del colon i el seu guany, reproduïxen també, regularment, la renda de la terra."¹⁵

Ací es posa de manifest d'una manera patent que Smith considerava que la creació de valor era una qualitat fisiològica del treball, una expressió de l'organisme animal de l'home. Així com l'aranya trau del seu cos la tela, així l'home treballador crea valor. L'home treballador crea objectes útils, és, per naturalesa, productor de mercaderies; de la mateixa manera la societat humana descansa per naturalesa en el canvi, sent la producció de mercaderies la forma econòmica normal de l'home.

Només Marx reconegué en el valor una relació social particular, produïda sota determinades condicions històriques, i, així, arribà a distingir els dos aspectes del treball productor de mercaderies: el concret, individual, i el treball social indiferenciat, amb la distinció del qual la clau de l'enigma apareix amb claredat enlluernadora.

Marx necessitava, per tal de distingir *estàticament* al si de l'economia burgesa el doble caràcter del treball, l'home treballador i el productor de mercaderies creador de valor, abans, distingir dinàmicament en la successió històrica el productor de mercaderies de l'home de treball en general, és a dir, reconèixer la producció de mercaderies simplement com una forma històrica determinada de la producció social. En una paraula, per a desxifrar el jeroglífic de l'economia capitalista, Marx va haver d'abordar la investigació en direcció oposada a la seguida pels clàssics, partint no de la creença que la forma de producció burgesa era el normal, allò de normal humà, sinó del convenciment que es tractava de quelcom històricament perible; hagué de transformar la indagació metafísica dels clàssics en el seu contrari: la dialèctica.¹⁶

Amb açò es comprèn que per a Smith era impossible distingir clarament els dos aspectes del treball creador de valor, que d'una banda trasllada al producte nou el valor objectivat en els mitjans de producció, i d'una altra banda crea al mateix temps un valor nou. Ens sembla, no obstant això, que el seu dogma, segons el qual el valor total s'esgota en la fórmula $v + p$ procedeix a més d'una altra font. No pot hom suposar que Smith haja perdut de vista el fet que tota mercaderia elaborada conté no sols el valor creat en la seua producció immediata, sinó també el valor de tots els mitjans de producció emprats en fabricar-

¹⁴ Marx, Karl. *El capital*, volum IV, Edicions 62, Barcelona, 1986.

¹⁵ Smith, Adam. *Wealth of Nations*, edició citada, I, pàgina 376.

¹⁶ Luxemburg, Rosa. *Die Neue Zeit*, XVIII, tom I, pàgina 184.

la. Precisament, en enviar-nos, amb la seua reducció del valor total a $v + p$, d'un estadi de producció a un altre anterior, d'Herodes a Pilat, com diu Marx, demostra que té consciència plena del fet. Allò de sorprenent en això és únicament que resol constantment l'antic valor dels mitjans de producció en $v + p$ i així fa que finalment s'esgoti en la fórmula tot el valor contingut en la mercaderia.

Així al passatge ja citat sobre el preu dels cereals: "En el preu dels cereals, per exemple, una part paga la renda de la terra per al propietari, una altra els salaris o el manteniment dels obrers i el bestiar de labor, i la tercera el guany del colon. Les tres parts semblen esgotar immediatament o en últim terme el preu sencer del cereal. Podria hom, potser, considerar necessària una quarta part per a compensar el desgast del bestiar i dels utensilis econòmics. Però cal tenir en compte que el preu de tots aquests utensilis econòmics està integrat al seu torn per les mateixes tres parts: 1) la renda del terreny en què ha brotat; 2) el treball emprat en ell, i 3) el guany del colon que ha avançat, tant la renda de la terra com els salaris. Si el preu del cereal conté tant el preu del cavall com el del seu manteniment, es resoldrà mediatament o immediatament en els tres elements esmentats: renda de la terra, treball i guany del capital." Allò que confonia Smith era, al nostre parer, el següent:

1.- Tot treball es realitza amb determinats mitjans de producció. Però allò que en un treball donat és mitjà de producció (matèria primera, instrument, etc.), és al seu torn producte d'un treball anterior. Per al forn de farina és un mitjà de producció a què afegeix nou treball. Però la farina mateixa ha sortit del treball del moliner, en el qual no era mitjà de producció, sinó exactament el mateix que ara el pa elaborat, producte. En aquest producte es pressuposava el blat com a mitjà de producció, però si retrocedim un grau més trobarem que per al camperol el blat no era mitjà de producció, sinó producte. No pot trobar-se cap mitjà de producció que continga valor que no siga producte d'un treball anterior.

2.- En el mode de producció que estudiem, tot capital emprat des del principi fins al final en l'elaboració de qualsevol mercaderia, pot resoldre's en últim terme en una certa quantitat de treball objectivat.

3.- Així, doncs, el valor total de les mercaderies, comprenent totes les despeses de capital, es resol senzillament en una certa quantitat de treball. I allò que regeix per a cada mercaderia ha de regir també per a la totalitat de la massa de mercaderies elaborada anualment per la societat: també el seu valor total es resol en una quantitat de treball realitzat.

4.- Tot treball realitzat de forma capitalista es descompon en dues parts: treball pagat, que reemplaça els salaris, i no pagat, que crea beneficis i rendes, açò és, plusvàlua. Tot treball realitzat de forma capitalista correspon a la fórmula $v + p$.¹⁷

Totes les tesis anteriors són perfectament exactes i irrefutables. Que Smith les haja comprès prova el rigor i decisió de la seua anàlisi científica, i el seu progrés respecte als fisiòcrates en la manera de concebre el valor i la plusvàlua. Tanmateix que en arribar a la tesi tercera cometia a vegades en la conclusió el groller error de sostenir que el valor total de la massa de mercaderies elaborada anualment, es resolia en la quantitat del treball realitzat durant l'any, mentre en altres passatges palesa que sap perfectament que el valor de les mercaderies elaborades per la nació en un any conté necessàriament també el treball d'anys anteriors, açò és, el treball objectivat en els mitjans de producció consumits productivament.

I, no obstant això, la conclusió extreta per Smith de les quatre tesis perfectament exactes dalt enunciades, segons la qual el valor total de cada mercaderia, com el de la massa anual de mercaderies de la societat, s'esgota en la fórmula $v + p$, havia de ser completament falsa. Smith identifica la tesi veritable: tot el valor de les mercaderies no expressa més que treball social, amb la falsa: tot valor no expressa més que $v + p$. La fórmula $v + p$ expressa la missió del treball sota condicions econòmiques capitalistes, la seua doble funció de reemplaçar, d'una banda, el capital variable (els salaris) i crear, d'una altra, plusvàlua per als capitalistes. El treball assalariat realitza aquesta funció durant el seu ús pels capitalistes, i en realitzar en diners el valor de la mercaderia, el capitalista, alhora que recull el capital variable avançat per als salaris, es guarda en la butxaca la plusvàlua. Així, doncs, $v + p$ expressa la relació entre obrer assalariat i capitalista, una relació que acaba amb l'elaboració de la mercaderia. Una vegada venuda la mercaderia i transformada en diners pels capitalistes, la relació $v + p$ s'ha extingit sense deixar empremta en la mercaderia. A la mercaderia i al seu valor no s'hi els nota en quina proporció el seu valor està creat per treball pagat o no pagat, l'únic fet indiscutible és la circumstància que la mercaderia conté una certa quantitat de treball socialment necessari, cosa que es posa de manifest en el canvi. Així, doncs, per al canvi, com per al consum de la mercaderia, és completament indiferent que el treball que representa es descomponga en $v + p$ o no. Només la seua quantitat de valor exerceix un paper en el canvi i només la seua estructura concreta exerceix un paper en el consum. La fórmula $v + p$ únicament expressa, doncs, per dir-ho així, la relació íntima entre capital i treball. Les coses ocorren d'una altra manera respecte a la

¹⁷ Prescindim que en Smith s'interposa també de vegades la concepció inversa d'acord amb la qual el preu de les mercaderies no es resol en $v + p$, sinó que és el valor de les mercaderies que es compon de $v + p$. Aquest *quid pro quo* és més important per a la teoria smithiana del valor que respecte al que ens interessa ací la seua fórmula.

part del capital emprada en mitjans de producció, respecte al capital constant. El capitalista, a més de treball assalariat, ha d'adquirir mitjans de producció, perquè tot treball per a posar-se en activitat necessita certes matèries primeres, instruments, edificis. El caràcter capitalista, que té també aquesta condició del procés productiu, es manifesta en què aquests mitjans de producció apareixen com *c*, com a capital, és a dir: 1) com a propietat d'una persona distinta del treballador, separada de la capacitat de treball, com a propietat dels que no treballen; 2) com a mer avanç, inversió de capital per a crear plusvàlua. El capital constant *c*, només apareix ací com a base de $v + p$. Però el capital constant expressa encara un poc més, la funció dels mitjans de producció en el procés de treball humà amb independència de tota forma historicosocial. Matèries primeres i instruments per al treball les necessita en la mateixa mesura l'habitant de la Terra del Foc per a fabricar la seua canoa familiar, que la comunitat camperola de l'Índia per a llaurar les seues terres; el fellah egipci per a conrear les seues, com els constructors de les Piràmides d'Egipte; l'esclau grec en la petita manufactura atenenca, tant com el serf de la gleba feudal i el modern treballador assalariat. Els mitjans de producció creats ja pel treball humà són l'expressió del contacte del mateix amb la naturalesa i constitueixen, per tant, una condició prèvia general eterna, del procés productiu. Així, doncs, la magnitud en la fórmula $c + v + p$ expressa un determinat paper dels mitjans de producció, que no cessa en acabar el treball. Al pas que, tant per al canvi com per al consum de les mercaderies, és totalment indiferent que siguin fruit de treball pagat o no pagat, de treball assalariat, d'esclaus, de serfs o de qualsevol altre treball, per al consum de les mercaderies és d'importància decisiva el que siguin mitjans de producció o articles necessaris per a la vida. El fet que per a l'elaboració d'una màquina s'empren treball pagat i no pagat, només té importància per al fabricant de la màquina i els seus obrers; per a la societat que adquireix la màquina a través del canvi, només té importància la seua qualitat de mitjà de producció, la seua funció en el procés productiu. Cap societat ha pogut oblidar l'important paper dels mitjans de producció, com tampoc la necessitat d'elaborar els mitjans de producció necessaris per al període següent. I només d'aquesta manera la societat capitalista pot apoderar-se tots els anys de la seua producció de valor segons la fórmula $v + p$; és a dir, que només pot realitzar l'explotació del treball assalariat quan hi ha la quantitat de mitjans de producció necessaris per a formar el capital constant, com a fruit del període de producció anterior. Aquesta relació específica de cadascun dels períodes de producció amb el següent que constitueix l'element bàsic i fonamental del procés de reproducció en la societat, i que consisteix en el fet que una part dels productes de cada període està destinada a crear mitjans de producció per al següent, va ser ignorada per Smith. En els mitjans de producció no li interessava el seu paper específic dins del procés productiu, com s'utilitzaven, sinó tan sols el fet que eren un producte del treball assalariat capitalista, com qualsevol altra mercaderia. El paper capitalista específic del treball assalariat en el procés de producció de la plusvàlua li ocultava totalment el paper bàsic fonamental dels mitjans de producció en el procés de treball. La seua mirada, entelada per prejudicis burgesos, no penetrava darrere de la relació social particular entre treball assalariat i capital, i la relació general entre home i naturalesa. Ací sembla trobar-se el vertader origen del dogma d'Adam Smith, segons el qual el valor de la producció social anual en la seua totalitat es resol en la fórmula $v + p$. Smith oblidava que *c*, com a membre de la fórmula $c + v + p$, és l'expressió necessària d'un fet social bàsic: l'explotació capitalista de treball assalariat.

Així, doncs, el valor de tota mercaderia ha d'expressar-se en la fórmula

$$c + v + p$$

Ara, es pregunta hom en quin sentit pot aplicar-se açò a la totalitat de les mercaderies d'una societat. Examinem els dubtes de Smith, particularment perquè el capital fix i circulat, així com la renda de l'individu, no coincideixen amb les mateixes categories des del punt de vista social; allò que per a uns és capital circulat no és per a altres capital, sinó renda, per exemple, els avanços per a salaris. Aquesta afirmació descansa en un error. Quan el capitalista paga salaris als treballadors, no lliura capital variable, que passa a mans de l'obrer per a transformar-se en renda, sinó que lliura la forma de valor del seu capital variable contra la seua forma natural, la força-treball. El capital variable està sempre en poder del capitalista: primer en forma de diners, després en forma del treball que ha comprat, més tard en figura d'una part de valor de les mercaderies elaborades, per a tornar finalment a ell després de la transformació de les mercaderies en forma de diners, més l'increment. D'altra banda, l'obrer no arriba a posseir mai el capital variable. Per a ell la força-treball no és mai capital, sinó patrimoni (patrimoni per a treballar, l'únic que posseeix). Quan l'ha alienat percebent diners en qualitat de salari, aquests diners no són tampoc per a ell capital, sinó el preu de la mercaderia que ha venut. Finalment, el fet que l'obrer compre articles alimentaris amb els salaris percebuts té tan poc a veure amb la funció que aquests diners han exercit com a capital variable en mans del capitalista, com l'ús privat que fa cada venedor d'una mercaderia amb els diners per ella rebuts. Per consegüent, no és el capital variable del capitalista allò que esdevé renda del treballador, sinó el preu de la mercaderia venuda per l'obrer, la seua força-treball, mentre el capital variable continua abans i després en poder del capitalista i com a tal funciona.

Tan falsa com aquesta és la idea que la renda (plusvàlua) del capitalista, que, per exemple, resideix en màquines encara no venudes, com succeeix sovint als fabricants de les mateixes, és capital fix per a un altre, per al comprador de les màquines. Allò que constitueix la renda del fabricant de màquines no són les màquines o una part d'elles, sinó la plusvàlua en elles continguda, açò és, el treball no pagat dels seus

treballadors assalariats. Després de la venda de la màquina aquesta renda continua, com abans, en poder del fabricant de màquines; no ha fet més que canviar la seua aparença transformant-se de màquina en diners. Al revés, el comprador de la màquina no adquireix per la compra la propietat del seu capital fix, perquè aquest ja el tenia en el seu poder en forma d'un cert capital monetari. En comprar la màquina no ha fet més que donar al seu capital la forma material que necessitava per a fer-la funcionar productivament. Abans de la venda de la màquina, com després, la renda (la plusvàlua) segueix en poder del fabricant de màquines, i el capital fix en poder de l'altre, del comprador capitalista de la màquina. Exactament igual que en el primer exemple, el capital variable està sempre en poder del capitalista i la renda en poder de l'obrer.

Allò que ha ocasionat la confusió de Smith i tots els seus successors és haver mesclat en el canvi capitalista de mercaderies la forma d'ús de les mercaderies amb les seues relacions de valor, i, a més a més, no haver separat les diverses circulacions de capital i mercaderies que s'entrecreuen constantment. El mateix acte de canvi de mercaderies pot ser vist en un aspecte com a circulació de capital, i en un altre com a simple canvi de mercaderies per a la satisfacció de les necessitats de consum. L'afirmació falsa, allò que per a u és capital és, per a l'altre, renda i al revés, es redueix, doncs, a l'afirmació exacta: allò que per a u és circulació de capital per a l'altre és simple canvi de mercaderies i al revés. Amb açò no es fa més que palesar la capacitat de transformació del capital en el seu curs i l'entrecreuament de diverses esferes d'interès en el procés de canvi social, però no queda abolida per això l'existència ben delimitada del capital, tant en la seua forma constant com en la variable, en contraposició a la renda.

I, no obstant això, Smith amb les seues afirmacions que el capital i la renda de l'individu no coincideixen plenament amb aquestes categories de la societat s'aproxima molt a la veritat; però per a descobrir clarament el nexa hauria necessitat algunes anelles intermèdies més.

CAPÍTOL IV

L'esquema marxista de la reproducció simple

Considerem la fórmula $c+v+p$ com expressió del producte total social. ¿Hem de veure-nos-les simplement amb una construcció teòrica, amb un esquema abstracte, o aquesta fórmula posseeix un sentit real en la seua aplicació a la societat? Potser té una existència social objectiva?

El capital constant c ha estat formulat per primera vegada teòricament com a categoria de significació fonamental per Marx. Però ja el mateix Smith, que treballa exclusivament amb les categories de capital fix i circulant, transforma de fet i inconscientment el capital fix en un capital constant, és a dir, comprèn com a tal no sols mitjans de producció que tarden diversos anys a desgastar-se, sinó també altres que anualment es consumeixen enterament en la producció¹⁸. El seu mateix dogma, segons el qual el valor total es resol en $v + p$ i l'argumentació emprada per a demostrar-lo li porten a distingir dues categories de les condicions de producció, el treball viu, i tots els mitjans de producció inanimats. D'altra banda, quan, traient-lo dels capitals i rendes individuals, tracta de construir el procés de reproducció social, en realitat només queda com a capital "fix" el constant.

Cada capitalista individual empra en la producció de les seues mercaderies certs mitjans de producció materials: edificis, matèries primeres, instruments. Per a l'elaboració de la totalitat de les mercaderies és, evidentment, necessària la totalitat dels mitjans de producció emprats pels capitalistes individuals. L'existència d'aquests mitjans de producció en la societat és un fet completament real, encara que existisquen en forma de capitals individuals privats. La forma capitalista específica es manifesta en què els mitjans de producció materials actuen com c , com a capital, és a dir, com a propietat dels que no treballen, com a pol oposat de les forces de treball proletàries, com contra forma del treball assalariat. El capital variable v és la suma dels salaris, pagats de fet en la societat durant la producció anual. Aquest fet té també una existència objectiva, real, tot i que es manifeste en un nombre il·limitat de salaris individuals. En tota societat el nombre dels obrers ocupats en el procés productiu i la seua conservació anual és una qüestió d'importància bàsica. La forma capitalista específica d'aquesta categoria com a tal capital variable, v , vol dir: 1.- que els mitjans de subsistència dels obrers se'ls ofereixen com a salari, és a dir, com a preu de la seua força-treball, la qual passa a ser propietat del capitalista, d'altres que no treballen, però que

¹⁸ En aquest passatge com en els següents, per a simplificar, parlem sempre de producció anual, cosa que en la majoria dels casos només pot aplicar-se a l'agricultura. La producció industrial i la rotació del capital no necessiten coincidir amb els canvis d'anys.

posseeixen els mitjans de producció materials; 2.- que encara que aparega com una suma de diners, és simplement forma de valor dels mitjans que necessiten els obrers per a la seua subsistència. La v expressa tant que els obrers són "lliures" (en doble sentit; lliures personalment i "lliures" de tots els mitjans de producció) com que la producció de mercaderies és la forma general de producció en la societat de què hom tracta.

Finalment, p (plusvàlua) representa la suma total de totes les plusvàlues assolides pels capitalistes individuals. En tota societat es realitza plustreball, que es realitzarà, per exemple, fins i tot en la societat socialista. I açò en triple sentit: per a mantenir als que no treballen (incapaços per al treball, xiquets, ancians, invàlids, funcionaris públics i professionals que no intervenen directament en el procés de producció)¹⁹; com a reserva contra accidents fortuïts que posen en perill la recollida anual de la massa de productes (males collites, incendis, inundacions); i, finalment, com a fons acumulatiu, en funció del creixement de la població, o d'una major complexitat de les necessitats. La forma capitalista es manifesta de dos modes: 1.- en què el plustreball es realitza com a plusvàlua, açò és, en forma de mercaderia realitzable en diners; 2.- en què apareix com a propietat de posseïdors dels mitjans de producció, que no treballen.

Finalment, les dues xifres $v + p$ representen igualment una magnitud objectiva de validesa general: la suma total del treball viu executat per la societat en el transcurs d'un any. Tota societat humana, siga quina siga la seua forma històrica, ha d'interessar-se per aquest fet, tant en relació amb els resultats obtinguts, com amb els treballadors existents i disponibles en general. També la divisió en $v + p$ és quelcom general, independent de les formes històriques de la societat. El caràcter capitalista d'aquesta divisió no sols es manifesta en les particularitats qualitatives d'ambdós elements que ja s'han posat en relleu, sinó també en la seua relació quantitativa, que v mostra la tendència a ser rebaixada al mínim fisiològic i social necessari per a l'existència dels treballadors i que p al seu torn propendeix a créixer a costa de v i en proporció amb ella.

Finalment, l'última circumstància expressa la peculiaritat dominant de la producció capitalista: el fet que la creació i apropiació de la plusvàlua és el vertader fi i impuls motriu d'aquesta producció.

Com veu hom, les relacions que serveixen de base a la fórmula capitalista del producte total tenen validesa general, i en tota forma econòmica organitzada d'acord amb una reglamentació conscient per part de la societat; ja siga per la totalitat dels treballadors i els seus òrgans democràtics en una societat comunista, o pels posseïdors i el seu poder despòtic en una societat que s'assente en el domini de classe. En la forma de producció capitalista no existeix essencialment una regulació planificada. La totalitat dels capitals i de les mercaderies de la societat consisteix realment en una suma d'incomptables mercaderies i capitals individuals disseminats.

Sorgeix així la qüestió de si aquestes sumes impliquen en la societat capitalista un poc més que un mer agregat estadístic, de caràcter inexacte i oscil·lant. Però, des del punt de vista de tota la societat, es veu que l'existència individual completament autònoma i independent de les empreses capitalistes privades és simplement la forma històricament condicionada, mentre el nexa social és la base. Malgrat que els capitals individuals actuen amb plena independència, i que falta totalment una regulació social, el moviment total de tots els capitals es realitza com un tot unitari. També aquest moviment total es manifesta en formes específicament capitalistes. Al pas que en tota forma de producció organitzada d'acord amb un pla, la regulació es refereix abans que res a la relació entre el treball total realitzat i a realitzar, i els mitjans de producció (en els termes de la nostra fórmula: entre $[v + p]$ i c) o entre la suma dels mitjans de subsistència necessaris i els mitjans de producció necessaris, en el règim capitalista el treball social necessari per a la conservació dels mitjans de producció inanimats, així com del treball viu, es tracta com a capital, a què es contraposa la plusvàlua realitzada, p . El nexa entre aquestes dues magnituds p i $(c + v)$ és una proporció real, objectiva, tangible, de la societat capitalista, és la *quota mitjana de benefici* que correspon a cada capital privat com una part d'un tot comú, el capital social, que li assigna el benefici com a part que li correspon, per la seua magnitud, de la plusvàlua total creada per la societat, sense consideració a la quantitat de fet aconseguida per ell. Per consegüent, el capital social total i la seua contrapartida, la plusvàlua total social, no són només magnituds reals d'existència objectiva, sinó que la seua relació, el benefici mitjà, dirigeix i guia (per mitjà d'un mecanisme de la llei del valor) el canvi sencer, és a dir, les relacions quantitatives de canvi de les diverses classes de mercaderia, amb independència de les seues relacions de valor. Regeix al seu torn el benefici mitjà: la divisió social del treball, açò és, el repartiment de porcions corresponents de capital i treball a les esferes productives individuals, i el desenvolupament de la productivitat del treball, estimulant d'una banda als capitals individuals i incitant-los a realitzar treballs d'exploració a fi de superar per a si el nivell del benefici mitjà, i, d'altra banda, incorporant els progressos assolits per l'individu a la producció total, etc. En una paraula: el

¹⁹ En una societat regulada d'acord amb un pla, basada en la propietat comuna dels mitjans de producció, no cal que la divisió del treball entre el treball espiritual i el material estiga lligada a categories particulars de la població. Però es manifestarà constantment en l'existència d'un cert nombre de persones que treballen espiritualment i necessiten ser sostingudes materialment, podent els individus alternar en l'exercici d'aquestes diverses funcions.

capital social domina completament, per mitjà de la quota mitjana de benefici, els moviments en aparença independents dels capitals individuals.²⁰

Així, doncs, la fórmula $c + v + p$ no sols s'acomoda a la composició de valor de cada mercaderia individual, sinó també a la totalitat de les mercaderies produïdes en una societat capitalista. Però açò es refereix tan sols a la relació de valor. Més enllà s'acaba l'analogia.

L'esmentada fórmula és completament exacta quan volem analitzar en els seus elements el producte total d'una societat que produeix en forma capitalista, com a producte del treball d'un any; c ens mostra quanta quantitat de treball realitzat anteriorment entra, en forma de mitjans de producció, en el producte d'enguany; $v + p$ designa la part del producte creada exclusivament l'últim any per treball nou; finalment, la relació entre v i p indica el repartiment de la quantitat anual de treball social entre els treballadors i els que no treballen. Aquesta anàlisi és exacta i decisiva també per a la reproducció del capital individual, sense cap consideració a la forma material del producte per ell creat. Entre els capitalistes de la indústria de maquinària el mateix c que v que p reapareixen indistintament en forma de màquines o accessoris. En la branca sucraera, c , v i p surten del procés de producció en forma de sucre. Quan es tracta de propietaris d'un circ es manifesten en els encants corporals de les ballarines i dels excèntrics. Es diferencien entre si en el producte indistint només com les seues parts alíquotes de valor. I açò basta perfectament per a la reproducció del capital individual. Perquè la reproducció del capital individual comença amb la forma del capital, el seu punt de partida és una certa suma de diners que brolla de la realització del producte elaborat. La fórmula $c + v + p$ és la base per a la distribució d'aquella suma de diners en una part destinada a la compra de mitjans de producció materials, una altra a la de treball i una tercera al consum personal del capitalista, en el cas que, com suposem, es realitze la reproducció simple; o només en part al consum personal, i en part a l'increment del capital, en el cas que es tractés d'una reproducció acumulativa. Es comprèn per si mateix que per a iniciar la reproducció de fet cal anar al mercat amb el capital així dividit per a adquirir els suposats materials de la producció: matèries primeres, instruments, etc., així com treballadors. Que després el capitalista individual trobe efectivament al mercat els mitjans de producció i els treballadors que necessita per al seu negoci, li sembla tan obligat al capitalista individual com al seu ideòleg científic, l'economista vulgar.

Una altra cosa succeeix amb la producció total social. Des del punt de vista social el canvi de mercaderies només pot efectuar una transferència, un desplaçament de les diverses parts del producte total, però no pot alterar la seua composició objectiva. El mateix abans que després d'aquest desplaçament, la reproducció del capital total només pot produir-se quan en el producte total sortit de l'últim procés productiu es troben: 1), mitjans de producció suficients; 2), mitjans de subsistència suficients per al sosteniment del nombre anterior d'obers; 3), *last not least*, els mitjans necessaris per al manteniment de la classe capitalista d'acord amb el seu estat. Ací ens veiem conduïts a una nova esfera; passem de pures relacions de valor a aspectes materials de la qüestió. Allò que importa ara és la forma que adopta en el consum el producte total social. Allò que per als capitalistes individuals és indiferent, per a la totalitat dels capitalistes és motiu de serioses cures. Mentre al capitalista individual li és en absolut indiferent que la mercaderia per ell produïda siga màquina, sucre, adob químic o periòdic liberal, sempre que assolisca traure-li el seu capital més la plusvàlua, a la totalitat dels capitalistes els importa extraordinàriament que el seu producte total tinga una forma de consum determinada, que en aquest producte total es troben tres coses: mitjans de producció per a la reiteració del procés de treball, mitjans de subsistències simples per al sosteniment de la classe obrera i mitjans de subsistència de qualitat, amb el luxe necessari, per al sosteniment de la totalitat dels capitalistes. I fins i tot la necessitat en aquest sentit no és quelcom general i vague, sinó que es troba determinada quantitativament amb plena exactitud. Si preguntem quina hi ha de ser la quantia dels articles d'aquestes tres categories que necessita el total dels capitalistes, obtenim un càlcul exacte (suposant sempre la reproducció simple que prenem com a punt de partida) en la composició de valor del producte total de l'últim any. La fórmula $c + v + p$ que fins ara hem pres, tant per al capital total com per al capital individual, com una mera divisió quantitativa del valor total, és a dir, de la quantitat de treball continguda en el producte anual de la societat, apareix ara al mateix temps com a base de la divisió material del producte. És evident que per a realitzar la reproducció amb la mateixa amplitud, el capitalista total ha de trobar en el seu nou producte total tants mitjans de producció com corresponen a la magnitud c , tants mitjans de subsistència senzills per als obrers com corresponen a la suma de salaris v i tants mitjans de subsistència de qualitat i els seus annexos com corresponen a la magnitud p . Per consegüent, la composició de valor del producte social anual es tradueix en la forma material d'aquest producte de la manera següent: el c total de la societat ha de reaparèixer sota la forma d'una determinada quantitat de mitjans de producció; el v , de mitjans de subsistència per als obrers, i el p , d'articles de consum per als capitalistes, a fi que siga possible la reproducció simple.

²⁰ "Si hom parla des d'un punt de vista social, és a dir, si hom considera el producte social global que comprèn tant la reproducció del capital com el consum individual, hom no ha de caure en l'estil de l'economia burgesa, imitat per Proudhon, i considerar la qüestió com si una societat amb mode de producció capitalista, considerada com a totalitat, perdés aquest tret històrico-econòmic específic en bloc. A l'inrevés. Llavors hom se les ha d'haver amb el capitalista global. El capital global apareix com al capital social de tots els capitalistes singular plegats. Aquesta societat anònima té en comú amb moltes altres societats anònimes el fet que cadascú sap què hi inverteix, però no què en retira. (Marx, Karl, *El capital*, volum IV, Edicions 62, Barcelona, pàgina 218).

Ací anem a parar a una diferència tangible entre el capitalista individual i el total. El primer reproduceix sempre el seu capital variable i constant i el seu plusvalor: 1) apareixent les tres parts en un producte unitari de la mateixa manera material; 2) en una forma completament indiferent l'estructura de la qual varia en cada capitalista individual. El capitalista total reproduceix cada part de valor del seu producte anual en una forma material diferent: c com a mitjans de producció, v com a mitjans de subsistència dels treballadors i p com a articles de consum per als capitalistes. Hem vist que per a la reproducció del capital individual només eren decisives relacions de valor, pressupostes les condicions materials com a manifestació sobrentesa del canvi de mercaderies. Per a la reproducció del capital total s'uneixen relacions de valor amb punts de vista materials. És d'altra banda clar que el capital individual només pot atendre a punts de vista de pur valor, sense ocupar-se de les condicions materials, mentre que el capital total, al revés, té en compte l'aspecte material de la qüestió. Si el c total de la societat no es reproduceix anualment davall la forma de la mateixa massa de mitjans de producció, seria inútil que el capitalista individual acudís al mercat amb el seu c realitzat en diners; no trobaria les condicions materials necessàries per a la seua reproducció individual. Per tant, des del punt de vista de la reproducció no salvem la situació amb la fórmula general $c + v + p$ per al capital total, cosa que, al seu torn, constitueix una prova que el concepte de reproducció és objectiu i un poc més que una mera descripció superficial del concepte producció. Hem de fer, doncs, distincions de caràcter material, i en compte de considerar el capital total com un tot unitari, representar-lo en les seues tres subdivisions fonamentals, o per a simplificar, i com açò teòricament no produeix de moment cap dany, en dues divisions: com a producció de mitjans de producció i com a producció de mitjans de subsistència per a treballadors i capitalistes. Cadascuna d'aquestes divisions ha de ser considerada separatament, sense faltar en cap d'elles a les condicions fonamentals de la producció capitalista. Però al mateix temps des del punt de vista de la reproducció hem de fer ressaltar el nexa que enllaça ambdues divisions. Perquè només considerades en les seues mútues relacions es manifesten com les bases de la reproducció del capital social total en conjunt.

Així, doncs, en l'exposició del capital total i el seu producte total es verifica un cert desplaçament si partim del capital individual. Quantitativament, com a magnitud de valor, el c de la societat es compon exactament de la suma dels capitals individuals constants, i es refereix en la mateixa forma a les altres dues xifres, v i p . Però la seua forma de manifestació s'ha desplaçat. Mentre el c dels capitals individuals reapareix després del procés de producció com a partícula de valor d'un infinit i bigarrat nombre d'objectes de consum, en el producte total apareix, per dir-ho així, concentrat en una determinada massa de mitjans de producció. I igualment v i p , que als capitals individuals reapareixen com a segments d'una massa de mercaderies de la més bigarrada aparença, en el producte total apareixen concentrats en quantitats corresponents de mitjans de subsistències per a obrers i capitalistes. Aquest és també un fet amb el que va estar a punt d'ensopegar Smith en les seues consideracions sobre la no congruència de les categories capital fix, capital circulant i renda en els capitalistes individuals i en la societat.

Hem arribat als resultats següents:

- 1.- La producció total de la societat pot expressar-se, al igual que la del capitalista individual, en la fórmula $c + v + p$.
- 2.- La producció social es divideix en dos sectors: de mitjans de producció i de subsistència.
- 3.- Ambdós sectors són objecte d'una explotació capitalista, és a dir, es basen en la producció de plusvàlua, i, per tant, la fórmula $c + v + p$ pot aplicar-se també en cada un d'ells.
- 4.- Ambdues seccions es troben en mútua dependència i, per tant, ha d'haver-hi entre elles determinades relacions de quantitat. Una d'elles ha d'elaborar tots els mitjans de producció dels dos sectors, i l'altra tots els mitjans de subsistència per als obrers i capitalistes d'ambdós.

En partir d'aquests punts de vista construeix Marx la fórmula següent de la reproducció capitalista:

- I. $4.000 c + 1.000 v + 1.000 p = 6.000$ mitjans de producció
- II. $2.000 c + 500 v + 500 p = 3.000$ mitjans de consum

Els números d'aquestes fórmules expressen magnituds de valor, açò és, quantitats de diners, que en si mateixes són arbitràries, però les proporcions dels quals són exactes. Les dues seccions es distingeixen per la forma que adopta l'ús de les mercaderies elaborades. La seua circulació respectiva es realitza de la manera següent: la secció I subministra mitjans de producció per a tota la producció, açò és, tant per a si com per a la II; d'ací se segueix ja que perquè la reproducció es verifique normalment (se suposa sempre que es tracta de la reproducció simple, en les antigues dimensions) el producte total de la primera secció (6.000 I) ha de ser igual en valor a la suma dels capitals constants d'ambdues seccions (I 4.000 c + II 2.000 c). Anàlogament, la segona secció subministra mitjans de subsistència per a la societat sencera, açò és, tant per als treballadors com per als capitalistes de les dues seccions. D'ací se segueix que

perquè el consum i la producció prosseguisquen sense dificultat i perquè es renoven en les dimensions anteriors, cal que la quantitat total de mitjans de subsistència subministrada per la segona divisió siga igual, en valor, a l'import de les rendes de tots els obrers, empleats i capitalistes de la societat (en aquest cas $3.000 \text{ II} = [1.000 \text{ v} + 1.000 \text{ p}] \text{ I} + [500 \text{ v} + 500 \text{ p}] \text{ II}$).

En realitat, no hem fet ací més que expressar en relacions de valor allò que constitueix la base, no sols de la reproducció capitalista sinó de la reproducció de tota societat. En tota societat productora, siga quina siga la seua forma social (en les primitives comunitats dels Bakairi del Brasil, en el gran oikos amb esclaus de Timó d'Atenes o als feus feudals de l'Imperi de Carlemany) la quantitat de treball disponible de la societat s'ha de distribuir de tal manera que s'hi elaboren en quantitat suficient tant mitjans de producció com de subsistència. I els primers han de bastar tant per a l'elaboració directa de mitjans de subsistència com per al reemplaçament futur dels mitjans de producció mateixos; i quant als mitjans de subsistència, han de ser suficients per al sosteniment dels obrers ocupats en la seua elaboració i en la dels mitjans de producció, i, a més, per al manteniment de tots els no treballadors. En aquest sentit l'esquema de Marx dóna en tota la seua amplitud la base general absoluta de la reproducció social, llevat que ací el treball socialment necessari apareix com a valor, els mitjans de producció com a capital constant, el treball necessari per al manteniment dels obrers com a capital variable, i el requerit per al manteniment dels no treballadors com a plusvàlua.

Però en la societat capitalista la circulació entre les dos grans seccions s'assenta sobre el canvi de mercaderies, sobre el canvi d'equivalents. Els obrers i capitalistes de la secció I només poden rebre de la secció II tants mitjans de subsistència com els que poden subministrar els seus mitjans de producció. Però la demanda de mitjans de producció de la secció II, es mesura per la magnitud del seu capital constant. Resulta d'ací, doncs, que la suma del capital variable i de la plusvàlua en la producció dels mitjans de producció (en aquest cas $1.000 \text{ v} \text{ I} + 1.000 \text{ p} \text{ I}$), ha de ser igual al capital constant en la producció dels mitjans de subsistència.

S'hi ha d'afegir a més una advertència substancial a allò exposat. El capital constant que figura en les seues dues seccions únicament és en realitat una part del capital constant emprat per la societat. Aquest es divideix en capital fix (edificis, instruments, animals de labor) que actua en diversos períodes de producció, però que només entra en cada un d'ells en el producte amb una part del seu valor (en relació amb el seu desgast), i el capital circulat (matèries primeres, matèries auxiliars, combustibles i enllumenat), que en cada període de producció entra en el nou producte amb tot el seu valor. Per a la reproducció només compta la part dels mitjans de producció que entra realment en la producció de valor; la part restant del capital fix que roman fora del producte i continua actuant ha de ser tinguda certament en compte, però pot no incorporar-se a una exposició exacta de la circulació social, sense que patisca l'exactitud d'aqueixa exposició. Açò pot ser provat fàcilment.

Suposem que el capital constant 6.000 c de la I i II seccions, que entra de fet en el producte anual, es compon de 1.500 c capital fix i de 4.500 c circulat, representant els 1.500 c fix el desgast anual dels edificis, màquines, animals de labor, etc. Suposem que aquest desgast anual siga igual al 10 per 100 del valor total del capital fix d'ambdues seccions. Tindríem llavors en les dues seccions 15.000 c capital fix + 4.500 c circulat, i, per tant, el capital total social seria $19.500 \text{ c} + 1.500 \text{ v}$. Però el capital fix, la durada del qual (amb un desgast anual d'un 10 per 100) és de 10 anys, ha de ser reemplaçat transcorreguts aquests deu anys. Entre tant, cada any passa a la producció social una desena part del seu valor. Si el capital total fix de la societat es gastés en la mateixa proporció i tingués la mateixa durada, en el nostre cas hauria de renovar-se totalment cada 10 anys. Però no és aquest el cas. Les distintes formes de consum fan que parts diverses del capital fix duren unes menys i d'altres més, ja que el desgast i durada són completament distints per als diversos integrants del capital fix. Resulta d'ací, que tampoc cal, de cap manera, renovar el capital fix en la seua forma concreta, en la seua totalitat, sinó que contínuament en distints punts de la producció social es va verificant un reemplaçament de parts del capital fix, mentre altres parts continuen actuant en la seua mateixa forma. Per consegüent, el desgast d'un 10 per cent del capital fix (supòsit en el nostre exemple) no significa que cada 10 anys s'haja de verificar d'una vegada la reproducció del capital fix per valor de 15.000 c , sinó que anualment, generalment, s'ha de verificar la renovació i reemplaçament d'una part del capital total de la societat que correspon a la desena part del valor d'aquest capital. Açò és, que en la secció I, que ha de cobrir la totalitat de mitjans de producció utilitzats per la societat s'ha de verificar anualment junt amb la reproducció de totes les matèries primeres i auxiliars, etc., del capital circulat per valor de 4.500 , la fabricació d'objectes d'ús del capital fix, a saber, edificis, màquines, etc., per valor de 1.500 que correspon al desgast efectiu d'aqueix capital; en resum, el total 6.000 c que figura en l'esquema. Si la secció primera continua renovant així anualment una desena part del capital fix, en resultarà que cada 10 anys s'ha reemplaçat el capital fix sencer de la societat i que, per tant, en l'esquema s'ha tingut perfectament en compte també la reproducció d'aquella de les seues parts que havíem fet a banda quant al seu valor.

En la pràctica, aquest procés es manifesta en què cada capitalista, una vegada realitzades les mercaderies, aparta una certa quantitat de la seua producció anual per a amortització del capital fix. Aquestes diverses quantitats anuals han d'assolir una xifra d'una certa importància perquè el capitalista

renova, en efecte, el seu capital fix, açò és, el reemplaça per altres exemplars de major rendiment. Però aquesta activitat alternativa, que consisteix en el fet que per un costat s'aparten anualment quantitats de diners per a la renovació del capital fix, i per un altre s'aplica periòdicament la suma acumulada per a la renovació efectiva, no coincideix en tots els capitalistes individuals, de manera que quan uns estan encara acumulant, altres han realitzat ja el reemplaçament. D'aquesta manera es verifica cada any la renovació d'una part del capital fix. La forma monetària del procés no fa, en aquest cas, més que emmascarar el procés real que caracteritza la reproducció del capital fix.

I açò és perfectament explicable si hom ho considera detingudament. El capital fix intervé sense disputa en el procés de producció en la seua totalitat, però només com una massa d'objectes d'ús. Edificis, màquines, bestiar de labor, s'utilitzen en el procés de treball en tota la seua corporeïtat. Ara bé, en la producció de valor (i en açò consisteix justament la seua peculiaritat com a capital fix) només entren per una part del seu valor. Com en el procés de la reproducció (suposant la reproducció simple) només importa reemplaçar en la seua forma natural els valors consumits de fet, tant en mitjans de subsistència com en mitjans de producció, reposant-los en la seua forma natural, el capital fix només té importància per a la reproducció en la mesura que ha entrat en les mercaderies produïdes. La resta del valor encarnat en la totalitat del capital fix té una importància decisiva per a la producció com a procés de treball, però no existeix per a la reproducció anual de la societat com a procés de capitalització.

D'altra banda, el procés que ací es manifesta en proporcions de valor és aplicable exactament a qualsevol altra societat que no produïska per al mercat. Si, per exemple, per a la construcció del famós llac Moeris, junt amb els canals del Nil que el complementen en l'antic Egipte, aquell llac meravellós del que Heròdot refereix que estava "fet per mans", calgué, diguem, un treball de 1.000 fellahs durant 10 anys; i si per a la conservació de la major obra hidràulica del món es requeria el treball d'altres 100 fellahs (ja es comprèn que les xifres són arbitràries), cal dir que el pantà de Moeris, amb els seus canals, es reproduïa cada 100 anys, sense que en realitat es construís d'una vegada en la seua totalitat cada segle. És açò tan cert, que quan amb les alternatives tempestuoses de la història política i de les invasions estrangeres va sobrevenir l'habitual abandó de les antigues obres d'art, com, per exemple, s'observa fins i tot a l'Índia anglesa; quan va desaparèixer el sentit de la necessitat de mantenir la cultura antiga, s'enfonsà també amb el temps el llac Moeris, amb aigua, dics i canals, amb les piràmides al centre, el colós sobre elles i altres meravelles, sense deixar cap empremta, com si no hagués existit mai. Deu línies en Heròdot, una taca en el mapa del món de Ptolemeu, i reminiscències d'antigues cultures i grans pobles i ciutats, només testimonien que un dia va brollar vida abundant de la grandiosa obra hidràulica, allí on avui s'estenen deserts d'arena en la Líbia interior o aiguamolls abandonats al llarg de la costa.

En un cas tan sols podria semblar insuficient o amb llacunes l'esquema marxista de la reproducció simple des del punt de vista del capital fix, i és si ens retrotraïem al període de producció en què va ser creat el capital fix total. En efecte, la societat posseeix més treball realitzat que la part del capital fix que entra en el valor del producte anual i és reemplaçat. En els números del nostre exemple el capital total social no equival a $6.000 c + 1.500 v$ com en l'esquema, sinó a $19.500 c + 1.500 v$. Cert que en realitat del capital fix, que suposem ascendeix a 15.000 c, es reproduïxen anualment 1.500 c en figura de mitjans de producció corresponents. Però un altre tant és consumit també a l'any en la mateixa producció. Als deu anys, és cert, es renovarà completament tot el capital fix com una suma d'objectes. Però als deu anys, com d'ací a cada any, la societat posseeix un capital fix de 15.000 c, mentre que només produeix anualment 1.500 c, o siga que posseeix un capital constant total de 19.500, sent així que només elabora 6.000 c. Evidentment aquest excedent de 13.500 de capital fix ha d'haver-lo produït amb el seu treball; posseeix més treball anterior acumulat que el que resulta del nostre esquema de la reproducció. Tota la jornada de treball anual social es recolza, com sobre la seua base, sobre una jornada de treball anual prèvia acumulada. Però amb aquesta qüestió sobre el treball anterior, que és la base de tot el treball actual, ens situem en el "començament de tots els començaments" que en l'evolució econòmica de l'home regeix igual que en l'evolució natural de la matèria. L'esquema de la reproducció no vol ni ha de representar el moment inicial, el procés social en *statu nascendi*, sinó un aspecte del seu desenvolupament, un anella en la infinita cadena de l'existència. El treball anterior és sempre el supòsit del procés social de la reproducció, per lluny que el seguim retrospectivament. Així com el treball social no té final, tampoc té començament. Els començaments de les bases del procés de reproducció es perden en aquell crepuscle llegendari de la història de la civilització en què es perd també la història del llac d'Heròdot. Amb el progrés tècnic el desenvolupament de la cultura transforma els mitjans de producció: paleolítics toscos són reemplaçats per instruments polits; ferramentes de pedra per elegants utensilis de bronze i ferro; instruments de mà per màquines de vapor. Però enmig de tota la mudança en la forma dels mitjans de producció i en les formes socials del procés productiu, la societat posseeix constantment, com a base del seu procés de treball, una certa quantitat de treball anterior objectivat que serveix de fonament per a la reproducció anual.

En la forma de producció capitalista, el treball anterior acumulat en els mitjans de producció pren la forma de capital i, en inquirir els orígens del treball anterior que constitueix el fonament del procés reproductiu, ens veiem obligats a indagar la gènesi del capital. Aquesta és molt menys llegendària que la del capital de l'anomenada acumulació primitiva, abans bé es troba registrada en la història moderna amb caràcters

sagnants. Però el fet que no podem representar-nos la reproducció simple d'una altra manera que sota el supòsit del treball anterior acumulat, que excedeix a la massa del treball rendit anualment per al manteniment de la societat, toca el punt feble de la reproducció simple, i prova que és una mera ficció no sols per a la producció capitalista, sinó per al progrés de la cultura en general. Per a representar-nos exactament aquesta ficció (en l'esquema) hem d'acceptar com a supòsit seu els resultats d'un procés productiu anterior, que és impossible es limités a la reproducció simple, sinó que més bé es trobava ja encaminat a la reproducció ampliada. Per a explicar aquest fet amb un exemple, podem comparar el capital fix total de la societat amb un ferrocarril. La durada i també el desgast anual de les diverses parts del ferrocarril varien molt. Algunes parts, com ara viaductes i túnels, poden durar segles, les locomotores, decennis, la resta del material rodat es consumirà en terminis molt breus, una part en pocs mesos. Resulta, no obstant això, un cert desgast mitjà que serà, diguem-ne, de trenta anys, i que per tant anualment suposa la pèrdua de 1/30 del total. Ara bé, aquesta pèrdua de valor es reemplaça constantment per la reproducció parcial del ferrocarril (que pot figurar en el capítol de reparacions), en quant que avui es renova un vagó, demà una part de la locomotora, despús-demà un tros de rail. D'aquesta manera, als trenta anys (en el nostre supòsit), l'antic ferrocarril se substitueix per un de nou, rendint un any amb un altre la societat la mateixa quantitat de treball, i realitzant-se per tant la reproducció simple. Encara que així pot reproduir-se simplement el ferrocarril, però no produir-se. Per a utilitzar-lo i substituir lentament el seu desgast gradual per l'ús, cal construir-lo alguna vegada del tot. Es pot reparar a trossos el ferrocarril, però no se'l pot fer utilitzable fragmentàriament (avui un eix, demà un vagó). Perquè açò és justament allò que caracteritza el capital fix, que entra constantment com a valor d'ús, en cada moment, en el procés de treball. Per consegüent, per a donar-li la seua forma d'ús la societat ha de concentrar d'una vegada considerables quantitats de treball en la seua construcció. Ha de concentrar en dos o tres anys en la construcció del ferrocarril (per a parlar emprant els números del nostre exemple) una massa de treball de trenta anys igual a l'emprada en reparacions. Per consegüent, en aquest període ha de rendir una quantitat de treball superior a la mitjana, açò és, ha de recórrer a la reproducció ampliada, després de tot això (construït el ferrocarril) pot tornar a la reproducció simple. És cert que no cal que el capital fix total emprat en cada cas per la societat haja de ser elaborat d'una vegada. Però els instruments de treball més importants, edificis, mitjans de transport, construccions agrícoles, etc., requereixen per a la seua construcció una despesa de treball concentrada, la qual cosa pot aplicar-se tant al modern ferrocarril i a l'aeroplà com a la massa de pedra sense polir i al molí de mà. D'allò que s'ha exposat s'hi dedueix que la reproducció simple en si mateixa només pot concebre-la hom alternant periòdicament amb la reproducció ampliada, la qual cosa no sols està condicionada pel creixement de la població en general, sinó per la forma econòmica del capital fix o dels mitjans de producció que en tota societat corresponen al capital fix.

Marx no s'ocupa directament d'aquesta contradicció entre la forma del capital fix i de la reproducció simple. Fa ressaltar únicament la necessitat d'una "superproducció" constant, és a dir, d'una reproducció ampliada en connexió amb la quota irregular de desgast del capital fix, que és major uns anys i altres menor, cosa que ocasionaria un dèficit en la reproducció, en el cas que es practiqués rigorosament la reproducció simple. Així, doncs, considera ací la reproducció ampliada des del punt de vista del fons d'assegurances de la societat per al capital fix, no des del punt de vista de la seua producció mateixa.²¹

En una conjuntura distinta confirma Marx, al nostre parer, la transformació de la renda en capital; en el tom II, part 2a de les *Teories sobre la plusvàlua*, tracta de la singular reproducció del capital fix, el reemplaçament del qual en si mateix subministra ja un fons d'acumulació, i n'extrau les conclusions següents:

"Però al que ací volem anar a parar, és al següent: si el capital total emprat en la construcció de màquines fos prou gran per a reemplaçar el desgast anual de la maquinària, produiria moltes més màquines de les que anualment es necessiten, perquè el desgast existeix en part *idealiter*, i *realiter* només s'ha de reemplaçar *in natura*, al cap d'una sèrie d'anys. Aquest capital així emprat subministra anualment una massa de maquinària existent per a noves col·locacions de capital i que s'anticipa a elles. Per exemple: enguany comença la seua fabricació el constructor de màquines. Durant l'any subministra 12.000 lliures esterlines de maquinària. Així, durant els 11 anys següents, amb reproducció simple de la maquinària produïda per ell només hauria de produir per valor de 1.000 lliures cada any, i fins i tot aquesta producció anual no es consumiria anualment. Encara menys si empra tot aqueix capital. Perquè aquest mantinga el seu curs i es limite a reproduir-se anualment d'una manera constant, és necessària una nova ampliació contínua de la producció que necessita aquestes màquines. Més si ell mateix acumula. Per consegüent, tot i que en aquesta esfera de producció el capital en ella invertit es limite a reproduir-se, en les altres esferes de producció és necessària una acumulació constant."²²

Podem considerar el fabricant de màquines de l'exemple de Marx, com l'esfera de producció del capital fix de la societat total. En aquest cas es dedueix, d'allò que s'ha dit, que mantenint en aquesta esfera la reproducció simple, és a dir, que si la societat aplica anualment la mateixa quantitat de treball a

²¹ Marx, Karl. *El capital*, volum III, Edicions 62, Barcelona, 1986.

²² Marx, Karl. *Les teories sobre la plusvàlua*.

l'elaboració del capital fix (cosa que és pràcticament impossible), ha de realitzar anualment en les altres esferes una ampliació de la producció. Però si només realitza la reproducció simple, només ha d'emprar per al mer reemplaçament del capital fix, una vegada creat, una part petita de capital dedicat a la seua creació. O (per a formular al revés la cosa) per a realitzar grans inversions de capital fix, fins i tot sota el supòsit de la reproducció simple, la societat ha de recórrer a una reproducció ampliada periòdica.

Amb el progrés de la cultura canvia la forma i s'incrementa el valor dels mitjans de producció, o més exactament, el treball social en ells acumulat. La societat necessita, a més del treball requerit per al seu sosteniment immediat, cada vegada més jornades de treball i més obrers destinats a l'elaboració de mitjans de producció en escala cada vegada major. ¿Com s'expressa açò en el procés de reproducció? ¿Com trau la societat (sota condicions capitalistes) del seu treball anual més capital que el que abans posseïa? Aquesta qüestió ens porta ja a la reproducció ampliada, de la que no hem d'ocupar-nos encara.

CAPÍTOL V

La circulació del diner

Fins ara, en considerar el procés de reproducció hem prescindit totalment de la circulació dels diners. No hem prescindit dels diners com a expressió i mesura de valor; ans al contrari, totes les relacions del treball social es prenen i mesuraven com expressades en diners. Ara és també necessari examinar l'esquema de la reproducció simple des del punt de vista dels diners com a mitjà de canvi.

Com ja creia el vell Quesnay, per a comprendre el procés de la producció de la propietat social, a més de certs mitjans de producció i consum, cal pressuposar una certa suma de diners²³. Ara bé, amb referència a aqueix postulat, cal preguntar dues coses: ¿en quines mans s'ha de trobar aquesta suma i quina ha de ser la seua quantia? La primera cosa que no ofereix dubte és el fet que els obrers assalariats perceben el seu salari en diners per a adquirir amb ells mitjans de subsistència. Socialment en el procés de reproducció açò significa que els obrers perceben mers lliuraments sobre un fons de mitjans de subsistència, que els són atribuïts en tota societat, siga quina siga la seua forma de producció històrica. Però la circumstància que els treballadors no reben en aquest cas directament els seus mitjans de subsistència, sinó a canvi de mercaderies, és tan essencial per a la forma capitalista de producció, com que no es posen directament davall el comandament dels posseïdors dels mitjans de producció sobre la base d'una relació personal de dependència de treball, sinó per mitjà del canvi de mercaderies, venent el seu treball. La venda del treball i la compra lliure dels mitjans de subsistència pels treballadors són els elements essencials de la producció capitalista. Ambdues coses s'expressen i intermedien per la forma monetària del capital variable *v*.

Els diners, doncs, entren abans que res en la circulació mercè al pagament dels salaris. Per consegüent, els capitalistes d'ambdues seccions, tots els capitalistes, han de llençar abans que res a la circulació diners, cadascun segons la suma dels salaris per ell pagats. Els capitalistes de la secció I s'han de trobar en possessió de 1.000 en diners; els capitalistes de la secció II, de 500, per a pagar als seus obrers. D'aquesta manera en el nostre esquema entren en la circulació dues quantitats de diners: (I) 1.000 *v* i (II) 500 *v*. Ambdues s'inverteixen pels obrers en mitjans de subsistència, açò és, en productes de la secció II. Així es manté el treball, és a dir, es reproduceix el capital variable de la societat en la seua forma natural, i aquest capital és la base de la resta de la reproducció del capital. Al mateix temps, d'aquesta manera els capitalistes II, col·loquen 1.500 del seu producte total, 500 als propis obrers, 1.000 als de l'altra secció. Els capitalistes II adquireixen per virtut d'aquest canvi 1.500 en diners, dels quals 500 han tornat a ells com a propi capital variable, que podrà tornar a circular com a tal, és a dir, que haurà tancat per el moment el seu cicle. Però 1.000 representen una nova adquisició, treta de la realització d'una tercera part del propi producte. Amb aquests 1.000 en diners els capitalistes II adquireixen dels capitalistes I mitjans de producció per a renovar el capital constant desgastat. Per aquesta adquisició la secció II ha renovat la meitat del capital constant necessari (II *c*) en forma natural, i a canvi d'això la suma de diners 1.000 ha

²³ Així, doncs, en la seua setena consideració al *Tableau*, diu Quesnay, després d'haver polemitzat amb la teoria mercantilista dels diners que equipara aquests a la riquesa: "La massa de diners no pot augmentar en una nació sinó en tant que aquesta reproducció creix ella mateixa; altrament l'acreixement de la massa de diners no podia fer-se més que en perjudici de la reproducció anual de les riqueses. No és, doncs, per la major o menor quantitat de diners pel que s'ha de jutjar l'opulència dels estats: així s'estima que un peculí igual a la renda dels propietaris de les terres és molt més que suficient per a una nació agrícola en què la circulació es faça regularment i el comerç s'exercisca amb confiança i en plena llibertat." (*Analyse du Tableau économique*, Edició Oncken, pàgines 324-325)

passat als capitalistes I. Per a aquests no és més que el seu propi diners pagats com a salari als seus obrers el que torna a ells després de dos actes de canvi, per a poder funcionar després com a capital variable, amb la qual cosa queda esgotat per el moment el moviment d'aquesta suma de diners. No obstant això, la circulació social no ha arribat a la seua fi. Els capitalistes I no han realitzat encara la seua plusvàlua, que ostenta la forma de mitjans de producció, per a comprar mitjans de subsistència per a si, i els capitalistes II no han renovat encara l'altra meitat del seu capital constant. Aquests dos actes de canvi coincideixen tant en la seua quantia de valor com materialment, perquè els capitalistes I obtenen els mitjans de subsistència de la secció II per a la realització de la seua plusvàlua, I 1.000 *p*, subministrant per la seua banda, en canvi, als capitalistes II els mitjans de producció, II 1.000 *c*, que els falten. Però perquè es verifique aquest canvi es requereix una nova suma de I diners. Cert que podem llençar a la circulació algunes vegades més les sumes de diners anteriorment posades en moviment, a què res hi hauria que objectar teòricament. Però en la pràctica no és possible, perquè les necessitats de consum dels capitalistes s'han de satisfer amb tanta continuïtat com les dels obrers; ambdues corren, per tant, paral·leles amb el procés de reproducció i necessiten sumes particulars de diners per a canviar-se. Per tot això els capitalistes d'ambdues seccions, tots els capitalistes, a més d'una quantitat de diners per al capital variable, necessiten disposar de diners per a realitzar la plusvàlua en objectes de consum. D'altra banda, en la producció i abans de la realització del producte total, és necessari també l'adquisició continuada de certes parts del capital constant, la seua part circulat (matèries primeres i auxiliars, enllumenat, etc.). Resulta d'aquí que així com els capitalistes I han de disposar de certes quantitats de diners per a cobrir el seu propi consum, els capitalistes II han de tenir-les també a la seua disposició per a satisfer les seues necessitats de capital constant. Per tant, el canvi de (I) 1.000 *p* en mitjans de producció contra (II) 1.000 *c* en mitjans de subsistència, adopta forma de diners, avançats en part pels capitalistes I per a les seues necessitats de consum i en part pels capitalistes II per a les seues necessitats de producció²⁴. De la suma de diners 1.000 necessària per a aquest canvi, pot avançar 500 cada una de les seccions capitalistes, o poden dividir-s'ho en una altra proporció, en tot cas hi ha dues coses segures: 1), la suma total comuna que disposen ha de ser suficient per a realitzar el canvi entre I 1.000 *p* i II 1.000 *c*; 2), siga quin siga el mode com es troba distribuïda la suma de diners, després del canvi total social realitzat cadascun dels grups capitalistes torna a tenir en les seues mans la mateixa suma de diners que ha llençat a la circulació. Açò pot aplicar-se en general a la circulació social total. Una vegada realitzada la circulació, els diners tornen sempre al seu punt de partida, de manera que verificats tots els canvis els capitalistes han aconseguit dues coses: en primer lloc han canviat els seus productes, la forma natural dels quals els era indiferent, per altres, la forma natural dels quals necessiten, bé com a mitjà de producció, bé com a mitjà de propi consum, i en segon lloc han tornat a les seues mans els diners llençats per ells a la circulació per a verificar aquests canvis.

Des del punt de vista de la circulació simple de mercaderies és aquest un fenomen incomprensible. En ella, al contrari, mercaderia i diners canvien constantment de lloc, la possessió de la mercaderia exclou la possessió dels diners, el diners ocupen constantment el lloc que la mercaderia deixa vacant i al revés. Açò és perfectament aplicable a tot acte individual del canvi de mercaderies, sota la forma del qual es realitza la circulació social. Però aquesta és un poc més que un canvi de mercaderies, és circulació de capital i és característic i essencial d'aquesta que no sols torna a les mans dels capitalistes el capital com a magnitud de valor amb el seu increment, la plusvàlua, sinó que al mateix temps serveix a la reproducció social; açò és, assegura la forma natural del capital productiu (mitjans de producció i treball) i el sosteniment dels no treballadors. Com tot el procés social de la circulació parteix dels capitalistes, que es troben tant en possessió dels mitjans de producció, com dels diners necessaris per a la circulació, al final de cada cicle el capital social ha de tornar a trobar-se tot en les seues mans, distribuït entre cada grup i cada capitalista individual en la mesura de les seues inversions. En mans dels treballadors, els diners només es troben passatgerament, per a facilitar el canvi entre la forma monetària i la forma natural del capital variable; en mans dels capitalistes és la forma en què es manifesta una part del seu capital, i, per tant, ha de tornar a ells constantment. Fins ara només hem considerat la circulació en quant es verifica entre les dues grans seccions de la producció. Però queda encara excedent: del producte de la primera secció, 4.000 en forma de mitjans de producció, que hi romanen per a renovar el seu propi capital constant, 4.000 *c*; en la segona secció 500 en mitjans de subsistències, que romanen igualment en la mateixa secció, com a mitjans de consum de la mateixa classe capitalista, per valor de la seua plusvàlua II 500 *p*. I com la producció és capitalista en ambdues seccions, és a dir, producció privada no regulada, la distribució del propi producte de cada secció entre els seus capitalistes individuals (dels mitjans de producció de la secció I o dels mitjans de consum de la secció II) només pot realitzar-se a través del canvi de mercaderies, açò és, per un gran nombre d'actes de compravenda entre capitalistes de la mateixa secció. Per tant, aquest canvi requereix igualment l'existència de certes quantitats de diners en poder dels capitalistes d'ambdues seccions, tant per al reemplaçament dels mitjans de producció en I 4.000 *c*, com per a la dels mitjans de consum de la classe capitalista en II 500 *p*. Aquesta part de la circulació no

²⁴ Karl Marx, *El capital*, (volum IV, Edicions 62, Barcelona, 1986) només pren com a punt de partida per a aquest canvi la despesa de diners dels capitalistes II. Com fa observar amb encert Engels en una nota, açò no modifica el resultat final de la circulació, però com a resposta de la circulació social això no és exacte; més encertada és l'exposició que fa el mateix Marx més endavant.

ofereix, en si mateix, cap interès particular, perquè ostenta el caràcter de circulació simple de mercaderies, ja que en ella tant compradors com venedors pertanyen a una mateixa categoria d'agents de producció, i només determinen el desplaçament de diners i mercaderies dins de la mateixa classe i secció. Anàlogament, els diners necessaris per a aquesta circulació s'ha de trobar per endavant en mans de la classe capitalista, i constitueix una part del seu capital.

Fins ara la circulació del capital total social, fins i tot tenint en compte la circulació dels diners, no oferiria en si mateix res d'extraordinari. Que per a aquesta circulació cal que es troben en poder de la societat una certa suma de diners, ha d'aparèixer evident per endavant per dues raons. En primer lloc, la forma general de producció capitalista és la producció de mercaderies, cosa que porta amb si la circulació de diners, i en segon lloc, la circulació del capital es basa en la transformació constant de les seues tres formes: capital diners, capital productiu i capital mercaderia. Perquè siguen possibles aquestes transformacions, cal que existisquen diners que puguin representar el paper de capital monetari. I finalment, com aquests diners actuen com a capital (en el nostre esquema només analitzem la producció capitalista), en qualsevol forma s'han de trobar en possessió de la classe capitalista, que els llença a la circulació, per a rebre'ls novament de la mateixa.

Només un detall pot estranyar a primera vista. Si tots els diners que circulen en la societat són posats pels capitalistes, s'hi dedueix que els capitalistes han d'avançar els diners per a la realització de la seua pròpia plusvàlua. La cosa es presenta com si els capitalistes com a classe hagueren de pagar la seua pròpia plusvàlua amb els seus propis diners, i com aquests s'han de trobar en possessió de la classe capitalista abans de la realització del producte de cada període de producció, pot semblar a primera vista que l'apropiació de plusvàlua no descansa, com ocorre de fet, sobre el treball no pagat dels obrers assalariats, sinó que és un resultat del simple canvi de mercaderies, per al qual la classe capitalista mateixa subministra els diners en la mateixa quantitat. Una breu reflexió dissipa la falsa aparença. Segons el curs general de la circulació la classe capitalista es troba abans i després en possessió dels seus diners, que tornen a ella o romanen en les seues mans, mentre d'altra banda ha adquirit i consumit mitjans de subsistència pel mateix import. Tinga hom en compte que ens mantenim sempre fidels al supòsit fonamental de l'esquema de la reproducció: reproducció simple, açò és, renovació de la producció en l'antiga escala, i ús de tota la plusvàlua produïda en articles de consum per a la classe capitalista.

D'altra banda, la falsa aparença desapareix completament si en compte d'estacionar-nos en un període de reproducció, considerem diversos períodes en la seua successió i encadenament. Allò que els capitalistes posen avui en circulació com a diners per a realitzar la seua pròpia plusvàlua, no és una altra cosa sinó la forma en diners de la plusvàlua procedent del període de producció anterior. Si bé el capitalista ha d'avançar diners de la seua pròpia butxaca per a comprar els seus mitjans de subsistència (mentre la nova plusvàlua produïda es troba en forma natural no aprofitable, o la seua forma natural aprofitable en mans estranyes), els diners que ara s'avança a si mateix prové de la seua butxaca com resultat de la realització de la seua plusvàlua obtinguda en el període anterior. I aquests diners tornaran a ell quan haja realitzat la nova plusvàlua que ara apareix en forma de mercaderia. Per consegüent, en el transcurs de diversos períodes resulta que la classe capitalista trau regularment de la circulació, a més de totes les formes naturals del seu capital, els seus propis mitjans de consum, romanent al mateix temps en el seu poder, sense minva, la seua quantitat de diners originaris.

Per al capitalista resulta, del caràcter de la circulació dels diners, que no pot mai transformar íntegrament el seu capital monetari en mitjans de producció, sinó que ha de deixar sempre a banda una quantitat de capital en forma de diners per a capital variable, i a més per a l'adquisició continuada de mitjans de producció en el transcurs del període productiu. Sense oblidar els diners suficients per al seu consum personal.

D'ací resulta per al procés de reproducció del capital social total la necessitat de la producció i reproducció del material monetari. A les dues grans seccions de la producció social, la producció de mitjans de producció i la producció de mitjans de consum, s'hi hauria d'afegir com a secció tercera la producció de mitjans de canvi, dels que és característic que no serveixen ni per a la producció ni per al consum, sinó que manifesten el treball social en mercaderies que no són susceptibles d'ús. És veritat que els diners i la producció de diners, així com el canvi i la producció de mercaderies, són molt més antics que la forma de producció capitalista. Però només en aquesta última la circulació dels diners s'ha convertit en forma general de la circulació social, i amb això en element bàsic del procés reproductiu social. L'exposició de la producció i reproducció dels diners en el seu enllaç orgànic amb les altres dues seccions de la producció social, subministraria els lineaments del procés total capitalista en els seus aspectes essencials.

És cert que ací ens separem de Marx. Marx col·loca la producció d'or (per a simplificar es redueix a l'obtenció de l'or la producció total de diners) en la primera secció de la producció social. "La producció d'or pertany, com la producció de metalls en general, a la classe I, a la categoria que comprèn la producció."²⁵ Açò només és cert en quant que es tracte de producció d'or en el sentit de producció de

²⁵ Marx, Karl. *El capital*, volum IV, Edicions 62, Barcelona, 1986, pàgina 257.

metall, és a dir, de metall per a fins industrials (joies, dents d'or, etc.). Però, com a diner, l'or no és metall, sinó encarnació del treball abstracte social, i, com a tal, ni és mitjà de producció ni de consum. D'altra banda, una ullada a l'esquema de la reproducció mostra a quins errors havia de conduir la confusió dels mitjans de canvi amb mitjans de producció. Si junt amb les dues seccions de la producció social posem la representació esquemàtica de la producció anual d'or (en el sentit de material dinerari), obtenim les tres sèries següents:

- I. $4.000 c + 1.000 v + 1.000 p = 6.000$ mitjans de producció
- II. $2.000 c + 500 v + 500 p = 3.000$ mitjans de consum
- III. $20 c + 5 v + 5 p = 30$ material-diners (o)

La quantia de valor escollida per Marx com a exemple, no correspon de cap manera a la quantitat de diners que circula anualment en la societat, sinó tan sols a la part anualment reproduïda, açò és, al desgast anual de material monetari, que és una magnitud constant, sempre que no varie l'escala de la reproducció social, la durada de la rotació del capital, o la rapidesa de la circulació de mercaderies. Si, com Marx vol, considerem la tercera sèrie com a part integrant de la primera, resulta la següent dificultat. El capital constant de la tercera secció, 20 c, consisteix en mitjans de producció reals concrets, com en les altres dues (edificis, instruments, matèries auxiliars, atuell, etc.); però el producte d'aquesta secció, 30 material-diners, que representa diners, no pot actuar en cap procés de producció en la seua forma natural com a capital constant. Si, doncs, afegim aquest producte 30 material-diners com a part integrant al producte de la primera secció 6.000 mitjans de producció, tindrem un dèficit social de mitjans de producció del mateix valor, que farà impossible la reproducció en la mateixa escala en la secció primera o en la secció segona. Segons allò que ha servit de supòsit fins ací (que constitueix la base de tot l'esquema marxista) el producte de cadascuna de les dues seccions en la seua forma material destinat a l'ús és el punt de partida de la reproducció en conjunt, les proporcions de l'esquema es basen en aquest supòsit sense el qual es dissolen en el caos. Així, el primer nexxe de valor fonamental descansa en l'equació: I 6.000 mitjans de circulació = I 4.000 c + II 2.000 c. Açò no pot regir per al producte III 30 material-diners, perquè els diners no poden ser emprats (en la proporció I 20 c + II 10 c) per les dues seccions com a mitjà de producció. El segon nexxe fonamental derivat del primer descansa en l'equació I 1.000 v + 1.000 p = II 2.000 c. Per a la producció d'or açò significaria que trau tants mitjans de producció de la secció II com mitjans de producció li subministra. Però açò tampoc és exacte. Cert que la producció d'or trau del producte social total tant mitjans de producció concrets que utilitza com a capital constant, com mitjans concrets de consum per als seus obrers i capitalistes, i això per l'import del seu capital variable i la seua plusvàlua. Però el seu propi producte no pot actuar com a mitjà de producció en cap producció, com no pot entrar com a mitjà de subsistència en el consum humà. Per consegüent, col·locar la producció de diners en la secció I vulneraria totes les proporcions de valor i materials de l'esquema de Marx.

L'intent de Marx d'introduir la producció d'or com a part de la secció I (mitjans de producció) el porta a resultats perillosos. El primer acte de circulació entre aquesta nova subsecció, a la que Marx anomena I or [Io], i la secció II (mitjans de consum) consisteix, com d'ordinari, en què els obrers de la secció Io, amb els diners obtinguts pels seus salaris dels capitalistes (5 v) compren mitjans de consum de la secció II. Els diners així utilitzats no són encara producte de la nova producció, sinó diners acumulats dels capitalistes Io procedents de la massa de diners que es trobava anteriorment al país, la qual cosa és correcta. Però ara Marx fa que els capitalistes II, amb els 5 percebuts en diners compren a Io 2 d'or "com a material de mercaderia", saltant així la producció de diners a la producció industrial d'or, cosa que té tan poc a veure amb el problema de la producció de diners com la producció de raspalls per a les sabates. Però com dels supòsits Io, 5 v queda un resta de 3, amb el que els capitalistes II no saben què fer, perquè no poden utilitzar-lo com a capital constant, Marx fa que aquesta quantitat de diners s'atresore. Però perquè no es produïska amb això cap dèficit al capital constant de II, que ha de ser canviat totalment contra mitjans de producció I (v + p), Marx troba el subterfugi següent: "aquest diner ha de ser transferit íntegrament de IIc a IIp, tant si est roba en mitjans de subsistència necessaris com en articles de luxe, i, en canvi d'això, un valor de mercaderia corresponent ha de ser transferit de IIp a IIc. Resultat: una part de la plusvàlua és acumulada com a tresor."²⁶ Tot això és prou estrany. No havíem tingut en compte al començament més que la reproducció del desgast anual del material monetari, i apareix de sobte, no obstant això, un atresorament de diners, açò és, un sobrant d'aqueix material. Aquest excedent sorgeix (no se sap per què) a costa dels capitalistes de la secció productora de mitjans de subsistència, que han de privar-se (no per a ampliar la seua pròpia producció de plusvàlua, sinó perquè hi haja mitjans de subsistència suficients per als treballadors) de la producció d'or.

Però aquesta virtut cristiana se la recompensa hom força malament als capitalistes de la secció II. No sols, tot i la seua "abstinència", no poden ampliar la seua producció, sinó que ni tan sols estan en condicions d'emprendre la seua producció en l'anterior escala. Perquè, encara que el "valor i mercaderies" corresponents siga transportat de II p a II c, no importa només el valor, sinó la forma material concreta d'aquest valor, i com ara una part del producte de I consisteix en diners que no poden ser utilitzats com a mitjà de producció, la secció II, malgrat l'abstinència, no pot renovar completament el seu capital constant.

²⁶ Marx, Karl. *El capital*, volum IV, Edicions 62, Barcelona, 1986, pàgina 258.

D'aquesta manera resultaria vulnerat el supòsit de l'esquema, la reproducció simple, en dues direccions: atresorament de la plusvàlua i dèficit del capital constant. Aquests resultats assolits per Marx proven que és impossible que la producció d'or siga inclosa en una de les dues seccions del seu esquema sense destruir ni vulnerar la seua essència. Açò succeeix ja per virtut del primer canvi entre les seccions I i II. La investigació sobre el canvi d'or nou produït dins del capital constant de la secció I, que s'havia proposat Marx, no es trobava en el manuscrit, com fa ressaltar Engels. Hauria augmentat encara més les incompatibilitats. D'altra banda, Marx mateix confirma la nostra concepció i esgota la qüestió amb dues paraules en dir tan sòbriament com encertadament: "el diner en si mateix no és un element de la reproducció efectiva"²⁷

Hi ha, a més a més, una raó de pes per a presentar la producció dels diners com una secció III particular de la producció total social. L'esquema marxista de la reproducció simple regeix com a base i punt de partida del procés de reproducció, no sols per a l'economia capitalista, sinó també (*mutatis mutandis*) per a tot ordre econòmic planificat, per exemple, el socialista. Al contrari, la producció de diners desapareix amb la forma de mercaderia dels productes, és a dir, amb la propietat privada dels mitjans de producció. Constitueix els "falsos costos" de l'economia anàrquica del capitalisme, un pes específic de la societat a base d'economia privada, que es palesa en la despesa anual d'una quantitat considerable de treball per a l'elaboració de productes que no serveixen ni per a la producció ni per al consum. Aquesta despesa de treball de la societat que es produeix en la forma capitalista, i que desapareix en una economia socialment regulada, troba una expressió més exacta considerada com a secció independent en el procés general de la reproducció del capital total. I és indiferent en aquest sentit que ens representem un país que produeix or per si mateix o que l'obté de l'estranger. En l'últim cas, l'única cosa que ocorre és que es canvia per or una quantitat de treball objectivat igual a la necessària directament per a la seua producció.

Veuhom, pel que s'ha dit, que el problema de la reproducció del capital total no és tan simple com resulta sovint considerat des del punt de vista de les crisis, i en aquest cas la qüestió es planteja aproximadament en aquests termes: ¿com és possible que en una economia d'incomptables capitals individuals sense pla concertat es cobrisquen per la producció total de la societat les seues necessitats totals? Suposant després que la contestació ha de ser donada per les oscil·lacions permanents de la producció entorn de la demanda, açò és, en les alternatives periòdiques de prosperitat i crisi. En aquesta concepció que tracta el producte social total com una massa indiferenciada de mercaderies i la necessitat social d'una manera abstracta, s'oblida allò més important, la característica específica de la forma capitalista de producció. Com hem vist, el problema de la reproducció capitalista tanca un bon nombre de proporcions exactes, que es refereixen tant a les categories capitalistes específiques com (*mutatis mutandis*) a les categories generals de treball humà i la combinació de les quals, tant en la seua contradicció com en la seua coincidència, constitueix el vertader problema. L'esquema de Marx és la solució científica del mateix.

Ara hem de preguntar-nos quina significació real té l'esquema del procés de reproducció analitzat. Segons aquest esquema, el producte total social entra completament en la circulació, se satisfan totes les necessitats de consum, la reproducció es realitza sense obstacles, la circulació dels diners segueix a la circulació de mercaderies, el cicle del capital social es tanca exactament. Què ocorre en realitat? Les proporcions de l'esquema donen una base exacta de la divisió del treball social dins d'una producció dirigida d'acord amb un pla i considerada des del punt de vista de la reproducció simple, és a dir, d'una producció la magnitud de la qual és constant. En l'economia capitalista falta tota organització planificada del procés total. Per això res transcorre en ell exactament d'acord amb la fórmula matemàtica, com ocorre en l'esquema. Abans bé, el cicle de la producció es realitza enmig de constants desviacions de les proporcions de l'esquema, cosa que es posa de manifest:

- * en l'oscil·lació diària dels preus;
- * en les constants alces i baixes dels beneficis;
- * en les incessants fluctuacions del capital d'una branca de producció a una altra;
- * en un moviment pendular, periòdic, cíclic de la reproducció entre superproducció i crisi.

Però no obstant totes aquestes desviacions, l'esquema representa la mitjana social necessària entorn de la qual es realitzen aquells moviments, i a la que tendeixen constantment després d'haver-s'hi allunyat. Aquesta mitjana fa que els moviments vacil·lants dels capitalistes individuals no degeneren en un caos, sinó que siguen referits a una norma determinada que assegura l'existència de la societat, no obstant la carència d'un pla concertat.

Si hom compara l'esquema marxista de la reproducció amb el *Tableau économique* de Quesnay, salta de seguida als ulls, tant els punts de contacte que els apropen com l'abisme que els separa. Aquests dos esquemes assenyalen el principi i la fi de l'economia política clàssica i són els dos únics intents per a expressar exactament el moviment general del consum i la producció capitalista en el seu enllaç mutu i en les seues relacions amb els incomptables productors i consumidors privats. Ambdós redueixen la bigarrada confusió, obra del moviment dels capitals individuals, a aquells lineaments bàsics en què està

²⁷ Marx, Karl. *El capital*, volum IV, Edicions 62, Barcelona, 1986, pàgina 258.

ancorada la possibilitat de l'existència i desenvolupament de la societat capitalista malgrat el seu funcionament anàrquic sense subjecció a regla. Ambdues reuneixen el doble punt de vista que es troba en els fons del moviment total del capital social: ser al mateix temps, com a moviment de capital, producció i apropiació de plusvàlua, i, com a moviment social, producció i consum de necessitats materials de l'existència cultural humana. En ambdues, la circulació dels productes com a circulació de mercaderies caracteritza el procés total, i en ambdues el moviment dels diners no fa més que manifestar-se com a expressió externa, aparent, de la circulació de mercaderies.

Però en l'exposició d'aquests lineaments fonamentals hi ha una profunda diferència. El *Tableau* de Quesnay converteix, sens dubte, en punt cardinal de la producció total la producció de plusvàlua, però concep encara la plusvàlua sota la forma ingènua feudal de la renda de la terra i és, per tant, parcial a l'anàlisi de conjunt.

Igualment fa d'una distinció material en la massa del producte total un altre punt bàsic de la reproducció social, però la concep dins de la ingènua oposició entre productes agrícoles i manufacturats, i així pren diferències exteriors, en les matèries amb què se les ha de veure l'home treballador, per categories fonamentals del procés de treball humà en general.

Així, doncs, en Marx la producció de plusvàlua és captada en la seua forma pura, general i absoluta. Al mateix temps les condicions materials externes de la producció són tingudes en compte amb la distinció fonamental entre mitjans de producció i mitjans de consum, i la proporció entre ambdós és reduïda a una proporció exacta de valor.

Si hom es pregunta per què la solució del problema, tan feliçment iniciada per Quesnay, fracassà en els economistes burgesos posteriors, i què és allò que era necessari per a arribar a l'enorme progrés que significa l'anàlisi marxista, trobem dues raons substancials i prèvies. Abans que res, l'esquema marxista de la reproducció descansa en la distinció clara i precisa d'ambdós aspectes del treball en la producció de mercaderies: el treball concret útil que crea determinats valors d'ús i el treball abstracte general humà que crea valors socials necessaris. Aquest pensament genial de la teoria del valor de Marx, que entre altres coses ha fet possible la solució del problema dels diners, el va conduir també a la separació i unió dels dos punts de vista dins del procés total de la producció: el punt de vista del valor i el de les relacions materials. En segon lloc, l'esquema té com a base la distinció precisa entre capital constant i variable, que és la que permet descobrir el mecanisme interior de la producció de plusvàlua i establir una proporció de valor exacta entre ella i les altres dues categories de la producció: mitjans de producció i mitjans de consum.

A tots aquests punts de vista es va aproximar l'economia clàssica posterior a Quesnay i particularment en Smith i Ricardo. En Ricardo la teoria del valor va rebre aquella forma rigorosa que fa que sovint hom la confonga fins i tot amb la marxista. Des del punt de vista de la seua teoria del valor, Ricardo ha vist també que era falsa la resolució del preu de totes les mercaderies en $v + p$ feta per Smith, i que ha produït tants danys a l'anàlisi de la reproducció, però no se'n preocupà més, com en general no va donar gran importància al problema de la reproducció total en general. I fins i tot l'anàlisi ricardiana significà en un cert sentit un retrocés respecte a Smith, de la mateixa manera que aquest, en part, havia significat un retrocés respecte als fisiòcrates. Si Ricardo ha elaborat amb més precisió i unitat les categories fonamentals de l'economia burgesa: valor, salari, plusvàlua, capital, que els seus predecessors, les ha traçat, en canvi, d'una manera més rígida. Smith tenia molta més comprensió per als nexes vitals, per al gran moviment del tot. Si no li importava de vegades donar per al mateix problema dues solucions, o fins i tot tres o quatre, com ocorre amb el problema del valor, i contradir-se tranquil·lament en les diverses fases de l'anàlisi, justament les seues contradiccions li portaven a considerar el tot des de punts de vista diversos i a comprendre'ls en la seua dinàmica. La barrera amb què havien de xocar ambdós (Smith i Ricardo) era el seu horitzó burgès limitat. Per a comprendre les categories fonamentals de la producció capitalista, valor i plusvàlua, en el seu moviment viu com un procés social de reproducció, s'havia de prendre aquest moviment històricament i considerar a les categories mateixes com a formes històricament condicionades de relacions generals de treball. Amb açò queda dit que el problema de la reproducció del capital total només podia ser resolt per un socialista. Entre el *Tableau économique* i l'esquema de la reproducció del segon tom d'*El Capital* es troba no sols en el temps, sinó també en el contingut, la grandesa i decadència de l'economia burgesa.

CAPÍTOL VI

La reproducció ampliada

Les deficiències de l'esquema de la reproducció simple són clares: exposa les lleis d'una forma de reproducció que dins de les condicions capitalistes de producció només pot realitzar-se amb caràcter fortuït. Allò de consubstancial a l'economia capitalista, més que a cap altra, no és la reproducció simple, sinó l'ampliada.²⁸ No obstant això, l'esquema serva tota la seua significació científica. I això en dos sentits. En la pràctica, fins i tot tractant-se de la reproducció ampliada, la immensa majoria del producte total cau davall el punt de vista de la reproducció simple. L'última constitueix l'àmplia base sobre la qual es verifica en cada cas l'extensió de la producció més enllà de les barreres anteriors. Així mateix, teòricament l'anàlisi de la reproducció simple constitueix el punt de partida inevitable de tota exposició científica exacta de la reproducció ampliada. Per tot això, l'esquema de la reproducció simple del capital social total condueix inevitablement al problema de la reproducció ampliada del capital total.

Coneixem ja la peculiaritat històrica de la reproducció ampliada sobre base capitalista, a saber, el seu caràcter acumulatiu, que és forma específica i, alhora, condició prèvia de la seua existència. És a dir: la producció total social (que sobre base capitalista és una producció de plusvàlua) només pot ser ampliada en cada cas en el sentit i en la mesura que el capital, fins llavors actiu, de la societat s'incrementa per obra de la plusvàlua per ell produïda. El destí d'una part de la plusvàlua, i d'una part creixent, a fins productius i no al consum personal de la classe capitalista, és la base de la reproducció ampliada.

Element de la reproducció ampliada del capital social total (igual que en la reproducció simple abans suposada) és la reproducció del capital individual, ja que la producció total (ja se la considere com a simple o com a ampliada) de fet només es realitza sota la forma d'incomptables moviments independents de reproducció de capitals privats i individuals. La primera anàlisi esgotadora de l'acumulació de capital individual està feta en el tom I d'*El Capital*, de Marx, secció setena, capítols XXII i XXIII.²⁹ Marx hi tracta de la divisió de la plusvàlua en capital i renda; de les circumstàncies que independentment de la divisió de la plusvàlua en capital i renda determinen l'acumulació del capital, com a grau d'explotació dels obrers i productivitat del treball; del creixement del capital fix en proporció al circulat com a element de l'acumulació, i, finalment, de la formació progressiva de l'exèrcit industrial de reserva com a conseqüència i condició al mateix temps del procés d'acumulació. Entre tant analitza Marx dues humorades de l'economia burgesa amb relació a l'acumulació: la més "vulgar economia" de la "teoria" de l'abstinència", interessada a demostrar que la divisió de la plusvàlua en capital i renda, i, per tant, l'acumulació mateixa, és un acte heroic dels capitalistes, i l'"error" de l'economia clàssica, segons el qual tota la part capitalitzada de la plusvàlua es destina exclusivament "a ser consumida per treballadors productius", és a dir, s'empra en salaris per a nous obrers. Aquesta premissa errònia, que oblida totalment que tota ampliació de la producció s'ha de manifestar no sols en l'augment del nombre dels treballadors ocupats, sinó també en l'augment dels mitjans materials de producció (edificis, instruments, almenys i en tot cas matèries primeres), descansa evidentment en el fals "dogma" d'Adam Smith ja tractat. També la creença que per a ampliar la producció bastava emprar més capital i salaris, descansava en la confusió per virtut de la qual el preu de totes les mercaderies es resol (prescindint totalment del capital constant) en salaris i plusvàlua. És curiós que Ricardo malgrat haver comprès, almenys ocasionalment, l'error de la doctrina smithiana, haja recollit la seua equivocada conclusió quan diu: "Cal comprendre que tots els productes d'un país són consumits; però hi ha una enorme diferència segons siguen consumits per aquells que reproduïen un altre valor o pels que no el reproduïen. Quan diem que s'ha estalviat renda i s'ha convertit en capital, volem dir que la part de la renda que es diu que s'ha convertit en capital és consumida per treballadors productius en compte de ser-ho per treballadors improductius." Després d'aquesta singular representació que fa consumir tots els productes elaborats pels homes i que, per tant, no deixa cap lloc en el producte total social per als mitjans de producció, instruments i màquines, matèries primeres i edificis, no fungibles, la reproducció ampliada es realitza d'una manera estranya; en compte de produir-se objectes de luxe per a la classe capitalista amb la part capitalitzada de la plusvàlua, es produeixen mitjans de subsistència simples per a nous obrers. La teoria clàssica no coneix més desplaçament que aquell que es produeix dins de la producció de mitjans de consum en la reproducció ampliada. Que haja estat per a Marx un joc destruir aquest error elemental de Smith i Ricardo, és fàcil de comprendre. De la mateixa manera que en la reproducció simple, alhora que l'elaboració de mitjans de subsistència en quantitat suficient per a capitalistes i obrers s'ha de verificar el reemplaçament regular del

²⁸ No sols el supòsit de la reproducció simple conforme al qual $I(v + p) = IIc$, és incompatible amb la producció capitalista, la qual cosa d'altra banda no exclou que prenent un cicle industrial de 10-11 anys, algun any oferisca una reproducció total menor que l'anterior, és a dir, que no hi haja ni tan sols reproducció simple en comparació amb l'any precedent, sinó que fins i tot dins del creixement anual natural de la població només podria donar-se reproducció simple en el cas que contribuïren a consumir els 1.500 que representen la plusvàlua total, un nombre corresponent de servidors improductius. Seria en canvi impossible en aquest cas l'acumulació del capital, açò és, la vertadera producció capitalista.

²⁹ Marx, Karl, *El capital*, volum II, Edicions 62, Barcelona, 1984, pàgines 243 a 391.

capital constant (dels mitjans de producció materials), en l'ampliació de la producció també una part del nou capital s'ha de destinar a l'augment de la part constant del capital, és a dir, dels mitjans de producció materials. Ací cal tenir present, a més, una altra llei descoberta per Marx: la part constant del capital, sempre oblidada per l'economia clàssica, augmenta de continu en relació amb la part variable emprada en salaris. Aquesta és només l'expressió capitalista dels efectes generals de la productivitat creixent del treball. Amb el progrés tècnic, el treball està en condicions de posar en moviment cada vegada en menor temps mitjans de producció cada vegada majors i convertir-los en productes. En el règim capitalista açò significa un descens creixent de les despeses de treball, d'allò que s'ha emprat en salaris, en relació amb les despeses emprades en els mitjans de producció. Per tant, la reproducció ampliada, enfront del supòsit de Smith i Ricardo, no sols ha de començar sempre amb la diferenciació de la part capitalitzada de la plusvàlua en capital constant i variable, sinó que en aquesta diferenciació es destinarà, Mercè al progrés tècnic de la producció, una part cada vegada relativament major al capital constant i una relativament de menor al variable. Aquest constant canvi qualitatiu en la composició de capital constitueix la manifestació específica de l'acumulació del capital, és a dir, de la reproducció ampliada sobre base capitalista.³⁰

L'altre aspecte d'aquest constant desplaçament en la relació existent entre el capital constant i el variable és el que Marx anomena la formació d'un excés relatiu de població obrera, açò és, en relació amb les necessitats mitjanes i aprofitament del capital, i, per tant, supèrflua o suplementària. La producció d'aquesta reserva sempre present d'obers industrials no ocupats (en el sentit ampli de la paraula, incloent-hi els proletaris que depenen del capital comercial), la qual és al seu torn el supòsit necessari per a les sobtades ampliacions de la producció en les èpoques de conjuntura favorable, està continguda en les condicions específiques de l'acumulació del capital.³¹

Per consegüent, hem de deduir de l'acumulació del capital individual els següents quatre elements de la reproducció ampliada:

- 1.- L'extensió de la reproducció ampliada és, dins de certs límits, independent del creixement del capital, podent excedir aquest. Els mètodes que a això condueixen són: augment de l'explotació dels treballadors i de les forces naturals, augment de la productivitat del treball (en l'última va inclòs l'augment de l'eficàcia del capital fix).
- 2.- El punt de partida de tota acumulació efectiva és la divisió de la part de la plusvàlua que es va a capitalitzar en capital constant i variable.
- 3.- L'acumulació com a procés social va acompanyada d'un desplaçament constant de la relació entre el capital constant i el variable, augmentant constantment la part del capital invertida en instruments de producció a un ritme més accelerat que la part invertida en salaris.
- 4.- L'altre factor i condició del procés acumulatiu és la formació de l'exèrcit industrial de reserva.

Aquests elements, trets ja del moviment de reproducció del capital individual, constitueixen un gran pas sobre l'anàlisi de l'economia burgesa. Però ara es tracta d'exposar l'acumulació del capital total, partint del moviment del capital individual. Conforme a l'esquema de la reproducció simple, seria menester posar ara, en relació exacta per a la reproducció ampliada, davall el punt de vista de l'acumulació, tant els punts de vista del valor d'una producció de plusvàlua, com els punts de vista materials del procés del treball (producció de mitjans de producció i producció de mitjans de consum).

³⁰ "Amb la progressió de l'acumulació, doncs, canvia la relació entre la part constant del capital i la variable: si inicialment era d'1:1, posteriorment és de 2:1, 3:1, 4:1, 5:1, 7:1, etc., de manera que, a mida que augmenta el capital, en comptes de convertir-se $\frac{1}{2}$ del seu valor global en força de treball, s'hi converteixen progressivament només $\frac{1}{3}$, $\frac{1}{4}$, $\frac{1}{5}$, $\frac{1}{6}$, $\frac{1}{7}$, etc., mentre que $\frac{2}{3}$, $\frac{3}{4}$, $\frac{4}{5}$, $\frac{5}{6}$, $\frac{7}{8}$, etc., es converteixen en mitjans de producció. Com que la *demanda de treball* no és determinada per la magnitud del capital global sinó per la del seu element variable, per tant *disminueix progressivament amb l'augment del capital global* en comptes d'augmentar proporcionalment amb aquest, com s'ha suposat abans. Baixa relativament a la magnitud el capital i en una progressió accelerada amb l'augment d'aquesta magnitud. Amb l'augment del capital també augment el seu element variable o força de treball que se li incorpora, però en una *proporció que disminueix* constantment. Els intervals en què l'acumulació actua com a mera *ampliació* de la producció sobre una base tècnica donada s'escurcen. No solament es requereix una *acumulació del capital global accelerada* en progressió creixent per a absorbir un nombre suplementari d'obers d'uan determinada magnitud o àdhuc, a causa de la metamorfosi constant del capital antic, per a donar feina als que ja treballen. Al seu torn, *aquesta acumulació i centralització creixent* es converteix encara en una font de nous canvis en la composició del capital, o en una nova disminució accelerada del seu element variable en comparació amb el constant." (Marx, Karl, *El capital*, volum II, Edicions 62, Barcelona, 1984, pàgines 298 i 299).

³¹ "El procés vital característic de la indústria moderna, la forma d'un cicle decennal, amb períodes de vitalitat mitjana, de producció a marxes forçades, de crisi i estagnació, interromput per oscil·lacions més petites, es basa en la formació constant, en l'absorció més gran o més petita i en la nova formació de l'exèrcit industrial de reserva o de la superpoblació. Les vicissitud del cicle industrial recluten a llur torn la superpoblació i es converteixen en un dels seus factors de reproducció més enèrgics." (Marx, Karl, *El capital*, volum II, Edicions 62, Barcelona, 1984, pàgina 302).

La diferència decisiva que existeix entre la reproducció ampliada i la simple, consisteix en el fet que en aquesta la classe capitalista consumeix tota la plusvàlua, mentre en aquella una part de la plusvàlua es resta al consum personal dels seus propietaris, però no per a ser atresorada, sinó per a convertir-se en capital actiu, per a ser capitalitzada. Però perquè açò últim pugui ocórrer, realment es requereix que el nou capital addicional trobe les condicions materials que facen possible el seu funcionament. Per consegüent, ací cal tenir en compte la composició concreta del producte total social. Tinga hom present que ja Marx diu en el tom I d'*El Capital*, quan considera l'acumulació del capital individual:

“En primer lloc, la producció anual ha de proporcionar tots els objectes (valors d'ús) que s'han de reintegrar de la part material del capital consumida al llarg de l'any. Un cop deduïda aquesta part resta el producte net o excedent, que és on s'ha ficat la plusvàlua. I de què consta aquest producte excedent? ¿Potser de coses per a la satisfacció de les necessitats i els desigs de la classe capitalista, que passen, per tant, al seu fons de consum? Si això fos tot, la plusvàlua seria dilapidada fins a les darreres engrunes i només hi hauria reproducció simple.”

“Per a acumular cal transformar una part del producte excedent en capital. Però, si no es fan miracles, només es poden transformar en capital aquelles coses que es poden utilitzar en el procés de treball, per exemple mitjan de producció, i aquelles altres coses de les quals l'obrer es pot mantenir, per exemple mitjan de subsistència. En conseqüència, una part del treball excedent anual ha d'haver estat utilitzada per a la fabricació de mitjans de producció i de subsistència addicionals a més de la quantitat requerida per a reintegrar el capital bestret. En un mot: la plusvàlua només es pot transformar en capital pel fet que el producte excedent, el valor del qual és la mateixa plusvàlua, ja conté els elements materials d'un nou capital.”³²

Ara bé; no basten mitjans de producció addicionals i mitjans de subsistència addicionals per als obrers, es requereixen, a més a més, obrers addicionals per a engegar la producció ampliada. Però aquesta condició no ofereix, segons Marx, cap dificultat. “Però per a fer funcionar realment aquests elements com a capital, la classe capitalista necessita un suplement de treball. En el cas que no es pugi incrementar extensivament o intensivament l'explotació dels obrers ja ocupats, caldrà contractar forces de treball suplementàries. Però el mecanisme de la producció capitalista també ha tingut cura d'això en fer reproduir la classe obrera com a classe que depèn del salari, ja que el seu salari habitual és suficient no sols per a la seva conservació sinó també per a la seva multiplicació. El capital només ha d'incorporar als mitjans de producció suplementaris ja continguts en la producció anual aquestes forces de treball addicionals de diferent edats que la classe obrera li forneix anualment, i la transformació de la plusvàlua en capital ja és un fet.”³³

Tenim ací la primera solució donada per Marx al problema de l'acumulació del capital total. En el tom I d'*El Capital* no torna a ocupar-se d'aquest aspecte de la qüestió, i només al final del tom II de la seua obra fonamental tracta de nou el problema: l'últim capítol (XXI) està consagrat a l'acumulació i reproducció ampliada del capital total.

Considerem ara de prop l'exposició esquemàtica de l'acumulació feta per Marx. Seguint el model de l'esquema de la reproducció simple, que ja coneixem, construeix Marx un esquema de la reproducció ampliada. Una comparació entre ambdós ens permetrà destacar amb claredat la seua diferència.

Suposem que el producte total anual de la societat constitueix un valor total de 9.000 (podent entendre-s'hi milions d'hores de treball, o expressat en forma capitalista, en diners, la quantitat que es vullga). Suposem que aquest producte total està distribuït de la manera següent:

III.	4.000 c + 1.000 v + 1.000 p = 6.000
IV.	2.000 c + 500 v + 500 p = 3.000
	Total..... 9.000

La primera secció representa mitjans de producció; la segona, mitjans de subsistència. Una ullada mostra que en aquest cas només es pot verificar reproducció simple. Els mitjans de producció elaborats en la primera secció són iguals a la suma dels mitjans de producció consumits realment en les dues seccions, la simple renovació de les quals és necessària perquè es repetisca la producció en l'escala anterior. D'altra banda, el producte sencer de la secció de mitjans de subsistència és igual a la suma de salaris i plusvàlua en ambdues seccions; açò mostra que els mitjans de subsistència de què es disposa no permeten més que l'ocupació del nombre anterior de treballadors, i, alhora, que tota la plusvàlua s'ha emprat en mitjans de subsistència, és a dir, s'ha gastat en el consum personal de la classe capitalista.

Però ara prenguem el mateix producte total de 9.000 en la composició següent:

³² Marx, Karl, *El capital*, volum II, Edicions 62, Barcelona, 1984, pàgines 244 i 245.

³³ Marx, Karl, *El capital*, volum II, Edicions 62, Barcelona, 1984, pàgines 244 i 245.

IV.	4.000 c + 1.000 v + 1.000 p = 6.000
V.	1.500 c + 750 v + 750 p = 3.000
	Total..... 9.000

Dues discrepàncies salten ací a la vista. La quantitat de mitjans de producció elaborada (6.000), excedeix en 500 al valor dels efectivament consumits en la societat (4.000 c + 1.500 c). Al mateix temps, la quantitat de mitjans de subsistència elaborats (3.000) en comparació amb la suma dels salaris pagats, és a dir, les necessitats dels obrers (1.000 v + 750 v) i de la plusvàlua obtinguda (1.000 p + 750 p) representa un dèficit de 500. En resulta (ja que queda exclosa la disminució del nombre d'obrers emprats) que el consum de la classe capitalista ha de ser menor que la plusvàlua per ella percebuda. Amb això s'han complert les dues condicions prèvies necessàries en la producció capitalista perquè es done una reproducció ampliada: una part de la plusvàlua apropiada no es consumeix, sinó que es destina a fins productius, i al mateix temps s'elaboren en major quantitat mitjans de producció perquè la plusvàlua capitalitzada es pugui destinar efectivament a l'ampliació de la producció.

Així com en l'esquema de la reproducció simple hem trobat que les seues condicions socials bàsiques es tanquen en la següent proporció exacta: el valor de la suma dels mitjans de producció elaborats (productes de la secció I) ha de ser igual al capital constant d'ambdues seccions, mentre la suma dels mitjans de subsistència elaborats (producte de la secció II) és igual a la suma del capital variable i la plusvàlua en ambdues seccions, en la reproducció ampliada hem d'acceptar una doble relació inversa. El supòsit general de la reproducció ampliada és: el valor del producte de la secció I és major que el capital constant d'ambdues seccions juntes; el valor del producte de la secció II és, per contra, menor que la suma del capital variable i de la plusvàlua d'ambdues seccions.

Però amb açò no hem esgotat ni amb molt l'anàlisi de la reproducció ampliada; abans bé, a penes ens hi iniciem.

Ara ens toca seguir les proporcions derivades de l'esquema en el seu funcionament ulterior, en el curs de la circulació i en la continuïtat del procés reproductiu. Mentre la reproducció simple es pot comparar a un cercle que es recorre constantment de nou, la reproducció ampliada s'assembla, segons Sismondi, a una espiral que cada vegada ascendeix més. Considerarem detingudament les corbes d'aqueixa espiral. Ara bé, la primera qüestió bàsica que es planteja és aquesta: ¿com es realitza, donats els supòsits ja coneguts, l'acumulació efectiva en ambdues seccions, de manera que els capitalistes capitalitzen una part de la seua plusvàlua i al mateix temps troben les condicions prèvies materials necessàries de la reproducció ampliada?

Marx explica el problema amb ajuda de la següent exposició esquemàtica:

Suposem que la meitat de la plusvàlua I és acumulada. Tindrem llavors que els capitalistes inverteixen 500 per al seu consum, i converteixen en capital altres 500. Com sabem, per a funcionar, aquest capital addicional de 500 s'ha de dividir en constant i variable. Suposem que, tot i la major amplitud de la producció, la proporció entre ambdós continua sent la mateixa que al capital original, açò és, 4 : 1. En aquest cas, els capitalistes de la secció I distribuïran el seu capital addicional de 500 de tal manera que adquiriran nous mitjans de producció per valor de 400 i nous obrers per valor de 100. La compra de nous mitjans de producció per 400 no ofereix cap dificultat, perquè sabem que la secció I ha elaborat ja 500 mitjans de producció sobrants. Per tant 4/5 d'ells es van emprar dins de la secció I per a realitzar l'ampliació de la producció. Però l'augment corresponent del capital variable en 100 en diners no basta; els treballadors addicionals han de trobar també els mitjans de subsistència corresponents, i aquests només es poden treure de la secció II. Per consegüent, ara es desplaçarà la circulació entre les dos grans seccions. Primerament, en la reproducció simple, la secció I treia de la segona per valor de 1.000 mitjans de subsistència per als propis treballadors, ara necessita treure 100 més. Per consegüent, la secció I començarà d'aquesta manera la reproducció ampliada:

$$4.400 c + 1.100 v.$$

Per la seua banda, la secció II, amb la venda dels 100 mitjans de subsistència addicionals, es troba en situació d'adquirir una quantitat equivalent de mitjans de producció suplementaris de la secció I. De fet, en la secció I han quedat justament 100 de l'excedent total del producte i els adquireix la secció II, per a procedir al seu torn a una ampliació de la producció. Però tampoc ací pot fer-se gran cosa amb l'únic augment de mitjans de producció; per a posar-los en moviment són necessaris obrers addicionals. Suposem també que es manté la composició anterior del capital i que, per tant, la relació entre el capital constant i el variable és 2 : 1; en aquest cas, perquè actuen els 100 mitjans de producció addicionals es requereixen nous obrers per valor de 50. Però per a aquests nous obrers es requereixen també nous mitjans de subsistència per l'import dels seus salaris, mitjans que subministra la mateixa secció II. Per tant, del producte total de la secció II s'han d'emprar, a més dels mitjans de subsistència addicionals per valor de 100 per als nous obrers de la secció I, altres 50 més per als mateixos obrers de la secció II. Per consegüent, la secció II comença la reproducció ampliada amb els termes següents:

$$1.600 c + 800 v.$$

Ara, el producte total de la secció I (6.000) ha entrat completament en la circulació: 5.500 eren necessaris per a la simple renovació dels mitjans de producció antics d'ambdues seccions, 400 es van emprar per a ampliar la producció de la secció I, 100 per al mateix objecte en la secció II. En allò que fa al producte total de la secció II (3.000), 1.900 s'han emprat per a l'augment d'obrers en ambdues seccions. Els 1.100 restants serveixen per al consum personal dels capitalistes, que gasten així la seua plusvàlua en aquesta distribució: 500 en la secció I, 600 per als capitalistes de la secció II, que de la seua plusvàlua de 750 només han capitalitzat 150 (100 per a mitjans de producció i 50 per a salaris de treballadors).

Ara es pot verificar la producció ampliada. Si conservem la mateixa quota d'explotació que al capital original, 100 per 100, en el període següent es donarà:

$$\begin{array}{r} \text{I.} \quad 4.400 c + 1.100 v + 1.100 p = 6.600 \\ \text{II.} \quad 1.600 c + 800 v + 800 p = 3.200 \\ \text{Total.....} \quad 9.800 \end{array}$$

El producte total de la societat ha passat de 9.000 a 9.800; la plusvàlua de la secció I, de 1.000 a 1.100; la de la secció II, de 750 a 800. El fi de l'ampliació capitalista de la producció, la producció augmentada de plusvàlua, s'ha assolit. Al mateix temps, la composició material del producte total social dona un excedent de mitjans de producció (6.600) sobre els efectivament consumits (4.400 + 1.600), així com un dèficit de mitjans de subsistència (3.200) en comparació amb els salaris pagats (1.100 v + 800 v) i la plusvàlua aconseguida (1.100 p + 800 p). Amb açò sorgeix, tant un fonament material, com la necessitat d'emprar una part de la plusvàlua, no en el consum de la classe capitalista, sinó en l'ampliació renovada de la producció, tal com es va dir anteriorment.

La segona ampliació de la producció i l'acreciment de l'obtenció de la plusvàlua resulta també per si mateixa amb les seues proporcions matemàtiques exactes. L'acumulació del capital, una vegada iniciada, porta mecànicament més enllà de si mateixa. El cercle s'ha transformat en una espiral que continua ascendint cada vegada més, com sota la pressió d'una llei natural susceptible de mesura matemàtica. Si en els anys següents suposem la mateixa capitalització de la meitat de la plusvàlua en la secció I, servant la mateixa composició del capital i el mateix grau d'explotació, tindrem la següent progressió en la reproducció del capital total.

Segon any:

$$\begin{array}{r} \text{I.} \quad 4.840 c + 1.210 v + 1.210 p = 7.260 \\ \text{II.} \quad 1.760 c + 880 v + 880 p = 3.520 \\ \text{Total.....} \quad 10.780 \end{array}$$

Tercer any:

$$\begin{array}{r} \text{I.} \quad 5.324 c + 1.331 v + 1.331 p = 7.986 \\ \text{II.} \quad 1.936 c + 968 v + 968 p = 3.872 \\ \text{Total.....} \quad 11.858 \end{array}$$

Quart any:

$$\begin{array}{r} \text{I.} \quad 5.856 c + 1.464 v + 1.464 p = 8.784 \\ \text{II.} \quad 2.129 c + 1.065 v + 1.065 p = 4.259 \\ \text{Total.....} \quad 13.043 \end{array}$$

Quint any:

$$\begin{array}{r} \text{I.} \quad 6.442 c + 1.610 v + 1.610 p = 9.662 \\ \text{II.} \quad 2.342 c + 1.172 v + 1.172 p = 4.686 \\ \text{Total.....} \quad 14.348 \end{array}$$

Així, en cinc anys, l'acumulació del producte total social ha passat de 9.000 a 14.348, el capital total social de $5.500 c + 1.750 v = 7.250$ a $8.784 c + 2.782 v = 11.566$, i la plusvàlua de $1.000 p + 750 p = 1.750 p$ a $1.610 + 1.177 = 2.782$, havent augmentat la plusvàlua consumida personalment, passant de 1.100 al principi de l'acumulació a $732 + 754 = 1.477$ en l'últim any³⁴ Per consegüent, la classe capitalista ha capitalitzat més, ha patit més "abstinències", i no obstant això ha viscut amb major benestar. La societat s'ha enriquit materialment; s'ha enriquit en mitjans de producció, en mitjans de subsistència, i al mateix

³⁴ Marx, Karl, *El capital*, volum IV, Edicions 62, Barcelona, 1986.

temps en sentit capitalista: produeix una plusvàlua cada vegada major. El producte total entra plenament en la circulació social, se'n destina una part a l'ampliació de la reproducció, una altra a fins de consum. Les necessitats d'acumulació del capital es cobreixen al mateix temps amb la composició material del producte social total. Ocorre com Marx ho va exposar en el primer tom d'*El Capital*: la plusvàlua acrescuda pot ser convertida en capital, perquè el producte excedent social ve per endavant al món en la forma de mitjans de producció, una forma que no permet més ús que el seu ús en el procés de producció. Paral·lelament es realitza l'ampliació de la reproducció observant estrictament les lleis de la circulació: el mutu subministrament d'ambdues seccions de la producció amb mitjans de producció i mitjans de subsistència addicionals, es verifica per la via del canvi d'equivalents, de mercaderies, possibilitant i condicionant l'acumulació d'una secció l'acumulació de l'altra. El complicat problema de l'acumulació s'ha transformat així en una progressió l'esquema de la qual és de sorprenent senzillesa. La sèrie d'acumulacions iniciades poden prosseguir fins a l'infinit. Basta per a això observar les regles següents: a l'augment del capital constant en la primera secció ha de correspondre sempre un augment determinat del seu capital variable, però amb aquest està donat per endavant la quantia que pot tenir l'augment del capital constant en la secció II; al seu torn aquest ha d'anar acompanyat d'un augment corresponent del capital variable. Finalment, amb la magnitud del capital variable augmentat es dona sempre la part de la suma total de mitjans de subsistència que queda disponible per al consum personal de la classe capitalista. També es trobarà que aquesta quantitat de mitjans de subsistència que queda per al consum privat dels capitalistes coincideix exactament, en el seu valor, amb el de la part no capitalitzada de la plusvàlua en ambdues seccions.

La continuació del desenrotllament esquemàtic de l'acumulació davall les dues senzilles regles enunciades no té límits, com queda dit. Ara bé, ¿no haurem arribat a resultats tan sorprenentment senzills, perquè ens hem limitat a fer mers exercicis matemàtics d'addició i sostracció que no podien oferir-nos sorpreses? ¿No haurem comprovat que l'acumulació es pot prolongar fins a l'infinit sense cap trava, perquè el paper permet, pacient, que hom l'ompliga d'equacions matemàtiques? A fi d'aclarir si és així o no, considerarem les condicions socials concretes de l'acumulació.

CAPÍTOL VII

Anàlisi de l'esquema marxista de la reproducció ampliada

La primera ampliació de la producció oferia aquest aspecte:

I.	4.400 c + 1.100 v + 1.100 p = 6.600
II.	1.600 c + 800 v + 800 p = 3.200
	Total..... 9.800

Ací es palesa clarament la mútua dependència de l'acumulació en ambdues seccions. Però aquesta dependència té una naturalesa particular. L'acumulació parteix de la secció I, la secció II no fa més que seguir el moviment, i l'amplitud de l'acumulació està determinada únicament per la secció I. Marx posa ací l'acumulació al dia doncs que fa que capitalitzi en I la meitat de la plusvàlua i en II només la que és necessària per a assegurar la producció i acumulació en I. Al mateix temps fa consumir als capitalistes de la secció II 600 p, mentre els capitalistes de la secció I que s'apropien un valor doble i una plusvàlua molt major, només consumeixen 500 p. L'any següent, fa que els capitalistes de la secció I capitalitzen novament la meitat de la seua plusvàlua i "obliga" els capitalistes de la secció II a capitalitzar més que l'any anterior i, arbitràriament, tant com necessita la secció I, per la qual cosa queden per als capitalistes de la II, aquesta vegada, 560 p, menys que l'any anterior, cosa que constitueix sens dubte un resultat prou estrany de l'acumulació. Marx descriu el procés de la manera següent

"Posem que ara *sub* I es continui acumulant en la mateixa proporció, és a dir, que es despèn 550p com a renda i s'acumula 550p. D'antuvi 1.100 lv són reemplaçats per 1.100lc; a més, 550 lp s'han de realitzar en un import idèntic de mercaderies II; o sia, tot plegat 1.650 l (v + p). Però el capital constant de II que s'ha de reemplaçar és només = 1.600; els altres 50, doncs, s'han de completar a partir de 800 llp. Si en principi ací fem abstracció del diner, com a resultat d'aquesta transacció tenim:

I. 4.400 + 550 p (que s'han de capitalitzar); al costat, ien fons de consum dels capitalistes i dels obrers, 1.650 (v + p), realitzats en mercaderies llc.

II. 1.650 (és a dir, amb els 50 afegits de IIp, tal com s'ha dit més amunt) + 800v + 750p (fons de consum dels capitalistes).

Però si a II perdura l'anterior relació entre v i c, per als 50c caldrà desemborsar 25v més; aquests s'han de prendre dels 750p; i obtenim, doncs:

$$\text{II. } 1.650c + 825v + 725p.$$

Sub I s'han de capitalitzar 550p; si perdur4a la relació precedent, 440 d'aquests formaran capital constant i 110 capital variable. Aquests 110 eventualment s'han de treure dels 725 IIp, és a dir, mitjan de consum per un valor de 110 són consumits pels obrers I en comptes de ser-ho pels capitalistes II; aquests darrers, doncs, es veuen obligats a capitalitzar aquests 110p que no poden consumir. Això fa que dels 725 IIp en restin 615.. Però si II transforma així aquests 110 en capital constant suplementari, li cal un ulterior capital variable suplementari de 55; aquests s'han de treure altra vegada de la seva plus-vàlua; retirats de 615p, ara en resten 560 per al consum dels capitalistes II, i tenim en valor de capital, un cop s'hagin dut a terme totes les transferències reals i potencials:

$$\begin{aligned} \text{I } (4.400c+440c)+(1.100v+110v) &= 4.840c+1.210v \dots\dots = 6.050 \\ \text{II } (1.600c+50c+110c)+(800v+25v+55v) &= 1.760c+880v = 2.640 \text{ „}^{35} \end{aligned} \quad \left. \vphantom{\begin{aligned} \text{I } \\ \text{II } \end{aligned}} \right\} = 8.690$$

Hem inserit aquesta llarga citació, perquè mostra clarament de quina manera Marx en aquest punt imposa l'acumulació en la secció I a costa dels capitalistes de la secció II. Amb la mateixa duresa procedeix amb els capitalistes en la secció de mitjans de subsistència en els anys següents. En el tercer any, segons la mateixa regla. Fa que acumulen 264 p i que consumisquen 616, aquesta vegada més que en els dos anys anteriors. En el quart any fa que es capitalitzen 290 p i es consumisquen 678, en el cinquè acumulen 320 p i consumeixen 745 p. Al mateix temps, Marx fins i tot diu: "Si es vol que les coses procedeixin amb normalitat, l'acumulació s'haurà d'efectuar més de pressa a II que a I, perquè si no és així, la part de I (v+p) que s'ha de convertir en mercaderies IIc augmenta més de pressa que IIc, que és amb la que, exclusivament, pot ser bescanviada."³⁶ Però les xifres enumerades mostren que en la secció II no sols no es verifica una acumulació més ràpida, sinó més bé una acumulació més oscil·lant, podent prendre's com a regla el següent: Marx fa avançar l'acumulació fent que la secció I produïska sobre una base més àmplia; l'acumulació de la secció II només apareix com a conseqüència i condició de l'altra, en primer lloc per a fer-se càrrec dels mitjans de producció excedents, i en segon lloc per a subministrar l'excedent dels mitjans de consum requerit per als treballadors addicionals. La iniciativa del moviment està constantment de part de la secció I, la segona exerceix un paper passiu. Així, els capitalistes de la secció II només poden acumular tant com calga per a l'acumulació de la primera i han de consumir en relació amb això mentre que la secció I capitalitza sempre la meitat de la plusvàlua i consumeix l'altra meitat, la qual cosa dóna per resultat una ampliació regular de la producció i del consum personal de la classe capitalista, el doble moviment de la secció II es verifica a salts de la manera següent:

L'any 1 es capitalitza 150,	consumeix 600
L'any 2 es capitalitza 240,	consumeix 560
L'any 3 es capitalitza 264,	consumeix 616
L'any 4 es capitalitza 290,	consumeix 678
L'any 5 es capitalitza 320,	consumeix 745

No hi ha cap regla visible en aquesta acumulació i consum, ambdues es limiten a seguir les necessitats de l'acumulació en la secció I. Que els números absoluts de l'esquema de cadascuna de les equacions siguin arbitraris cau del seu pes i no disminueix el seu valor científic. Allò que importen són les proporcions que han d'expressar relacions exactes. Però les proporcions d'acumulació de la secció I, dictades per una clara construcció, semblen viciades amb una construcció totalment arbitrària de les proporcions de la secció II, i aquesta circumstància és apropiada per a induir a un examen que ens permeti aprofundir en l'anàlisi.

Podria hom, no obstant això, suposar que només es tracta d'un exemple escollit amb escassa fortuna. El mateix Marx no es conforma amb l'esquema citat, sinó que de seguida hi agrega un segon exemple per a explicar el moviment de l'acumulació. Els números de l'equació apareixen disposats de la manera següent:

³⁵ Marx, Karl, *El capital*, volum IV, Edicions 62, Barcelona, 1986, pàgina 301

³⁶ Marx, Karl, *El capital*, volum IV, Edicions 62, Barcelona, 1986, pàgines 301 i 302.

I.	5.000 c + 1.000 v + 1.000 p = 7.000
II.	1.430 c + 285 v + 285 p = 2.000
	Total..... 9.000

Veiem ací que, a diferència de l'exemple anterior, es dona en ambdues seccions la mateixa composició del capital, sent la relació del constant al variable de 5: 1. Açò pressuposa: desenvolupament ja considerable de la producció capitalista i, en conseqüència, de la productivitat del treball social; considerable ampliació, ja anterior, de l'escala productiva; finalment, desenrotllament de totes les circumstàncies que produeixen una relativa superpoblació de la classe obrera. No fem, doncs, com en el primer exemple, la primera transició inicial de la producció simple a l'ampliada, que, d'altra banda, només té un valor teòric abstracte, sinó que prenem el moviment d'acumulació en ple desenrotllament, en un grau d'evolució ja elevat. En si mateixos aquests supòsits són perfectament admissibles i no modifiquen tampoc les regles que ens van guiar en desenvolupar l'espiral de la reproducció. També ací Marx pren com a punt de partida la capitalització de la meitat de la plusvàlua de la secció 1:

"Suposem ara que els capitalistes de la classe I consumeixen la meitat de la plus-vàlua = 500 i n'acumulen l'altra meitat. En aquest cas (1.000v+500p) I = 1.500 s'haurien de convertir en 1.500 IIc. Com que ací IIc és només = 1.430, se n'hi ha d'afegir 70 de la plus-vàlua; aquests, detrets de 285 IIp, deixen 215 IIp. Obtenim, doncs:

I.	5.000+500 (a capitalitzar)+1.500 (v+p) en fons de consum dels capitalistes i els obrers.
II.	1.430c+70p (a capitalitzar)+285v+215p.

Com que ací 70p s'incorporen directament a IIc, per a posar en moviment aquest capital constant suplementari cal un capital variable de $70/5 = 14$; aquests 14 tornen a detreure de 215 IIp; resten 201 IIp, i tenim:

III.	(1.430c+70c)+285v+14v)+210p." ³⁷
------	---

Després d'aquestes primeres disposicions pot realitzar-se la capitalització. Es verifica de la manera següent:

En la secció I els 500 p que es capitalitzen es divideixen en $5/6 = 417$ c, $1/6 = 83$ v. Els 83 v dedueixen un import igual de II p que compra elements del capital constant, és a dir, que s'afegeix a II c. Un augment en 83 de II c determina un augment de II v en $1/5$ de $83 = 17$. Tenim, per tant, el moviment següent:

I.	(5.000 c. + 417 p) + (1.000 v + 83 p) v = 5.417 e + 1.083 v = 6.500
II.	(1.500 c + 83 p) + (299 v + 17 p) v = 1.583 c + 316 v = 1.899

En la secció I el capital ha augmentat de 6.000 a 6.500, és a dir, en $1/12$, en la II de 1.715 a 1.899, és a dir, ni tan sols en $1/9$.

L'any següent, sobre aqueixa base la reproducció dona al final de l'any:

I.	5.417 c + 1.083 v + 1.083 p = 7.583
II.	1.583 c + 316 v + 316 p = 2.215
	Total..... 9.798

Si hom contínuu acumulant en la mateixa proporció, tindrem al final del segon any:

I.	5.869 c + 1.173 v + 1.173 p = 8.215
II.	1.715 c + 342 v + 342 p = 2.399
	Total..... 10.614

I al final del tercer any:

I.	6.358 c + 1.271 v + 1.271 p = 8.900
II.	1.858 c + 371 v + 371 p = 2.600
	Total..... 11.500

En tres anys el capital total social ha augmentat de 6.000 I + 1.715 II = 7.715 a 7.629 I + 2.229 II = 9.858; el capital total ha passat de 9.000 a 11.500.

³⁷ Marx, Karl, *El capital*, volum IV, Edicions 62, Barcelona, 1986, pàgines 302 i 304.

A diferència del que ocorria en el primer exemple, ací l'acumulació progressa uniformement en ambdues seccions; d'ara en avant es capitalitza la meitat de la plusvàlua i es consumeix la meitat. Per consegüent, allò d'arbitrari del primer exemple sembla raure únicament en les sèries de números mal escollides. No obstant això, hem d'examinar sense obstacles les dades de l'acumulació i comprovar si representen un poc més que operacions aritmètiques realitzades amb números hàbilment escollits.

Allò que salta als ulls com a regla general de l'acumulació, tant en el primer com en el segon exemple, és sempre el següent: perquè pugui realitzar-se l'acumulació, la segona secció necessita ampliar el capital constant en la mateixa proporció en què la primera realitza l'augment de la part consumida de la plusvàlua, i igualment ha d'augmentar el capital variable. Com es veu en l'exemple del primer any, el capital constant de la segona secció ha de realitzar una addició de 70. Per què? Perquè aquest capital representava fins aleshores 1.430. Però si els capitalistes de la secció I volen acumular la meitat de la seua plusvàlua (1.000) i consumir la meitat, necessiten per a si, i per als seus obrers, mitjans de subsistència per valor d'1.500, i ambdós només poden adquirir-los canviant en la secció II contra el propi producte, els mitjans de producció. Però com la secció II només cobria la seua pròpia necessitat de mitjans de producció per l'import del propi capital constant (1.430), el canvi només pot es verificar en el cas que la secció II es resolga a augmentar en 70 el seu capital constant, és a dir, a ampliar la pròpia producció, la qual cosa únicament pot realitzar-se per capitalització d'una part corresponent de la plusvàlua. Si aquesta representa en la secció II 285 p, 70 han de ser transformats en capital constant. Ací es dona el primer pas en l'ampliació de la producció en la secció II com a condició i conseqüència d'una ampliació del consum dels capitalistes de la secció I. Prosseguim. Fins ara, la classe capitalista està capacitada per a gastar en el seu consum personal la meitat de la plusvàlua (500). Per a capitalitzar l'altra meitat ha de distribuir els 500 d'acord amb la composició anterior, és a dir, destinant 417 al capital constant i 83 al variable. La primera operació no ofereix cap dificultat: els capitalistes de la secció I posseeixen en el seu propi producte un excedent de 500, consistent en mitjans de producció la forma natural dels quals els capacita per a ser admesos directament en el procés de producció; així es forma una ampliació del capital constant de la secció I, basada en l'import corresponent del producte propi d'aquesta secció. Però perquè els 83 corresponents puguin funcionar com a capital variable cal comptar amb mitjans de subsistència per als nous obrers pel mateix import. Ací es manifesta, per segona vegada, la dependència en què es troba l'acumulació en la secció I de la que té lloc en la II: la primera obliga a prendre de la segona mitjans de subsistència per als seus obrers per valor de 83 més que abans. Com açò, al seu torn, només succeeix mitjançant el canvi de mercaderies, aquesta necessitat de la secció I només pot ser satisfeta a condició que, per la seua banda, la secció II es declare disposada a acceptar productes de la primera, és a dir, mitjans de producció per valor de 83. Com amb els mitjans de producció no pot fer-se una altra cosa que emprar-los en el procés de producció, resulta per a la secció II la possibilitat i al mateix temps la necessitat d'ampliar una vegada més el capital constant per valor de 83, amb la qual cosa es lleven 83 de la plusvàlua d'aquesta secció al consum personal i s'apliquen a la capitalització. El segon pas en l'increment de la producció de la secció II està condicionat per l'augment del capital variable en la primera. Donant-se llavors en la secció I totes les condicions materials de l'acumulació, es pot verificar la reproducció ampliada. En canvi, en la segona només s'ha realitzat de moment una doble ampliació del capital constant. En resulta que si els mitjans de producció novament adquirits han de ser realment utilitzats, és necessari un augment corresponent del nombre d'obrers. Mantenint les proporcions acceptades fins ací per al nou capital constant de 153 (70 + 83), es requereix un nou capital variable de 31 (14 + 17). Amb açò queda dit que cal capitalitzar un import equivalent de plusvàlua. Després el fons de consum dels capitalistes de la secció II (101) resulta com a resta de la plusvàlua (285 p), després de deduït el doble augment del capital constant (70 + 83) i, l'augment corresponent del variable (14 + 17), en total 184. Després d'operacions semblants en el segon any de l'acumulació en la secció II, la plusvàlua es distribueix en 158 per a capitalització i 158 per al consum dels capitalistes, en el tercer any 172 i 170.

Hem considerat el procés amb tanta atenció, i l'hem seguit pas a pas, perquè s'hi dedueix amb claredat que l'acumulació de la secció II depèn completament i està dominada per l'acumulació de la primera. És cert que aquesta dependència no es manifesta en els desplaçaments arbitraris en la distribució de la plusvàlua en la secció II, com succeïa en el primer exemple de l'esquema de Marx, però el fet mateix persisteix, fins i tot quan la plusvàlua es reparteix ara tan exactament en dues meitats, una per a fins de capitalització i una altra per a fins de consum personal. Malgrat aquesta equiparació numèrica de la classe capitalista en ambdues seccions, es veu clarament que tot el moviment d'acumulació és originat i realitzat activament per la secció I, mentre la II es limita a acompanyar-la passivament. Aquesta dependència troba també expressió exacta en la regla següent: l'acumulació només es pot verificar en ambdues seccions al mateix temps si la secció de mitjans de subsistència amplia el seu capital constant en la mateixa proporció en què els capitalistes de la secció de mitjans de producció amplien el seu capital variable i el seu fons personal. Aquesta proporció (increment II c = increment I v + increment I p) és la base matemàtica de l'esquema de l'acumulació de Marx, siguen quines siguen les proporcions numèriques en què es formule.

Hem d'examinar ara si aquesta regla rigorosa de l'acumulació capitalista té realitat objectiva.

Tornem primerament a la reproducció simple. Com hom recordarà, l'esquema de Marx era el següent:

I.	4.000 c + 1.000 v + 1.000 p = 6.000	mitjans de producció
II.	2.000 c + 500 v + 500 p = 3.000	mitjans de consum
	Total.....	9.000 producció total

També ací hem establert determinades proporcions en què descansa la reproducció simple. Aquestes proporcions eren:

- 1.- El producte de la secció I és igual en valor a la suma dels dos capitals constants de les seccions I i II.
- 2.- Resulta de la proporció anterior, que el capital constant de la secció II és igual a la suma del capital variable i de la plusvàlua de la secció I.
- 3.- I de les dos precedents, que el producte de la secció II és igual a la suma dels dos capitals variables i plusvàlua d'ambdues seccions.

Aquestes proporcions de l'esquema corresponen a les condicions de la producció capitalista (reproducció simple). Així, per exemple, la proporció 2ª està condicionada per la producció de mercaderies, açò és, per la circumstància que els empresaris de cada secció només poden obtenir els productes de l'altra a canvi d'equivalents. El capital variable i la plusvàlua de la secció I junts expressen els mitjans de subsistència que necessita aquesta secció. Aquests mitjans s'han de cobrir amb els productes de la secció II, però només es poden obtenir a canvi de valors iguals del producte I, és a dir, mitjans de producció. Com la secció II no pot fer amb aquest equivalent, a causa de la seua forma natural, una altra cosa que emprar-lo en el procés de producció com a capital constant, queda donada amb açò la magnitud del capital constant de la secció II. Si existís ací una desproporció; si, per exemple, el capital constant de II fos major que (v + p) I, no podria ser transformat completament en mitjans de producció, perquè la secció I necessitaria menys mitjans de subsistència. Si el capital constant II fos menor que (v + p) I, els obrers d'aquesta secció no podrien ser ocupats en l'escala d'abans, o els capitalistes no podrien consumir la seua plusvàlua sencera. En qualsevol dels casos s'haurien vulnerat els supòsits de la reproducció simple.

Però aquestes proporcions no són mers exercicis matemàtics, ni estan condicionades simplement perquè la producció siga una producció de mercaderies. Per a convèncer-nos-en, tenim un mitjà senzill. Per un moment representem-nos, en compte de la producció capitalista, la socialista; és a dir, una economia regulada d'acord amb un pla, en què la divisió social del treball ha substituït al canvi. En aquesta societat hi hauria així mateix una divisió del treball en producció de mitjans de producció i en producció de mitjans de subsistència. Suposem, a més a més, que el nivell tècnic del treball determina que 2/3 de treball social es destinen a l'elaboració de mitjans de producció i un terç a la de mitjans de subsistència. Suposem que sota aquestes condicions són necessàries per al sosteniment de tota la part treballadora de la societat, anualment, 1.500 unitats de treball (dies, mesos o anys) així distribuïdes: 1.000 en la secció de mitjans de producció, 500 en la de mitjans de subsistència; gastant-se cada any mitjans de producció de períodes de treball anteriors que representen el producte de 3.000 unitats de treball. Però aquesta tasca de treball no basta per a la societat, perquè el sosteniment de tots els membres no treballadors (en el sentit material, productiu) de la societat (xiquets, ancians, malalts, funcionaris públics, artistes i científics) exigeix un suplement considerable de treball. A banda d'açò, tota societat civilitzada necessita un fons de reserva contra accidents de naturalesa elemental. Suposem que el sosteniment dels no treballadors, junt amb el fons de reserva, demanda tant de treball com el sosteniment dels treballadors. En aquest cas, resultarà el següent esquema d'una producció regulada:

I.	4.000 c + 1.000 v + 1.000 p = 6.000	mitjans de producció
II.	2.000 c + 500 v + 500 p = 3.000	mitjans de consum

Representant *c* els mitjans de producció materials usats expressats en la jornada de treball social, *v* la jornada de treball socialment necessària per al sosteniment dels treballadors, *p* la necessària per al sosteniment dels no treballadors, junt amb el fons de reserva.

Si examinem ara les proporcions de l'esquema tindrem els següents resultats. No hi ha ací producció de mercaderies, ni per tant de canvi, però sí divisió del treball social. Els productes de la secció I es destinen en la quantitat necessària als treballadors de la II; els de la secció II a tots els treballadors i no treballadors (d'ambdues seccions), així com al fons d'assegurances, no perquè hi haja ací canvi d'equivalents, sinó perquè l'organització social dirigeix d'acord amb un pla de procés total, i cal que siguen cobertes les necessitats existents, ja que la producció no coneix un altre fi que el de cobrir justament les necessitats socials.

No obstant això, les proporcions serveixen la seua validesa absoluta. El producte de la secció I ha de ser igual a I c + II c, cosa que significa senzillament que en la secció I cal renovar anualment tots els mitjans de producció gastats per la societat en el seu procés de treball anual. El producte de la secció II ha de ser igual a la suma (v + p) I + (v + p) II; açò significa que la societat elabora anualment tants mitjans de

subsistència com correspon a les necessitats de tots els seus membres, treballadors i no treballadors, junt amb reserves per al fons d'assegurances. Les proporcions de l'esquema apareixen igualment naturals i necessàries en un sistema econòmic regulat d'acord amb un pla o en un sistema capitalista basat en el canvi de mercaderies i en l'anarquia de la producció. S'ha demostrat la validesa social objectiva de l'esquema, si bé, per ser justament reproducció simple, tant en la societat capitalista com en la regulada és un mer postulat teòric, i en la pràctica només es presenta per excepció.

Representem-nos una societat capitalista i prenguem l'esquema del segon exemple de Marx. Des del punt de vista de la societat regulada, la cosa no ha de mirar-se naturalment des de la secció I, sinó des de la II. Figurem-nos que la societat creix ràpidament, en resulta una demanda creixent de mitjans de vida per a treballadors i no treballadors. Aquesta demanda creix tan ràpidament, que (deixant de moment a un costat els progressos de la productivitat del treball) es necessita una quantitat constantment augmentada de treball per a l'elaboració de mitjans de subsistència. Suposem que la quantitat de mitjans de subsistència necessaris, expressada en el treball social a ella incorporat, augmenta d'any en any, diguem, en proporció de 2.000, 2.215, 2.399, 2.600, etc. Per a elaborar aquesta quantitat creixent de mitjans de subsistència, es requereix tècnicament una massa creixent de mitjans de producció que augmenta d'any en any (mesura en jornades de treball social) en la proporció següent: 7.000, 7.583, 8.215, 8.900, etc. Suposem que siga necessari per a aquesta ampliació de la producció un rendiment de treball anual de 2.570, 2.798, 3.030, 3.284 (els números corresponen a les sumes respectives de $[(v + p) I + (v + p) II]$, i finalment, que la distribució de treball anual siga tal que la meitat s'aplique al sosteniment dels treballadors, una quarta part al sosteniment dels no treballadors i una última quarta part a l'ampliació de la producció de l'any següent. Tenim així per a la societat socialista les proporcions del segon esquema de Marx i la reproducció ampliada. De fet només és possible una ampliació de la producció en qualsevol societat, i, per tant, en la regulada, quan: 1), la societat disposa d'un número cada vegada major d'obrers; 2), quan el sosteniment immediat de la societat en cada període de treball no requereix tota la seua jornada de treball, de manera que una part es pot dedicar a l'esdevenidor i a les seues exigències, i 3), quan d'any en any s'elabora una massa de mitjans de producció creixent, sense la qual no és possible realitzar una ampliació progressiva de la reproducció.

Considerat des d'aquests punts de vista serva, doncs, també l'esquema marxista de la reproducció ampliada *mutatis mutandi* la seua validesa objectiva per a la societat regulada.

Examinem ara la validesa de l'esquema per a l'economia capitalista. En aquest cas, hem de preguntar-nos abans que res: quin és el punt de partida de l'acumulació? Des d'aquest punt de vista hem de seguir la dependència relativa del procés d'acumulació en ambdues seccions de la producció. Sens dubte, en la societat capitalista la secció II depèn de la I en quant que la seua acumulació està condicionada per l'existència d'una quantitat corresponent de mitjans de producció addicionals, i al revés, l'acumulació de la secció I ho està per la necessitat que té d'una quantitat addicional corresponent de mitjans de subsistència per a nous obrers. Però d'ací no se segueix que baste el compliment d'ambdues condicions perquè es realitze efectivament l'acumulació en ambdues seccions i es verifique d'any en any d'una manera completament automàtica, com sembla segons l'esquema de Marx. Les condicions indicades de l'acumulació, no són sinó condicions sense les quals l'acumulació no es pot verificar. També la voluntat d'acumulació es pot donar tant en la secció I com en la II. Però la voluntat i les condicions tècniques prèvies de l'acumulació no basten en una economia capitalista. Perquè hi haja una acumulació de fet, és a dir, perquè la producció s'amplie, és necessària una altra condició: que s'amplie la demanda amb capacitat de pagament de mercaderies. Ara bé, ¿d'on ve la demanda constantment creixent en què es fonamenta l'ampliació progressiva de la producció en l'esquema marxista?

De moment hi ha una cosa clara: no és possible que provinga dels capitalistes de les seccions I i II, és a dir, del seu consum personal. Al contrari, l'acumulació consisteix justament en què els capitalistes no consumisquen personalment una part (i una part creixent si fa o no fa de absoluta) de la plusvàlua, sinó que creen amb ella béns. Certament, el consum personal dels capitalistes creix amb l'acumulació, pot créixer fins i tot segons el valor consumit, però, en tot cas, allò que es destina al consum dels capitalistes és només una part de la plusvàlua. El fonament de l'acumulació és justament que els capitalistes no consumisquen plusvàlua. Per a qui produeix aquesta altra part acumulada de la plusvàlua? Segons l'esquema de Marx, el moviment parteix de la secció I, de la producció de mitjans de producció. Qui necessita aquests mitjans de producció augmentats? L'esquema respon: els necessita la secció II per a poder elaborar més mitjans de subsistència. Però, qui necessita els mitjans de subsistència augmentats? L'esquema respon: justament la secció I, perquè ara ocupa més obrers. Ens movem indubtablement en un cercle viciós. Elaborar més mitjans de consum simplement per a poder alimentar més obrers, i elaborar més mitjans de producció simplement per a donar ocupació a aquell augment d'obrers, és un absurd des del punt de vista capitalista. Certament, per al capitalista individual l'obrer és tan bon consumidor, és a dir, tan bon comprador de la seua mercaderia (si pot pagar), com un capitalista o com qualsevol altre membre de la societat. En el preu de la mercaderia que ven a l'obrer, el capitalista individual realitza la seua plusvàlua exactament igual que en el preu de qualsevol mercaderia venuda a un altre comprador. Però no succeeix així des del punt de vista de la classe capitalista en conjunt. Aquesta només dóna a la classe obrera un lliurament sobre una part exactament determinada del producte total per l'import del capital

variable. Per tant, si els obrers poden comprar mitjans de subsistència, li tornen a la classe capitalista la suma de salaris que han rebut d'ella fins al total del capital variable. No poden donar res més, més bé quelcom menys, en el cas que puguin "estalviar", per a independitzar-se, per a fer-se petits empresaris, la qual cosa constitueix, no obstant això, una excepció. Una part de la plusvàlua la consumeix la classe capitalista mateixa en forma de mitjans de subsistència, i es guarda en la butxaca dels diners mútuament canviats. Però ¿qui li pren els productes en què està incorporada l'altra part capitalista de la plusvàlua? L'esquema respon: en part, els capitalistes mateixos en quant elaboren nous mitjans de producció, per a ampliar aquests; en part, nous obrers que són necessaris per a l'ús d'aquells nous mitjans de producció. Però en el sistema capitalista, per a fer que treballen nous obrers amb nous mitjans de producció cal tenir abans un fi per a l'ampliació de la producció, una nova demanda dels productes que hom vol elaborar.

Potser la resposta siga: aquesta demanda creixent la subministra l'augment natural de la població. De fet, en la nostra investigació hipotètica de la reproducció ampliada en una societat socialista, hem partit del creixement de la població i les seues necessitats. Però, en ella, les necessitats de la societat era base suficient, com és també l'únic fi de la producció. En la societat capitalista el problema ofereix un altre aspecte. ¿De quina població es tracta quan parlem del seu augment? No coneixem ací (en l'esquema de Marx) més que dues classes de població: capitalistes i obrers. L'augment de la classe capitalista queda ja comprès en la magnitud absoluta creixent de la part per ella consumida de la plusvàlua. Però, en tot cas, no pot consumir enterament la plusvàlua, perquè llavors tornariem a la reproducció simple. Queden els obrers. També la classe obrera augmenta per creixement natural. Però aquest creixement en si mateix per a res li interessa a l'economia capitalista com a punt de partida de necessitats creixents.

La producció de mitjans de subsistència per a cobrir les necessitats de I v i II v no és fi en si mateixa, com en una societat en què els treballadors i la satisfacció de les seues necessitats constitueixen el fonament del sistema econòmic. En l'economia capitalista no es produeixen en la secció II tants mitjans de subsistència perquè haja de ser alimentada la classe obrera de les seccions I i II. Al revés. Poden alimentar-se en cada cas tants obrers en les seccions I i II, perquè la seua capacitat de treball pot ser utilitzada en les condicions existents en el mercat. És a dir, el punt de partida de la producció capitalista no és un nombre determinat d'obrers i les seues necessitats, sinó que aquestes magnituds mateixes són "variables dependents", que oscil·len constantment en virtut de les possibilitats capitalistes de benefici. Es pregunta, doncs, si el creixement natural de la població treballadora significa també un nou creixement de la demanda, amb capacitat de pagament per damunt del capital variable. No pot ser aquest el cas. En el nostre esquema, l'única font de diners per a la classe treballadora és el capital variable. Per tant, el capital variable comprèn ja, prèviament, el creixement de la classe treballadora. Una de dos: o els salaris estan calculats de tal manera que sustenten també a la descendència dels treballadors, i, en aqueix cas, la descendència no pot incloure's novament com a base del consum ampliat, o no és aquest el cas, i llavors han de subministrar treball els obrers joves, la descendència, per a percebre salari i mitjans de subsistència; En aquest cas, la descendència treballadora es troba inclosa en el nombre dels obrers ocupats. El creixement natural de la població no pot explicar-nos, doncs, el procés d'acumulació en el sistema marxista.

No obstant això, la societat (fins i tot sota el règim capitalista) no es compon només de capitalistes i obrers assalariats. A més d'aquestes dues classes hi ha una gran massa de població: propietaris territorials, empleats, professionals liberals: metges, advocats, artistes, científics; l'Església amb els seus ministres, i, finalment, l'Estat amb els seus funcionaris i exercit. Totes aquestes capes de població no es poden comptar com a capitalistes ni obrers assalariats en sentit categòric i, no obstant això, han de ser alimentades i sostingudes per la societat. ¿Serà, doncs, la demanda d'aquestes capes de la població, que no són capitalistes ni treballadors, la que fa necessària l'ampliació de la producció? Però considerada més de prop aquesta solució s'adverteix la seua fal·làcia. Els propietaris territorials com a consumidors de la renda (açò és, d'una part de la plusvàlua capitalista), han de ser comptats evidentment entre la classe dels capitalistes, i el seu consum s'ha tingut ja en compte amb el de la classe capitalista, ja que hem considerat la plusvàlua en la seua forma primària indivisa. Els professionals reben el seu diners, és a dir, els seus crèdits, contra una part del producte social quasi sempre directament o indirectament de mans dels capitalistes, que els satisfan amb moltes de la seua plusvàlua. En aquest sentit, el seu consum es pot comptar dins del de la classe capitalista. Igualment ocorre amb els sacerdots, llevat que aquests perceben en part els seus emoluments també dels treballadors, i, per tant, dels salaris. Finalment, l'Estat, amb els seus funcionaris i exercit es manté dels impostos, i aquests graven, bé la plusvàlua, bé els salaris. En general, únicament hi ha (dins dels límits de l'esquema de Marx) dues fonts de renda en la societat: salaris dels treballadors i plusvàlua. Així, totes les capes de la població enumerades, fora dels capitalistes i dels obrers, només poden figurar dins d'una d'aquestes dues classes en quant consumidors. El mateix Marx rebutja com un subterfugi la referència a aquestes terceres persones com a compradors: "1r. Tots els membres de la societat, amb treball o sense, que no figuren directament en la producció, poden rebre llur part en el producte mercaderia anual (és a dir, llurs mitjans de consum) en primer terme només de les mans de les classes a qui pertoca el producte en primera instància: obrers productius, capitalistes industrials i terratinents. En aquest sentit llurs rendes provenen materialment del salari (dels obrers productius), del benefici i la renda de la terra, i per això apareixen com a derivades davant d'aquestes rendes originàries. D'altra banda, tanmateix, els receptors de rendes derivades, en aquest sentit, les

reben per llur funció social de rei, capellà, professor, puta, soldat ras, etc., i per tant tots ells poden contemplar aquestes llurs funcions com a les fonts originàries de llur renda.³⁸ Enfront dels que es refereixen als consumidors d'interès del capital i renda de la terra com a compradors, diu Marx: "Però si la part de la plus-vàlua de les mercaderies que el capitalista industrial ha de cedir com a renda del sòl o interessos a d'altres copropietaris de la plus-vàlua a la llarga no és realitzable mitjançant la venda de les mercaderies, llavors s'ha acabar el pagament de rendes o interessos, i per això els terratinents i el beneficiaris d'interessos no poden fer de *dei ex machina*, amb llurs despeses, per a qualsevulla monetització de determinades parts de la reproducció anual. El mateix esdevé a les despeses de tots els anomenats treballadors improductius com funcionaris de l'estat, metges, advocats, etc., i a tots aquells que en la forma del "gran públic" presten "serveis" als economistes polítics per tal d'explicar allò que ells no han explicat."³⁹

Com, per consegüent, no es poden descobrir dins de la societat capitalista clients visibles per a les mercaderies en què s'incorpora la part acumulada de la plusvàlua, no queda més que un recurs: el comerç exterior. No obstant això, sorgeixen diverses objeccions contra aquest mètode de considerar el comerç exterior com una còmoda sortida per a productes, amb els que no se sap què fer en el procés de reproducció. La referència al comerç exterior ens portarà únicament al subterfugi de traslladar d'un país a un altre la dificultat amb què s'ha ensopegat en l'anàlisi, però sense resoldre-la. L'anàlisi del procés de reproducció no es refereix, en general, a un sol país capitalista, sinó al mercat capitalista mundial, per al que tots els països són interiors. Marx fa ressaltar açò expressament ja en el primer tom d'*El Capital*, en tractar de l'acumulació: "Aquí es fa abstracció del comerç d'exportació, a través del qual una nació pot convertir articles de luxe en mitjans de producció o de subsistència i *viceversa*. Per a entendre l'objecte de la recerca en tota la seva puresa i lliure de circumstàncies pertorbadores concorrents hem de considerar aquí tot el món del comerç com una nació i pressuposar que la producció capitalista s'ha consolidat arreu i s'ha apoderat de totes les branques de la indústria."⁴⁰

L'anàlisi ofereix la mateixa dificultat, si considerem la cosa des d'un altre punt de vista. En l'esquema marxista de l'acumulació es pressuposa que la part de la plusvàlua social que es destina a capitalitzar ve al món en la forma natural que condiona i permet la seua aplicació a l'acumulació. En una paraula, la plusvàlua només és transformable en capital, "... la plus-vàlua només es pot transformar en capital pel fet que el producte excedent, el valor del qual és la mateixa plus-vàlua, ja conté els elements materials d'un nou capital."⁴¹ expressat en les xifres de l'esquema:

- I. 5.000 c + 1.000 v + 1.000 p = 7.000 mitjans de producció
- II. 1.430 c + 285 v + 285 p = 2.000 mitjans de consum

Ací pot ser capitalitzada la plusvàlua en la quantia de 560 p, perquè consisteix per endavant en mitjans de producció. Però a aquesta massa de mitjans de producció li correspon una massa excedent de mitjans de subsistència per valor de 114 p, i, per tant, en conjunt poden ser capitalitzats 674 p. Però el procés ací acceptat de simple trasllat dels mitjans de producció corresponents al capital constant i dels mitjans de subsistència al capital variable, contradia les bases de la producció capitalista de mercaderies. La plusvàlua, siga quina siga la seua forma natural, no es pot traslladar directament a l'acumulació als llocs de la producció, sinó que ha de ser prèviament realitzada, canviada per diners.⁴² La plusvàlua de la secció I per valor de 500 pot ser capitalitzada, però per a aquest fi cal que siga primerament realitzada, necessita esborrar la seua forma natural i adoptar la seua pura forma de valor abans de transformar-se en capital productiu. Açò es refereix a tots els capitalistes individuals, però s'aplica també a la totalitat dels capitalistes, perquè la realització de la plusvàlua en pura forma de valor és una de les condicions fonamentals de la producció capitalista, i en l'estudi total de la reproducció "Si hom parla des d'un punt de vista social, és a dir, si hom considera el producte social global que comprèn tant la reproducció del capital social com el consum individual, hom no ha de caure en l'estil de l'economia burgesa, imitat per Proudhon, i considerar la qüestió com si una societat amb mode de producció capitalista, considerada com a a totalitat, perdés aquest tret històrico-conòmic específic en bloc."⁴³ Per tant, la plusvàlua ha d'adoptar incondicionalment la forma dels diners, necessita desprendre's de la forma del producte excedent abans que torne a adoptar-la per al fi de l'acumulació. Però ¿què són i quins adquireixen el producte excedent de les seccions I i II? Per a realitzar la plusvàlua de les seccions I i II ha d'existir ja un mercat. Però amb açò només s'hauria transformat la plusvàlua en diners. Perquè aquesta plusvàlua realitzada pugui emprar-la hom després en ampliar la producció, en l'acumulació, es requereix la probabilitat d'un mercat futur encara major que es troba igualment fora de les seccions I i II. Aquest mercat per al producte excedent s'ha d'augmentar cada any en proporció a la quota acumulada de

³⁸ Marx, Karl, *El capital*, volum IV, Edicions 62, Barcelona, 1986, pàgina 154.

³⁹ Marx, Karl, *El capital*, volum IV, Edicions 62, Barcelona, 1986, pàgines 242 i 243.

⁴⁰ Marx, Karl, *El capital*, volum II, Edicions 62, Barcelona, 1984, pàgina 245, nota 21^a.

⁴¹ Marx, Karl, *El capital*, volum II, Edicions 62, Barcelona, 1984, pàgina 245.

⁴² Prescindim ací de casos en els que una part del producte, per exemple el carbó, en les mines de carbó, pot tornar directament, sense canvi, al procés de producció. Son aquests casos excepcionals en el conjunt de la producció capitalista. Veja hom Karl Marx, *Teories sobre la plusvàlua*, tom II, part 2^a, pàgines 255 i següents.

⁴³ Marx, Karl, *El capital*, volum IV, Edicions 62, Barcelona, pàgina 218.

plusvàlua. O al revés: l'acumulació només es pot verificar en la proporció en què augmenta el mercat fora de les seccions I i II.

CAPÍTOL VIII

Intents de solució de la dificultat per Marx

Ens trobem que prescindir per complet de la circulació dels diners en l'esquema de la reproducció ampliada, que ens va fer aparèixer tan senzill el procés de l'acumulació, comporta grans dificultats. A l'anàlisi de la reproducció simple aquest procediment es trobava plenament justificat. Allí on la producció es verificava exclusivament per al consum i es trobava calculada sobre ell, els diners només servien d'intermediari, prest a desaparèixer, de la distribució del producte social entre els diversos grups de consumidors i de la renovació del capital. Ací, en l'acumulació, la forma monetària exerceix una funció essencial: ja no serveix merament com a intermediari en la circulació de mercaderies, sinó com a forma en què es presenta el capital, com a element de la circulació del capital. La transformació de la plusvàlua en forma de diners és el supòsit econòmic essencial de l'acumulació capitalista, tot i que no siga un element essencial de la reproducció efectiva. Per tant, entre la producció i la reproducció hi ha ací dues metamorfosis del producte excedent: el despreniment de la forma d'ús i després l'adopció de la forma natural corresponent als fins de l'acumulació. No importa que es tracte de lapses de temps entre els diversos períodes de producció. Siguen, si es vol, mesos, o bé encreuen-se si es desitja les metamorfosis de diverses porcions de la plusvàlua en les seccions I i II en la seua successió en el temps. Allò que aquestes successions d'anys signifiquen en realitat no són sectors de temps, sinó successions de transformacions econòmiques. Però aquesta successió s'ha de mantenir, siga major o menor el temps que requerisca, si ha de mantenir-se també el caràcter capitalista de l'acumulació. Per aquest camí arribem de nou a la qüestió: qui realitza la plusvàlua acumulada?

El mateix Marx sent que hi ha una llacuna en el seu sistema exteriorment perfecte de l'acumulació i escomet diverses vegades el problema des de diversos aspectes. Escoltem-lo:

“Al llibre I hem mostrat com procedeix l'acumulació per a cada capitalista singular. Amb la monetització del capital mercaderia també es monetitza el producte excedent en què és representada la plus-vàlua. Aquesta plus-vàlua transformada així en diner, el capitalista la retrotransforma en elements naturals suplementaris del seu capital productiu. Al cicle següent de la producció el capital augmentat forneix un producte augmentat. Tanmateix, allò que succeeix al capital individual ha de succeir també a la producció anual global, tal como hem vist, en contemplar la reproducció simple, a propòsit del capital individual, on el fet de depositar-se successivament les seves parts constitutives fixes consumides en forma de diner, que s'acumula en forma tresor, també es manifesta a la reproducció social anual.”⁴⁴

Més endavant estudia Marx el mecanisme de l'acumulació justament des d'aquest punt de vista, és a dir, des del punt de vista que la plusvàlua abans de ser acumulada ha de passar per la forma monetària.

“Si, per exemple, el capitalista A, en el curs d'un any o de tot un seguit d'anys, ven la massa de producte mercaderia que ha produït successivament, transforma, així, també successivament, en diner la part del producte mercaderia que és portador de plus-vàlua (el producte excedent), és a dir, la plus-vàlua que ell ha produït en forma de mercaderia, acumula progressivament aquest diner i es constitueix així un nou capital monetari potencial; potencial a causa de la seva disposició i determinació per a convertir-se en elements de capital productiu. Però en realitat només duu a terme un tresorejament simple que no constitueix cap element de la reproducció real. D'antuvi, la seva activitat consisteix només en la retirada successiva de diner circulant de la circulació, amb la qual cosa, naturalment, no s'exclou que el diner circulant que ha tancat amb pany i clau fes part (abans d'entrar a la circulació) d'un altre tresor. Aquest tresor A, que potencialment és un nou capital monetària, no és cap riquesa social suplementària, com no ha seria tampoc si s'esmerçés en mitjan de consum. Però el diner retirat de la circulació, és a dir, que abans hi havia estat, més abans encara ja podia haver estat emmagatzemat alguna vegada com una part constitutiva d'un tresor, o podia haver estat forma monetària de salari, o haver monetitzat mitjans de producció o altres mercaderies o haver fet circular parts constants de capital o la renda d'algun capitalista. Tamboc no és riquesa nova, de la mateixa manera que el diner, contemplat des del punt de vista de la circulació simple de mercaderies, no és portador, a més del seu valor efectiu, d'un valor deu vegades més gran només perquè hagi fet deu rotacions en un dia i hagi realitzat deu valor de mercaderia diferents. Les

⁴⁴ Marx, Karl, *El capital*, volum IV, Edicions 62, Barcelona, 1986, pàgina 277.

mercaderies existeixen sense ell, i ell mateix resta el que és (o encara disminueix més pel desgast) tant si fa una rotació como si en fa deu. Només en la producció d'or (en la mesura que el producte or conté producte excedent, portador de plus-vàlua) es crea riquesa nova (diner potencial), i només en la mesura que entra a la circulació tot el nou producte or, aquest incrementa el material monetari de nous capitals monetaris potencials.”

“Tot i que no sigui cap nova riquesa social addicional, aquesta plus-vàlua tresorejada en forma de diner representa un nou capital monetari potencial a causa de la funció per a la qual és acumulat. (Més endavant veurem com també pot sorgir nou capital monetari per altres comins que no siguin la monetització progressiva de plus-vàlua.)”

“Es retira diner de la circulació i s'acumula com a tresor amb la venda de la mercaderia sense la compra subsegüent. Si aquesta operació es pren com un fet general, sembla que no es pugui preveure d'on han de sortir els compradors, perquè en aquest procés (i s'ha de prendre en sentit general, ja que qualsevol capital individual es pot trobar en un procés d'acumulació) tothom vol vendre per atresorar, però ningú no vol comprar.”

“Si hom s'imaginés el procés de circulació entre les diferents parts de la reproducció anual com a procedint en línia recta (cosa que és falta, ja que, amb molt poques excepcions, gairebé sempre consta de moviments alternatius i contraposats) caldria començar pel productor d'or (respectivament de plata), que compra sense vendre, i pressuposar que tots el altres li venen. Llavors tot el producte excedent social anual (el portador de la plus-vàlua global) aniria a parar a ell i tots els altres capitalistes es repartirien a prorrata el seu producte excedent existent per natura en diner, la monetització natural de la seva plus-vàlua; perquè la part del producte del productor d'or que ha de reemplaçar el seu capital actiu ja ha estat aferrada i ja se'n disposa. La plus-vàlua del productor d'or, produïda en or, seria llavors l'únic fons del qual tots els altres capitalistes retirarien la matèria per a monetitzar llur producte excedent anual. Per la seva magnitud de valor hauria de ser, doncs, igual a tota la plus-vàlua social anual, que encara s'ha de matamorfosar en forma de tresor. Per absurds que siguin, aquests pressupòsits no serveixen més que per a explicar la possibilitat d'un tresorejament general i simultani, amb la qual cosa la reproducció, llevat de la del productor d'or, no hauria fet cap pas endavant.”

“Abans de resoldre aquesta dificultat aparent cal diferenciar...”⁴⁵

Ací anomena Marx aparent la dificultat de realitzar la plusvàlua. Però tota la investigació ulterior fins gairebé el final del segon tom d'*El Capital* està dedicada a la superació d'aquesta dificultat. Primerament Marx tracta de resoldre la qüestió fent referència a l'atresorament inevitable que en resulta, en la producció capitalista, de la separació de diversos capitals constants en el procés de la circulació. Com a diverses inversions individuals de capitals es troben en distintes edats, i una part de les inversions no es renova mai més que al final d'un període considerable, resulta que periòdicament alguns capitalistes individuals renoven les seues inversions mentre altres, en canvi, constitueixen reserves de la venda de les seues mercaderies fins que aquestes han arribat a la quantia necessària per a la renovació del capital fix. Així, sobre la base capitalista, l'atresorament va sempre paral·lel al procés reproductiu social, com a expressió de la rotació del capital fix. “Suposem, per exemple, que A ven 600 (=400c+100v+100p) a B (que pot representar més d'un comprador). Ha venut mercaderies per 600 en canvi de 600 en diner, 100 dels quals representen plus-vàlua que ell retira de la circulació i que tresoreja com a diner; però aquests 100 en diner no són més que la forma monetària del producte excedent que era el portador d'un valor de 100. El tresorejament no és, en absoluta, cap producció, i, doncs, d'antuvi tampoc no significa cap increment de la producció. L'acció del capitalista ací només consisteix a retirar de la circulació, a retenir i segrestar, el diner caçat amb la venda del producte excedent de 100. Aquesta operació no solament es produeix per part de A, sinó en nombrosos punts de la perifèria de la circulació en A', A'', A''', capitalistes tos ells, que treballen amb la mateixa aplicació en aquesta mena de tresorejament.

[...]

A duu a terme aquest tresorejament, però només en la mesura que (respecte al seu producte excedent) apareix exclusivament com a venedors sense aparèixer després com a comprador. La seva successiva producció de producte excedent (portador de la seva plus-vàlua que s'ha de monetitzar) és, doncs, el pressupòsit del seu tresorejament. En el cas donat, en què la circulació només es considera dins la categoria I, la forma natural del producte excedent, com la del producte global, del qual aquell representa una part, és la forma natural d'un element de capital constant I, és a dir, que pertany a la categoria dels mitjans de producció de mitjans de producció. Tot seguit veurem què en resulta, és a dir, per a quina funció serveix a les mans dels compradors B, B', B'', etc.”

“Però en primer lloc ací cal tenir ben clar això: que malgrat que A retira de la circulació diner en canvi de la seva plus-vàlua, i el tresoreja, per l'altra banda hi aboca mercaderia sense retirar-ne cap altra mercaderia

⁴⁵ Marx, Karl, *El capital*, volum IV, Edicions 62, Barcelona, 1986, pàgines 278, 279 i 280.

en canvi, amb la qual cosa B, B', B'', etc., tenen la possibilitat d'abocar-li diner i retirar-ne només mercaderia en canvi. En el cas donat, aquesta mercaderia, tant per la seva forma natural como per la seva destinació, entra com a element fix o circulant en el capital constant de B, B', etc. Més endavant, quan tractarem del comprador del producte excedent, o sia, de B, B', etc., ens haurem d'entretenir més en aquest punt darrer.⁴⁶

El procés ací descrit no és nou per a nosaltres. Marx l'ha exposat ja detalladament en tractar de la reproducció simple, ja que és imprescindible per a explicar de quina manera el capital constant de la societat es renova sota les condicions de la reproducció capitalista. Per aqueixa raó no s'adverteix amb facilitat com ha d'ajudar-nos aqueix procés per a resoldre la dificultat particular amb què ensopeguem a l'anàlisi de la reproducció ampliada. La dita dificultat era la següent: una part de la plusvàlua no es consumeix pels capitalistes, sinó que es converteix en capital per a ampliar la producció, és a dir, es dedica als fins de l'acumulació. Ara es pregunta, ¿on estan els compradors d'aquest producte excedent que els capitalistes no consumeixen, i que els treballadors poden consumir encara menys, perquè el seu consum es troba cobert amb l'import del capital variable en cada cas? On està la demanda per a la plusvàlua acumulada, o com resa la fórmula de Marx, ¿d'on procedeixen els diners per a pagar la plusvàlua acumulada? En va es fa referència, per a contestar, al procés de l'atresorament, conseqüència obligada de la renovació separada, gradual i temporal del capital constant en els diversos capitalistes, perquè no es veu la relació d'aquestes coses entre si. Si B, B', B'', etc., compren mitjans de producció als seus col·legues A, A', A'', per a renovar el capital constant efectivament consumit, ens trobem als límits de la reproducció simple i la cosa no té res a veure amb la nostra dificultat. Però si se suposa que l'adquisició de mitjans de producció per B, B', B'', etc., serveix a l'increment del seu capital constant per a fins d'acumulació, se susciten de seguida diverses preguntes. Abans que res, ¿d'on treuen B, B', B'', els diners per a comprar el producte excedent sobrant d'A, A', A''? Ells al seu torn només han pogut adquirir diners per venda del propi producte excedent. Abans que adquirisquen nous mitjans de producció per a ampliar les seues empreses, és a dir, abans que apareguen com a compradors del producte excedent que es va a acumular, cal que s'hagen després del seu propi producte excedent, açò és, que hagen aparegut com a venedors. I, ¿a qui han venut B, B', B'' el seu producte excedent? Com es veu, la dificultat no s'ha suprimit, sinó només desplaçat d'A, A', A'' a B, B', B''.

Hi ha, no obstant això, un moment en l'anàlisi en el que sembla que la dificultat es troba resolta. Després d'un petit parèntesi, Marx reprèn el fil de la investigació de la manera següent:

"En el cas que contemplem ací, aquest producte excedent ja consta d'antuvi de mitjans de producció de mitjans de producció. Només a les mans de B, B', B'', etc. (I), aquest producte excedent actua com a capital constant suplementari. Però això ja ho és virtualment abans de ser venut, quan encara és a les mans dels tresorejadors A, A', A'' (I). Si contemplem simplement el volum de valor de la reproducció de la part de I, encara ens trobarem dins els límits de la reproducció simple, perquè cap capital suplementari no s'ha posat en moviment per crear aquest capital constant virtualment adicional (el producte excedent), com tampoc cap treball excedent més gran que l'esmerçat sobre la base de la reproducció simple. Ací la diferència rau només en la forma del treball excedent utilitzat, de la natura concreta de la seva forma útil particular. S'ha esmerçat en mitjan de producció per a Ic, en comptes de fer-ho per a Ilc, en mitjans de producció per a mitjan de producció en comptes de ser-ho en mitjan de producció per a mitjans de consum. A la reproducció simple s'havia pressuposat que tota la plusvàlua I s'esmerça com a renda, o sia, en mercaderies II; aquesta, doncs, consistia només en aquells mitjan de producció que han de reemplaçar altra vegada el capital constant Ilc en la seva forma natural. Per tal, doncs, que tiri endavant la transició de la reproducció simple a l'ampliada, al sector I la producció s'ha de trobar en condicions de fabricar menys element del capital constant per a II i una quantitat proporcionalment superior per a I. Aquesta transició, que no sempre s'efectua sense dificultat, és facilitada pel fet que una quantitat de productes de I poder servir com a mitjan de producció en ambdós sectors."

"Se'n segueix, doncs, que (si ho considerem tenint en compte només el volum del valor) dins la reproducció simple es produeix el substrat material de la reproducció ampliada. És senzillament el treball excedent de la classe obrera I esmerçat directament en la producció de mitjans de producció, en la creació de capital virtual suplementari I. L'formació de capital monetari virtual suplementària per part de A, A', A'' (I) (mitjançant vendes successives de llur producte excedent, format sense cap despesa capitalista de diner) és, ací, doncs, la simple forma de diner de mitjans de producció I produïts suplementàriament."⁴⁷

Ací sembla que s'haja esvaït la dificultat. L'acumulació no necessita noves fonts de diners. Anteriorment, els capitalistes gastaven per a si mateixos la seua plusvàlua, i necessitaven, per tant, tenir en el seu poder una quantitat de diners corresponent, perquè sabem ja per l'anàlisi de la reproducció simple que la classe capitalista necessita posar en circulació els diners necessaris per a la realització de la seua plusvàlua. Ara la classe capitalista empra una part del seu diners (B, B', B'', etc.) en adquirir, en compte de mitjans de consum, nous mitjans addicionals de producció per a ampliar la seua producció. Amb açò es concentren

⁴⁶ Marx, Karl, *El capital*, volum IV, Edicions 62, Barcelona, 1986, pàgines 280, 281 i 282.

⁴⁷ Marx, Karl, *El capital*, volum IV, Edicions 62, Barcelona, 1986, pàgina 285.

diners per la mateixa quantitat en mans de l'altra part dels capitalistes (d'A, A', A'', etcètera). "Aquest tresorejament (exceptuant el cas en què el comprador sigui el productor d'or) no pressuposa de cap manera riquesa suplementària en metalls preciosos, sinó simplement una funció modificada del diner circulant fins ara. Si fa un moment actuava com mitjà de circulació, ara actua com a tresor, com a capital monetari en formació, virtualment nou."⁴⁸

Amb açò hauriem resolt, segons sembla, la dificultat. Però no és difícil trobar quina circumstància és la que ens ha facilitat la solució: Marx agafa ací l'acumulació en la seua evolució primària, en *statu nascendi*, quan acaba de brollar de la reproducció simple. L'import de valor de la producció no s'ha ampliat encara, únicament s'han ordenat d'una altra manera la seua disposició i els seus elements materials. No és, doncs, sorprenent que semblen també suficients les fonts de diners. Però la solució que hem trobat té una existència efímera: és només vàlida per al trànsit de la reproducció simple a l'ampliada, és a dir, per a un cas purament teòric que no es dóna en la realitat. Ara bé, una vegada establida l'acumulació i llençant cada període de producció al mercat una massa de valor major que l'anterior, es pregunta: on estan els compradors per a aquests valors addicionals? La solució que hem trobat no ens serveix en aquest cas; considerada de prop ens abandona en el mateix moment en què semblava haver-nos tret de dubtes. Si considerem l'acumulació justament en l'instant en que està brollant del si de la reproducció simple, el seu primer supòsit serà una disminució del consum de la classe capitalista. En el mateix moment en què trobem la possibilitat d'efectuar, amb els mitjans de circulació anteriors, una ampliació de la producció, perdem en la mateixa proporció consumidors antics. Per tant, ¿per a qui ha de fer-se l'ampliació de la producció, açò és, qui comprarà demà a B, B', B'' (I) l'excés de producció elaborat ("a força d'estalviar diners") per a adquirir amb ell nous mitjans de producció de A, A', A'' (I)?

El mateix Marx torna immediatament a la qüestió sobre d'on treuen els diners B, B', B'' per a comprar a A, A', A'' el seu producte excedent.

"En la mesura que els productes produïts per B, B', B'', etc. (I) tornen a inserir-se *in natura* a llur procés, és evident que, *pro tanto*, una part de llur producte excedent es traspasa directament (sense mediació de la circulació) a llur capital productiu i hi entra com a element suplementari del capital constant. Però tampoc no són, *pro tanto*, monetitzadors del producte excedent de A, A', etc. (I). Prescindint d'això, d'on surt el diner? Sabem que han format llur tresor com A, A', etcètera, mitjançant la venda de llurs productes excedent respectius, i ara han assolit el punt on llur capital monetari només virtual, acumulat com a tresor, ha d'actuar com a capital monetari suplementari. Però així continuem donant voltes sobre el mateix punt. La qüestió continua essent la mateixa: d'on prové el diner que els B (I) abans han retirat de la circulació i han acumulat?"⁴⁹

La resposta que Marx dóna de seguida sembla també de sorprenent senzillesa. "Tanmateix, per l'anàlisi de la reproducció simple, ja sabem que una certa massa de diner s'ha de trobar a les mans dels capitalistes I i II per tal de convertir llur producte excedent. Allí, el diner que només servia per a ser esmerçat com a renda en mitjans de consum tornava als capitalistes en la mesura que aquests l'havien bestret per a l'intercanvi de llurs mercaderies respectives; ací torna a presentar-se el mateix diner, però amb una altra funció. Els A i els B (I) es forneixen alternativament el diner per a la transformació de producte excedent en capital monetari virtual suplementari i tornen a abocar a la circulació, alternativament, el capital monetari format de nou com a mitjà de compra."⁵⁰

I hem tornat a caure en la reproducció simple. És exacte que els capitalistes A i els capitalistes B acumulen sempre una provisió de diners per a renovar de temps en temps el seu capital constant (fix) i s'ajuden mútuament per a realitzar el seu producte. Però aquest tresor que així s'acumula no cau del cel. No és més que la lenta acumulació del valor del capital fix traslladat gradualment als productes, que es realitza per fragments amb la venda d'aquells. D'aquesta manera, el tresor acumulat només pot bastar per a la renovació de l'antic capital i és impossible que servisca a més per a adquirir un capital constant addicional. No hauriem sortit dels límits de la reproducció simple. O bé, s'hi agrega com nova font addicional de diners una part dels mitjans de circulació que fins ara servien els capitalistes per al seu consum personal i que ara seran capitalitzats. Però amb açò tornem al moment excepcional, breu, només teòricament concebible: el trànsit de la reproducció simple a l'ampliada. L'acumulació no passa d'aquest salt, no fem, en efecte, més que moure'ns dins d'un cercle viciós. I era de preveure, perquè el plantejament mateix de la qüestió és equivoccat. En el problema de l'acumulació no es tracta de saber d'on venen els diners, sinó d'on ve la demanda per al producte addicional que brolla de la plusvàlua capitalitzada. No és una qüestió tècnica de la circulació dels diners, sinó una qüestió econòmica del capital total social. Perquè fins i tot si prescindírem de la qüestió de què únicament s'ha ocupat fins ara Marx: ¿d'on treuen B, B', etc. (I), diners per a comprar mitjans de producció addicionals d'A, A', etc. (I)? Després de l'acumulació efectuada sorgeix la qüestió molt més important: ¿a qui vendran ara B, B', etc. (I)

⁴⁸ Marx, Karl, *El capital*, volum IV, Edicions 62, Barcelona, 1986, pàgina 286.

⁴⁹ Marx, Karl, *El capital*, volum IV, Edicions 62, Barcelona, 1986, pàgina 288.

⁵⁰ Marx, Karl, *El capital*, volum IV, Edicions 62, Barcelona, 1986, pàgina 288.

el seu producte excedent augmentat? Finalment, Marx fa que es venguen els uns als altres els seus productes!

“Pot ser que els diferents B, B', B", etc. (I), el nou capital monetari virtual dels quals entra en acció, hagin de comprar-se i vendre's reciprocament i alternativament els productes (parts de llur producte excedent). *Pro tanto* el diner bestret a la circulació del producte excedent reflueix (en un curs normal de les coses) als diferents B, en la mateixa proporció en què l'han bestret a la circulació de llurs mercaderies respectives.”⁵¹

Per tant, aquesta no és una solució, puix, en últim terme, els B, B', B", etc. (I), no han renunciat a una part del consum i ampliat la seua producció per a comprar-se després els uns als altres el seu producte augmentat (en mitjans de producció). D'altra banda, açò només és possible en proporcions limitades. Segons el supòsit de Marx, dins de I hi ha una certa divisió del treball d'acord amb la qual A, A', A", etc. (I) elaboren mitjans de producció de mitjans de producció, mentre B, B', B", etc. (I) elaboren mitjans de producció de mitjans de consum. Per tant, si el producte d'A, A', etc. Pogués romandre dins de la secció I, el producte de B, B', B", etc., per la seua forma natural està destinat per endavant a la secció II (elaboració de mitjans de subsistència). L'acumulació en B, B', etc. Ens porta, doncs, a la circulació entre les seccions I i II. Amb açò, la marxa mateixa de l'anàlisi marxista confirma que si s'ha de realitzar acumulació dins de la secció I, en últim terme (directament o indirectament) ha d'existir una demanda augmentada de mitjans de producció en la secció de mitjans de subsistència. Ací, doncs, entre els capitalistes de la secció II hem de cercar els que hagen d'adquirir el producte addicional de la secció I.

De fet, el segon intent de Marx per a resoldre el problema es dirigeix a la demanda dels capitalistes de la secció II. La seua demanda de mitjans de producció addicionals només pot tenir el sentit que augmenten el seu capital constant IIc. Però llavors salta clarament als ulls tota la dificultat.

“Però suposem que A (I) monetitza el seu producte excedent amb la venda a un B del sector II. Això només pot passar en el cas que A (I), després de vendre mitjans de producció a B (II), no compri mitjans de consum, és a dir, només en el cas que3 efectuï una venda unilateral. Ara bé, IIc és convertible de la forma de capital mercaderia en la forma natural de capital constant productiu només pel fet que no solament Iv sinó també, almenys, una part de Ip s'intercanvia per una part de IIc, IIc que existeix en forma de mitjans de consum; ara, però, A monetitza el seu Ip pel fet que aquest intercanvi no duu a terme, sinó que A retira de la circulació el diner obtingut de II en la venda del seu Ip en comptes de convertir-lo mitjançant la compra de3 mitjans de consum IIc: en aquest cas, certament, de la part de A (I) té lloc una formació de capital monetari virtual suplementari, però de l'altra banda una part del capital constant de B (II), d'igual valor, resta fixa en la forma de capital mercaderia sense poder-se convertir en la forma natural de capital constant, productiu. Dit en altres mots: una part de la mercaderia del B II (i precisament, *prima facie*, una part que, si no es ven no permet que aquell pugui retrotransformar completament el seu capital constant en forma productiva) ha esdevingut invendible; respecte a aquesta part hi ha, doncs, sobreproducció, la qual en frena la reproducció, àdhuc a una escala invariada.”⁵²

L'intent d'acumulació per part de la secció I per venda del plusproducte excedent a la secció II, ha conduït a un resultat totalment inesperat; un dèficit per part dels capitalistes II que ni tan sols poden reprendre la reproducció simple. Arribat en aquest punt capital, Marx aprofundeix a l'anàlisi para arribar a la substància de la cosa.

“Observem ara de més a la vora l'acumulació al sector II.

La primera dificultat respecte a IIc, és a dir, la seva retrotransformació d'una part constitutiva del capital mercaderia li en la forma natural de capital constant II, afecta la reproducció simple. Prenguem l'esquema anterior:

1.000+1.000) I s'intercanvien per:
2.000 IIc.

Si ara, per exemple, la meitat del producte excedent I, és a dir, 1.000/2 p o 500 Ip s'incorpora altra vegada com a capital constant al sector I, aquesta part del producte excedent retinguda a I no pot reemplaçar cap part de IIc. En comptes de ser convertida en mitjans de consum (i ací, en aquesta secció de la circulació entre I i II té lloc, a diferència del reemplaçament de 1.000 Iic per 1.000 Iv vehiculat pels obrers I, un intercanvi recíproc real, és a dir, un doble canvi de posició de les mercaderies) ha de servir dins I com a mitjà de producció suplementari. Aquesta funció no es pot efectuar simultàniament a I i a II. El capitalista no pot esmerçar el valor del seu producte excedent en mitjans de consum i al mateix temps consumir productivament el mateix producte excedent, és a dir, incorporar-lo al seu capital productiu. Així, doncs, en comptes de 2.000 I (v+p) són només 1.500, concretament (1.000v+500p) I que s'han de convertir en 2.000 IIc; hi ha, doncs, 500 IIc que no són retrotransformables de llur forma de mercaderia en capital li (constant) productiu.”⁵³

⁵¹ Marx, Karl, *El capital*, volum IV, Edicions 62, Barcelona, 1986, pàgina 289.

⁵² Marx, Karl, *El capital*, volum IV, Edicions 62, Barcelona, 1986, pàgines 290 i 291.

⁵³ Marx, Karl, *El capital*, volum IV, Edicions 62, Barcelona, 1986, pàgines 292 i 293.

Fins ara ens hem convençut més de l'existència de la dificultat, però no hem avançat cap pas per a la seua solució. D'altra banda, a l'anàlisi que Marx empra sempre per a aclarir el problema de l'acumulació, entra com a base la ficció d'un trànsit inicial de la reproducció simple a l'ampliada, és a dir, el moment en què neix l'acumulació, en compte d'agafar aquesta en ple curs. Ara bé, en aquesta ficció, que mentre consideràvem l'acumulació dins de la secció I ens va oferir, per un moment almenys, una solució aparent, els capitalistes de la secció I es trobaven, de sobte, renunciant a una part del seu consum privat d'ahir, amb una nova provisió de diners a la mà, amb la que podien començar la capitalització; la mateixa ficció, en considerar la secció II no fa una altra cosa que augmentar més la dificultat. Perquè ací la "renúncia" de part dels capitalistes de la secció I es tradueix en una dolorosa pèrdua de consumidors, sobre la demanda de la qual s'havia calculat la producció. Els capitalistes de la secció II, amb els quals volíem experimentar si no constituïrien els adquirents tan cercats del producte excedent de l'acumulació en la secció I, no ens poden treure de la dificultat, encara més en la mesura que ells mateixos es troben en compromís i de moment no saben encara on acudir amb el seu propi producte no venut. Es veu a quines dificultats mena fer que l'acumulació la realitzen uns capitalistes a costa d'altres.

Marx recorre després a un intent per a eludir la dificultat, però aviat el refusa ell mateix com un subterfugi. Cabria potser considerar l'excedent invendible que resulta de l'acumulació en la secció I com una reserva de mercaderies, necessària per a l'any següent. Marx hi replica amb la seua escrupolositat habitual: "... 1) aquesta formació de provisions i la seva necessitat és vàlida per atots els capitalistes, tant per als I com per als II. Considerats com a simples venedors de mercaderies, només es diferencien pel fet que venen mercaderies de diferents classes. La provisió de mercaderies li pressuposa una provisió anterior de mercaderies I. Si negligim aquesta provisió de l'una part, també l'hem de negligir de l'altra part. Però si la tenim en compte a ambdues parts, el problema no canvia gens ni mica. 2) Si un any a la part II es clou amb una provisió de mercaderies per al següent, també ha començat de la mateixa manera amb una provisió de mercaderies de la mateixa part, transmesa amb una provisió de mercaderies de la mateixa part, transmesa de l'any anterior. A l'anàlisi de la reproducció anual (reduïda a la seva expressió més abstracta) l'hem d'esborrar, doncs, en tots dos casos. Si un any li deixem tota la seva producció, i també, doncs, allò que cedeix com a provisió de mercaderies l'any següent, d'altra banda li hem de prendre la provisió de mercaderies que ha rebut de l'any precedent, i així, en realitat, tenim a la vista el producte global d'un any mitjà com a objecte de l'anàlisi. 3) La simple circumstància que a l'examen de la reproducció simple no ensopeguem amb la dificultat que cal evitar demostra que es tracta d'un fenomen específic provocat només per l'agrupament diferent (respecte a la reproducció) dels elements I, per un agrupament modificat sense el qual no hi podria haver en absolut cap reproducció a escala ampliada."⁵⁴.

Però l'última observació es dirigeix contra el mateix intent de Marx, prenent resoldre la dificultat específica de l'acumulació per elements que pertanyen ja a la reproducció simple, açò és, amb aquell atesorament en poder dels capitalistes lligat amb la lenta rotació del capital fix, que abans, dins de la secció I, havia d'explicar-nos l'acumulació.

Marx passa a l'exposició esquemàtica de la reproducció ampliada, però immediatament, a l'anàlisi del seu esquema, ensopega amb la mateixa dificultat en una forma quelcom modificada. Suposa que els capitalistes de la secció I acumulen 500 p, però que al seu torn els de la secció II han de transformar 140 p en capital constant per a fer possible l'acumulació a aquells, i pregunta:

"Per tant, II ha de comprar 140 lp amb diner comptant, sense que aquest diner li reflueixi per cap venda subsegüent de la seva mercaderia a I. Aquest és un procés que es repeteix constantment a cada nova producció anual en la mesura que sigui reproducció a escala ampliada. D'on li brolla, doncs, la deu de diner a II?"⁵⁵

Tot seguit, Marx tracta de trobar aquesta font de diners per diverses bandes. Primerament, considera de prop la despesa dels capitalistes de la secció II per capital variable. Aquest es dona certament en forma de diners, però no pot sostreure's al seu fi, que és la compra de treballadors per a servir aquells mitjans de producció addicionals. "Aquest allunyament del, i retorn al punt de partida (la butxaca del capitalista), que es repeteix constantment, no augmenta en absolut el diner que es mou en aquest cicle. Això, doncs, no és cap deu d'acumulació de diner, ni es pot treure aquest diner d'aquesta circulació per convertir-lo en capital monetari virtualment nou, atesorat."⁵⁶

Marx passa revista després a totes les raons concebibles, per a refusar-les. Però, alerta! D'ací, no pot sortir-ne un petit benefici?"⁵⁷, exclama, i investiga si els capitalistes no podran arribar a estalviar capital variable, i per tant trobar una nova font de diners per a fins d'acumulació, fent descendir els salaris dels seus obrers per davall de la mitjana normal. Però prompte rebutja aqueixa idea. "Però no hem d'oblidar que el salari normal pagat realment (que, *ceteribus paribus*, determina la magnitud del capital variable) no

⁵⁴ Marx, Karl, *El capital*, volum IV, Edicions 62, Barcelona, 1986, pàgina 294.

⁵⁵ Marx, Karl, *El capital*, volum IV, Edicions 62, Barcelona, 1986, pàgina 297.

⁵⁶ Marx, Karl, *El capital*, volum IV, Edicions 62, Barcelona, 1986, pàgina 297.

⁵⁷ Marx, Karl, *El capital*, volum IV, Edicions 62, Barcelona, 1986, pàgina 297.

es paga pas segons la bondat dels capitalistes, sinó que s'ha de pagar segons unes condicions donades. Així eliminem aquesta forma d'explicació.”⁵⁸ Estudia, fins i tot, mètodes dissimulats d'“estalvis” en el capital variable per a fer notar al final: “És la mateixa operació que *sub I*, només que disfressada i executada per vies indirectes. Hem de rebutjar-la, doncs, exactament igual que ho hem fet amb aquella altra. Ací tractem d'un salari pagat realment, no nominalment.”⁵⁹ D'aquesta manera, tots els intents de treure del capital variable una nova font de diners per a fins d'acumulació no ofereixen resultats: “Així, doncs, els 376 llv no ens serveixen per a l'objectiu esmentat.”⁶⁰

A continuació Marx es dirigeix a la reserva de diners que els capitalistes de la secció II guarden en la butxaca per a la circulació del seu propi consum, per a veure si es troba ací una quantitat de diners per a fins de capitalització. Però ell mateix qualifica aquest intent de “més inconvenient” que els anteriors: “Ací s'enfronten recíprocament només capitalistes de la mateixa classe que es venen i es compren entre ells els mitjans de consum que han produït. El diner necessari per a aquest bescanvi actua només com a mitjà de circulació i, si tot es desenvolupa normalment, ha de refluir las participants en la mesura en què l'han bestret a la circulació per tal de fer-li recórrer el mateix camí sempre de cap i de nou.”⁶¹ Després segueix encara un intent que naturalment pertany a la categoria d'aquells subterfugis que Marx rebutja sense contemplacions: explicar l'acumulació de capital en diners en mans d'un capitalista de la secció II engançant altres capitalistes de la mateixa secció en la venda mútua de mitjans de consum. No paga la pena ocupar-se'n.

Segueix després un intent seriós.

“O bé una part de llp representada en mitjans de subsistència necessaris es transforma directament en nou capital variable dins el sector II.”⁶²

Com ha de treure'ns aquesta afirmació de la dificultat, açò és, com ha de posar en marxa l'acumulació, no es veu del tot clar. Perquè, 1) la formació de capital variable addicional en la secció II de res ens serveix, ja que encara no hem produït el capital constant II excedent, i precisament estem tractant de fer-la possible; 2) En la investigació es tractava ara de descobrir en II una font de diners per a adquirir mitjans de producció excedents de I, i no de col·locar d'alguna manera el propi producte sobrant de II en la pròpia producció; 3) Si l'intent ha de significar que els mitjans de subsistència de què es tracta poden ser aplicats de nou com a capital variable en la producció de II, “directament”, és a dir, sense intermedi dels diners, amb la qual cosa quedaria lliure per a fins d'acumulació la quantitat de diners corresponent del capital variable, hem de rebutjar-lo. La producció capitalista exclou en condicions normals la remuneració directa del treballador amb mitjans de subsistència; la forma monetària del capital variable, la transacció autònoma entre l'obrer com a comprador de mercaderies i els productors de mitjans de consum, és un dels fonaments essencials de l'economia capitalista. El mateix Marx ho accentua amb un altre motiu: “Sabem: que el capital variable real, i per tant també el suplementari, consta de força de treball. No és el capitalista I qui compra, per exemple a II, els mitjans de subsistència necessaris per convertir-los en una provisió, és a dir, que els acumula per a la força de treball suplementària que haurà d'utilitzar, tal com havia de fer l'amo d'esclaus. Són els mateixos obrers que mercadegen amb II.”⁶³ Allò que s'ha dit pot aplicar-se als capitalistes de la sèrie II, exactament com als de la I. Amb açò queda exhaurit l'esmentat intent de Marx.

Per a acabar, ens remet a l'última part d'*El Capital*, en el tom II, que Engels ha posat com IV, com “Notes complementàries”, on trobem aquesta breu explicació:

“La font originària de diner per a II és $v+p$ de la producció d'or I, bescanviat per una part de llc; només en la mesura que el productor d'or acumula plus-vàlua o la transforma en mitjans de producció I, és a dir, que amplia la seva producció, el seu $v+p$ no passa a II; d'altra banda, en la mesura que l'acumulació de diner, de part del mateix productor d'or, duu en definitiva a la reproducció ampliada, una part de la plus-vàlua de la producció d'or, que no ha estat despesa com a renda, passa a II com a capital variable suplementari del productor d'or, i hi estimula més tresorejament o bé hi forneix nous mitjans per a comprar a I sense haver-li de vendre directament altra vegada.”⁶⁴

Així, fracassats tots els intents possibles per a explicar l'acumulació, després que hem estat portats d'Herodes a Pilat, d'A I a B I, de B I a B II, ens trobem finalment entre els mateixos productors d'or, la intervenció dels quals qualificava Marx de mal gust al principi de la seua investigació. Amb açò acaba l'anàlisi del procés de reproducció i el II tom d'*El Capital*, sense haver donat a la dificultat la solució tant de temps cercada.

⁵⁸ Marx, Karl, *El capital*, volum IV, Edicions 62, Barcelona, 1986, pàgina 297.

⁵⁹ Marx, Karl, *El capital*, volum IV, Edicions 62, Barcelona, 1986, pàgina 298.

⁶⁰ Marx, Karl, *El capital*, volum IV, Edicions 62, Barcelona, 1986, pàgina 298.

⁶¹ Marx, Karl, *El capital*, volum IV, Edicions 62, Barcelona, 1986, pàgina 298.

⁶² Marx, Karl, *El capital*, volum IV, Edicions 62, Barcelona, 1986, pàgina 299.

⁶³ Marx, Karl, *El capital*, volum IV, Edicions 62, Barcelona, 1986, pàgina 304.

⁶⁴ Marx, Karl, *El capital*, volum IV, Edicions 62, Barcelona, 1986, pàgines 312 i 313.

CAPÍTOL IX

La dificultat des del punt de vista del procés de circulació

Al meu parer, l'anàlisi de Marx tenia el defecte que pretenia resoldre el problema equivocadament plantejant la qüestió de les "fonts de diners". Però, en realitat, es tracta d'una demanda efectiva, de l'anàlisi d'una qüestió de mercaderies, no de les fonts dels diners necessaris per al seu pagament. Respecte als diners com a mitjà de la circulació, en considerar el procés de la reproducció en conjunt, hem de suposar que la societat capitalista disposa sempre de la quantitat de diners necessaris per al seu procés circulatori, o que sap cercar-ne succedanis. Allò que cal explicar són els grans actes de canvi socials provocats per necessitats econòmiques reals. Certament, no s'ha d'oblidar que la plusvàlua capitalista, abans de poder ser acumulada ha de passar incondicionalment per la seua forma-diners. No obstant això, tractem de trobar la demanda econòmica de plusproducte sense preocupar-nos de la procedència dels diners. Perquè, com el mateix Marx diu en un altre passatge: "El diner d'una banda fa néixer la reproducció ampliada de l'altra, perquè la possibilitat de la reproducció existeix sense el diner; puix que el diner en si no és cap element de la reproducció real."⁶⁵

Que la qüestió de la "font de diners" per a l'acumulació és un plantejament estèril del problema, es veu en Marx mateix, amb un altre motiu.

La mateixa dificultat li preocupava ja en el II tom d'*El Capital* en investigar el procés de la circulació. Ja en l'estudi de la reproducció simple, en arribar a la circulació d'aquesta, pregunta:

"Però el capital mercaderia s'ha de convertir en moneda abans de la seva retrotransformació en capital productiu i abans del desemborsament de la plus-vàlua que s'hi amaga. D'on surt el diner per a això? Al primer cop de vista aquesta pregunta sembla difícil, i ni Tooke ni cap altre no l'han contestada fins avui."⁶⁶

I amb tota resolució va fins al fons de la cosa: "suposem que el capital circulant de 500 £, bestret en la forma de capital monetari, sigui quin sigui el seu període de rotació, és el capital circulant global de la societat, és a dir, de la classe capitalista. Suposem que la plus-vàlua és de 100 £. I bé, ¿com pot retirar tota la classe capitalista 600 £ constantment de la circulació, si constantment només n'hi ha posades 500?"⁶⁷

Note hom que estem ací en la reproducció simple, en la qual la plusvàlua total és emprada per la classe capitalista en el seu consum personal. Per consegüent, la qüestió s'havia de formular per endavant d'aquesta manera més precisa: ¿com poden els capitalistes, després d'haver posat en circulació per a capital constant i variable en total 500 lliures esterlines en diners, fer-se amb els seus mitjans de consum més el valor de la plusvàlua = 100 lliures esterlines? Es veu de seguida que les 500 lliures esterlines que serveixen constantment per a l'adquisició de mitjans de producció i el pagament dels obrers, no podien servir al mateix temps per a cobrir el consum personal dels capitalistes. ¿D'on ve, doncs, el capital addicional de 100 lliures esterlines que els capitalistes necessiten per a la realització de la seua pròpia plusvàlua? Marx refusa de seguida tots els refugis teòrics que hom pogués intentar per a resoldre la qüestió:

"Ara no s'ha de mirar d'eludir aquesta dificultat amb subterfugis plausibles."

"Per exemple. Pel que fa al capital circulant constant, és clar que no tots el desemborsen simultàniament. Mentre el capitalista A ven la mercaderia, és a dir, que el capital bestret adopta per a ell la forma de diner, per al comprador B, al contrari, el seu capital existent en forma de diner adopta la forma dels seus mitjans de producció, que precisament A produeix. A través del mateix acte pel qual A retorna al seu capital mercaderia produït la forma de diner, B retorna al seu la forma productiva, el converteix de forma de diner en mitjans de producció i força de treball; la mateixa suma de diner actua en el procés en una doble funció, com en qualsevol comprar simple M-D. D'altra banda, si A torna a convertir el diner en mitjans de producció, compra a C, i aquest així paga a B, etc. D'aquesta manera restaria aclarit el procés. Però:"

⁶⁵ Marx, Karl, *El capital*, volum IV, Edicions 62, Barcelona, 1986, pàgina 278.

⁶⁶ Marx, Karl, *El capital*, volum IV, Edicions 62, Barcelona, 1986, pàgina 106.

⁶⁷ Marx, Karl, *El capital*, volum IV, Edicions 62, Barcelona, 1986, pàgina 107.

“Cap de les lleis exposades en relació amb la quantitat del diner circulant en la circulació de mercaderies (llibre I, capítol III) no és modificada en absolut pel caràcter capitalista del procés de producció.”

“Si, doncs, es diu que el capital circulant de la societat que s’ha de bestreure en forma de diner importa 500 £, amb això ja es té en compte que aquesta, d’una banda, és la suma que havia estat bestreta simultàniament, que, però, d’altra banda, aquesta suma posa en moviment un capital productiu superior a 500 £, perquè serveix alternativament de fons de monetari de diferents capitals productius. Aquesta manera d’explicar pressuposa ja com a existent el diner l’existència del qual hauria d’explicar.”

“Es podria dir, també: el capitalista A produeix articles que el capitalista B consumeix individualment, improductivament. El diner de B convergeix en moneda, doncs, el capital mercaderia de A, i així, la mateixa suma de diner serveix per a transformar en moneda la plus-vàlua de B i el capital circulant constant de A. Però així encara es pressuposa més directament la solució de la qüestió que s’ha de respondre. En efecte, ¿d’on aconseguix B aquest diner per a cobrir la seva renda? ¿Com ho ha convertit en moneda aquesta part de plus-vàlua del seu producte?”

“Encara es podria dir que la part del capital circulant variable, que A bestreu constantment als seus obrers, li refluïx constantment de la circulació; i només una part canviant d’aquest capital s’immobilitza al seu costat per al pagament del salari. Entre la despesa i el reflux s’escola, tanmateix, un cert temps, durant el qual el diner pagat en salari pot servir, entre d’altres coses, també per a e monetització de la plus-vàlua. Però sabem, en primer lloc, que com més llarg és aquest temps, més gran ha de ser també la massa de la provisió monetària que el capitalista A ha de tenir *in petto*. En segon lloc, l’obrer despèn diner, hi compra mercaderies, i per això convergeix en moneda *pro tanto* la plus-vàlua que s’amaga en aquestes mercaderies. El mateix diner que es bestreu en la forma del capital variable serveix, doncs, també *pro tanto* per a convertir plus-vàlua en moneda. Sense aprofundir més en aquesta qüestió, direm només: que el consum de tota la classe capitalista i de les persones improductives que en depenen va de bracet amb el de la classe obrera; simultàniament, doncs, amb el diner posat a la circulació pels obrers, els capitalistes, a llur torn, han de posar diner en circulació per tal de despendre llur plus-vàlua com a renda; o sia, que per a la formació d’aquesta s’ha de retirar diner de la circulació. Aquesta darrera explicació només disminuiria la quantitat que així es fa necessària, però no la suprimiria.”

“Finalment es podria dir: certament, una quantitat gran de diner es posa en circulació constantment a la primera inversió del capital fix, que aquell que l’havia llançada a la circulació només la’n torna a retirar de mica en mica i progressivament al llarg dels anys. ¿No n’hi ha prou amb aquesta suma per a convertir en moneda la plus-vàlua? A això cal respondre que potser a la suma de 500 £ (que també comprèn el tresorament per al fons necessari de reserva) ja s’hi comprèn la utilització d’aquesta suma com a capital fix, si no per aquell que la hi va llançar, sí almenys, per algú altre. De més a més, a la suma que es despèn per a l’adquisició dels productes que serveixen de capital fix ja es pressuposa que s’ha pagat també la plus-vàlua que s’amaga en aquestes mercaderies, i hom es pregunta precisament d’on ve aquest diner.”⁶⁸

A aquesta última afirmació hem de consagrar una atenció particular. Perquè ací Marx es nega a recórrer a l’atresorament per a la renovació periòdica del capital fix com a explicació de la realització de la plusvàlua, fins i tot en la reproducció simple. Més tard, quan es tracta de la realització molt més difícil de la plusvàlua en l’acumulació, recorre, com hem vist, per via d’intent, repetidament, a aquesta explicació, que ell mateix havia rebutjat.

Després ve la solució, que resulta un tant imprevista:

“La resposta general ja s’ha donat: si una massa de mercaderies de $x * 1.000$ £ ha de circular, la quantitat de la suma de diner necessària per a aquesta circulació no es modifica en absolut tant si el valor d’aquesta massa de mercaderies conté plus-vàlua o no, como si la massa de mercaderies s’ha produït sobre la base de producció capitalista o no. *El problema, doncs, no existeix*. Donades totes les altres circumstàncies, velocitat de rotació del diner, etc., es requereix una determinada suma de diner per a fer circular el valor de mercaderia de $x * 1.000$ £, independentment del tot de la circumstància que pertoqui una part més o menys gran d’aquest valor als productors directes d’aquestes mercaderies. En la mesura que ací hi ha un problema, aquest coincideix amb el problema general: ¿d’on ve la suma de diner necessària per a la circulació de les mercaderies en un país?”⁶⁹

La resposta és perfectament exacta. La qüestió d’on venen els diners per a la circulació de la plusvàlua es troba compresa en la qüestió general: ¿d’on venen els diners per a posar en circulació una certa massa de mercaderies al país? La divisió del valor d’aquestes mercaderies en capital constant, capital variable i plusvàlua no existeix des del punt de vista de la circulació dels diners com a tal, ni té sentit des d’aqueix punt de vista. Per consegüent, des del punt de vista de la circulació dels diners o de la simple circulació

⁶⁸ Marx, Karl, *El capital*, volum IV, Edicions 62, Barcelona, 1986, pàgines 107, 108 i 109.

⁶⁹ Marx, Karl, *El capital*, volum IV, Edicions 62, Barcelona, 1986, pàgina 109.

de les mercaderies “no hi ha el problema”; però sí des del de la reproducció social en conjunt; encara que no s'ha de formular de manera que la resposta ens torne a la circulació simple de mercaderies, on el problema no es presenta. Per tant, no cal preguntar d'on venen els diners necessaris per a realitzar la plusvàlua? Sinó: on estan els consumidors per a la plusvàlua? Que els diners s'han de trobar en poder d'aquests consumidors i han de posar-se per aquests en circulació es comprèn per si mateix. Però Marx torna constantment sobre el problema.

“Ara, però, només hi ha dos punts de partida: el capitalista i l'obrer. Totes les altres categories de persones, o bé han de rebre diners d'aquestes dues classes per prestacions de serveis, o bé, en la mesura que el reben sense contraprestació, són coposseïdors de la plus-vàlua en la forma de renda, interessos, etc. El fet que la plus-vàlua no estigui íntegrament a la butxaca del capitalista industrial, sinó que aquest l'hagi de compartir amb d'altres persones, no té re a veure amb el problema en qüestió. La pregunta és com monetitza el capitalista la seva plus-vàlua, i no pas com reparteix després la moneda que ha aconseguit d'aquesta manera. En el nostre cas, doncs, el capitalista encara s'ha de contemplar com a únic posseïdor de la plus-vàlua. Però pel que respecta a l'obrer, ja s'ha dit que aquest és només un punt de partida secundari, mentre que el capitalista és el punt de partida primari del diner posat a la circulació per l'obrer. El diner bestret primerament com a capital variable apleix ja la seva segona circulació quan l'obrer el despèn per al pagament de mitjans de subsistència.”

“La classe capitalista resta, doncs, l'únic punt de partida de la circulació del diner. Si necessita 400 £ per al pagament de mitjans de producció i 100 £ per al pagament de la força de treball, llança a la circulació 500 £. Però la plus-vàlua que s'amaga en el producte, si la taxa de plus-vàlua és del 100 %, té un valor de 100 £. ¿Como pot treure constantment de la circulació 600 £ si constantment només n'hi aboca 500? De no res no en surt res. Tota la classe capitalista no pot treure res de la circulació que abans no hagi estat abocat.”⁷⁰

Més endavant rebutja encara Marx una sortida que pogués hom intentar per a l'explicació del problema: recórrer a la velocitat de circulació dels diners que permet amb menys diners posar en circulació una massa major de valor. El recurs no mena, naturalment, enlloc, perquè la velocitat de circulació dels diners entra ja en compte quan se suposa que per a la massa de mercaderies són necessàries lliures esterlines. A açò segueix, finalment, la solució del problema.

“En realitat, per molt paradoxal que pugui semblar al primer cop de vista, la classe capitalista és qui llança a la circulació el diner que serveix per a la realització de la plus-vàlua que s'amaga a les mercaderies. Però *nota bene*: l'hi llança no pas com a diner bestret, o sia, no pas com a capital. L'esmerça com a mitjà de compra per al seu consum individual. No és bestret per ella, doncs, malgrat que lla sigui el punt de partida de la seva circulació.”⁷¹

Aquesta solució clara i esgotadora és el que millor prova que el problema no era aparent. Tampoc es basa en què hàgem descobert una nova “font de diners” per a realitzar la plusvàlua, sinó en què hem trobat els consumidors d'aquesta plusvàlua. Segons el supòsit marxista, estem ací encara al terreny de la reproducció simple. Açò significa que la classe capitalista empra tota la seua plusvàlua en el consum personal. Com els capitalistes són consumidors de la plusvàlua, no és paradoxal, sinó més bé evident, que han de tenir en la butxaca els diners necessaris per a apropiarse la forma natural de la plusvàlua, els objectes de consum. L'acte de circulació, del canvi, resulta com una necessitat del fet que els capitalistes individuals no poden consumir (com els propietaris d'esclaus) directament la seua plusvàlua individual, o el plusproducte individual. Més bé, per regla general, la seua forma natural material exclou aquest consum. Però la plusvàlua total de tots els capitalistes es troba expressada (sota el supòsit de la reproducció simple) en el producte social, en una massa corresponent de mitjans de consum per a la classe capitalista, de la mateixa manera que a la suma total dels capitals variables correspon una massa del mateix valor de mitjans de subsistència per a la classe treballadora, i que al capital constant de tots els capitalistes individuals reunits correspon una massa de valor igual de mitjans de producció materials. Per a canviar la plusvàlua, que no pot ser consumida individualment per la massa corresponent de mitjans de subsistència, cal un acte doble de la circulació de mercaderies: la venda del propi plusproducte i la compra dels mitjans de subsistència del plusproducte social. Com aquests dos actes es verifiquen exclusivament dins de la classe capitalista, entre capitalistes individuals, els diners intermediaris no fan més que passar de mans d'un capitalista a les d'un altre i es mantenen sempre en la butxaca de la classe capitalista. Com la reproducció simple porta al canvi constantment les mateixes masses de valors, serveix per a la circulació de la plusvàlua cada any la mateixa quantitat de diners i, com a màxim, amb un escrúpol excepcional podria hom plantejar la qüestió: ¿com ha vingut a parar a les butxaques dels capitalistes aquesta massa de diners que serveix per a mitjançar el propi consum dels capitalistes? Però aquesta qüestió es resol en una altra de més general: ¿d'on va venir a mans dels capitalistes el primer capital en diners, aquell capital en diners, una part del qual necessita servir per al consum personal després d'aplicar-lo en inversions productives? Però plantejada així la qüestió, entra en el capítol de

⁷⁰ Marx, Karl, *El capital*, volum IV, Edicions 62, Barcelona, 1986, pàgina 110.

⁷¹ Marx, Karl, *El capital*, volum IV, Edicions 62, Barcelona, 1986, pàgina 111.

l'anomenada "acumulació primitiva", és a dir, de la gènesi històrica del capital i excedeix del marc de l'anàlisi del procés de circulació i de reproducció.

La cosa és, doncs, clara i inequívoca, sempre que ens mantinguem al terreny de la reproducció simple. Ací, el problema de la realització de la plusvàlua està resolt pel supòsit mateix, pròpiament es troba ja anticipat en el concepte de la reproducció simple. Aquesta descansa justament en el fet que tota la plusvàlua es consumeix per la classe capitalista, i amb això queda dit que ha de ser també comprada per ella, és a dir, que els capitalistes individuals han d'adquirir-la uns d'altres.

"En aquest cas s'havia suposat que la suma monetària que el capitalista posa en circulació fins al primer reflux del seu capital per tal de cobrir el seu consum individual és exactament igual a la plusvàlua produïda per ell i que s'ha de monetitzar. Evidentment, pel que fa al capitalista singular, aquesta és una suposició arbitrària. Però ha de ser correcta pel que fa a la classe capitalista considerada globalment, si es pressuposa la reproducció simple. Expressa només el mateix que es vol dir amb aquest pressupòsit, o sia, que tota la plusvàlua, però també només aquesta plusvàlua, és a dir, ni un bocí tan solament de l'estoc del capital originari, es consumeix improductivament."⁷²

Però la reproducció simple com a base capitalista és en l'economia teòrica una magnitud imaginària, una magnitud tan justificada i imprescindible científicament com $\sqrt{-1}$ en la matemàtica. No obstant això, el problema de la realització de la plusvàlua no queda amb açò resolt de cap manera per a la realitat, açò és, per a la reproducció ampliada o acumulació, i açò ho confirma el mateix Marx per segona vegada tan aviat com segueix endavant en la seua anàlisi.

¿D'on venen els diners per a la realització de la plusvàlua sota el supòsit de l'acumulació, açò és, del no consum, de la capitalització d'una part de la plusvàlua? La primera resposta donada per Marx, diu així:

"En principi, pel que fa al capital monetari suplementari, que es requereix per a la funció del capital productiu creixent, se subministra a través de la part de la plusvàlua realitzada que és abocada pels capitalistes a la circulació com a capital, en comptes de com a forma de diner de la renda. El diner ja és a les mans del capitalistes. Només és diferent la seva utilització."⁷³

Aquesta explicació ens és ja coneguda per la investigació del procés de reproducció, i igualment ho és la seua insuficiència. La resposta es recolza exclusivament en el moment del trànsit primer de la reproducció simple a l'acumulació; ahir encara els capitalistes consumien tota la seua plusvàlua, tenien, per tant, en la butxaca la suma de diners corresponent per a la seua circulació. Avui es decideixen a "estalviar" i a col·locar productivament una part de la seua plusvàlua, en compte de gastar-la alegrement. Per a això, els basta emprar d'una manera distinta una part del seu fons personal de diners, pressuposant que s'hagen produït mitjans de producció en compte de luxe. Però el trànsit de la producció simple a l'ampliada és una ficció teòrica no menys que la reproducció simple del capital. Marx continua, d'altra banda, de seguida:

"Ara, però, a conseqüència del capital productiu suplementari, i com a producte seu, és abocada a la circulació una massa suplementària de mercaderies. Amb aquesta massa suplementària de mercaderies alhora s'ha abocat a la circulació una part del diner suplementari necessari per a la seva realització, m per tal como, en efecte, el valor d'aquesta massa de mercaderies és igual al valor del capital productiu consumit en la seva producció. Aquesta massa de diner suplementari s'ha bestret precisament com a capital monetari suplementari, i per això reflueix al capitalista a través de la rotació del seu capital. Ací torna a plantejar-se la mateixa qüestió d'abans: ¿d'on ve el diner suplementari per a la realització de la plusvàlua suplementària que ara existeix en forma de mercaderia?"⁷⁴

Però ara que el problema està plantejat amb tota precisió novament, en compte d'una solució se'ns dona la següent resposta inesperada:

"La resposta general és altra vegada la mateixa. La suma dels preus de la massa circulant de mercaderies ha augmentat no perquè els preus d'una donada massa de mercaderies hagin pujat, sinó perquè la massa de les mercaderies que ara circulen és més gran que la de les mercaderies que circulaven abans, sense que això s'hagi compensat amb una baixada dels preus. El diner suplementari requerit per a la circulació d'aquesta massa més gran de mercaderies d'un valor més gran s'ha d'aconseguir o bé per mitjà d'una economitització més alta de la massa de diner circulant (sigui per una compensació dels pagaments, etc., sigui per mitjans que accelerin la circulació de les mateixes monedes), o bé per mitjà d'una transformació de diner de la forma de tresor en la forma circulant. Questa darrera solució implica no solament que entra en funció com a mitjà de compra o de pagament un capital monetari que està en repòs, o bé, també, que un capital monetari que abans actuava ja com a fons de reserva, ara, tot i que per al seu propietari a compleix la funció de fons de reserva, per a la societat circula activament

⁷² Marx, Karl, *El capital*, volum IV, Edicions 62, Barcelona, 1986, pàgina 112.

⁷³ Marx, Karl, *El capital*, volum IV, Edicions 62, Barcelona, 1986, pàgina 121.

⁷⁴ Marx, Karl, *El capital*, volum IV, Edicions 62, Barcelona, 1986, pàgina 121.

(com en el cas del dipòsits bancaris, que constantment són cedits en préstec), i aconsegueix, doncs, una funció doble, sinó també que són economitats els fons estagnants de reserva de monedes.⁷⁵

Aquesta solució ve a reduir-se a l'explicació següent: la reproducció capitalista davall les condicions d'una acumulació que es troba en curs i va creixent, llença al mercat un valor cada vegada major de mercaderies. Per tal de posar en circulació aquesta massa de mercaderies, el valor de la qual augmenta, cal una quantitat cada vegada major de diners. I aquesta massa creixent de diners ha de ser adquirida. Tot açò és indubtablement exacte i clar, però amb això el problema de què s'hi tractava no queda resolt, sinó evaporat.

Una de dos. O es considera al producte total social (de l'economia capitalista) simplement com una massa de mercaderies de determinat valor, com unes "farinetes" de mercaderies, o davall les condicions de l'acumulació només es veu un creixement d'aquesta massa indistinta de mercaderies i el seu valor. En aquest cas bastarà provar que per a la circulació d'aquesta massa de valor és necessària una quantitat de diners corresponent, que aquesta quantitat de diners ha d'augmentar quan la massa de valor creix, llevat que l'increment de valor estiga compensat per l'accelerament del gir i per economies. I si es preguntés, finalment, d'on venien tots els diners, podria hom respondre amb Marx: de les mines d'or. Aquest és també un punt de vista, el punt de vista de la circulació simple de mercaderies. Però per a açò no calia introduir conceptes com els de capital constant i variable, plusvàlua, etc., que no pertanyen a la circulació simple de mercaderies, sinó a la circulació de capital i a la reproducció social, i llavors no caldria preguntar d'on venen els diners per a realitzar la plusvàlua social; en primer lloc, per a la reproducció simple i, en segon terme, per a l'ampliada. Semblant qüestió no té sentit ni contingut des del punt de vista de la circulació simple de mercaderies i diners. Però plantejades aquestes qüestions i portada la investigació pel carril de la circulació de capital i de la reproducció social, no pot hom cercar la resposta en l'esfera de la circulació simple de mercaderies, per a declarar després (ja que ací no existeix el problema ni pot ser resolt): el problema està resolt fa temps, no existeix.

Per consegüent, Marx, en plantejar la qüestió ha estat equivocat des del principi. No té cap finalitat preguntar: d'on venen els diners per a realitzar la plusvàlua?, sent la pregunta que s'ha de formular: d'on ve la demanda, on està la necessitat amb capacitat de pagament per a la plusvàlua? Si la qüestió s'hagués plantejat així des del principi, no haurien estat necessàries tan llargues voltes per a posar clarament de manifest que es podia o no es podia resoldre. Sota el supòsit de la simple reproducció, la cosa és prou senzilla: ja que la plusvàlua sencera és consumida pels capitalistes, són ells els adquirents, constitueixen la demanda per a la plusvàlua social en tota la seua amplitud i, per tant, han de tenir en la butxaca els diners necessaris per a la circulació de la plusvàlua. Però justament del mateix fet en resulta amb evidència que, tractant-se de l'acumulació, açò és, de la capitalització d'una part de la plusvàlua, no és possible que la classe capitalista mateixa compre tota la seua plusvàlua, la realitze. És exacte que cal procurar-se diners suficients per a realitzar la plusvàlua capitalitzada, si és que ha de ser realitzada. Però no és possible que aquests diners surten de la butxaca dels capitalistes mateixos. Més bé, precisament pel supòsit de l'acumulació, no serien compradors de la seua plusvàlua encara que (en abstracte) tingueren diners prou a la butxaca. Però llavors, ¿qui ha de constituir la demanda de les mercaderies en què es conté la plusvàlua capitalitzada?

"A més d'aquesta classe, segons la nostra suposició (domini general i exclusiu de la producció capitalista), no n'hi ha cap altra tret de la classe obrera. Tot el que la classe obrera compra és igual a la suma del seu salari, igual a la suma del capital variable bestret per la totalitat de la classe capitalista. [...] La suma de $x * 100 \text{ £}$, doncs, no pot permetre mai a la classe obrera de comprar la part del producte en què es representa el capital constant, i no diguem ja la part en què es representa la plusvàlua de la classe capitalista. Amb les $x * 100 \text{ £}$ els obrers només poden comprar sempre una part de valor del producte social, que és igual a la part de valor en què es representa el valor del capital variable bestret."⁷⁶

La realització de la plusvàlua, fora de les dues úniques classes existents en la comunitat, sembla tan necessària com impossible. L'acumulació del capital ha caigut en un cercle viciós. En el segon tom d'*El Capital* no trobem tampoc cap solució al problema.

Ara bé, si hom preguntés per què no es troba la solució d'aquest important problema de l'acumulació capitalista al *Capital* de Marx, cal tenir en compte abans que res la circumstància que el segon tom d'*El Capital* no és una obra acabada, sinó un manuscrit interromput en plena tasca.

Ja la forma externa, sobretot de l'últim capítol d'aquest tom, mostra que es tracta més bé d'anotacions per al pensador, que de resultats finals destinats a l'esclariment dels problemes. Aquest fet ens el confirma prou el testimoni de major excepció, l'editor del segon tom, Frederic Engels. En la seua introducció al segon tom informa de la manera següent sobre l'estat dels treballs preparatoris i manuscrits deixats per Marx que havien de servir de base al mateix:

⁷⁵ Marx, Karl, *El capital*, volum IV, Edicions 62, Barcelona, 1986, pàgina 122.

⁷⁶ Marx, Karl, *El capital*, volum IV, Edicions 62, Barcelona, 1986, pàgina 125.

“La simple relació del material manuscrit deixat per Marx per al llibre II demostra amb quina escrupolositat incomparable, amb quina autocrítica rigorosa, maldava per elaborar fins a la perfecció més extrema, abans de publicar-les, les seves grans descobertes econòmiques; una autocrítica que només rarament li permeté d'arribar a adequar en el contingut i en a forma l'exposició al seu horitzó que s'eixamplava cada vegada més a través de nous estudis. Aquest material està format per:”

“En primer lloc un manuscrit, *Zur Kritik der politischen Oekonomie (Per a la crítica de l'economia política)*, 1.472 pàgines en quart i en 23 quaderns, escrit de l'agost de 1861 al juny de 1863. És la continuació del primer opuscle del mateix títol publicat a Berlín. A les pàgines 1-120 (quaderns I-V) i altra vegada a les pàgines 1.159-1.472 (quaderns XIX-XXIII) tracta els temes estudiats al llibre I del *Capital* des de la transformació del diner en capital fins al final, i n'és la primera redacció existent. Les pàgines 973-1.158 (quaderns XVI a XVIII) tracte de: capital i benefici, taxa de benefici, capital comercial i capital monetari, és a dir, temes que posteriorment es desenvoluparen al manuscrit del llibre III. Al contrari, els temes tractats tant al llibre II com, molt d'ells també, més tard, al llibre III, encara no hi són aplegats d'una manera especial. Són tractats de passada, sobretot a la secció que constitueix el cos principal del manuscrit, pàgines 220-972 (quaderns VI-XV): *teories sobre la plus-vàlua*. Aquesta secció conté una història crítica detallada del punt central de l'economia política, la teoria de la plus-vàlua, i paral·lelament hi desenvolupa, en oposició polèmica amb els seus predecessors, la major part dels punts estudiats després, d'una manera especial i en connexió lògica, al manuscrit per als llibres II i III. Em reservo de publicar com a llibre IV els nombrosos passatges enllestits ja als llibres II i III. Malgrat el seu gran valor, aquest manuscrit no es podia utilitzar per a la present edició del llibre II.”

“El manuscrit que segueix cronològicament és el del llibre III. Fou escrit, almenys en la seva major part, el 1864 i el 1865. No fou fins després d'haver enllestit aquest text en la seva part essencial, que Marx no emprengué l'elaboració del llibre I, del primer volum imprès el 1867. Aquest manuscrit del llibre III l'estic preparant ara per a la impremta.”

“Del període següent (després de la publicació del llibre I) hi ha per al llibre II una col·lecció de quatre manuscrits *in folio*, numerats pel mateix Marx de I al IV. El manuscrit I (150 pàgines), que es pot datar probablement del 1865 o el 1867, és la primera elaboració autònoma, però més o menys fragmentària, del llibre II en la seva disposició actual. Aquest tampoc no era gens aprofitable. El manuscrit III consta, en part d'un plec de citacions i referències als quaderns d'extractes de Marx (la majoria del quals fan referència a la primera secció del llibre II), en part d'elaboracions de punts singulars, concretament de la crítica de les tesis d'A. Smith sobre el capital fix i circulat i sobre les fonts del benefici; a més, una exposició de la relació entre la taxa de plus-vàlua i la taxa de benefici, que pertany al llibre III. Les referències oferien pocs fruits nous, i les elaboracions, tant per al llibre II com per al llibre III, havien estat superades per redaccions posteriors, i per tant han hagut de ser deixades de banda també en la majoria dels casos. El manuscrit IV és una redacció, a punt per a la impremta de la primera secció i dels primers capítols de la segona secció del llibre II, i ha estat utilitzat allí on ho hem cregut convenient. Tot i que ha resultat que s'havia redactat abans que el manuscrit II, tanmateix, com que era més acabat en la forma, l'hem pogut utilitzar avantatjosament per a la part corresponent del llibre; n'hi ha hagut prou de fer-hi alguns afegits trets del manuscrit II. Aquest darrer manuscrit és l'única redacció existent i fins a cert punt acabada del llibre II, i data del 1870. Les notes per a la redacció definitiva, que també hem d'esmentar ara, diuen explícitament: “S'ha de prendre com a base la segona redacció.””

“Després del 1870 sobrevingué una altra pausa provocada principalment pel seu estat de salut. Tal com era habitual en ell, Marx dedicà aquest temps a l'estudi: agronomia, situació de l'agricultura americana, i especialment de la russa, mercat monetari i el món de la banca, i finalment ciències naturals (geologia i fisiologia), i especialment treballs independents de matemàtiques: tot plegat constitueix el contingut de nombrosos quaderns d'extractes d'aquest període. A l'inici del 1877 se sentí tan recuperat que pogué tornar a dedicar-se al seu treball pròpiament dit. De la fi del març de 1877 daten referències i notes dels quatre manuscrits que acabem d'esmentar com a base d'una nova elaboració del llibre II, el començament del qual és al manuscrit V (56 pàgines *in folio*). Comprèn els quatre primers capítols i és encara poc elaborat; els punts essencials són tractats en notes al peu del text; la matèria és més un recull que una ordenació, però és la darrera exposició completa d'aquesta part, la més important, de la primera secció. Un primer intent de fer-ne una redacció ja per a la impremta es troba al manuscrit VI (després de l'octubre de 1877 i abans del juliol de 1878), només 17 pàgines en quart, que comprenen la major part del primer capítol, i un segon, el darrer, al manuscrit VII, del 2 de juliol de 1878, de només 7 pàgines *in folio*.”

“És en aquest temps que Marx sembla haver comprès que sense un canvi radical del seu estat de salut no podrà dur a terme una redacció prou satisfactòria dels llibres segon i tercer. En efecte, els manuscrits V-VIII, malauradament, mostren massa sovint els senyals d'una lluita violenta contra un estat de salut aclaparador. El tros més difícil de la primera secció fou elaborat de cap i de nou al manuscrit V; la resta de la primera secció i tota la segona (exceptuant el capítol dissetè) no oferiren cap dificultat teòrica important; al contrari, la tercera secció, la reproducció i la circulació del capital social, li semblà que necessitava amb més urgència una nova redacció. Al manuscrit II la reproducció havia estat tractada per primer vagada

sense tenir en compte la circulació del diner que n'era la intermediària, i després, una segona vegada, tenint-la en compte. Tot això havia de ser suprimit i tota la secció en general havia de ser refeta per tal d'adequar-la a l'eixamplament d'horitzó que experimentà l'autor. Així sorgí el manuscrit VIII, un quadern de només 70 pàgines en quart; el que Marx sabé incorporar en aquest espai ho demostra la comparació amb la secció III en impremta, després d'haver-ne tret els fragments que s'hi havia incorporat del manuscrit II.”

“Aquest manuscrit, també, no és res més que un tractament provisional del tema. Interessava, sobretot, de fixar-hi i desenvolupar-hi els nous punts de vista adquirits respecte al manuscrit II, deixant de banda els punts sobre els quals no hi havia res de nou a dir. També s'hi incorporà de nou, i s'hi amplia, un fragment essencial del capítol XVII de la segona secció que, doncs, penetra en certa manera la secció tercera. Molt sovint hi és trencada la continuïtat lògica, el tractament té llacunes de tant en tant i, sobretot al final, és molt fragmentari. Però allò que Marx volia dir-hi, hi és dit d'una manera o altra.”

“Aquest és el material per al llibre II, amb el qual, segons que Marx manifestà poc abans de morir a la seva filla Eleanor, jo havia de “fer alguna cosa”.⁷⁷”

Cal admirar aqueix “quelcom” que Engels ha sabut fer amb un material així estructurat. Però de la seua detallada informació en resulta amb tota claredat el que a nosaltres interessa: que de les tres seccions que formen el tom II, les que estaven més disposades per a la impremta eren les dues primeres, la que tracta del cycle del capital en diners i mercaderies i dels costos de circulació i de la rotació del capital. En canvi, per a la tercera secció, que tracta de la reproducció del capital total, només hi ha una reunió de fragments que a Marx mateix li semblaven “necessitar urgentment” una reelaboració. Però justament l'últim capítol d'aquesta secció, el XXI, que tracta de l'acumulació i la reproducció ampliada és el menys acabat de tot el llibre. Només comprèn en total 35 pàgines impreses i queda interromput en meitat de l'anàlisi.

A més d'aquesta circumstància externa va tenir gran influència, al meu parer, un altre factor. La investigació del procés de reproducció social arranca en Marx, com hem vist, de l'anàlisi d'Adam Smith, que ha fracassat, entre altres coses per acceptar la falsa afirmació que el preu de totes les mercaderies està compost de $v + p$. La discussió d'aquest dogma domina tota l'anàlisi del procés de reproducció de Marx. Marx consagra tota la seua atenció a demostrar que el producte total social ha de servir, no sols al consum per l'import de les diverses fonts de renda, sinó també a la renovació del capital constant. Però com la forma teòrica més pura per a aquesta argumentació no es dóna en la reproducció ampliada, sinó en la simple, Marx considera predominantment la reproducció des d'un punt de vista justament oposat a l'acumulació: sota el supòsit que la plusvàlua sencera és consumida pels capitalistes. Testimoni de fins a quin punt l'anàlisi de Marx es troba dominada per la polèmica contra Smith, és el fet que en el curs de tot el seu treball torne a aquesta polèmica in comptables vegades. Així, ja en el tom I estan consagrats a ella la secció 7, capítol XXII, pàgines 551-554; en el tom II, les pàgines 335 a 370, pàgines 409-412, pàgines 451-453. En el tom III, Marx insisteix en el problema de la reproducció total, però es precipita de seguida sobre l'enigma de Smith i li consagra tot el capítol XLIX, (pàgines 387-388) i també el L (pàgines 388 a 413). Finalment, en les *Teories sobre la plusvàlua* trobem novament atacs minuciosos contra el dogma smithià en el tom I, pàgines 164-253; tom II, pàgines 92, 95, 126, 233-262. Repetidament accentua i subratlla el mateix Marx que veia justament en el problema de la substitució del capital constant treta del producte total social la qüestió més difícil i important de la reproducció. D'aquesta manera, l'altre problema, el de l'acumulació, la realització de la plusvàlua per a fins de capitalització, va quedar en segon terme i finalment a penes va ser desflorat per Marx.

Donada la gran importància d'aquest problema per a l'economia capitalista, no és estrany que els economistes burgesos se n'hagen ocupat una vegada i una altra. Els intents de resoldre la qüestió vital de l'economia capitalista, la de si l'acumulació del capital és pràcticament possible, tornen constantment en el curs de la història i l'economia. Anem a ocupar-nos ara d'aquests intents històrics per a resoldre la qüestió, tant dels anteriors com dels posteriors a Marx.

⁷⁷ Marx, Karl, *El capital*, volum III, Edicions 62, Barcelona, 1986, pàgines 12, 13, 14 i 15

SEGONA PART

Exposició històrica del problema

PRIMER ASSALT

Controvèrsies entre Sismondi-Malthus i Say-Ricard Mac Culloch

CAPÍTOL X

La teoria sismondiana de la reproducció

Els primers dubtes seriosos que l'ordre capitalista fos quelcom semblant a la divinitat, sorgiren en la ciència econòmica burgesa davall la impressió immediata de les primeres crisis angleses en 1815 i 1818-19. Encara les circumstàncies que havien menat a aquestes crisis eren exactament externes, i en aparença casuals. En part, es devien al bloqueig continental napoleònic, que aïllà Anglaterra artificialment, durant algun temps, dels seus mercats europeus, i va afavorir en breu temps un desenvolupament important de la indústria sobre el territori dels estats continentals; en part, a l'exhauriment material del continent per la llarga guerra, cosa que en acabar-se el bloqueig continental disminuï la demanda que s'esperava per als productes anglesos. No obstant això, aquestes primeres crisis van bastar per a posar davant els ulls dels contemporanis amb tot el seu horror el revers de la medalla de la millor de totes les formes socials. D'una banda, mercats sobresaturats, magatzems plens de mercaderies que no trobaven comprador, nombroses fallides; d'una altra, una terrible misèria de les masses obreres. Tot açò sorgia per primera vegada davant els ulls dels teòrics que s'havien fet portaveus entusiastes de les bel·leses harmòniques del *laissez faire* burgès. Tots els informes comercials, revistes, narracions de viatgers contemporanis parlen de pèrdues dels comerciants anglesos. A Itàlia, Alemanya, Rússia, Brasil, els anglesos es desprenien del les seues provisions de mercaderies amb una pèrdua de 1/4 fins a 1/3. En 1818, es lamentaven en El Cap de Bona Esperança que totes les botigues estigueren plenes de mercaderies europees, que s'oferien a preus més baixos que en Europa, sense assolir desprendre-se'n. Lamentacions semblants venien de Calcuta. Carregaments de mercaderies senceres tornaven de Nova Zelanda a Anglaterra. En els Estats Units no hi havia, segons l'informe de viatge d'un contemporani, "d'un cap a un altre d'aquest enorme i florent territori, cap ciutat ni mercat en què la massa de les mercaderies exposades per a la venda no excedís amb molt les possibilitats dels compradors, tot i que els venedors s'esforçaren a atreure els clients amb amplis crèdits i nombroses facilitats de pagament, pagaments a termini i permuta".

Al mateix temps, ressonava en Anglaterra el crit de desesperació dels treballadors. En l'*Edimbur Review* de maig de 1820, s'insereix la sol·licitud dels teixidors de Nottingham, que conté les paraules següents: "... amb una jornada de 14 a 16 hores diàries de treball només guanyem de 4 a 6 xílings a la setmana, amb què hem d'alimentar les nostres dones i fills. Fem constar, a més, que tanmateix haver hagut de substituir amb pa i aigua o creïlles amb sal, la sana alimentació que abans es veia en abundància a les taules angleses, sovint ens veiem obligats, després del treball esgotador d'un dia sencer, a enviar els nostres fills

al llit amb fam per a no escoltar els seus crits demanant pa. Declarem solemnement que durant els últims 18 mesos, a penes hem tingut una vegada el sentiment de la sacietat.”⁷⁸

Quasi al mateix temps aixecaren la seua veu en una repulsa violenta contra la societat capitalista, Owen en Anglaterra i Sismondi a França. Però mentre Owen, com a anglès pràctic i ciutadà del primer estat industrial, es va fer l'apòstol d'una reforma social en gran escala, el petit burgès suís es perdé en àmplies acusacions contra les imperfeccions de l'ordre social existent i contra l'economia clàssica. Però amb això, justament Sismondi ha donat pitjors tràngols a l'economia burgesa que Owen, l'activitat pràctica del qual, fecunda, es va dirigir directament al proletariat.

Que fou Anglaterra, i particularment la primera crisi anglesa, la que va motivar Sismondi per a la seua crítica social, ho descriu ell mateix detalladament en el pròleg de la primera edició dels seus *Nouveaux principes d'économie politique ou de la richesse dans ses rapports avec la population*. (La primera edició va aparèixer en 1819, la segona vuit anys després).

“Va ser en Anglaterra on vaig resoldre aquest problema. Anglaterra ha produït els economistes més famosos. Les seues doctrines s'exposen avui allí encara amb redoblada calor. La competència general, o el desig de produir cada vegada més i cada vegada a preu més barat, és des de fa molt de temps el sistema dominant en Anglaterra. Jo he atacat aqueix sistema com perillós, aqueix sistema que ha accelerat els enormes progressos de la indústria anglesa, però el curs dels quals ha precipitat els obrers en una espantosa misèria. He cregut el meu deure situar-me junt amb aquestes convulsions de la riquesa, per a reflexionar una vegada més sobre les meues afirmacions i comparar-les amb els fets.”

“L'estudi d'Anglaterra ha enfortit en mi les tesis mantingudes en els *Nous principes*. En aquest sorprenent país, que tanca una gran experiència, susceptible de ser aprofitada per la resta del món, he vist augmentar la producció i disminuir els gaudis. La massa del poble sembla oblidar allí, al igual que els filòsofs, que el creixement de les riqueses no és el fi de l'economia política, sinó el mitjà que serveix per a afavorir la dita de tots. Jo he cercat aquesta dita en totes les classes, però no he pogut trobar-la en cap banda. En efecte, l'alta aristocràcia anglesa ha arribat a un grau de riquesa i luxe que sobrepassa quant pot veure's en tots els altres pobles. Però ella mateixa no gaudeix de l'abundància que sembla haver adquirit a costa de les altres classes; li falta la seguretat: la privació es fa notar més en cada família, que l'abundància. Entre aquesta aristocràcia titulada i no titulada ocupa el comerç una posició excel·lent, les seues empreses abracen el món sencer, els seus empleats desafien el gel polar i els rigors del tròpic, mentre els caps, que disposen de milions, es reuneixen en la Borsa. Al mateix temps, les botigues exposen mercaderies en tots els carrers de Londres i de les altres grans ciutats d'Anglaterra, suficients per al consum de l'univers. Però brinda potser la riquesa al comerciant anglès algun gènere de dita? No, en cap país són tan freqüents les fallides. En cap banda es dissipen amb tanta rapidesa a tots els vents aquests enormes patrimonis, cadascun dels quals seria suficient per a un emprèstit a la nació, per a la conservació d'un regne o d'una república. Tots es lamenten que els negocis són difícils i poc productius. Fa pocs anys, dues crisis terribles han arruïnat una part dels banquers, i el dany s'ha estès a totes les manufactures angleses. Al mateix temps, una altra crisi ha arruïnat els colons, fent sentir les seues repercussions en el petit comerç. D'altra banda, aquest comerç, no obstant la seua enorme extensió, no pot oferir plaça als joves, totes les col·locacions estan ocupades, i tant a les capes altes com en les baixes de la societat, la major part ofereix treball sense poder obtenir un salari.”

“¿Ha estat avantatjós per als pobres aquest benestar nacional, els progressos del qual materials enlluernen la vista de tots? Res més fals. El poble en Anglaterra no té comoditat en el present ni seguretat en l'esdevenidor. Ja no hi ha camperols al camp; se'ls ha substituït per jornalers; a penes hi ha a les ciutats artesans o petits industrials independents, només hi ha obrers de fàbrica. El peó [Ilija hom treballador assalariat, R. L.], per a emprar una paraula creada per aquest sistema, no té ofici; percep senzillament un salari i com aquest salari no és uniforme en totes les èpoques, quasi tots els anys es veu forçat a demanar una almoïna del fons dels pobres.”

⁷⁸ L'interessant document es troba reproduït en l'escrit *Observations on the Injurious Consequences of the Restrictions upon Foreign Commerce. By a Member of the late Parliament*. Londres, 1820. Aquest escrit lliurecanvista pinta en general amb els colors més ombrius la situació dels obrers a Anglaterra. Addueix, entre altres, els següents fets “... Les classes manufactureres de la Gran Bretanya han estat reduïdes sobtadament de l'abundància i prosperitat als extrems de pobresa i misèria. En un dels debats de l'última sessió del Parlament, es va comprovar que els salaris dels teixidors de Glasgow i les seues proximitats, que quan estaven més alts havien ascendit a una mitjana de 25 o 26 xílings setmanals, s'havien reduït a 10 xílings en 1816, i en 1819 a la negra pitaça de 5 amb 6 penics o 6 xílings. Des d'aleshores no han augmentat.” En Lancashire els jornals setmanals dels teixidors oscil·laven, segons el mateix testimoni, entre 6 i 12 xílings, amb una jornada de 15 hores, mentre “xiquets mig famolencs” treballaven de 12 a 16 hores diàries per 2 o 3 xílings a la setmana. La misèria en Yorkshire era fins i tot major. Respecte a la sol·licitud dels obrers de Nottingham, diu l'autor que havia estudiat personalment el seu estat, i havia arribat a la conclusió que les manifestacions dels obrers no exageraven en gens ni mica. (*The Edinburgh Review*, maig, 1820, XLVI, pàgines 331 i ss.)

“Aquesta rica nació ha trobat més avantatjós vendre tot l’or i argent que posseïa, i realitzar tota la seua circulació per mitjà de paper. D’aquesta manera s’ha privat de l’avantatge més important del mitjà de pagament, l’estabilitat dels preus; els posseïdors de documents de crèdit contra bancs provincials corren diàriament perill de veure’s arruïnats per freqüents i en certa manera epidèmiques fallides dels banquers, i l’estat sencer es troba exposat a les majors oscil·lacions en les seues relacions patrimonials quan una invasió estrangera o una revolució commoga el crèdit del banc nacional. La nació anglesa ha trobat més econòmic renunciar als sistemes de cultiu que requerien molt de treball manual i ha acomiadat la meitat dels conreadors que habitaven els seus camps, al igual que els artesans de les ciutats; els teixidors cedeixen el lloc als *power looms* (màquina de teixir a vapor) i sucumbeixen a la fam; ha trobat més econòmic sotmetre tots els obrers al salari més baix amb què poden subsistir, de manera que els obrers que ja només són proletaris no tenen por de precipitar-se en una misèria encara major criant famílies cada vegada més nombroses; ha trobat més econòmic no nodrir els irlandesos més que amb creïlles i donar-los parracs per a vestir-se, i així cada vaixell porta diàriament legions d’irlandesos que treballen a preus més baixos que els anglesos i expulsen a aquests de totes les indústries. ¿Quins són, doncs, els fruits d’aquesta enorme riquesa acumulada? ¿Ha tingut un altre efecte que el de comunicar a totes les classes por, privacions i el perill d’un enfonsament complet? ¿No ha sacrificat Anglaterra el fi als mitjans en oblidar els homes per les coses?”⁷⁹

Cal confessar que hom no pot demanar més claredat i plenitud a aquest espill, posat davant la societat capitalista fa just ara cent anys. Sismondi posa el dit en totes les nafres de l’economia burgesa: ruïna de la petita indústria, despoblació del camp, proletarització de les capes mitjanes, empobriment dels obrers, desplaçament dels obrers per la maquinària, atur, perills del sistema de crèdit, contrastos socials, inseguretat de l’existència, crisi, anarquia. El seu escepticisme robust i penetrant sonà com una aguda nota discordant en el complaent optimisme del xarlatanisme de les harmonies econòmiques que s’expandia ja en Anglaterra i França, representada allí per Mac Culloch, ací per J. B. Say, i que dominava tota la ciència oficial. És fàcil figurar-se quina profunda i dolorosa impressió havien de produir expressions com les següents:

“El luxe només és possible quan es compra amb el treball d’un altre; el treball esforçat és només possible quan es busca no el gaudi lleuger, sinó la satisfacció de necessitats vitals.” (I, 60).

“Tanmateix que la invenció de les màquines, que multipliquen les forces de l’home, és un benefici per a la humanitat, la distribució injusta dels seus dons la converteix en assot dels pobres.” (I, 21).

“El benefici de l’empresari no és més que un robatori a l’obrer; no guanya perquè la seua empresa produïska més que allò que costa, sinó perquè no paga allò que costa, perquè no concedeix a l’obrer una remuneració suficient pel seu treball. Semblant indústria és un mal social, precipita els que treballen en la misèria extrema, mentre assegura que només atorga el benefici corrent del capital al director.” (I, 71).

“... dels que reparteixen la renda nacional, uns adquireixen cada any un nou dret a ella per un nou treball; els altres han adquirit d’antic un dret permanent per un treball anterior que fa més productiu el treball anual.” (I, 86).

“Res pot impedir que cada nova invenció en la mecànica aplicada faça disminuir la població treballadora. Està exposada constantment a aquest perill, i la societat burgesa no hi té cap remei.” (II, 258).

“Sens dubte, vindrà un temps en què els nostres néts ens consideren, per haver deixat sense garantia les classes treballadores, com no menys bàrbars que les nacions que tractaven aquestes mateixes classes com a esclaus” (II, 337).

Sismondi escomet, doncs, la crítica de front; rebutja tot intent d’embelliment i tot subterfugi que tracte de disculpar els costats ombrius, per ell descoberts, de l’enriquiment capitalista, com a danys temporals d’un període de transició, i acaba la seua investigació amb la següent nota contra Say: “Des de fa set anys vinc exposant aquesta malaltia del cos social i set anys fa que no cessa d’augmentar. En un patiment tan perllongat no hi puc veure mers “trastorns que acompanyen sempre les transicions”, i crec que havent-hi arribat a l’origen de la renda he mostrat que els mals que patim són conseqüència necessària de defectes de la nostra organització, que de cap manera estan en camí de cessar,”

La font de tots els mals la veu Sismondi en la desproporció entre la producció capitalista i la distribució de la renda per ella condicionada, i per ací escomet el problema de l’acumulació que a nosaltres ens interessa.

El tema dominant en la seua crítica de l’economia clàssica és aquest: la producció capitalista tendeix a una ampliació il·limitada sense importar-li el consum, sent mesurat aquest per la renda. “Tots els economistes moderns [diu] han reconegut de fet que el patrimoni públic, en quant no és més que la reunió

⁷⁹ Sismonde de Sismondi, J. C. L. *Nouveaux principes d’économie politique*.

del patrimoni privat, neix, augmenta, es distribueix, s'anihila pels mateixos fenòmens que el de qualsevol particular. Tots saben molt bé que en un patrimoni privat la part que mereix particular consideració és la renda, que el consum o la despesa s'han de regir per la renda, si no es vol destruir el capital. Però com que en el patrimoni públic el capital de l'un es converteix en la renda de l'altre, es trobaven perplexos per a decidir què és capital i què és renda, i per això han trobat més senzill deixar l'última totalment a banda en els seus càlculs. Prescindint de determinar una dimensió tan essencial, Say i Ricardo han arribat a la creença que el consum és una potència il·limitada, o que almenys els seus límits es troben determinats únicament per la producció, sent així que, de fet, està limitat per la renda. Han cregut que tota riquesa productiva troba sempre consumidors, i això ha animat els productors a llençar sobre els mercats aquesta superproducció que avui causa la misèria del món civilitzat, en compte de fer-los veure que només podien comptar amb aquells consumidors que tenen una renda."

Per consegüent, Sismondi posa com a base de la seua concepció una teoria de la renda. Què és renda i què és capital? A aquesta distinció consagra la major atenció i l'anomena "la qüestió més abstracta i difícil de l'economia política". El quart capítol del llibre II està consagrat a aquesta qüestió. Sismondi comença, com de costum, la investigació amb una robinsonada. Per a l'"home individual" la distinció entre capital i renda era "encara fosca", només en la societat es féu "fonamental". Però també en la societat aquesta distinció resulta molt difícil, i això per la falla que ja coneixem de l'economia burgesa, d'acord amb la qual "allò que per a u és capital es converteix per a l'altre en renda" i al revés. Sismondi repeteix aquesta confusió causada per Smith, i que Say havia elevat a dogma i a justificació legítima de la peresa mental i la superficialitat, fidelment: "La naturalesa del capital i de la renda es mesclen constantment en el nostre esperit: veiem que allò que per a u és renda es converteix per a un altre en capital, i que el mateix objecte, en passar d'una mà a una altra, rep les més diverses designacions, mentre el seu valor, que se separa de l'objecte consumit, sembla una dimensió suprasensible que l'un gasta i l'altre canvia, que en l'un pereix amb l'objecte mateix i en l'altre es renova i dura tant com la circulació." Després d'aquesta introducció que tant promet, es precipita sobre el difícil problema i declara: tota riquesa és producte del treball. La renda és una part de la riquesa, doncs ha de tenir el mateix origen. És "habitual" reconèixer tres classes de renda, les que anomena renda de la terra, benefici de l'empresari i salaris, i que procedeixen de tres fonts distintes: "la terra, el capital acumulat i el treball". Pel que es refereix a la primera afirmació és, per descomptat, erroni; en sentit social s'entén per riquesa la suma d'objectes útils, valors d'ús, però aquests no són únicament producte del treball, sinó també de la naturalesa que subministra matèria per a ells i recolza al treball humà amb les seues forces. En canvi, la renda constitueix un concepte de valor, és l'amplitud de la disposició de l'individu o dels individus sobre una part de la riquesa o del producte social total. En considerar Sismondi la renda social com una part de la riquesa social, podria hom suposar que entenia per renda de la societat el seu fons de consum efectiu anual. La part restant no consumida de la riquesa seria, en aquest cas, el capital social, i així ens apropiariem, almenys amb contorns imprecisos, a la distinció cercada sobre base social entre capital i renda. Però ja immediatament accepta Sismondi la distinció "habitual" de tres classes de renda, una de les quals només procedeix del "capital acumulat" mentre en les altres al costat del capital intervenen, a més a més, "la terra" i "el treball". El concepte del capital torna a perdre's de seguida en una nebulosa. Però seguim amb Sismondi. S'esforça l'autor a explicar l'origen de les tres classes de renda que delaten una base social antagonica. Amb encert pren com a punt de partida un cert grau de productivitat del treball:

"Gràcies als progressos de la indústria i de la ciència, que han sotmès totes les forces de la naturalesa a l'home, els obrers poden elaborar tots els dies més i més d'allò que necessiten per al seu consum." Però després d'haver fet ressaltar ací justament la productivitat del treball com el supòsit imprescindible i el fonament històric de l'explotació, fa, sobre l'origen efectiu de l'explotació, una explicació típica en el sentit de l'economia burgesa: "... però al mateix temps en què el seu [del treballador] treball crea riquesa, aquesta, si la gaudís, el faria menys capaç per al treball; així, la riquesa gairebé mai queda en poder d'aquell, que es veu obligat a emprar les seues mans per a guanyar-se la vida". Després que ha fet, d'aquesta manera, completament d'acord amb els ricardians i malthusians, de l'explotació i la posició de classes l'esperó imprescindible de la producció, acaba al vertader fonament de l'explotació: la separació de la força de treball dels mitjans de producció:

"En general, l'obrer no ha pogut servir la propietat de la terra, i el sòl té una força productiva que el treball humà ha regulat, segons les necessitats de l'home. Aquell que posseeix sòl sobre el qual es realitza treball, reté com a remuneració dels avantatges que es deuen a aquesta força productiva una part dels fruits del treball en la producció de la qual ha col·laborat el seu sòl." Aquesta és la renda. Després segueix:

"En l'estat actual de la civilització, l'obrer no ha pogut servir la propietat d'una quantitat suficient dels mitjans de consum que necessita per a subsistir durant el temps que passa entre l'execució del seu treball i el moment en què li trobe un comprador. No posseeix les matèries primeres, que sovint han de ser portades de molt lluny. Encara menys posseeix les costoses màquines que han alleujat el seu treball i l'han fet infinitament més productiu. El ric, que posseeix aquests articles d'alimentació, aquestes matèries primeres, aquestes màquines, pot prescindir del treball, perquè, en certa manera, l'amo del treball és aquell que subministra mitjans per al mateix. Com a compensació dels avantatges que ha posat a

disposició de l'obrer, es porta la major part dels fruits del treball." Aquest és el benefici del capital. Allò que queda de la riquesa després del que li han llevat el propietari de la terra i el capitalista, és salari del treball, renda del treballador. I Sismondi hi afegeix: "Es consumeix, doncs, sense que es renove." Respecte del salari, com a propòsit de la renda, Sismondi considera no renovar-se com la característica de la renda, a diferència del capital. Però açò només és exacte amb referència a la renda de la terra i a la part consumida del benefici del capital; en canvi, la part del producte social consumit com a salari es renova, sens dubte; es renova en la força de treball de l'obrer assalariat, sent per a ell la mercaderia que pot portar sempre de nou al mercat per a viure de la seua renda, i sent per a la societat el capital variable que ha de reparèixer sempre en la reproducció total de cada any, si aquesta reproducció anual no s'ha de fer amb dèficit.

Però ja és prou amb el que hem dit. Fins ara només hem observat dos fets: la productivitat del treball permet l'explotació dels treballadors per no treballadors; que el treballador estiga separat dels mitjans de producció, fa que l'explotació del treballador siga el fonament efectiu de la distribució de la renda. Allò que no sabem encara és què és renda ni què és capital, i Sismondi es proposa explicar-ho. Així com hi ha gent que només saben ballar si comencen al racó de la xemeneia, així Sismondi ha de partir sempre del seu Robinson. "Als ulls de l'home individual la riquesa no era una altra cosa que una reserva acumulada amb previsió. No obstant això, distingia ja dues coses en aquest emmagatzemament: una part que emmagatzemava per a emprar-la després en el seu consum immediat o quasi immediat, i una altra part que s'havia d'emprar en una nova producció. Així, una part del seu blat havia d'alimentar-lo fins a la collita futura, i una altra part, destinada a la sembra, havia de produir fruits l'any següent. La formació de la societat i la introducció del canvi permetien augmentar gairebé fins a l'infinit aquesta llavor, aquesta part fecunda de la riquesa acumulada: a açò s'anomena capital."

Açò només mereix un qualificatiu: galimaties. Per l'analogia de la llavor identifica ací Sismondi mitjans de producció i capital, cosa que és falsa en dos sentits. En primer lloc, els mitjans de producció no són capital en si mateixos, sinó només sota circumstàncies històriques perfectament determinades; en segon lloc, el concepte de capital no s'esgota amb el de mitjans de producció. En la societat capitalista (suposada tota la resta de què Sismondi n'ha prescindit) els mitjans de producció no són més que una part del capital, el capital constant.

Allò que ha extraviat ací Sismondi, és evidentment l'intent de posar en harmonia el concepte del capital amb punts de vista materials de la reproducció social. Anteriorment, quan tenia a la vista els capitalistes individuals, comptava entre els elements del capital, a més dels mitjans de producció, els mitjans de subsistència del treballador, la qual cosa al seu torn, des del punt de vista de la reproducció del capital individual, és equivocada. Però quan després intenta agafar els fonaments materials de la reproducció social i parteix cap a la distinció vertadera entre mitjans de consum i de producció, el concepte de capital se li escappleix de les mans.

Però el mateix Sismondi sent que amb mitjans de producció sols no es poden verificar ni la producció ni l'explotació; més encara, té la sensació justa que el punt central de la relació d'explotació es troba precisament en el canvi amb el treball mateix. I després que acabava de reduir el capital a capital constant, al moment següent el redueix a capital variable.

"El conreador que havia apartat tot el blat que creia necessitar fins a la pròxima collita, va veure que seria més avantatjós per a ell vendre l'excedent per a alimentar altres homes que treballaren per a ell la terra i feren granar nous cereals; altres que filaren el seu lli i teixiren la seua llana", etc. "En aquesta activitat, el conreador canviava una part de la seua renda contra capital, i, en efecte, el capital nou es forma sempre així.⁸⁰ El gra que havia collit per damunt del que necessitava per a alimentar-se durant el seu treball, i per damunt del que necessitava sembrar per a mantenir l'explotació a la mateixa altura, constituïa una riquesa que podia gastar, dilapidar, consumir en l'oci, sense empobrir-se per això; era una renda, però si la utilitzava per al manteniment de nous treballadors o la canviava contra treball o contra els fruits del treball dels seus obrers manuals, dels seus teixidors, dels seus miners, es convertia en un valor durador que es multiplicava i podia créixer: es convertia en capital."

Ací caminen barrejades en confusió la veritat i l'error. Per a mantenir la producció a l'antiga altura, açò és, per a la reproducció simple, s'imposa la necessitat del capital constant, tot i que, cosa estranya, aquest capital constant es reduïska exclusivament a capital circulant (llavors), descuidant en canvi enterament la reproducció del fix. No obstant això, per a l'ampliació de la reproducció, per a l'acumulació, és també aparentment superflu el capital circulant: tota la part capitalitzada de la plusvàlua es transforma en salaris per a nous obrers, que manifestament treballen a l'aire sense mitjans de producció de cap gènere. La mateixa idea la formula Sismondi més clarament encara en un altre passatge: "El ric es cuida, doncs, del benestar del pobre quan fa estalvis de la seua renda i l'afegeix al seu capital, perquè en realitzar el repartiment de la producció anual, es guarda tot el que anomena renda per al seu propi consum, i en

⁸⁰ "En fer aquesta operació, el conreador canviava una part de la seua renda en un capital; en efecte, aquest és sempre el mode de formar un capital nou." *Nouveaux principes*, edició citada, segona edició, pàgina 88.

canvi abandona tot allò que anomena capital al pobre com a renda" (lloc citat, I, 84). Però al mateix temps Sismondi fa ressaltar amb encert el secret del benefici de l'empresari i el moment en què neix el capital: la plusvàlua neix del canvi entre capital i treball, del capital variable; el capital neix de l'acumulació de la plusvàlua.

Però amb tot açò no hem avançat gran cosa en la distinció entre capital i renda. Sismondi intenta ara exposar els diversos elements de la producció i de la renda distribuïts en porcions corresponents del producte total social: "L'empresari, el mateix que el conreador, no destina tota la seua riquesa productiva a la sembra; n'empra una part en edificis, màquines, ferramentes, que fan el treball més fàcil i fecund; de la mateixa manera que una part de la riquesa del conreador afluïx als treballs permanents que augmenten la fertilitat del sòl. Així veiem néixer les diverses classes de riquesa i separar-se a poc a poc. Una part de la riquesa que la propietat ha acumulat s'empra per cada un dels seus posseïdors a fer més remunerador el treball, fent que siga consumit a poc a poc, i també a incorporar al treball humà les forces cegues de la naturalesa; a açò s'anomena el capital fix, i dins s'hi comprèn les rompudes, els canals i obres de reg, les fàbriques i màquines de tota mena. Una altra part de la riquesa es destina a ser consumida per a renovar-se en el valor ja creat, canviant sense parar la seua forma, però conservant el seu valor; aquesta part, a la que s'anomena capital circulant, comprèn les llavors, les matèries primeres destinades a l'elaboració i els salaris. Finalment, una tercera part de la riquesa se separa d'aquesta segona: el valor en què l'obra acabada excedeix les bestretes fetes. Aquest valor, a què s'ha anomenat la renda del capital, es troba destinat a ser consumit sense reproducció."

Després d'haver intentat ací laboriosament la divisió del producte total social d'acord amb les categories incommensurables, capital fix, capital circulant i plusvàlua, es veu a línia seguida que, quan Sismondi parla de capital fix, vol dir pròpiament capital constant, i quan parla de capital circulant vol dir variable, perquè "tot allò que elabora" està destinat al consum humà, però el capital fix només es consumeix "indirectament", i, en canvi, el capital circulant "serveix al fons destinat al suport del treballador en forma de salari". Amb açò sembla que ens hem aproximat novament un tant a la divisió del producte total en capital constant (mitjans de producció), capital variable (mitjans de subsistència de l'obrer) i plusvàlua (mitjans de subsistència del capitalista). No obstant això, fins ara les explicacions de Sismondi sobre aquest objecte, que ell mateix qualifica de fonamental, no poden vanagloriar-se d'una claredat particular, i, en tot cas, no s'hi adverteix en aquesta confusió cap progrés més enllà del "bloc d'idees" d'Adam Smith.

Sismondi mateix sent açò i tracta de posar en clar amb un sospir, que "aquest moviment de la riquesa és plenament abstracte i exigeix una atenció molt sostinguda per a la seua comprensió"; intenta aclarir el problema "tractant-lo del mode més senzill". Tornem, doncs, al racó de la xemeneia, és a dir, a Robinsón, llevat que Robinsón és ara pare de família i *pionier* de la política colonial.

"Un granger, aïllat en una colònia llunyana, a la vora d'un desert, ha collit en un any cent sacs de gra. No hi ha en les proximitats cap mercat on puga portar-lo; cal que aquest gra siga consumit en el termini d'un any si ha de tenir valor per al granger; però aquest, junt amb tota la seua família, no pot consumir més que trenta sacs; tal serà la seua despesa, el canvi de la seua renda. Aquests trenta sacs no es tornen a reproduir per a ningú. Després atraurà obrers, els farà rompre boscos, dessecar pantans i posar en cultiu una part del desert. Aquests obrers consumiran altres trenta sacs; per a ells, aqueixa serà la seua despesa i estaran en situació de fer-ho com a preu de la seua renda, és a dir, del seu treball; per al granger serà un canvi, haurà canviat aquests trenta sacs en capital fix. [Ací Sismondi transforma el capital variable ni més ni menys que en fix. Allò que vol dir és açò: per aquests trenta sacs que perceben com a salari, els obrers elaboren mitjans de producció que el granger emprarà en ampliar el capital fix.] Li queden encara 40 sacs, que sembrarà enguany, en compte dels 20 sembrats l'any anterior; aquest serà el seu capital posat en rotació, que s'haurà duplicat. D'aquesta manera s'han consumit els 100 sacs, però 70 han estat col·locats amb seguretat i reapareixeran considerablement augmentats, uns en la pròxima collita, els altres en les collites següents. L'aïllament del granger que hem escollit com a exemple, ens fa advertir encara millor els límits de semblant activitat. Si enguany només ha pogut consumir 60 sacs dels 100 collits, ¿qui menjarà l'any següent els 200 sacs produïts per l'augment de la sembra? Hom dirà: la seua família, que s'ha multiplicat. Certament, però les generacions humanes no es multipliquen tan de pressa com les subsistències. Si el nostre granger tingués suficients braços per a duplicar cada any la seua activitat, es doblaria cada any la seua collita, mentre la seua família només podria fer-ho como a màxim cada vint-i-cinc anys."

Tanmateix la puerilitat de l'exemple, al final apareix la qüestió decisiva: on estan els compradors per a la plusvàlua capitalitzada? L'acumulació del capital pot augmentar il·limitadament la producció de la societat. Però què succeeix amb el consum de la societat? Aquest es troba determinat en la renda de diverses classes. La important matèria s'exposa per Sismondi en el capítol V del llibre II: "Divisió de la renda nacional entre les diverses classes de ciutadans."

Ací intenta de nou Sismondi dividir en parts el producte total de la societat: "Des d'aquest punt de vista, la renda nacional consta de dues parts. Una comprèn la producció anual, i és la utilitat que sorgeix de la riquesa; la segona és la capacitat de treball que en resulta de la vida mateixa. Sota el nom de riquesa

compremem ara tant la propietat territorial com el capital, i davall el nom d'utilitat compremem tant la renda neta que hom lliura als propietaris, com el guany dels capitalistes." Per consegüent, tots els mitjans de producció considerats com "riquesa" són apartats de la "renda nacional"; però l'última es divideix en plusvàlua i força de treball, o més exactament, en equivalent del capital variable. Tindriem, doncs, segons açò, encara que no clarament distingida, la classificació en capital constant, capital variable i plusvàlua. Però a línia seguida, Sismondi entén per "renda nacional" el producte total anual social: "igualment la producció anual o el resultat de tots els treballs de l'any consta de dues parts: una és la utilitat que es deriva de la riquesa, l'altra és la capacitat de treballar que equiparem a la part de la riquesa contra la qual és donada, en canvi, o als mitjans de subsistència dels treballadors". Ací, el producte total de la societat s'escindeix d'acord amb el seu valor en dues parts: capital variable i plusvàlua; el capital constant desapareix i ens trobem dins del dogma smithià, segons el qual el preu de totes les mercaderies es resol en $v + p$ (o es compon de $v + p$) o, amb altres paraules, el producte total només consisteix en mitjans de consum (per a obrers i capitalistes).

Partint d'ací, aborda Sismondi el problema de la realització del producte total. Com d'una banda la suma de la renda de la societat es compon de salaris i beneficis de capital, així com de rendes de la terra, açò és, està representada per $v + p$, mentre d'altra banda el producte total de la societat es resol igualment pel seu valor en $v + p$, "la renda nacional i la producció anual s'equilibren" i han de ser iguals (en valor); "tota la producció anual es consumeix anualment, però com es consumeix en part per obrers que donen a canvi el seu treball, la transformen en capital (variable) i la produeixen de nou, l'altra part és consumida per capitalistes que donen en canvi la seua renda". O "la totalitat de la renda anual està destinada a canviar-se contra la totalitat de la producció anual". Finalment, Sismondi construeix un capítol sencer, VI del llibre II, titolat: "Mútua determinació de la producció pel consum i de les despeses per la renda". Hi formula la següent llei exacta de la reproducció: "La renda de l'any passat ha de pagar la producció d'enguany." ¿Sota semblants supòsits, com s'ha de realitzar l'acumulació capitalista? Si el producte total ha de ser consumit completament pels obrers i capitalistes, no sortim evidentment de la reproducció simple, i el problema de l'acumulació és insoluble. De fet, la teoria de Sismondi ve a declarar impossible l'acumulació. Perquè ¿qui ha de comprar el producte excedent en el cas d'ampliació de la reproducció, si tota la demanda social es troba representada per la suma dels salaris dels obrers i pel consum personal dels capitalistes? D'altra banda, Sismondi formula la impossibilitat objectiva de l'acumulació en l'afirmació següent: "Segons açò, s'ha de dir que no és mai possible canviar la totalitat de la producció de l'any [havent-hi reproducció ampliada, R. L.] contra la totalitat de la de l'any anterior. Si la producció creix, augmentant gradualment, el canvi de cada any ha de causar una petita pèrdua, que representa alhora una bonificació per al futur." En altres paraules: l'acumulació ha de llençar al món tots els anys, en tractar de realitzar el producte total, un excedent que no es pot col·locar. Però Sismondi s'espanta davant aquesta última conseqüència i se salva "en la línia mitjana" de mode poc comprensible: "Si aquesta pèrdua és petita i es distribueix bé, la suporten tots sense lamentar-se de la seua renda. Justament en açò consisteix l'economia del poble, i la sèrie d'aquests petits sacrificis augmenten el capital i el patrimoni nacional" Si, per contra, es realitza l'acumulació desconsideradament, l'excedent invendible augmenta fins a adquirir caràcters de calamitat pública i es produeix la crisi. Així, el remei petit burgès de l'atenuació de l'acumulació constitueix la selecció proposada per Sismondi. La polèmica contra l'escola clàssica que defensava el desenvolupament il·limitat de les forces productives i l'ampliació de la producció, és un tema obligat de Sismondi, i la seua obra sencera està consagrada a lluitar contra les conseqüències fatals de l'impuls il·limitat vers l'acumulació.

L'exposició de Sismondi ha demostrat la seua incapacitat per a comprendre com a un tot el procés de reproducció. Prescindint del fracàs del seu intent de distingir socialment les categories capital i renda, la seua teoria de la reproducció pateix de l'error fonamental, pres d'Adam Smith, de creure que el producte total anual desapareix totalment en el consum personal, sense deixar una part per a la renovació del capital constant de la societat, així com suposar que l'acumulació només consisteix en transformar la plusvàlua capitalista en capital variable addicional. No obstant això, quan crítics posteriors a Sismondi, com, per exemple, el marxista rus Ilitx⁸¹, creuen poder desdenyar amb un somriure superior la teoria de l'acumulació de Sismondi, considerant-la com una "insensatesa" i subratllant-hi el seu error fonamental en l'anàlisi del valor del producte total, només provenen que ells al seu torn no s'han adonat del problema crucial que tractava en la seua obra. Que de tenir en compte en el producte total el valor que correspon al capital constant no està resolt ni amb molt el problema de l'acumulació, ho va provar millor que res més tard la mateixa anàlisi de Marx, que fou el primer a descobrir aquell groller error d'Adam Smith. Però encara més clarament ho va provar una circumstància en el destí reservat a les teories de Sismondi. Amb la seua concepció, Sismondi s'ha vist envoltat en la controvèrsia més acerada amb els representants i vulgaritzadors de l'escola clàssica: amb Ricardo, Say i Mac Culloch. Ambdós bàndols representaven ací dos punts de vista oposats: Sismondi, la impossibilitat de l'acumulació; Ricardo, Say i Mac Culloch, al contrari, la seua il·limitada possibilitat. Però en allò que fa a l'error smithià ambdós partits es trobaven en el mateix terreny. Al igual que Sismondi, els contradictors prescindien també del capital constant en la

⁸¹ Ilitx, Valdimir. *Estudis i articles econòmics*, Petersburg, 1899. Pot hom veure en *Obres escollides de Lenin en català*, Edicions Internacionals Sedov, *Contribució a la caracterització del romanticisme econòmic*.

reproducció i ningú ha convertit tan pretensiosament en dogma inalterable la confusió smithiana respecte a la resolució del producte total com Say.

Aquesta alegre circumstància havia de bastar pròpiament per a demostrar que no estem ni amb molt en situació de resoldre el problema de l'acumulació del capital, només de saber, gràcies a Marx, que el producte total social, a més de mitjans de subsistència per al consum d'obres i capitalistes ($v + p$), ha de contenir mitjans de producció (c) per al reemplaçament d'allò que hom ha consumit, i que, per consegüent, l'acumulació no consisteix simplement en l'augment del capital variable, sinó també en el del constant. Més tard veurem a què nou error respecte a l'acumulació ha conduït l'accentuació intensa de la part del capital constant en el procés de reproducció. Però és prou ací d'indicar el fet que l'error smithià respecte a la reproducció del capital total no constituïa una feblesa especial de la posició de Sismondi, sinó el terreny comú en què es produí la primera controvèrsia entorn del problema de l'acumulació. D'ací se segueix únicament que l'economia burgesa va escometre el complicat problema de l'acumulació sense tenir resolt el problema elemental de la reproducció simple; i és que la investigació científica ben sovint marxa en estranyes línies en ziga-zaga i ben sovint escomet els últims pisos de l'edifici abans d'haver acabat els fonaments. En tot cas indica, quina dificultat l'hi havia posat Sismondi, amb la seua crítica de l'acumulació, a l'economia burgesa, que aquesta última no haja pogut vèncer-lo no obstant les transparents deficiències de la seua deducció.

CAPÍTOL XI

Mac Culloch contra Sismondi

Les imprecacions de Sismondi contra la desconsiderada extensió del capitalisme a Europa van provocar una oposició resolta des de tres bandes: en Anglaterra, l'escola de Ricardo; a França, J. B. Say, que va donar un aire vulgar a les doctrines de Smith, i els sansimonistes. Mentre que els raonaments de l'anglès Owen, que accentuava els aspectes ombrius del sistema industrial, i particularment les crisis, coincidien en moltes coses amb els de Sismondi, l'escola de l'altre gran utopista, Saint-Simon (que es preocupava principalment del pensament universal, de l'expansió de la gran indústria, del desplegament il·limitat de les forces productives del treball humà), es sentí vivament intranquil·litzada per les amonestacions de Sismondi. Però ací allò que ens interessa és la controvèrsia entre Sismondi i els ricardians, fecunda des del punt de vista teòric. En nom dels ricardians, ja a l'octubre de 1819, és a dir, poc de temps després de la publicació dels *Nouveaux principes*, va emprendre Mac Culloch en l'*Edinburgh Review* una polèmica anònima contra Sismondi, que segons sembla va ser aprovada pel mateix Ricardo⁸². A aquesta polèmica replicà Sismondi, en 1820, en els *Annales de Jurisprudence* de Rossi, davall el títol "Examen sobre aquesta qüestió: augmenta en la societat junt amb la capacitat de produir la capacitat per a consumir?"⁸³

⁸²L'article de l'*Edinburgh Review* anava dirigit, en realitat, contra Owen. En 24 pàgines impreses debat enèrgicament sobre els escrits següents: *A New View of Society, or Essays on the Formation of Human Character, Observations on the Effects of the Manufacturing System, Two Memorials on Behalf of the Working Classes, presented to the Governments of America and Europe*, i, per a acabar, *Three Tracts and An Account of Public Proceedings relative to the Employment of the Poor*. L'anònim tracta de fer veure clarament Owen que les seues idees de reforma de cap manera encerten amb les vertaderes causes de la misèria del proletariat anglès, perquè aquestes causes són: el trànsit al cultiu de terrenys improductius (teoria ricardiana de la renda de la terra!), els aranzels sobre el gra, i els grans impostos que pesen tant sobre els colons com sobre els fabricants. Per consegüent el lliure canvi i el *laissez faire* són l'alfa i l'omega. Si no hom posa obstacles a l'acumulació, cada augment de la producció crearà per si sol un augment de la demanda. Ací s'inculpa a Owen amb referències a Say i James Mill de "plena ignorància"; "tant en el seu raonament com en els seus plans, Mr. Owen es mostra profundament ignorant de totes les lleis que regulen la producció i distribució de la riquesa". I d'Owen passa també l'autor a Sismondi, formulant la controvèrsia en els termes següents: "... Ell (Owen) creu que quan la competència no està obstaculitzada per normes artificials i es permet la indústria fluir pels seus canals naturals, l'ús de maquinària pot augmentar les existències d'alguns articles de riquesa per damunt de la demanda i, creant un excés de tots els articles, deixar sense treball les classes obreres. Aquesta posició és per a nosaltres fonamentalment falsa, i com el celebrat M. de Sismondi insisteix vigorosament sobre ella en els seus *Nouveaux principes d'économie politique*, hem de sol·licitar llicència dels nostres lectors per a posar de manifest la seua fal·làcia i demostrar que el poder de consum augmenta necessàriament a mesura que ho fa el poder productiu." *Edinburgh Review*, octubre, 1819, pàgina 470.

⁸³El títol de l'article resa en l'original; "Examen de cette question: le pouvoir de consommer s'accroit-il toujours dans la société avec le pouvoir de produire?" Ens ha estat impossible aconseguir els *Annals* de Rossi, però l'article el reproduïu íntegrament Sismondi en la seua segona edició dels *Nouveaux principes*.

El mateix Sismondi contesta en la seua resposta que la polèmica voltava entorn dels aspectes ombrius de les crisis comercials. “La veritat que ambdós cerquem [d'altra banda, Sismondi no sabia en contestar qui era l'anònim de l'*Edimburgh Review*] és en els moments actuals de la més alta importància. Pot hom considerar-la com fonamental per a l'economia política. S'imposa una decadència general en el comerç, en les manufactures i, fins i tot, en alguns països almenys, en l'agricultura. El dany és tan prolongat, tan extraordinari, ha entrat l'infortuni en famílies tan nombroses, i en totes elles la inquietud i el desànim, que apareixen en perill les bases de l'ordre econòmic. S'han donat altres explicacions oposades a aquesta decadència que ha produït tan gran desconcert. Heu treballat massa, diuen uns; heu treballat massa poc, diuen els altres. L'equilibri, diuen els primers, només es restablirà, només retornaran la pau i el benestar, quan hàgeu consumit tot l'excedent de mercaderies no venudes que pesen sobre el mercat, i quan en l'esdevenidor acomodeu la vostra producció a la demanda dels compradors; l'equilibri només es restablirà, diuen els altres, si dupliqueu els vostres esforços per a acumular i reproduir. Vos enganyeu si creieu que els nostres mercats estan massa plens; només està plena la meitat dels nostres magatzems, omplim també l'altra meitat; aquestes noves riqueses es canviaran unes per altres i s'infondrà nova vida al comerç.” Sismondi ha destacat ací, i formulat amb gran claredat, el punt candent de la controvèrsia.

De fet, tota la posició de Mac Culloch està lligada a l'afirmació que el canvi és en realitat canvi de mercaderies amb mercaderies. Per tant, cada mercaderia no sols representa una oferta sinó, al seu torn, una demanda. El diàleg pren la manera següent: Mac Culloch: “Demanda i oferta només són expressions correlatives i mudables. L'oferta d'una classe de béns determina la demanda de béns d'una altra. Així es produeix una demanda d'una determinada quantitat de productes agrícoles quan s'ofereix en canvi contra ells una quantitat de productes industrials l'elaboració de la qual ha costat un altre tant, i, d'altra banda, sorgeix una demanda efectiva d'aquesta quantitat de productes industrials quan s'ofereixen en canvi una quantitat de productes agrícoles que han originat les mateixes despeses.” La finta del deixeble de Ricardo és clara: prescindeix de la circulació dels diners i fa com si les mercaderies es compraren i pagaren immediatament amb mercaderies.

Ens veiem de sobte transportats de les condicions d'una producció capitalista altament desenvolupada a les èpoques del primitiu bescanvi comercial, tal com avui pot florir encara a l'interior d'Àfrica. L'origen de la mistificació rau en el fet que en la circulació simple de mercaderies, els diners només exerceixen el paper de l'intermediari. Però precisament la intercalació d'aquest intermediari, que en la circulació M-D-M (mercaderia – diner – mercaderia) ha separat ambdós actes, la compra i la venda, fent-los independents temporalment i espacialment, comporta que no cal que tota venda vaja seguida immediatament de compra, i, en segon lloc, que la compra i la venda no s'hagen lligat de cap manera a les mateixes persones, abans bé, només en rars casos excepcionals es produiran entre les mateixes *personae dramatis*. Però justament aquest supòsit contradictori és el que fa Mac Culloch, en contraposar com a compradors i venedors d'un costat la indústria, d'un altre costat l'agricultura. La generalitat de les categories a què introdueix en el canvi preses en la seua totalitat, amaga ací la vertadera descomposició d'aquesta divisió social del treball que mena a incomptables actes de canvi privats, en què la coincidència de les compres i vendes de les mercaderies reciproques, pertany als casos excepcionals més rars. La concepció simplista que té Mac Culloch del canvi de mercaderies, fa totalment incomprendible el significat econòmic i l'aparició històrica dels diners, en convertir la mercaderia en diners, prestant-li capacitat immediata de canvi.

D'altra banda, la resposta de Sismondi és poc sagaç. Per a convèncer-nos que l'exposició del canvi de mercaderies feta per Mac Culloch no serveix per a la producció capitalista, ens porta... a la fira de llibres de Leipzig.

“A la fira de llibres de Leipzig concorren tots els llibreters d'Alemanya, cadascun amb quatre o cinc obres que exposa, havent imprès de cada obra una edició de 500 o 600 exemplars. Cadascun d'ells els canvia contra altres llibres i torna a casa amb 2.400 toms, que són els 2.400 que ha portat a la fira. Únicament que allò que havia portat eren quatre obres distintes i porta a casa exemplars de 200. Aquesta és la correlativa i mudable demanda i producció del deixeble de Ricardo: l'un compra a l'altre, l'un paga a l'altre, una cosa és conseqüència de l'altra, però segons la nostra opinió, en la del llibreter i del públic, la demanda i el consum no han començat encara. El llibre roí, tot i que s'haja canviat en Leipzig continua romanent sense vendre [greu error de Sismondi aquest!, R. L.]; es quedarà als armaris del llibrer, bé perquè ningú en tinga necessitat, bé perquè aquesta necessitat es trobe ja satisfeta. Els llibres canviats en Leipzig només es vendran si els llibreters troben particulars que, no sols els abellisquen, sinó que estiguen també disposats a realitzar un sacrifici per a retirar-los de la circulació. Únicament aquests constitueixen la vertadera demanda.” Malgrat la seua ingenuïtat, l'exemple mostra clarament que Sismondi no es deixa extraviar per la finta del seu adversari i sap de què es tracta en els fons.⁸⁴

⁸⁴ D'altra banda, la fira de llibres de Leipzig utilitzada per Sismondi com a microcosmos del mercat capitalista mundial va celebrar una gloriosa resurrecció cinquanta-cinc anys més tard en el sistema científic d'Eugeni Dühring. Engels, en la seua crítica de l'infortunat geni universal, explica aquesta idea, dient que Dühring hi apareix com a “genú literat alemany”, en quant que tracta d'aclarir crisis industrials efectives amb crisis imaginàries del mercat de llibres de Leipzig,

Mac Culloch fa després un intent de passar de la consideració del canvi abstracte de mercaderies a realitats socials concretes: "Suposem, per exemple, que un camperol ha avançat a 100 obrers aliments i vestit, i que aquests han produït per a ell substàncies alimentàries suficients per a 200 homes, mentrestant, per la seua banda, un fabricant ha avançat a 100 obrers aliment i vestit, havent-li aquests elaborat vestits per a 200 persones. En aquest cas, el camperol, deduït l'aliment i vestit per als seus propis obrers, disposarà encara d'aliment per a altres 100, mentre el fabricant, deduït el vestit dels seus propis obrers, compta amb altres 100 per al mercat. En aquest cas, ambdós articles seran canviats; les substàncies alimentàries excedents determinen la demanda de vestits, i l'excés de vestits la de substàncies alimentàries."

No sap hom què admirar més en aquesta hipòtesi: el mal gust de la construcció que inverteix allò que succeeix en la realitat, o la desaparició amb què hom insereix ja en les premisses allò que s'havia de demostrar, per a donar-lo després per "demostrat". La fira de llibres de Leipzig sembla al costat d'açò un model de pensament profund i realista. Per a provar que per a tot gènere de mercaderies se li pot crear a cada moment una demanda il·limitada, Mac Culloch pren com a exemple els productes que pertanyen a les més urgents i elementals necessitats de tots els homes: l'aliment i el vestit. Per a demostrar que les mercaderies poden emportar-se al canvi en qualsevol quantitat en consideració a les necessitats de la societat, escull un exemple en què les dues quantitats de producte s'acomoden per endavant exactament a les necessitats, i en les que, per tant, no hi ha, socialment, excedent algun, no obstant això, anomena un "excedent" la quantitat socialment necessària, un excedent mesurat per la necessitat personal dels productors del seu propi producte, i demostra així brillantment que qualsevol "excedent" de mercaderies pot ser canviat per un "excedent" corresponent d'altres mercaderies. Per a demostrar, finalment, que el canvi entre mercaderies produïdes privadament (tanmateix que les seues quantitats, despeses de producció i importància per a la societat, han de ser, naturalment, distints) pot, no obstant això, realitzar-se, recull com a exemple per endavant dues quantitats de mercaderies exactament iguals amb costos de producció exactament iguals i una necessitat general per a la societat exactament igual. En suma, per a demostrar que en l'economia privada capitalista que funciona sense pla no pot haver-hi crisi, construeix una producció rigorosament regulada, en què no hi ha cap superproducció.

Però el més enginyós de l'agut Mac és una altra cosa. El debat volta entorn del problema de l'acumulació. Allò que obsessionava Sismondi i allò que preocupava Ricardo i els seus epígons, era el següent: ¿on es troben compradors per a l'excedent de mercaderies, quan una part de la plusvàlua en compte de ser consumida privadament pel capitalista es capitalitza, açò és, s'empra en ampliar la producció per damunt de la renda de la societat? Què es fa de la plusvàlua capitalista? ¿Qui compra les mercaderies en què es troba incorporada? Així preguntava Sismondi, i la perla de l'escola de Ricardo, el seu representant oficial a la càtedra de la universitat londinenca, la major autoritat per als ministres anglesos del partit liberal i la City, el magnífic Mac Culloch, responia construint un exemple en el qual no es produeix cap plusvàlua. Els seus "capitalistes" només s'afanyen per l'agricultura i la fabricació; el producte social sencer junt amb l'"excedent" només cobreix les necessitats dels obrers, els salaris; mentre el "camperol" i el "fabricant" famolencs i nus dirigeixen la producció i el canvi.

Davant açò exclama Sismondi amb impaciència justificada: "En el moment en què estem investigant, ¿què és fa de l'excedent de producció sobre el consum dels obrers?; no pot prescindir hom d'aqueix excedent que constitueix el benefici necessari del treball i la pacificació necessària de l'empresari."

Però l'economista vulgar multiplica la seua falta de gust fent que el lector done per bo "que hi ha "milers de camperols" que procedeixen tan genialment com aquell i igualment "milers de fabricants"". Com és natural, el canvi es verifica també a gust de tots. Finalment, "a conseqüència d'una ocupació més hàbil del treball i de la introducció de màquines", fa que la productivitat del treball augmente justament en el doble, i això de tal manera "que cada un dels mil camperols que avancen als seus 100 obrers alimentació i vestit, rep substàncies alimentàries ordinàries per a 200 persones, i a més sucre, tabac, vi, iguals en valor a aquest aliment", mentre cada fabricant percep per un procediment anàleg, junt amb la quantitat de vestits que percebia, "cintes, randes i batista", les quals "costa produïdes una suma igual, i, per consegüent, tindran un valor en canvi igual a aquests 200 vestits". Després que, d'aquesta manera, ha invertit totalment la perspectiva històrica, suposant primer propietat privada capitalista amb treball assalariat, i després en un estudi ulterior aquell grau de productivitat del treball que fa possible l'explotació, suposa que aquests progressos de la productivitat del treball es realitzen en tots els terrenys amb el mateix ritme, que el plusproducte de cada branca de producció conté exactament el mateix valor, que es distribueix exactament entre el mateix nombre de persones; a continuació fa que els diversos plusproductes es canvien entre si, i vegeu!, tot es canvia sense dificultat, sense deixar cap resta, a gust de tots. Al mateix temps Mac Culloch afegeix a les moltes coses peregrines de la seua hipòtesi fer que els seus "capitalistes", que fins llavors vivien de l'aire i exercien la seua professió vestits d'Adam, d'ara en avant

la tempestat al mar amb la tempestat al got d'aigua; però no sospita que el gran pensador en aquest cas, com en molts altres, pel que s'ha comprovat, no ha fet més que aprofitar-se tranquil·lament d'un altre.

s'alimentaren exclusivament de sucre, tabac i vi, i cobriren els seus cossos únicament amb cintes, randes i batistes.

Però el més enginyós està també en la cabriola amb què eludeix el vertader problema. ¿Què fa hom amb la plusvàlua capitalitzada, açò és, amb la plusvàlua que no s'aplica al propi consum dels capitalistes, sinó a l'increment de la producció? Tal era el problema. I Mac Culloch hi respon, una vegada prescindint en absolut de la producció de plusvàlua, i una altra vegada dedicant tota la plusvàlua a la producció de luxe. ¿I qui és ara el que adquireix la nova producció de luxe? Segons l'exemple de Mac Culloch, evidentment els capitalistes (els seus camperols i fabricants), perquè fora d'ells només queden en el seu exemple treballadors. Segons açò, ens trobem amb el consum de la plusvàlua sencera per a fins personals dels capitalistes, o amb altres paraules, amb la reproducció simple. Així, doncs, Mac Culloch respon a la pregunta sobre la capitalització de la plusvàlua prescindint-ne de tota, o suposant, en el moment en què sorgeix plusvàlua, la reproducció simple en compte de l'acumulació. El fet que parlés, no obstant això, de reproducció ampliada, no és més, com abans en tractar del suposat "excedent", que una finta. Primer construeix un cas absurd, per a suggerir després al lector l'aparició del plusproducte com un increment de la producció.

Ara bé, Sismondi no era capaç de seguir aquests moviments del contorsionista escocès. Després d'haver fustigat pas a pas el seu adversari i haver-li demostrat la seua "evident equivocació", es confon ell mateix en arribar al punt decisiu de la controvèrsia. A la llanda anterior hauria hagut de contestar tranquil·lament el seu adversari: Distingit amic: els meus respectes per a la seua flexibilitat espiritual, però vostè tracta d'escapolir-se entre els dits com una anguila. La meua pregunta és: qui adquirirà el producte excedent, si els capitalistes en compte de malgastar tota la seua plusvàlua l'apliquen a finals d'acumulació, açò és, a ampliar la producció? I vostè em respon: doncs bé, realitzaran aqueixa ampliació de la producció en objectes de luxe i aqueixos objectes de luxe els consumiran, naturalment, ells mateixos. Però aquesta és una prestidigitació. Perquè si els capitalistes es gasten la plusvàlua en objectes de luxe per a ells mateixos, la consumeixen i no acumulen. Però del que es tracta és de si l'acumulació és possible, i no del luxe personal dels capitalistes. Per tant, done vostè, si pot, una resposta clara, o vaja-se'n allí on creixen el vi i el tabac o, si ho prefereix, el pebre.

En compte de fustigar així el seu adversari, Sismondi passa de sobte a consideracions ètiques, patètiques i socials, i exclama: ¿qui representarà la demanda, qui gaudirà, els senyors rurals i urbans o els seus obrers? En la seua nova hipòtesi (de Mac Culloch), tenim un excedent de productes, un benefici sortit del treball. A qui correspon? I ell mateix contesta amb la tirallonga següent:

"Sabem certament (i la història del comerç ens ho ensenya prou) que no és l'obrer qui obté profit de la multiplicació dels productes del treball: el seu salari no s'acreix. El mateix Ricardo ha dit una vegada que no podia ser, si és que havia de continuar l'increment de la riquesa pública. Una experiència horrible ens ensenya, al contrari, que el salari és disminuït quasi sempre en relació amb aquest creixement. ¿Però en què consisteix llavors l'efecte de l'augment de les riqueses per al benestar públic? El nostre autor ha suposat milers de camperols que gaudeixen, mentre treballen centenars de milers d'obrers del camp; mil fabricants que s'enriqueixen, mentre centenars de milers de treballadors estan a les seues ordres. Per tant, la felicitat que de l'augment dels gaudis lleugers del luxe pot resultar només s'atribueix a una centèsima part de la nació. ¿Estaria aquesta centèsima part destinada a consumir l'excedent sencer del producte de la classe obrera, en situació de fer-ho també si aquesta producció pel progrés de les màquines i dels capitals creix sense parar? En el supòsit de l'autor, el camperol o fabricant, cada vegada que es duplica el producte nacional, ha de centuplicar el seu consum. Si la riquesa nacional és avui, gràcies a la invenció de tantes màquines, cent vegades major que en l'època en que es limitava a cobrir els costos de producció, cada senyor necessita consumir productes que serien suficients per al suport de 100.000 obrers." I ací Sismondi creu haver agafat al seu torn la iniciació de les crisis: "Suposem literalment que un ric pot consumir els productes elaborats per 10.000 obrers, entre ells les cintes, randes, articles de seda, l'origen de les quals ens ha revelat l'autor. Però un sol home no podria consumir en la mateixa proporció els productes de l'agricultura, els vins, el sucre, les espècies que Ricardo fa sorgir en el canvi [Sismondi, que només posteriorment va saber qui era l'anònim de l'Edimburgh *Review*, sospitava evidentment, al principi, de Ricardo], seria massa per a la taula d'un home sol. No podrà vendre's, o més bé, no podrà mantenir-se la proporció entre els productes agrícoles i fabricats que apareixen com a base de tot el seu sistema."

Advertim, doncs, com Sismondi es deixa enganyar per la finta de Mac Culloch. En compte de refusar que hom esquivés la pregunta sobre l'acumulació amb una referència a la producció de luxe, segueix el seu adversari a aquest terreny sense notar la desviació del camp, i només troba dues coses que objectar-li. En primer lloc, fa a Mac Culloch un reprotxe moral per mantenir que la plusvàlua afavorisca els capitalistes i no la massa dels treballadors, i es perd així en una polèmica contra les bases de l'economia capitalista. En segon lloc, des d'aquesta senda desviada, troba inesperadament de nou el camí cap al problema originari que ara planteja d'aquesta manera: és a dir, que els capitalistes consumeixen ells mateixos la plusvàlua sencera en objectes de luxe. Està bé. ¿Però és que un home pot ampliar el seu consum tan ràpidament i il·limitadament com els progressos de la productivitat del treball fan augmentar el

plusproducte? Ací Sismondi abandona el seu propi problema, i en compte de fixar la dificultat de l'acumulació capitalista en la manca d'altres consumidors que no siguin els obrers ni els capitalistes, troba un obstacle per a la reproducció simple als límits físics de la capacitat de consum dels capitalistes mateixos. Com la capacitat adquisitiva dels capitalistes per a objectes de luxe no es desenrotlla paral·lelament a la productivitat del treball, açò és, a l'increment de la plusvàlua, han de resultar superproducció i crisi. Ja hem assenyalat en els *Nouveaux principes* de Sismondi aquest raonament, i en això tenim la prova que ell mateix no veia sempre amb absoluta claredat el problema. No és estrany. Només és possible penetrar amb tota plenitud el problema de l'acumulació, quan s'ha resolt el problema de la reproducció simple. I ja hem vist que aquest no era el cas de Sismondi.

Malgrat tot, Sismondi, en aquesta primera trobada amb els epígons de l'escola clàssica, manifestà la seua qualitat, mostrant-se superior als seus adversaris, als qui, finalment, ha vençut. Si Sismondi desconeixia els fonaments més elementals de la reproducció social, i descurava, en el sentit del dogma smithià, el capital constant, el seu enemic no ho fa millor: per a Mac Culloch no existeix tampoc el capital constant, els seus camperols i fabricants només "avancen" aliments i vestits per als seus obrers, i el producte total de la societat consisteix únicament en alimentació i vestit. Si en aquest error elemental coincideixen ambdós, Sismondi avantatja infinitament Mac Culloch pel seu agut sentit social, que li permet captar les contradiccions de la forma de producció capitalista. El ricardià s'ha quedat finalment sense respondre a l'escepticisme de Sismondi amb relació a la possibilitat de realització de la plusvàlua. Igualment és superior Sismondi quan li llança al rostre l'atipada satisfacció d'harmonista i apologista, per al que "no hi ha cap excés de la producció sobre la demanda, cap contracció del mercat, cap dolor", el crit d'angoixa dels proletaris de Nottingham, quan comprova que la introducció de les màquines crea necessàriament "una població excedent" i, finalment i en particular, quan posa en relleu la tendència general del mercat mundial capitalista amb les seues contradiccions. Mac Culloch nega en absolut la possibilitat d'una superproducció general i contra la superproducció parcial té en la butxaca el remei segur.

"S'hi pot objectar [diu] que el supòsit que la demanda augmenta sempre en relació amb la producció, no pot explicar les contradiccions i desequilibris que engendra un comerç desordenat. Al que contestem tranquil·lament: una contracció és la conseqüència del creixement d'una classe particular de mercaderies a què no correspon un creixement proporcional de les mercaderies que pogueren servir de contravalor. Mentre els nostres mil camperols i altres tants fabricants canvien els seus productes i s'ofereixen mútuament un mercat, mil nous capitalistes que se sumen a la societat, i cada un dels quals ocupa en el conreu cent obrers, poden produir sens dubte una contracció immediata del mercat de productes agrícoles, perquè falta un creixement simultani de la producció de mercaderies manufacturades que s'haurien de canviar pels productes agrícoles. Però si la meitat d'aquests nous capitalistes es fan fabricants, elaboraran articles manufacturats suficients per a adquirir el producte brut de l'altra meitat. L'equilibri està restablert de nou i 1.500 camperols canviaran els seus productes corresponents amb 1.500 fabricants amb la mateixa facilitat amb què anteriorment canviaven els seus els 1.000 camperols i els 1.000 fabricants." A aquesta farsa grotesca que es mou en l'aire "tranquil·lament", Sismondi hi respon fent referència als desplaçaments i revolucions reals que en el mercat mundial es realitzaven davant els seus ulls:

"S'ha estès el cultiu a països salvatges, i les revolucions polítiques, els canvis en el sistema financer, la pau, han fet fondejar de sobte als ports dels antics països agrícoles vaixells amb carregaments que equivalien a quasi la totalitat de les seues collites. Les enormes províncies que Rússia ha civilitzat modernament en la costa del mar Negre; Egipte, que ha patit un canvi de govern; la Barbaria, on s'ha prohibit la pirateria, han bolcat de sobte els graners d'Odessa, Alexandria i Tunis als ports d'Itàlia i han comportat un cert excés de gra, que al llarg de tota la costa el camperol treballa amb pèrdues. Inquieta la resta d'Europa que una revolució semblant, causada per l'enorme extensió de la nova terra posada en cultiu a la vora del Missisipi, pogués produir. Fins a la influència de Nova Zelanda pot ser un dia ruïnosa per a la indústria anglesa, si no amb relació a les subsistències per a les quals el transport és massa car, sí respecte a la llana i als altres productes agrícoles el transport de les quals és més fàcil." I quin era el consell de Mac Culloch enfront d'aquesta crisi agrària en el sud d'Europa? Que es feren fabricants la meitat dels nous camperols! A açò respon Sismondi: "Aqueix consell només pot donar-se seriosament als tàrtars de Crimea o al fellah egipci" i agrega: "No ha arribat encara el moment d'implantar noves fàbriques en països ultramarins o en Nova Zelanda." Es veu que Sismondi s'adonava clarament que la industrialització dels països d'ultramar no era més que una qüestió de temps. Però també veu perfectament que l'extensió del mercat mundial no és una solució de la dificultat, sinó que serà causa que es produïska en grau més elevat, que haurà de produir crisis més profundes encara. Assenta per endavant que el revers de la tendència expansionista del capitalisme és una intensificació major de la competència, una anarquia encara major de la producció. I fins i tot posa el dit sobre la causa fonamental de les crisis quan formula clarament en un passatge la tendència de la producció capitalista a desenvolupar-se per damunt i malgrat del mercat mateix: "S'ha anunciat sovint [diu al final de la seua rèplica a Mac Culloch] que es restabliria l'equilibri i començaria de nou el treball, però sempre una demanda única ha desenrotllat un moviment que ha excedit amb molt les necessitats reals del comerç, i a aquesta nova activitat ha succeït prompte una contracció més penosa encara."

A la profunditat de visió de Sismondi, a la seua anàlisi de les contradiccions efectives del moviment del capital, el vulgar economista de la càtedra de Londres no ha pogut oposar més que al·lusions a l'harmonia i la seua dansa entre els 1.000 camperols adornats de cintes i els 1.000 fabricants animats pel vi.

CAPÍTOL XII

Ricardo contra Sismondi

Per a Ricardo, evidentment, l'assumpte no quedava liquidat amb la rèplica de Mac Culloch a les objeccions teòriques de Sismondi. A diferència del "farsant escocès", com l'anomena Marx, Ricardo cercava la veritat i observava la modèstia genuïna d'un gran pensador.⁸⁵ Que la polèmica de Sismondi contra ell mateix i contra el seu "deixeble" havia fet una gran impressió en Ricardo, ho prova el seu canvi de front en el problema de les màquines i els seus efectes. Justament, pertany a Sismondi el mèrit d'haver posat per primera vegada davant els ulls de la teoria clàssica el revers de la medalla en la debatuda qüestió de l'harmonia. En el llibre IV dels seus *Nouveaux principes*, en el capítol IV, que tracta "de la divisió del treball i de les màquines", així com en el llibre VII, que porta el títol significatiu: "Les màquines produeixen una població excendent", havia atacat Sismondi la doctrina a la que els apologistes de Ricardo havien prestat la seua adhesió i d'acord amb la qual les màquines oferien als obrers assalariats tant de treball o fins i tot més que la totalitat del treball viu desplegat per elles. Sismondi combat amb ardor aquesta anomenada teoria de la compensació. Els seus *Nouveaux principes* s'havien publicat en 1819, dos anys després de l'obra fonamental de Ricardo. En la tercera edició dels seus *principes*, l'any 1821, açò és, ja després de la polèmica entre Mac Culloch i Sismondi, intercalà Ricardo un nou capítol, en què reconeix valerosament el seu error i declara el seu acord complet amb Sismondi: "Que l'opinió de la classe treballadora, segons la qual l'aplicació de les màquines és evidentment danyosa als seus interessos, no descansa en prejudici ni error, sinó que coincideix amb les lleis fonamentals de l'economia pública i de l'estat." Al mateix temps se sent induït, al igual que Sismondi, a posar-se a cobert contra la sospita que combata el progrés tècnic, però, menys radical que Sismondi, se salva manifestant que el mal només es produeix lentament: "Per a aclarir la llei fonamental, he suposat que la millora de la maquinària va ser descoberta de sobte i aplicada en tota la seua extensió. Però en realitat aquestes invencions apareixen gradualment i actuen més bé com a aplicació de capital estalviat i acumulat que no fent retirar capital de les seues inversions anteriors."

Inquietava Ricardo i no li deixava assossec el problema de les crisis i de l'acumulació. En l'últim any de la seua vida, en 1823, va estar alguns dies en Ginebra per a discutir amb Sismondi personalment sobre aquest assumpte, i com a fruit d'aquells col·loquis va aparèixer al maig de 1824 en la *Revue Encyclopédique* l'article de Sismondi: "Sur la balance des consommations avec les productions."⁸⁶

En els seus *Principes*, Ricardo havia acceptat la doctrina de l'harmonia de Say sobre la relació entre producció i consum; i en el capítol XXI diu: "Say ha demostrat prou que no hi ha capital per gran que siga que no puga ser emprat en un país, perquè la demanda només té la producció com a límit. Ningú produeix, excepte amb la intenció de consumir personalment el seu producte o de vendre'l, i només es ven amb la intenció de comprar altres béns que puguen servir-li immediatament per al seu consum, o bé per a emprar en una producció futura. Per consegüent, qui produeix serà o bé consumidor del seu producte, o bé comprador o consumidor dels productes d'un altre."

Contra aquesta concepció de Ricardo, va polemitzar vivament Sismondi ja en els seus *Nouveaux principes* i el debat oral voltà entorn d'aqueixa qüestió. Ricardo no podia negar un fet, la crisi que acabava de produir-se justament en Anglaterra i en altres països. Tractava únicament de la seua explicació. És

⁸⁵ És significatiu el fet que Ricardo, que gaudia ja aleshores del major prestigi pels seus escrits econòmics, escrigués a un amic, quan en 1819 l'elegiren per al Parlament: "Sabrà vostè que em seure a la Cambra dels Comuns. Tem que no hi serviré de molt. He intentat dues vegades parlar, però ho feia amb gran torbament, i desespere de poder dominar alguna vegada la por que m'escomet en sentir el so de la meua veu." Sens dubte, semblants "torbaments" eren completament desconeguts per al xarlatà de Mac Culloch.

⁸⁶ Sismondi ens conta a propòsit d'aquesta discussió: "Monsieur Ricardo, la mort recent del qual ha afligit profundament, no sols la seua família i amics, sinó tots els que ha il·lustrat amb el seu saber, tots els que ha caldejat amb els seus nobles sentiments, es va detenir alguns dies en Ginebra l'últim any de la seua vida. Discutim junts, per dues o tres vegades, sobre aquesta qüestió fonamental sobre la qual ens trobàvem en oposició. Ell hi aportà al seu examen la urbanitat, la bona fe, l'amor de la veritat que el distingien, i una claredat que hauria sorprès els seus deixebles mateixos, habituats als esforços d'abstracció que exigia d'ells al gabinet." L'article "Sur la balance" figura imprès en la segona edició dels *Nouveaux principes*, tom II, pàgina 408.

digne de notar la clara i precisa posició que van adoptar ambdós, Sismondi i Ricardo, al principi del seu debat, eliminant la qüestió del comerç exterior. Sismondi comprenia perfectament el significat i la necessitat del comerç exterior per a la producció capitalista i la seua necessitat d'expansió. En açò no cedia en res a l'escola lliurecanvista ricardiana. I fins i tot la sobrepujava considerablement per la concepció dialèctica d'aquesta tendència expansiva del capital; va afirmar, en conseqüència, que la indústria "es veu forçada a cercar sortida per als seus productes en mercats estrangers, on l'amenacen transformacions encara majors".⁸⁷ Va profetitzar, com hem vist, l'aparició d'una competència perillosa per a la indústria europea als països ultramarins, la qual cosa sens dubte tenia un mèrit considerable al voltant de l'any 1820, i delata la visió profunda de Sismondi sobre les relacions del capital dins de l'economia mundial. No obstant això, Sismondi estava molt lluny de fer dependre exclusivament el problema de la realització de la plusvàlua, el problema de l'acumulació, del comerç exterior, i això com a única possibilitat de salvació, com li atribueixen crítics ulteriors. Al contrari, Sismondi diu expressament ja en el llibre II, capítol VI: "Per a poder seguir amb major facilitat aquests càlculs i per a simplificar aquestes qüestions, hem prescindit fins ara totalment del comerç exterior, i suposat que una nació viu totalment aïllada, la societat humana mateixa és aquesta nació, i tot allò que és veritat respecte a una nació sense comerç ho és també respecte al gènere humà." Amb altres paraules, Sismondi plantejava el seu problema exactament en els mateixos termes en què després ho ha fet Marx; considerant tot el mercat mundial com una societat que produeix exclusivament de forma capitalista. Cosa amb la que, també, va estar d'acord amb Ricardo: "Eliminarem ambdós [diu] del problema: la circumstància que una nació venga més als estrangers del que els hi compra, i les conseqüències que necessàriament se'n deriven. No hem de decidir sobre si les alternatives d'una guerra o de la política poden subministrar a una nació nous consumidors; cal provar que és ella mateixa la que crea quan augmenta la seua producció." Ací Sismondi ha formulat el problema de la realització de la plusvàlua amb tota precisió, tal com després se'ns apareix molt més tard en l'economia. Per la seua banda, Ricardo sosté de fet (seguint com hem vist i veurem encara les empremtes de Say) que la producció crea el seu propi mercat.

La tesi formulada per Ricardo en la controvèrsia amb Sismondi deia:

"Suposem que 100 conreadors produeixen 1.000 sacs de gra i 100 fabricants de llana elaboren 1.000 vares de tela; prescindim de tots els altres productes que siguin útils als homes, de totes les anelles intermèdies entre ells, i suposem, a més, que es troben sols en el món i canvien les seues 1.000 vares contra els seus 1.000 sacs. Si acceptem que les forces productives del treball progressen en una desena part a conseqüència dels progressos de la indústria, els mateixos homes canviaran 1.100 vares contra 1.100 sacs, i cadascun d'ells resultarà millor vestit i millor nodrit; un nou progrés eleva el canvi a 1.200 vares contra 1.200 sacs, i així successivament; el creixement de la producció eleva sempre els gaudis dels productors."⁸⁸

Profundament avergonyits hem de reconèixer que les deduccions del gran Ricardo es troben ací en quant és possible a un nivell més baix que les de l'escocès Mac Culloch. Estem invitats novament a assistir com a espectadors a una harmònica i graciosa contradansa entre "vares" i "sacs", en la qual es pressuposa simplement allò que hauria de ser provat: la seua proporcionalitat. Però, més encara, s'han deixat senzillament fora tots els supòsits del problema implicat. La qüestió, l'objecte de la controvèrsia (per a no oblidar-ho), consistia en determinar qui consumeix i adquireix l'excedent de productes que sorgeix quan els capitalistes elaboren mercaderies per damunt del consum dels seus obrers i del seu propi consum, açò és, quan capitalitzen una part de la plusvàlua i la destinen a ampliar la producció, a augmentar el capital. A açò respon Ricardo no al·ludint ni tan sols a l'augment de capital. Allò que ens mostra en les diverses etapes de la producció és una simple elevació gradual de la productivitat del treball. D'acord amb el seu supòsit, amb el mateix nombre de treballadors, es produeixen al començament 1.000 sacs de gra i 1.000 vares de tela, després 1.100 i 1.100 vares, després 1.200 sacs i 1.200 vares, i així successivament. Prescindint de l'avorrida representació d'aquesta marxa uniforme, com la d'un exèrcit, per ambdues parts, i de la coincidència fins i tot del nombre d'objectes entre els que s'ha de verificar el canvi, per a res s'hi parla en tot l'exemple d'increment del capital. Allò que tenim ací davant els ulls no és reproducció ampliada, sinó reproducció simple, en què únicament creix la massa dels valors d'ús, però no el valor del producte total social. I allò que importa per al canvi no és la massa de valors d'ús, sinó simplement la magnitud del seu valor, i aquesta, en l'exemple de Ricardo, roman invariable, immòbil, encara que en aparença es realitze una ampliació del procés productiu. Finalment, no existeixen en Ricardo les categories de la reproducció de què es tracta. Mac Culloch fa que els seus capitalistes produïsquen la seua plusvàlua i visquen de l'aire, però, almenys, reconeix l'existència dels treballadors i esmenta el seu consum. En Ricardo, ni tan sols s'hi parla dels treballadors, i la distinció entre capital variable i plusvàlua no existeix. Enfront d'açò, poc importa que Ricardo prescindisca totalment del capital constant al igual que el seu deixeble, volent resoldre el problema de la realització de la plusvàlua i de l'acumulació del capital, partint del fet que hi ha una certa quantitat de mercaderies que es canvien unes per altres.

⁸⁷ Llibre IV, capítol IV: "La riquesa comercial segueix a l'augment de la renda."

⁸⁸ *Nouveaux principes*, segona edició, pàgina 416.

Sismondi, sense percebre el total desplaçament del camp de batalla, s'esforça honradament en projectar sobre la terra plana les fantasies del seu famós hoste i contradictor, davant els supòsits de les quals, com ell, lamenta: "Cal prescindir del temps i de l'espai com solen fer els metafísics alemanys" i descompondre'ls en les seues contradiccions invisibles. Realitza la hipòtesi ricardiana, segons la qual "la societat en la seua organització efectiva inclou treballadors desposseïts, el salari dels quals es fixa per la competència i als qui el seu senyor pot acomiadar quan no els necessita", perquè (fa notar Sismondi amb tant d'encert com modèstia) "justament sobre aquesta organització econòmica es recolzen els nostres arguments". I descobreix les diverses dificultats i conflictes que van lligats als progressos de la productivitat del treball en el règim capitalista. Demostra que les transformacions de la tècnica del treball acceptades per Ricardo han de menar socialment a l'alternativa següent: o s'acomiada una part corresponent d'obres en relació amb el creixement de la productivitat, i en aqueix cas tenim d'una banda un excedent de productes i de l'altra atur i misèria, açò és, un reflex fidel de la societat present, o el producte excedent s'empra per al manteniment d'obres en una nova branca de producció: la producció de luxe. Arribat ací, Sismondi mostra decisiva superioritat sobre Ricardo. Recorda de sobte l'existència del capital constant i llavors és ell qui escometa en un cos a cos el clàssic anglès: "Per a fundar una nova manufactura, una manufactura de luxe, es requereix també un nou capital; cal construir màquines, encarregar matèries primeres, ha d'intervenir un comerç llunyà, perquè els rics no es conformen de bon grat amb els gaudis que es produeixen en el seu veïnat. Ara bé, ¿on trobem aquest nou capital, que és potser molt més considerable que el que demana l'agricultura? Els nostres obrers de luxe no han arribat a menjar el gra dels nostres conreadors, a gastar els vestits de les nostres manufactures, no existeixen encara, potser no hagen nascut encara; les seues indústries encara no funcionen, les matèries primeres que han d'elaborar no han arribat de l'Índia; tots aquells als qui han de distribuir el seu pa esperen en va." Ara Sismondi té en compte el capital constant no sols en la producció de luxe, sinó també en l'agricultura, i més endavant argumenta enfront de Ricardo: "Cal prescindir del temps per a suposar que aquell conreador que per un invent de la mecànica o una indústria rural pot augmentar en un terç la força productiva dels seus obrers, trobarà també capital suficient per a augmentar en 1/3 la seua producció, les seues ferramentes, apers de cultiu, bestiar, graner i el capital circulant necessari per a esperar els seus ingressos."

Trenca ací Sismondi amb la falla de l'economia clàssica, d'acord amb la qual quan hi ha ampliació de capital tot el capital suplementari es gasta exclusivament en capital variable, i s'hi separa clarament de la teoria de Ricardo, la qual cosa, dit siga de pas, no li va impedir deixar passar sense retocar-los, tres anys més tard, en la segona edició dels seus *Nouveaux principes*, tots els errors que es recolzen en aquella doctrina. Així, doncs, a la simple doctrina de l'harmonia oposa Sismondi dos punts decisius: d'una part, les dificultats objectives del procés de la reproducció ampliada, que en la realitat capitalista no es produeix amb la facilitat manifestada en la hipòtesi abstrusa de Ricardo, i d'una altra part, el fet que tot progrés tècnic i el subseqüent augment de la productivitat del treball social sota condicions capitalistes s'imposa sempre a costa de la classe treballadora i es compra amb els seus patiments i encara, en un tercer punt important, mostra Sismondi la seua superioritat sobre Ricardo: enfront de les limitacions d'aquest que no li permeten concebre fora de l'economia burgesa cap altra forma social, Sismondi atalaja l'ampli horitzó històric des d'una concepció dialèctica: "Els nostres ulls [exclama] s'han habituat de tal manera a aquesta nova organització de la societat, a aquesta competència general que degenera en antagonisme entre la classe rica i la treballadora, que no podem imaginar-nos cap altre gènere d'existència. És absurd oposar-me les faltes dels sistemes anteriors. En efecte, s'han succeït dues o tres en l'organització de les classes inferiors; però ¿per què, si després d'haver fet algun bé al principi, han causat després horribles turments al gènere humà, deduirem que avui comptem amb el sistema just, que no descobrirem el defecte capital del sistema dels assalariats, com hem descobert el del sistema de l'esclavitud, del vassallatge, dels gremis? Quan aquests tres sistemes regien, tampoc es concebia la seua substitució: la millora de l'ordre existent semblava tan impossible com ridícula. No obstant això, època arribarà que els nostres néts ens consideren tan bàrbars com nosaltres a les nacions que han tractat com a esclaves les classes obreres." La profunditat de la seua visió històrica ha estat demostrada per Sismondi plenament en distingir amb precisió epigramàtica el paper del proletariat en la societat moderna. Amb no menys fondària exposa enfront de Ricardo el caràcter econòmic peculiar del sistema esclavista i de l'economia feudal respectivament, així com la relativitat de la seua significació històrica, i finalment, en afirmar la tendència general dominant de l'economia burgesa: "separar plenament tot gènere de propietat de tot gènere de treball". Tampoc el segon encontre de Sismondi amb l'escola clàssica va marcar un triomf per al seu adversari.⁸⁹

⁸⁹ Per tant, quan el senyor Tugan-Baranowski, en interès del punt de vista de Say-Ricard per ell defensat, i en referir-se a la controvèrsia entre Sismondi i Ricardo, afirma que Sismondi es va veure "forçat a reconèixer l'exactitud de la doctrina per ell combatuda i a fer al seu adversari totes les concessions necessàries", que Sismondi "va abandonar la seua pròpia teoria que ha trobat fins ara tants partidaris", i que "el triomf en aquesta controvèrsia va correspondre a Ricardo" (*Estudis sobre la teoria i història de les crisis comercials en Anglaterra*, 1901, pàgina 176), incorre en una lleugeresa de judici (anomenem-la així) de la que no coneixem molts exemples en obres científiques serioses.

CAPÍTOL XIII

Say contra Sismondi

L'article contra Ricardo publicat per Sismondi en la *Revue Encyclopédique* de maig de 1824, va atraure per fi a la palestra al llavors *prince de la science économique*, al pretès representant, hereu i divulgador de l'escola smithiana al continent: J. B. Say. Al juliol del mateix any, Say, que ja havia polemitzat contra la concepció de Sismondi en les seues cartes a Malthus, va replicar en la *Revue Encyclopédique* amb un article titulat "Sobre l'equilibri entre el consum i la producció", a què Sismondi va fer seguir per la seua banda una breu dúplica. Així, la successió dels tornejos polèmics es desenrotllava en realitat al revés de la línia genealògica de les teories. Perquè havia estat Say el primer que havia comunicat a Ricardo aquella doctrina de l'equilibri, per la gràcia de Déu, entre producció i consum que el segon havia transmès al seu torn a Mac Culloch. En efecte, ja en 1803 havia escrit Say en el seu *Traité d'économie politique*, llibre I, capítol XXII: "Dels mercats", el següent principi lapidari: "... es paguen productes amb productes. Per consegüent, quan una nació té massa productes d'una classe, el mitjà de donar-les sortida és crear productes d'una altra classe."⁹⁰ Ací tenim la fórmula més coneguda de la mistificació que l'escola de Ricardo i l'economia vulgar van acceptar com la pedra angular de la doctrina de l'harmonia.⁹¹ L'obra principal de Sismondi era en els fons una continuada polèmica contra el principi. Ara, en la *Revue Encyclopédique*, Say arremet amb l'arma de l'adversari i fa, de forma desconcertant, el viratge següent: "Si s'adverteix que tota societat humana, gràcies a la intel·ligència i els avantatges que li ofereixen les forces de la naturalesa i les arts, pot produir de totes les coses apropiades per a la satisfacció de les seues necessitats i la multiplicació dels seus gaudis una quantitat superior a què aqueixa societat és capaç de consumir, llavors jo preguntaria: com és possible que no coneguem cap nació completament proveïda i que fins i tot en aquelles que passen per florents les set vuitenes parts de la població no tinguen una sèrie de productes considerats indispensables, no ja en les seues famílies riques, sinó en una llar modesta? Visc momentàniament en un poble, situat en una de les comarques més riques de França. No obstant això, sobre 20 cases hi ha 19 en entrar en les quals només advertisc una alimentació grollera i que no tenen tot allò que correspon al benestar de la família, de totes les coses que els anglesos anomenen "confortables"⁹², etcètera.

Admire hom el desvergonyiment del distingit Say. Havia estat ell qui havia afirmat que en l'economia capitalista no podia haver-hi dificultats, ni excedents, ni crisi, ni misèria, perquè les mercaderies es compraven mútuament, i bastava produir cada vegada més per a resoldre-ho tot amb sencera satisfacció. En les seues mans, aquest principi s'havia convertit en dogma de la teoria de l'harmonia, que sustenta l'economia vulgar. Sismondi, en canvi, havia protestat enèrgicament, exposant com d'insostenible era aquest criteri; havia assenyalat que no és realitzable qualsevol quantitat de mercaderies, sinó que la renda de la societat en un moment donat ($v + p$) representava el límit extrem de realització de la quantitat de mercaderies. Però com els salaris dels treballadors es rebaixaven al mínim estricte per a l'existència, i la capacitat de consum de la classe capitalista tenia també els seus límits naturals, l'acreixement de la producció portava a l'estancament del mercat, a una crisi i a una misèria encara major per a les masses populars. Llavors ve Say i replica amb ingenuïtat magníficament fingida: ¿si vostè afirma que es poden produir massa productes, com és possible que hi haja en la nostra societat tants necessitats, tants esparracats, tants famolencs? Expliqueu-me, oh Déus Olímpics!, aquest absurd de la naturalesa. Say, la pròpia posició del qual es basa sobretot en el truc de prescindir de la circulació dels diners i operar amb un canvi directe de mercaderies, atribueix ara al seu adversari parlar d'un excés de productes, no en relació amb els mitjans adquisitius de la societat, sinó amb les seues necessitats efectives. No obstant això, Sismondi no havia deixat el menor dubte precisament sobre aquest punt cardinal de les seues deduccions. En el llibre II, capítol XI dels seus *Nouveaux principes*, diu expressament: "Fins i tot en el cas

⁹⁰ "El diner no exerceix més que un ofici passatger en aquest doble canvi. Acabats els canvis, hom troba que s'ha pagat productes amb productes. Per consegüent, quan una nació té massa productes d'una classe, el mitjà de donar-los sortida és crear productes d'una altra classe." (J. B. Say, *Traité d'économie politique*, París, 1803, Tom I, pàgina 154).

⁹¹ En realitat, tampoc li pertanyia ací a Say més que la fixació pretensiosa i dogmàtica del pensament expressat per altres. Com fa notar Bergmann en la seua *Història de les teories de les crisis* (Stuttgart, 1895), ja en Josiah Tucker (1752), Turgot (en les seues notes a l'edició francesa del llibre de Tucker), Quesnay, Dupont de Nemours i en altres, s'hi troben manifestacions completament anàlogues sobre la identitat entre oferta i demanda, així com de l'equilibri natural entre ambdues. No obstant això, el "lamentable" Say, com l'anomena Marx en una ocasió, reclama per a si, com superharmònic, l'honra del gran descobriment de la *théorie des débouchés* (la teoria dels mercats) i modestament, compara la seua obra amb el descobriment de la teoria de la calor, de la palanca i del pla inclinat. (Vegeu la seua introducció i el seu índex de matèria en la 6ª edició del seu *Traité*, 1841: "La teoria dels canvis i dels mercats (tal com es desenrotlla en aquesta obra) és la que transformarà la política del món", pàgines 51 i 616.) James Mili desenrotlla el mateix punt de vista en el seu *Commerce defended*, publicat en 1808. Marx l'anomena el vertader pare de la teoria de l'equilibri natural entre producció i venda.

⁹² *Revue Encyclopédique*, tom XXIII, juliol de 1824, pàgina 20.

que la societat compte amb un gran nombre de persones mal alimentades, mal vestides, mal allotjades, només abelleix allò que pot comprar, però només pot comprar amb la seua renda.”

Un poc més endavant, el mateix Say ho reconeix, però al mateix temps fa objecte al seu contrincant d'una nova imputació: “Allò que falta en una nació [diu] no són els consumidors, sinó els mitjans per a comprar. Sismondi creu que aquests mitjans seran més considerables si els productes són més escassos i, per tant, més cars i la seua elaboració reporta als obrers un salari major.”⁹³ Say intenta ací reduir a la vulgaritat del seu propi sistema, millor dit, del seu propi xarlatanisme, la teoria de Sismondi, el qual havia atacat els fonaments mateixos de l'organització capitalista, l'anarquia de la seua producció i tot el seu sistema de distribució. Transforma així els *Nouveaux principes* en un al·legat a favor de la “rarsa” de les mercaderies i dels preus cars. Enfront d'això entona un himne d'alabança a la marxa ascendent de l'acumulació capitalista, i afirma que sent més animada la producció i més nombrosos els obrers, augmentarà el volum de la producció i “les nacions estaran proveïdes millor i la seua forma més general”, amb el motiu de la qual exalça la situació dels països de major desenvolupament industrial, comparada amb la misèria medieval. Al contrari, les “màximes” de Sismondi serien molt perilloses per a la societat burgesa: “¿Per què demana la investigació de lleis que obligarien l'empresari a garantir l'existència dels obrers que col·loca? Semblant investigació paralitzaria l'esperit d'empresa. Ja el mer temor que l'estat pogués immiscir-se en contractes privats constitueix un flagell i posa en perill el benestar d'una nació.”⁹⁴ Enfront d'aquest xarlatanisme apològic de Say, Sismondi retrotrau el debat una vegada més a la seua base: “Indubtablement, jo no he negat mai que França haja doblat la seua població i multiplicat el seu consum des dels dies de Lluís XIV, com ell em retreu; només he afirmat que la multiplicació dels productes constitueix un bé quan aqueixos productes són abellits, pagats, usats, i que constitueix, en canvi, un mal quan hom no els abelleix i tota l'esperança del productor consisteix en llevar-li els consumidors a una indústria en competència amb la seua. He procurat mostrar que el curs natural de les nacions consisteix en l'augment progressiu de la seua felicitat i, per tant, de la seua demanda de nous productes i dels mitjans per a pagar-los. Però les conseqüències de les nostres institucions, de la nostra legislació, que han desposseït la classe treballadora de tota propietat i tota garantia, han estimulat simultàniament un treball desordenat que no està en proporció amb la demanda ni amb la capacitat adquisitiva i que, a conseqüència d'això, intensifica encara més la misèria.” I tanca el debat invitant l'harmònic satisfet a reflexionar sobre la situació “que presenten els pobles rics, en els quals la misèria pública augmenta incessantment alhora que la riquesa material, i en els quals la classe que ho produeix tot es veu, dia a dia, col·locada en condicions de no poder gaudir de res”. Amb aquesta dissonància estrident de les contradiccions capitalistes acaba el primer combat entorn del problema de l'acumulació del capital.

Si hom fa una ullada al curs i als resultats d'aquesta primera controvèrsia, es poden comprovar dos punts:

1.- Malgrat tota la confusió de l'anàlisi de Sismondi, es posa de manifest la seua superioritat, tant enfront de l'escola de Ricardo com enfront del suposat cap de l'escola smithiana. Sismondi considera les coses des del punt de vista de la reproducció, i, en la mesura que es puga, procura comprendre, en les seues relacions recíproques dins del procés total de la societat, conceptes de valor, com ara capital i renda, i elements objectius, com mitjans de producció i mitjans de consum. En això, del que més prop es troba és d'Adam Smith. Encara que destaca conscientment com el to fonamental de la seua anàlisi les contradiccions del procés total, que en Smith apareixen com a contradiccions teòriques subjectives, i formula el problema de l'acumulació del capital com el punt medul·lar i la dificultat fonamental. En açò, Sismondi representa un progrés indubtable sobre Smith. En canvi, Ricardo amb els seus epígons, i igualment Say, no surten en tot el debat dels conceptes de la circulació simple de mercaderies; per a ells només hi ha la fórmula M-D-M (mercaderia-diner-mercaderia), que falsifiquen a més en un canvi directe de mercaderies, prenent haver exhaurit amb aquesta saviesa estèril tots els problemes del procés de reproducció i acumulació. Açò significa retrocedir fins abans de Smith, i enfront de tal estretor mental porta Sismondi decidit avantatge. Precisament com a crític social mostra ací molt més sentit per a les categories de l'economia burgesa que no els apològistes jurats d'aquesta economia, de la mateixa manera que més endavant, com a socialista, Marx ha mostrat, fins en els detalls, una comprensió infinitament més perspicaç de la *differentia specifica* del mecanisme econòmic capitalista que no tota l'economia política burgesa. Quan Sismondi (en el llibre VII, capítol VII) exclama contra Ricardo: “Com!, la riquesa ho és tot i l'home res?”, es manifesta no sols la feblesa “ètica” de la seua concepció petit burgesa en comparació amb l'objectivitat rigorosament clàssica de Ricardo, sinó també la mirada del crític que, aguada pel sentiment social, percep les connexions socials vives de l'economia, i també, per tant, les seues contradiccions i dificultats; enfront d'això s'alça la rígida estretor de la concepció abstracta de Ricardo i la

⁹³ *Revue Encyclopédique*, pàgina 121.

⁹⁴ *Ibidem*, pàgina 29. Say acusa Sismondi de ser l'enemic mortal de la societat burgesa “contra l'organització moderna de la societat, organització que, en desposseir l'home que treballa de tota propietat, excepte la dels seus braços, no li dona cap garantia contra una competència dirigida en el seu perjudici. Com! Perquè la societat garanteix tot gènere d'empresaris la lliure disposició dels seus capitals, és a dir, de la seua propietat, ha de desposseir l'home que treballa! Ho repetisc; res més perillós que les idees que condueixen a regular l'ús de la propietat.” Perquè (diu Say) “els braços i les facultats [...] són també propietat”.

seua escola. La controvèrsia només ha servit per a subratllar que Ricardo i els epígons de Smith no estaven en situació, no ja de resoldre l'enigma de l'acumulació que Sismondi els havia proposat, sinó ni tan sols de comprendre'l.

2.- Però la solució de l'enigma es va fer impossible, perquè tota la discussió es va apartar cap a una via secundària i es va centrar entorn del problema de les crisis. L'esclat de la primera crisi dominava, com era natural, la discussió; però, com era natural també, va impedir que ambdues parts s'adonaren del fet que les crisis no constitueixen el problema de l'acumulació, sinó merament la seua forma específica exterior, merament un element en la forma cíclica de la reproducció capitalista. En resultà que el debat va haver d'acabar en un doble *quid pro quo*: una de les parts deduïa directament de les crisis la impossibilitat de l'acumulació; l'altra, directament del canvi de mercaderies, la impossibilitat de les crisis. El curs ulterior de l'evolució capitalista havia de reduir per igual a l'absurd ambdues deduccions.

Però amb tot, la crítica de Sismondi continua sent de gran importància històrica com la primera crida teòrica d'alarma contra la dominació del capital; aqueixa crítica mostra la descomposició de l'economia clàssica, incapaç de resoldre els problemes que ella mateixa havia engendrat. En proferir el seu crit d'angoixa contra les conseqüències del règim capitalista, Sismondi no era segurament un reaccionari en el sentit que li entusiasma la situació precapitalista, encara que de vegades es complaga en exaltar les formes patriarcales de producció en l'agricultura i la indústria enfront del règim capitalista. Contra semblant inculpatió es defensa repetidament i enèrgicament, per exemple, en l'article contra Ricardo de la *Revue Encyclopédique*: "Escolte ja l'objecció que m'oposa al perfeccionament de l'agricultura, de les arts i a tots els progressos de l'home; que preferisc sens dubte la barbàrie a la civilització, ja que l'aladre és una màquina i l'aixada una altra encara més antiga, i que, d'acord amb el meu sistema, l'home només hauria degut treballar la terra amb les seues mans. No he dit res semblat, i d'una vegada per sempre he de protestar contra que s'imputen al meu sistema conseqüències que jo mateix no he tret. No he estat comprès ni pels que m'ataquen, ni pels que em defensen, i amb tanta freqüència m'he sentit ruborós davant els meus aliats com davant els meus adversaris. Entengam hom bé: les meues objeccions no es dirigeixen contra les màquines ni contra el progrés de la civilització, ni contra les invencions, sinó contra l'organització actual de la societat, una organització que, en desposseir els treballadors de tota propietat que no siga la dels seus braços, no els proporciona la menor garantia contra la competència, contra el comerç insensat que acaba sempre en dany seu i que els condemna irremissiblement a la condició de víctima." El punt de partida de la crítica de Sismondi el constitueixen, sens dubte, els interessos del proletariat i l'assisteix ple dret quan formula així la seua tendència fonamental: "Només desig inquirir els mitjans per a assegurar el fruit del treball a aquell que realitza el treball; els profits de la màquina, a qui posa la màquina en activitat." Veritat que quan ha d'explicar més detingudament l'organització social a què aspira, eludeix la qüestió i reconeix la seua incapacitat: "Què ens correspon fer, és una qüestió de dificultat il·limitada que no tenim avui de cap manera la intenció de tractar. Desitgem convèncer els economistes, tan completament com ho estem nosaltres, sobre que la seua ciència ha seguit fins ara un camí equivocat. Però no tenim prou confiança en nosaltres mateixos per a mostrar-los el vertader camí: seria pretendre del nostre esperit un esforç massa gran demanar-li que expose l'organització de la societat tal com ha de ser: ¿on hi hauria un home prou fort per a imaginar una organització que encara no existeix, per a veure l'esdevenidor, quan ja costa prou esforç veure l'existent?" Aquesta confessió franca de la seua incapacitat per a penetrar més enllà del capitalisme en l'esdevenidor, no és deshonrosa segurament per a Sismondi cap a l'any 1820, en una època en què el domini del gran capital industrial acabava de traspasar el llindar de la història i quan la idea del socialisme només era possible en forma utòpica. Però com, d'aquesta manera, Sismondi no podia anar més enllà del capitalisme ni tampoc retrocedir, només li quedava a la seua crítica el camí intermediari petit burgès. L'escepticisme respecte a la possibilitat del desenvolupament ple del capitalisme i, per tant, de les forces productives, va conduir Sismondi a demanar dics contra l'acumulació, a demanar que es moderés el pas de càrrega en l'expansió del règim capitalista. I en açò consisteix el costat reaccionari de la seua crítica.⁹⁵

⁹⁵ Marx, en historiar l'oposició contra l'escola de Ricardo i la seua descomposició, toca només breument Sismondi. En un passatge diu: "Excloc ací Sismondi de la meua ullada històrica, perquè la crítica de les seues opinions correspon a una part que només podré tractar després d'aquest escrit, al moviment real del capital (competència i crèdit)." (*Teories sobre la plusvàlua*, tom III, pàgina 52.) No obstant això, un poc més allà, amb motiu de Malthus. Marx li dedica també a Sismondi un passatge que en els seus grans trets és complet: "Sismondi té el sentiment íntim que la producció capitalista està en contradicció amb si mateixa; que, d'una banda, les seues formes, les seues relacions de producció estimulen el desenvolupament desenfrenat de la força productiva i de la riquesa; que, d'altra banda, aquestes relacions es troben condicionades; que les contradiccions entre valor d'ús i valor de canvi, mercaderia i diner, compra i venda, producció i consum, capital i treball assalariat, etc., assumisquen proporcions majors com més es desenvolupa la força productiva. Sent sobretot la contradicció fonamental; d'una part, desenvolupament desencadenat de la força productiva i augment de la riquesa, que, en consistir en mercaderies, s'ha de reduir a diners; d'una altra part, com a fonament, limitació de la massa de productors als mitjans de subsistència necessaris. Per això, per a ell les crisis no obeeixen, com per a Ricardo, a l'atzar, sinó que són l'esclat essencial en gran escala i en períodes determinats, de contradiccions immanents. Però Sismondi vacil·la constantment. ¿L'estat ha d'encadenar les forces productives per a adequar-les a les condicions de la producció, o bé adaptar les condicions de la producció a les forces productives? En el compromís, es refugia sovint en el passat, convertint-se en *laudator temporis acti*, i per a conjurar les contradiccions li agradaria també regular d'una altra manera la renda en relació al capital o la distribució en relació a la producció, sense comprendre que les relacions de distribució són només les de producció *sub alia specie*. Jutja resoludament les

CAPÍTOL XIV

Malthus

Contemporàniament amb Sismondi, Malthus sostenia al seu torn una lluita parcial contra l'escola de Ricardo. Tant en la segona edició de la seua obra com en la seua polèmica, Sismondi es refereix nombroses vegades a Malthus com a testimoni. En la *Revue Encyclopédique* formula els punts comuns de la seua polèmica amb la de Malthus d'aquesta manera:

"D'altra banda, Malthus en Anglaterra, ha sostingut (contra Ricardo i Say), com jo he intentat fer-ho al continent, que el consum no és la conseqüència necessària de la producció, que les necessitats i els desitjos dels homes són certament il·limitats; però aquestes necessitats i aquests desitjos només poden ser satisfets en quant van units a mitjans de canvi. Hem afirmat que no basta crear aquests mitjans de canvi perquè passen a les mans dels que tenen aquests desitjos o necessitats; que fins i tot és freqüent el cas que cresquen en la societat els mitjans de canvi mentre disminueix la demanda de treball, el salari, i que llavors els desitjos i necessitats d'una part de la població no poden ser satisfets i el consum baixa igualment. Finalment, hem sostingut que el signe indubtable del benestar de la societat no és la producció creixent de riqueses, sinó la demanda creixent de treball, o l'oferta creixent del salari que es paga com a compensació al treball, Ricardo i Say no han negat que la demanda creixent de treball siga un signe de benestar, però han sostingut que la demanda havia de naixer amb seguretat del creixement de la producció."

"Malthus i jo neguem açò. Afirmem que aquests dos augments són conseqüències de causes independents entre si, i fins i tot de vegades, oposades. Segons la nostra opinió, el mercat es troba excessivament ple quan no ha precedit una demanda de treball a la producció i no li ha seguit; en aquest cas, una nova producció és causa de la seua carència i no d'un gaudi."

Aquestes manifestacions fan pensar en una àmplia coincidència i germanat d'armes entre Sismondi i Malthus, almenys en la seua posició envers Ricardo i la seua escola. Marx considera com un plagiat dels *Nouveaux principes*, publicats un any abans, o siga, en 1820 els *Principes of Political Economy* de Malthus. No obstant això, en la qüestió que ens interessa existeix entre ambdós, en molts casos, una vertadera oposició.

Sismondi critica la producció capitalista, arremet impetuosament contra ella, és el seu acusador. Malthus és el seu apòlogista i no perquè com Mac Culloch o Say negue les seues contradiccions, sinó perquè les eleva brutalment al rang de llei natural, declarant a més que són sagrades. El punt de vista que guia Sismondi són els interessos dels treballadors, el fi a què s'encamina, encara que en forma general i vaga, és a una reforma radical de la distribució. Malthus és l'ideòleg dels interessos d'aquella capa de paràsits de l'explotació capitalista, que s'alimenten de la renda de la terra i de l'estat, i el fi que defensa és l'atribució de la major quantitat possible de plusvàlua a aquests "consumidors improductius". El punt de vista general de Sismondi és predominantment ètic, de reforma social. "Corregeix" els clàssics, fent ressaltar enfront d'ells que "l'únic fi de l'acumulació és el consum" i propugna que s'atenue l'acumulació. Malthus, per contra, declara amb rudesia que l'acumulació és l'únic fi de la producció i defensa l'acumulació sense límits per part dels capitalistes, que vol veure completada i assegurada pel consum

contradiccions de la producció burgesa, però no les comprèn i tampoc, per tant. El procés de la seua descomposició. [Com podia comprendre-ho quan aquesta producció s'estava a penes formant? R. L.] Però allò que hi ha en els fons de la seua doctrina és, de fet, el pressentiment que a les forces productives desenvolupades al si de la societat capitalista han de correspondre condicions materials i socials de creació de la riquesa i noves formes d'apropiació d'aquesta riquesa; que les formes burgeses d'aqueixa apropiació són només transitòries i contradictòries i que en elles la riquesa només rep una existència antitètica, i apareix sempre simultàniament al seu contrari. És una riquesa que té sempre com a condició la pobresa i que només es desenvolupa usant a aquesta."

En *Misèria de la Filosofia*, Marx contraposa en alguns passatges Sismondi a Proudhon. Però només s'expressa sobre ell en el breu paràgraf següent: "Els que, com Sismondi, volen tornar a proporcions adequades de la producció, servint al mateix temps els fonaments actuals de la societat, són reaccionaris, perquè, per a ser conseqüents, han d'aspirar també al retorn de totes les altres condicions de la indústria d'èpoques anteriors" En la *Crítica de l'economia política* s'esmenta dues vegades breument Sismondi: una d'elles se li jutja com l'últim clàssic de l'economia burgesa de França, parangonant-lo a Ricardo en Anglaterra; l'altre passatge destaca que Sismondi va accentuar contra Ricardo el caràcter social específic del treball que crea valor. Finalment. En el *Manifest Comunista*, se cita Sismondi com el cap del socialisme petit burgès.

il·limitat dels seus paràmits. Finalment, el punt de partida de Sismondi era l'anàlisi del procés de reproducció, la relació entre el capital i la renda amb una mesura social.

Malthus parteix en la seua oposició a Ricardo d'una absurda teoria del valor i d'una teoria vulgar de la plusvàlua d'ella derivada, que vol explicar el benefici capitalista pel sobrepreu sobre el valor de les mercaderies.⁹⁶ Malthus combat en una crítica detinguda el principi de la identitat entre oferta i demanda en el capítol VI de les seues *Definitions in Political Economy*, que dedica a James Mill. Mill deia en els seus *Elements of Political Economy*, pàgina 233: "¿Què pensa hom necessàriament quan diem que oferta i demanda s'acomoden una a una altra? Diem que béns elaborats amb una gran quantitat de treball es canvien per béns elaborats amb la mateixa quantitat de treball. Si hom accepta aquest supòsit, tota la resta és clar. Així, si un parell de sabates s'elabora amb la mateixa quantitat de treball que un barret, en canviar entre si el barret i les sabates s'acomodaran una a una altra l'oferta i la demanda. Si ocorregués que les sabates cauen, en comparació amb el barret, això significaria que havien estat portades al mercat més sabates que barrets. En aquest cas, existirien les sabates amb una abundància més que necessària. Per què? Perquè una certa quantitat de treball en sabates no podria ja canviar-se contra la mateixa quantitat de treball en altres productes. Però per la mateixa raó hi hauria una quantitat insuficient de barrets, perquè es canviarien una certa suma de treball en barrets contra una suma major del treball en sabates."

Contra aquestes banals tautologies, Malthus emprà dos arguments. En primer terme, fa observar Mill que la seua construcció està muntada en l'aire. Pot ocórrer, de fet, que mantenint-se inalterable la proporció de canvi entre barrets i sabates puguen existir, no obstant, ambdós en una quantitat excessiva en comparació amb la demanda. I açò es manifestarà en què ambdós es vendran en preus que estiguen per davall dels costos de producció (amb un benefici prudencial). "Pot dir-se en aquest cas [pregunta], que l'oferta de barrets correspon a la demanda de barrets, o l'oferta de sabates a la demanda dels mateixos, si tant uns com altres existeixen en quantitats excessives, ja que no poden canviar-se davall les condicions que asseguren la seua oferta constant?"⁹⁷

Per consegüent, Malthus contraposa ací a Mill la possibilitat d'una superproducció general: "En comparació amb els costos de producció poden pujar o baixar alhora totes les mercaderies [en l'oferta]."⁹⁸

En segon lloc, protesta contra la manera tan habitual, tant en Mill com en Ricardo i els seus epígons, d'acomodar les seues tesis al canvi directe de productes. "El conreador de llúpul [diu] que porta, per exemple, al mercat 100 sacs de llúpul, pensa tant en l'oferta de barrets i sabates com en les taques del Sol. En què pensa llavors? I què vol percebre a canvi del seu llúpul? Mr. Mill sembla creure que revelaria la major ignorància de l'economia política qui suposés que volia diners. No obstant això, no tinc inconvenient, fins i tot amb el perill que se m'acuse d'aqueixa ignorància, de declarar, que és justament diner allò que ell [el conreador] necessita."

Perquè tant la renda que ha de pagar l'amo de la terra, com els jornals dels treballadors, com finalment les matèries primeres i instruments que necessita per a conrear les seues plantacions, només poden ser coberts amb diners. En açò insisteix Malthus amb gran deteniment. Fins i tot troba "sorprenent" que economistes de fama preferisquen acudir als exemples més gosats i impossibles, que acceptar el canvi en diners.⁹⁹

D'altra banda, Malthus es conforma de descriure el mecanisme, en virtut del qual una oferta massa gran origina una limitació de la producció, i al revés, per la caiguda dels preus per davall del cost de producció. "Però aquesta tendència a liquidar, pel curs natural de les coses, la superproducció o la infraproducció, no prova que no existisquen aquests mals."

Es veu que Malthus, malgrat el seu punt de vista, oposat en la qüestió de les crisis, es mou en el mateix cercle que Ricardo, Mill Say i Mac Culloch: per a ell només existeix igualment el canvi de mercaderies. El procés reproductiu de la societat en les seues grans categories i relacions, que ocupava completament l'atenció de Sismondi, no es té ací per a res en compte.

Donades tantes oposicions en la concepció fonamental, allò de comú entre la crítica de Sismondi i la de Malthus consistia, simplement, en el que segueix:

⁹⁶ Veure Marx, *Teories sobre la plusvàlua*, tom III, pàgines 1 a 20 on s'analiza detingudament la teoria del valor i el benefici de Malthus.

⁹⁷ Malthus, *Definitions in Political Economy*, 1823, pàgina 51.

⁹⁸ Malthus, *Definitions in Political Economy*, 1823, pàgina 64.

⁹⁹ "Supose que temen que hom els culpe de pensar, que la riquesa consistia en diners. Però si és veritat que la riquesa no consisteix en diners, també és veritat que el diner és l'agent més poderós de distribució de la riquesa, i tots els que en un país on la totalitat dels canvis es realitzen pràcticament amb diners, continuen tractant d'explicar els principis de la demanda i l'oferta i les variacions de salaris i beneficis, referint-se principalment a barrets, sabates, gra, vestits, etc., han de fracassar necessàriament." (Lloc citat, pàgina 60, nota)

1.- Ambdós rebutgen contra els ricardians i Say el principi de l'equilibri preestablert entre consum i producció. 2.- Ambdós sostenen la possibilitat de crisi, no sols parcials sinó generals.

Ací s'acaba l'acord. Si Sismondi cerca la causa de la crisi en el baix nivell dels salaris i en la limitada capacitat de consum dels capitalistes, Malthus, al contrari, converteix els salaris baixos en una llei natural del moviment de població, però troba substitució per al consum limitat dels capitalistes en el consum dels paràsits de la plusvàlua, com ara la noblesa territorial i el clero, la capacitat d'absorció de riquesa i luxe del qual no té límit: l'Església té bon estómac.

I si ambdós, Malthus i Sismondi, per la salut de l'acumulació capitalista i per a salvar-la del compromís, cerquen una categoria de consumidors que compren sense vendre, Sismondi la cerca per a donar sortida a l'excedent del producte social sobre el consum dels obrers i dels capitalistes, açò és, a la part capitalitzada de la plusvàlua, i Malthus perquè es produísca el benefici. D'altra banda, de quina forma els perceptors de rendes i els beneficiaris de l'estat, que han de rebre els seus mitjans de compra principalment de mans dels capitalistes, han d'ajudar aquests a l'apropiació del benefici per l'adquisició de mercaderies amb un sobrepreu, és, naturalment, un secret de Malthus. Donades oposicions tan considerables, la comunitat d'armes entre Malthus i Sismondi ha estat prou superficial. I si, com diu Marx, Malthus ha convertit en caricatura malthusiana els *Nouveaux principes* de Sismondi, Sismondi sismonditza massa les crítiques de Malthus contra Ricardo, en fer ressaltar únicament allò que hi ha de comú entre ells. D'altra banda, de vegades, sucumbeix a la influència de Malthus, com quan fa seua, en part, la teoria malthusiana de la despesa de l'estat, com un remei de l'acumulació; ací contradia obertament el seu propi punt de partida.

En resum, Malthus no diu res d'original respecte al problema de la reproducció, ni l'ha comprès; en la seua controvèrsia amb els ricardians volta, com aquests en la seua controvèrsia amb Sismondi, entorn dels conceptes de la circulació simple de mercaderies. En la contesa entre ell i l'escola de Ricardo es tractava del consum improductiu dels paràsits de la plusvàlua; era una querella pel repartiment de la plusvàlua, no una lluita sobre els fonaments socials de la reproducció capitalista. La construcció de Malthus se'n va a terra tan aviat com descobrim els seus errors en la teoria del benefici. La crítica de Sismondi es manté, però, fins i tot acceptant la teoria del valor ricardià amb totes les seues conseqüències, el seu problema queda sense resoldre.

SEGON ASSALT

Controvèrsia entre Rodbertus i von Kirchmann

CAPÍTOL XV

La teoria de la reproducció de von Kirchmann

També la segona polèmica entorn del problema de l'acumulació va ser vigoritzada per esdeveniments de l'època. Així com Sismondi havia estat estimulat en la seua oposició contra l'escola clàssica per la primera crisi anglesa i els danys produïts a la classe obrera, Rodbertus, gairebé 25 anys més tard, rep l'impuls per a la seua crítica de la producció capitalista, del moviment obrer revolucionari que havia sorgit mentre. L'aixecament dels teixidors de Lió i el moviment dels cartistes en Anglaterra, constitueixen una protesta contra la més perfecta de totes les formes de la societat; molt més enèrgica que els difusos espectres que havia tret a escena la primera crisi. El primer escrit de Rodbertus sobre temes economicosocials, que procedeix probablement de fins del quart decenni, i que fou escrit per a l'*Augsburger Allgen. Zeitung*, però que no va ser publicat per aqueix periòdic, ostenta el significatiu títol; "Les demandes de les classes treballadores", i comença amb les paraules; "Què volen les classes treballadores? Podran les altres impedir-les que ho aconseguisquen? Desitgen la fallida total de la cultura moderna? Que un dia la història presentaria aquestes qüestions amb gran constrenyiment ho sabien fa molt de temps les persones reflexives. Les assemblees dels cartistes i les escenes de Birmingham ho han mostrat a tot el món." Poc després, a mitjan segle, el rent de les idees revolucionàries havia de manifestar-se, a França, en les més diverses societats secretes i escoles socialistes (els proudhonistes blanquistes, els partidaris de Cabet, Lluís Blanc, etc.), i produir en la revolució de febrer, en la proclamació del "dret al treball" als dies de juny, la primera gran batalla entre els dos mons de la societat capitalista, una explosió de les contradiccions socials que va fer època. En allò que fa a l'altra forma visible d'aquestes contradiccions, les crisis, als dies de la segona controvèrsia hom disposava d'un cabal d'observació incomparablement més abundant que a finals del primer quart de segle. El debat entre Rodbertus i von Kirchmann es produí davall les impressions immediates de les crisis de 1837, 1839, 1847, i fins i tot de la primera crisi mundial de 1857 (l'interessant escrit de Rodbertus *Les crisis comercials i les dificultats hipotecàries dels propietaris territorials* procedeix de l'any 1858). Per consegüent, les contradiccions interiors de l'economia capitalista s'oferien als ulls de Rodbertus de molt divers mode que en el temps en què Sismondi va alçar la seua veu, significat una crítica estrident de les doctrines harmòniques dels clàssics anglesos i els seus vulgaritzadors, tant en Anglaterra com al continent.

D'altra banda, una cita de l'escrit més antic de Sismondi serveix per a testificar que la crítica de Rodbertus estava sota l'efecte directe de la d'aquell. Rodbertus coneixia perfectament la literatura francesa contemporània d'oposició contra l'escola clàssica, i potser quelcom menys la molt nombrosa anglesa, en la circumstància de la qual, com és sabut, té les seues febles arrels la llegenda que circula en el món dels professors alemanys sobre l'anomenada "prioritat" de Rodbertus respecte a Marx en la "fonamentació del socialisme". Així, el professor Diehl escriu en el seu esbós sobre Rodbertus en el *Diccionari de les ciències de l'estat*; "Rodbertus ha de ser considerat com el vertader fundador del socialisme científic en Alemanya, perquè, ja abans de Marx i Lassalle havia subministrat en els seus escrits dels anys 1839 i 1842 un sistema socialista complet, una crítica del smithianisme, una nova base teòrica i un projecte de reforma social" Tot açò tranquil·lament i en el major temor de Déu l'any 1901 (2ª edició), després de tot i malgrat tot allò que havien escrit Engels, Kautsky i Mehring per a destruir la llegenda dels professors. D'altra banda, es comprèn fàcilment que el "socialista" Rodbertus, monàrquic, nacionalista i prussià, comunista per a dins de 500 anys i partidari actual d'un coeficient fix d'explotació del 200 per 100, havia d'assolir, d'una vegada per sempre, la palma de la "prioritat" enfront del "demolidor" internacional, Marx, davant la consideració de tots els savis alemanys de l'economia política. Tal sentència no pot ser ja modificada ni per les demostracions més concloents. Però ací ens interessa un altre aspecte de l'anàlisi de Rodbertus. El mateix Diehl continua de la manera següent el seu panegíric: "... però Rodbertus no sols va obrir camí al socialisme, sinó que tota la ciència econòmica li deu estímulo i impuls; molt particularment l'economia política teòrica, per la crítica dels economistes clàssics, per la nova teoria de la distribució de la renda, per la distinció de les categories lògiques i històriques del capital, etc."

Anem a ocupar-nos ací de l'última d'aquestes grans gestes del Rodbertus de l'"etc."

La controvèrsia entre Rodbertus i von Kirchmann va ser provocada per l'escrit fonamental del primer: *Zur Erkenntnis unserer Staatswirtschaftlichen Zustand* [Per al coneixement de la nostra situació econòmica i política] de l'any 1842. Von Kirchmann va replicar en les *Demokratische Blätter* [Fulls Democràtics] en dos articles: "Sobre la renda de la terra en l'aspecte social", i "La societat de canvi". Va haver-hi contrarèplica de Rodbertus en 1850 i 1851 amb les *Soziale Briefe* [Cartes socials]. La discussió es va entaular en el mateix camp teòric en què s'havia desenrotllat, trenta anys abans, la polèmica entre Malthus-Sismondi i Say-Ricard-Mac Culloch. Rodbertus havia expressat ja, en el seu primer escrit, el pensament que en la societat actual, amb la productivitat creixent del treball, el salari representa una quota cada vegada menor del producte nacional, pensament que va fer aparèixer com a propi, i que des d'aleshores i fins a la seua mort, és a dir, durant tres decennis, no va fer més que reproduir amb variacions. En aquesta quota decreixent del salari hi veu Rodbertus l'arrel comuna de tots els mals de l'economia actual, principalment el pauperisme i les crisis, als que denomina "la qüestió social del present".

Von Kirchmann no està d'acord amb aquesta explicació. Atribueix el pauperisme a l'efecte de la renda de la terra, i les crisis, a la falta de mercat per als productes. Sosté que "la major part del mal social no està en la falta de producció, sinó en l'emmagatzemament de productes"; que "com més pot produir un país, quants més mitjans té a la seua disposició per a satisfer totes les necessitats, més exposat està als perills de la misèria i privació". També la qüestió obrera està inclosa ací, perquè "el supòsit dret al treball es resol, en últim terme, en una qüestió de mercat de productes". "Es veu [conclou von Kirchmann] que la qüestió social és quasi idèntica a la qüestió de la venda dels productes. Fins als mals de la tan maltractada competència desapareixerien si hagués sortida segura de productes; només en quedaria llavors el millor; quedaria l'estímul per a produir mercaderies bones i barates, desapareixent la lluita a sang i foc que només té per causa el fet abans enunciat."¹⁰⁰

La diferència entre el punt de vista de Rodbertus i el de Kirchmann salta a la vista. Rodbertus veu l'arrel del mal en una distribució deficient del producte nacional; von Kirchmann, als límits del mercat de la producció capitalista. No obstant això, la confusió de von Kirchmann, particularment en allò tocant la seua representació idíl·lica d'una competència capitalista reduïda a un estímul lloable per a produir les mercaderies millors i més barates, així com a la solució en el problema de mercats del "famos dret al treball", mostra, en part, menor incapacitat per a veure el punt vulnerable de la producció capitalista, la limitació del mercat, que Rodbertus aferrant-se a la qüestió de la distribució. És, doncs, von Kirchmann qui aquesta vegada recull de nou el problema que anteriorment havia posat Sismondi en l'ordre del dia. No obstant això, von Kirchmann no està d'acord de cap manera amb l'esclariment i funció del problema de Sismondi; més bé està de part dels seus opositors. No sols accepta la teoria ricardiana de la renda, el dogma smithià "que el preu de les mercaderies només es compon de dues parts, de l'interès del capital i el salari del treball" (von Kirchmann canvia la plusvàlua per "interès del capital"), sinó també el principi de Say i Ricardo, conforme al qual els productes només es compren amb productes, i la producció constitueix el propi mercat, de tal manera, que quan sembla que hom ha produït massa d'una banda, és que d'una altra hom ha produït massa poc. Es veu que von Kirchmann segueix les empremtes dels clàssics, però en la seua "edició alemanya" i amb tot gènere de peròs i reserves. Així, von Kirchmann troba, primerament, que la llei formulada per Say i l'equilibri natural entre producció i demanda "no esgota la realitat", i afegeix: "Hi ha, a més, altres lleis en la circulació que impedeixen la pura realització d'aquests principis i el descobriment de la qual és l'única cosa que pot explicar l'actual excés dels mercats, i potser permetrà descobrir la manera de remeiar aquest gran dany. Creiem que hi ha tres circumstàncies en el sistema social present que acusen aquestes contradiccions entre aquella llei indiscutible de Say i la realitat." Aquestes circumstàncies són: la distribució massa desigual dels productes (com veiem ací, von Kirchmann s'apropa, en certa manera, al punt de vista de Sismondi), les dificultats que ofereix la naturalesa del treball humà en la producció bruta i, finalment, les deficiències del comerç com a operador intermediari entre la producció i el consum. Sense entrar en els dos últims "obstacles" de la llei de Say, considerem l'argumentació de von Kirchmann en relació amb el primer punt:

"La primera circumstància [diu] pot expressar-se aproximadament dient que el salari és un xic baix i amb això sobrevé una contracció del mercat. Per a qui sàpia que els preus de les mercaderies només es componen de dues parts, de l'interès del capital i el salari, aquesta afirmació podrà semblar-li estranya: si el salari és baix, són baixos també els preus de les mercaderies, i si aquell és alt, aquests ho seran també. [Es veu que von Kirchmann accepta el dogma smithià fins i tot en la seua forma més absurda; no és que el preu es resolga en salari i plusvàlua, sinó que se'n compon com una simple suma, forma en què Smith s'havia allunyat més que en cap altra de la seua teoria del valor.] Així, doncs, salari i preu es troben en proporció directa i s'equiparen. Anglaterra només ha suprimit els drets d'importació als cereals, la carn i altres substàncies alimentàries, per a fer abaixar els salaris i posar ací els fabricants en situació de vèncer tots els seus competidors, gràcies a l'abatiment de les mercaderies en els mercats mundials. No obstant això, açò, només en part, és exacte i no toca en la proporció en què es reparteix el producte entre capital i treball. En la distribució massa desigual entre ambdós es troba la raó primera i principal del per què la llei de Say no es compleix en la realitat; de per què, malgrat la producció en tots els rams, els

¹⁰⁰ Rodbertus cita, literalment, amb gran extensió els arguments de Kirchmann. Segons manifestació de l'editor, no pot hom trobar un exemplar complet de les *Fulls Democràtiques* amb l'article original.

mercats en conjunt pateixen excés de mercaderies.” Kirchmann il·lustra detalladament aquesta afirmació amb un exemple. Seguint el model de l'escola clàssica ens trobem, naturalment, transportats a una societat aïllada, imaginària, que ofereix a l'economia política un objecte propici, malgrat que no precisament grat.

Imaginem un indret (ens suggereix von Kirchmann) que compte amb 903 habitants justos, 3 empresaris amb 300 obrers cadascú. L'indret satisfà totes les necessitats dels seus habitants amb producció, per a si mateixos, dividida en tres empreses: una s'ocupa del vestit; la segona, de l'alimentació, enllumenat, combustible i matèries primeres; la tercera, d'habitació, mobiliari i instrumental. En cada una d'aquestes tres seccions l'empresari subministra “el capital i les matèries primeres”. La remuneració de l'obrer es fa en cada una d'elles de manera que aquests perceben com a salari la meitat del producte anual, i l'empresari l'altra meitat “com a interès del seu capital i com a benefici d'empresari”. La quantitat de producte subministrada per cada empresa basta exactament per a cobrir totes les necessitats dels 903 habitants. Així, doncs, aquest lloc tanca “totes les condicions d'un benestar general” per al total dels habitants, i, per tant, tots es disposen alegres i animosos al treball. Però, als pocs dies, alegria i satisfacció es converteixen en laments generals i esmussar de dents; en la felicitat de von Kirchmann passa quelcom que allí s'esperava tant com l'enfonsament del cel: esclata una veritable crisi comercial i industrial moderna. Els 900 obrers només tenen el vestit, aliment i habitació justament necessaris, mentre que els tres empresaris es troben amb els seus magatzems plens de vestits i matèries primeres i amb els seus habitatges desocupats. Es lamenten llavors de falta de mercat. Els obrers, al revés, es queixen de satisfer insuficientment les seues necessitats. I d'on i per qui vénen *illae lacrimae*? ¿Potser, doncs, com suposen Say i Ricardo, hi ha molts productes d'una classe i pocs d'una altra? De cap manera, respon von Kirchmann: a l'indret hi ha quantitats proporcionades de totes les coses, que, reunides, bastarien exactament per a satisfer la totalitat de les necessitats socials”. D'on ve, doncs, l'“obstacle”, la crisi? L'obstacle es troba únicament i exclusivament en la distribució. Però açò cal que hom ho escolte de les pròpies paraules de von Kirchmann: “L'obstacle que impedeix que no es verifiqui aquest senzill canvi es troba purament i exclusivament en la distribució d'aquests productes; la distribució no és igual entre tots, sinó que els empresaris serveixen en el seu poder, en concepte d'interès del capital i benefici, la meitat i només els donen l'altra meitat als seus obrers. És clar, per tant, que l'obrer de vestits només podrà canviar amb la meitat del seu producte la meitat dels productes d'alimentació i habitació, i així successivament. És clar que els empresaris no podran desprendre's de les seues altres meitats, perquè no li queda a cap obrer un producte que pugui ser canviat per elles. Els empresaris no saben on anar amb les seues provisions de mercaderies, i els obrers no saben on dirigir-se amb la seua fam i la seua nuesa.” i els lectors (hi afegim) no saben on anar amb les elucubracions de von Kirchmann. Allò de pueril del seu exemple ens precipita, en efecte, d'un enigma en un altre enigma.

En primer lloc, no hi ha mode de saber amb quin fonament i per a què fi es fingeix aquesta triple distribució de la producció. Que en els exemples anàlegs de Ricardo i Mac Culloch s'enfrontaren sovint els camperols als fabricants, prové, segons el meu parer, tan sols de la representació antiquada que de la reproducció social tenien els fisiòcrates; representació, recollida per Ricardo, tot i que, amb la seua teoria del valor, oposada a la dels fisiòcrates, havia perdut qualsevol sentit, i malgrat que Smith havia avançat ja terreny en el coneixement dels fonaments reals i efectius del procés de reproducció social. No obstant això, hem vist que aquella distinció fisiocràtica entre economia i indústria s'havia mantingut tradicionalment en l'economia teòrica com a base de la reproducció, fins que Marx va introduir la seua distinció decisiva entre els dos capítols socials: producció de mitjans de producció i producció de mitjans de consum. En canvi, les tres seccions de von Kirchmann no tenen cap sentit comprensible. S'hi barrejen els instruments amb mobles, matèries primeres amb substàncies alimentàries, els vestits formen una secció a banda, i és evident, per tant, que aquesta classificació no està fundada en punts de vista objectius de reproducció, sinó que és obra de la pura fantasia. Igualment hom podria haver fingit una secció de substàncies alimentàries, vestits i edificis, una altra de drogues medicinals i una altra tercera de raspalls de dents. És clar que a von Kirchmann només li importava indicar la divisió social del treball i pressuposar, per al canvi, algunes masses de productes, en la mesura que hom pugui, de les mateixes dimensions. Però el canvi mateix, sobre el qual volta tota l'argumentació, no exerceix en l'exemple de von Kirchmann cap paper, ja que allò que es distribueix no és valor, sinó masses de productes, de valors d'ús com a tals. D'altra banda, en l'interessant “indret” creat per la fantasia de von Kirchmann es verifica, en primer terme, la distribució dels productes, de forma que pot sobrevenir, després de realitzada la distribució, el canvi general, mentre al terreny real de la producció capitalista, com és sabut, passa a la inversa; ací és el canvi que inaugura i equilibra la distribució del producte. Al mateix temps, en la distribució de von Kirchmann passen les coses més peregrines. És veritat que el preu dels productes i, per tant també, el del producte total social, només es compon, “com hom sap”, de “salari i interès del capital”, només de $v + p$, i, per tant, el producte total va íntegrament a la distribució individual entre obrers i empresaris; però per a la seua perdició von Kirchmann ha recordat passatgerament que tota producció requereix quelcom així com instruments i matèries primeres. I, en efecte, introdueix de matuta en el seu “indret” matèries primeres entre les substàncies alimentàries, i instruments entre mobles. I llavors es pregunta a qui correspondran en la distribució general aquestes coses indigeribles: als obrers com a salari, als capitalistes com a benefici de l'empresari? Ambdues parts donarien rendidament les gràcies. I en semblants condicions sorgeix el punt culminant de la fantasia: el canvi entre els obrers i els

empresaris. L'acte fonamental de canvi entre obrers assalariats i capitalistes és transformat per von Kirchmann, d'un canvi entre treball viu i capital, en un canvi de productes. No és el primer acte el canvi entre força de treball i capital variable, sinó el segon: la realització del salari percebut del capital variable, que ocupa el punt central del mecanisme, i al revés, tot el canvi de mercaderies de la societat capitalista es redueix a aquesta realització del salari. Però ara ve el més esplèndid: considerat atentament aquest canvi entre treballadors i empresaris, situat en el punt candent de la vida econòmica, no hi ha tal canvi, no es verifica. Perquè una vegada que tots els obrers han rebut el seu salari en espècie, açò és, en la meitat del seu propi producte, el canvi només es pot realitzar entre els obrers mateixos; aquests canvien entre si els seus salaris, consistents en vestits per a uns, substàncies alimentàries per a altres, mobles per als tercers, de manera que cada obrer realitza la tercera part del seu salari en aliments, vestits i mobles. Aquest canvi no té ja res a veure amb els empresaris. Aquests, al seu torn, tenen en les seues mans la seua plusvàlua, que consisteix en la meitat de tots els vestits, substàncies alimentàries i mobles elaborats per la societat, i no saben on anar amb el seu cabal. Però aquest dany, obra de von Kirchmann, no es remeïria per cap distribució del producte, per generosa que fos. Ans al contrari, com major fora la porció del producte social atribuïda als obrers, menys haurien de veure en el seu canvi amb els empresaris: només augmentaria en extensió el canvi mutu dels obrers entre si. Certament, es contrauria, en proporcions corresponents, el munt de plusvàlua que pesa sobre els empresaris, però no perquè s'hagués facilitat el canvi d'aquest plusproducte, sinó perquè disminuiria la plusvàlua mateixa. Ni abans ni després podria parlar hom d'un canvi del plusproducte entre obrers i empresaris. Cal confessar que la quantitat de puerilitats i absurds econòmics reunits en un espai relativament petit, excedeix fins i tot a aquella mesura que hom pot concedir a un fiscal prussià (von Kirchmann ho era, com és sabut, castigat, per cert, disciplinàriament dues vegades, dit siga en honor seu). No obstant això, von Kirchmann després d'aquests preliminars que tan poc prometen, escomet directament l'assumpte. Comprèn que el fet de no poder donar sortida a la plusvàlua depèn de la seua pròpia premissa: de la forma concreta que adopta per a l'ús el plusproducte. En vista d'això fa que els empresaris, amb la meitat de la quantitat de treball social de què s'han apropiat en concepte de plusvàlua, elaboren, no "mercaderies ordinàries" per als obrers, sinó mercaderies de luxe. Com "és condició de la mercaderia de luxe fer possible que el consumidor consumisca més capital i més força de treball que les mercaderies ordinàries", aquests tres empresaris, completament sols, assoleixen consumir tota la meitat del treball rendit per la societat, en randes, cotxes elegants i coses semblants. Ara no queda ja res sense vendre, la crisi s'ha superat afortunadament, s'ha acabat per sempre la superproducció; capitalistes i obrers viuen amb seguretat i el remei meravellós de von Kirchmann, que ha realitzat tots aquests beneficis i establert l'equilibri entre producció i consum, s'anomena luxe! En altres paraules: el consell que el bon home dóna als capitalistes, que no saben què fer amb la seua plusvàlua irrealitzable, és aquest: que se la mengen ells mateixos. No obstant això, en la societat capitalista el luxe no és una invenció recent. Malgrat això floreixen en ell les crisis. D'on ve açò? "La resposta només pot ser [ens ensenya von Kirchmann] que aquesta paralització del mercat en el món real només procedeix de què hi ha encara massa poc luxe, o, en altres paraules, que els capitalistes consumeixen poc; ells, que posseeixen mitjans per al consum." Però aquesta sobrietat inadequada dels capitalistes ve d'una virtut falsament aconsellada per l'economia política: de la tendència a estalviar per a fins del "consum productiu". En altres paraules: les crisis procedeixen de l'acumulació; tal és la tesi fonamental de von Kirchmann. La demostra també amb un exemple de commovedora síntesi. Suposem el cas, diu, "el cas considerat com el millor per l'economia política", que els empresaris diguen: no volem gastar fins a l'últim cèntim nostres rendes en pompa i luxe: volem invertir-les en nova producció. Què vol dir açò? Vol dir que estableixen empreses noves de totes classes en les quals s'elaboren productes, i amb la venda de les quals pot hom aconseguir els interessos (von Kirchmann vol dir: benefici) d'aquell capital estalviat de les rendes no consumides dels tres empresaris. Segons açò, els tres empresaris es decideixen a no consumir més que el producte de 100 obrers, açò és, a limitar considerablement el seu luxe i a emprar la força de treball dels 350 obrers restants amb el capital utilitzat per aquests, per a muntar noves empreses productores. Sorgeix ací la pregunta: en quines empreses productores s'han d'emprar aquests fons? "Els tres empresaris només poden optar entre implantar noves empreses per a la producció de mercaderies ordinàries, o per a produir mercaderies de luxe", ja que, segons la suposició de von Kirchmann, el capital constant no es reproduïx, i el producte social total només consisteix en mitjans de consum. Però amb això els empresaris es veuen col·locats davant el dilema ja conegut: si produeixen "mercaderies ordinàries" sorgeix una crisi, perquè els obrers no poden adquirir aquests mitjans de subsistència excedents, ja que se'ls ha donat la meitat del valor del producte, i si produeixen mercaderies de luxe, han de consumir-les ells mateixos. *Tertium non datur*. Tampoc el comerç exterior modifica el dilema, perquè l'efecte del comerç només consisteix en "augmentar la multiplicitat de les mercaderies del mercat interior" o incrementar la productivitat. "Per tant, o bé aquestes mercaderies exteriors són mercaderies ordinàries, i llavors el capitalista no les compra i l'obrer no pot comprar-les perquè no posseeix mitjans per a això, o bé són mercaderies de luxe, i en aquest cas l'obrer tindrà encara més dificultats per a comprar-les; el capitalista no les compra tampoc per la seua aspiració a estalviar." Per primitiva que siga l'argumentació, s'hi expressa clarament el pensament fonamental de von Kirchmann i l'obsessió de l'economia teòrica: en una societat composta exclusivament de treballadors i capitalistes, l'acumulació sembla impossible. Von Kirchmann treu la conseqüència d'açò de forma que combat resolutament l'"estalvi", el "consum productiu" de la plusvàlua, polemítza vivament amb l'economia política clàssica, que defensa aquests errors, i predica l'augment del luxe amb el de la productivitat de treball com a remei contra les crisis. Es veu que, si von Kirchmann en les seues premisses teòriques era una

caricatura de Ricard-Say, en les seues conclusions és una caricatura de Sismondi. Era, no obstant això, necessari adonar-se clarament del plantejament del problema fet per von Kirchmann per a poder fer-se càrrec de la contracrítica de Rodbertus i del resultat de la controvèrsia.

CAPÍTOL XVI

Rodbertus i la seua crítica de l'escola clàssica

Rodbertus aprofundeix més que von Kirchmann. Cerca les arrels del mal en els fonaments mateixos de l'organització social i declara una guerra aferrissada a l'escola lliurecanvista dominant. Els seus atacs no van, certament, contra el comerç lliure de mercaderies o contra la llibertat industrial, que accepta plenament, sinó contra els manchesterians, contra el *laissez faire* en les relacions socials interiors de l'economia. En aquella època, després del primer període entusiasta de l'escola clàssica, havia assolit ja el predomini aquella apologia descarada, l'expressió de la qual més aconseguida es troba en l'economista fabulosament vulgar, ídol de tots els filisteus, el senyor Frederic Bastiat amb les seues "harmonies". Prompte sorgiren els diversos Schulze pàl·lids imitadors en alemany del profeta francès de l'harmonia. Contra aquests "comissionistes del lliure canvi" es dirigeix la crítica de Rodbertus. "Les cinc sisenes parts de la nació [exclama en la seua *Primera Carta Social* a von Kirchmann (1850)] queden fins ara excloses, per l'escassetat de la seua renda, de la majoria dels beneficis de la civilització i, a més, sucumbeixen de tant en tant a les més terribles arpades de misèria real, trobant-se sempre exposats a aquest risc amenaçador. Són elles, no obstant això, les creadores de tota la riquesa social. El seu treball comença en sortir el sol i acaba quan es posa; es prolonga fins a la nit mateixa, i res pot alterar aquest destí. Sense poder augmentar la seua renda perden fins i tot el temps que hauria degut quedar-los per al cultiu del seu esperit. Suposem que el progrés de la civilització haja exigit fins ara tants patiments. Sotadament brilla la possibilitat de modificar aquesta necessitat trista en una sèrie d'invents admirables; invents que fan més que centuplicar la capacitat de treball humà. La riquesa nacional (el patrimoni nacional en relació amb la població) augmenta a conseqüència d'això en proporció creixent. I jo pregunte: pot haver-hi una conseqüència més natural, una demanda més justa que la d'obtenir també algun avantatge d'aquest creixement per als creadors de l'antiga i la nova riquesa? No han de tenir dret a què s'augmente la seua renda o es rebaixe la seua jornada de treball; o que passen, cada vegada, en nombre més gran, a les files d'aquells afortunats que gaudeixen principalment dels fruits del treball? L'economia política, o millor dit, l'economia nacional, només ha pogut realitzar el contrari. Mentre creix la riquesa nacional, creix també l'empobriment d'aquelles classes, són necessàries, fins i tot, lleis especials que s'oposen a l'augment de la jornada de treball. Finalment, el cens de les classes treballadores creix en proporció major que el de les altres. Però no és només açò! La capacitat de treball centuplicada que no ha pogut donar cap alleugeriment a les cinc sisenes parts de la nació, és, a més a més, periòdicament, l'espant de l'última sisena part i, en conseqüència, de la societat sencera. Quines contradiccions, doncs, particularment al terreny econòmic! I quines contradiccions al terreny social en general. La riquesa social augmenta i aquest augment va acompanyat d'una accentuació de la pobresa! Augmenta el poder de creació dels mitjans de producció, i la conseqüència és el seu no ús. La situació social demana l'elevació del nivell material de vida de les classes treballadores a la mateixa altura que la seua situació política, però la realitat respon amb un rebaixament major. La societat necessita que la seua riquesa cresca sense traves, i els actuals directores de la producció han de posar-li obstacles per a no augmentar la pobresa. Només hi ha una cosa en harmonia! A l'absurd de la situació correspon el de la classe dominant; absurd, que consisteix en cercar el fonament d'aquest mal allí on no es troba. L'egoisme, que amb massa freqüència s'embolica a la vestidura de la moral, denuncia, com a causa del pauperisme, els vicis dels treballadors. Atribueix a la seua suposada mala administració i balafament allò que és obra de fets inevitables, i, quan no pot menys de reconèixer la inculpabilitat, eleva al rang de teoria la necessitat de la pobresa. Predica sense parar als obrers l'*ora et labora*; considera com deure seu la sobrietat i l'estalvi, i, com a màxim, agrega a la misèria del treballador aqueixa violació del dret que constitueixen les caixes d'estalvi forçós. No veu que un poder cec converteix l'oració del treballador en una maledicció contra l'atur forçós; que l'estalvi és una impossibilitat o una crueltat i que, finalment, la moral no produeix mai efecte en boca dels qui ha dit el poeta "que beuen en secret vi i en públic prediquen beure aigua".¹⁰¹

Si aquestes valeroses paraules, escrites trenta anys després de Sismondi i Owen, vint anys després de les acusacions dels socialistes anglesos de l'escola de Ricardo i, finalment, després del moviment cartista de la batalla de juny i (*last but not least*) de la publicació del *Manifest Comunista*, no poden pretendre una significació innovadora, en canvi, és impossible negar-los la seua importància en la fonamentació

¹⁰¹ Dr Karl Rodbertus-Jagetzow, *Schriften*, Berlín, 1899, Tom III, pàgines 172-174, 184.

científica de tals acusacions. Rodbertus desenrotlla ací un sistema, que pot ser reduït a les següents proposicions sintètiques:

L'altura a què històricament ha arribat la productivitat del treball junt amb les "institucions del dret positiu", és a dir, la propietat privada, gràcies a les lleis d'un "comerç abandonat a si mateix", han produït una sèrie de fenòmens absurds i immorals. Són aquests:

1.- El valor de canvi per compte del "valor constituït", "normal", i amb això l'actual diner metàl·lic per compte d'un diner de paper "d'acord amb la seua idea" o "diner de treball". "La primera [veritat] és que tots els béns econòmics són producte de treball, o com se sol dir, que només el treball és productiu. Però aquest principi significa ja que el valor del producte és sempre igual al cost d'un treball, o, amb altres paraules, que el treball podia constituir ja avui una mesura de valor. La veritat és més bé "que aquest no és encara un fet d'economia pública, sinó només una *idea*."¹⁰²

"Si el diner es pogués constituir segons el treball que el producte ha costat, encara cabria representar-se'l; seria com un rebut escrit sobre la matèria més barata, sobre draps, com un full arrencat d'aquell llibre de comptabilitat general que contingués el valor produït per cada u, i que servís com a crèdit contra una quantitat de valor igual a la part del producte nacional que arribés a la distribució. Si el valor, per qualsevol circumstància, no ha pogut ser constituït o no pot ser-ho encara, el diner ha d'arrossegar amb si aquell valor que ha de liquidar, portant-lo com a penyora o fiança, és a dir, el diner ha de consistir en un bé valuós, en or o argent."¹⁰³ Però, tan prompte com sorgeix la producció capitalista de mercaderies, s'inverteix l'ordre de totes les coses. "La constitució del valor ha de pesar, perquè pot ser ja únicament valor de canvi."¹⁰⁴ I "perquè el valor no pot ser constituït, tampoc el diner pot ser merament diner, ni respondre plenament a la seua idea"¹⁰⁵. "Si hagués una compensació justa en el canvi, el valor de canvi dels productes hauria de ser igual a la quantitat de treball que hagueren costat; haurien de canviar-se, en els productes, quantitats de treball sempre iguals." Però fins i tot suposant que cada u produís justament els valors d'ús que un altre necessita, "serien necessaris, ja que es tractava de coneixement i voluntat humans, un càlcul, compensació i fixació exactes de les quantitats de treball contingudes en els productes canviats, i l'existència d'una llei a què se sotmeteren els que canvien."¹⁰⁶

Com és sabut, Rodbertus accentua amb insistència la seua prioritat sobre Proudhon en el descobriment del "valor constituït", prioritat que se li pot concedir tranquil·lament. Aquesta "idea" era fins a tal punt un fantasma, que ja molt de temps abans de Rodbertus havia produït teòricament els seus fruits en Anglaterra, i havia estat soterrada en la pràctica. Aquesta "idea" no era més que una transmutació utòpica de la teoria de valor de Ricardo. I això ha estat demostrat prou per Marx en la seua *Misèria de la filosofia* i per Engels en el pròleg a aquest mateix llibre. No cal, per tant, insistir-hi.

2.- De l'"economia d'intercanvi" en resultava la "degradació" del salari al rang de mercaderia, en compte de ser una quota fixa de participació en el producte segons el valor de cost. Rodbertus, amb un atrevit salt històric deriva la seua llei del salari directament de l'esclavitud, amb la qual cosa considera el caràcter específic que la producció de mercaderies imposa a l'explotació com una mentida enganyosa i el condemna des del punt de vista moral. "Mentre els productors mateixos eren propietat dels no productors, mentre existia l'esclavitud, era exclusivament l'avantatge privat del 'senyor' que determinava literalment la magnitud d'aquella part (de la participació de l'obrer). Des que els productors han assolit la plena llibertat personal, però res més, ambdues parts es posen d'acord, prèviament, sobre el salari. El salari és, com avui diu hom, objecte d'un "contracte lliure", és a dir, de la competència. Amb açò el treball és sotmès, naturalment, a les mateixes lleis de valor de canvi a què es troben també sotmesos els productes; ell mateix rep valor de canvi; la magnitud del salari depèn del joc de l'oferta i la demanda." Després d'haver invertit així les coses i haver deduït de la competència, el valor de canvi de la força de treball, a continuació dedueix també, naturalment, el seu valor del seu valor de canvi: "davall l'imperi de les lleis del valor de canvi, el treball rep una espècie de "valor de cost", que exerceix una força d'atracció sobre el seu valor de canvi: l'import del salari. És aquesta la magnitud del salari necessària per a "mantenir-lo en ús", és a dir, atorgar-li la força per a la seua pròpia prossecució, encara que només en la seua descendència: l'anomenat "manteniment necessari". Però tampoc açò és en Rodbertus una fixació de lleis econòmiques objectives, sinó només d'indignació moral. Rodbertus anomena "cínica" l'afirmació de l'escola clàssica, segons la qual "el treball no té més valor que el del salari que rep", i es proposa descobrir "la sèrie d'errors que han conduït a aquesta conclusió crassa i immoral"¹⁰⁷. "Una apreciació tan deshonorosa com aquella que feia estimar el salari com el manteniment necessari, o com si es tractés de la reparació d'una màquina, ha existit també respecte al treball convertit en mercaderia de canvi. Aqueix principi de tots els béns, d'un "preu natural" o de "cost", com si es tractés del producte mateix, ha posat aquest preu natural,

¹⁰² Dr Karl Rodbertus-Jagetzow, *Schriften*, Berlín, 1899, Tom II, pàgines 104-105.

¹⁰³ Dr Karl Rodbertus-Jagetzow, *Schriften*, Berlín, 1899, Tom I, pàgina 99.

¹⁰⁴ Dr Karl Rodbertus-Jagetzow, *Schriften*, Berlín, 1899, Tom I, pàgina 175.

¹⁰⁵ Dr Karl Rodbertus-Jagetzow, *Schriften*, Berlín, 1899, Tom I, pàgina 176.

¹⁰⁶ Dr Karl Rodbertus-Jagetzow, *Schriften*, Berlín, 1899, Tom II, pàgina 65.

¹⁰⁷ Dr Karl Rodbertus-Jagetzow, *Schriften*, Berlín, 1899, Tom I, pàgines 182-184.

aquests costos de treball, en la quantitat de béns necessària per a tornar a portar el treball al mercat." Aquest caràcter de mercaderia i la corresponent valoració de la força de treball, no són més que pèrdues malignes de l'escola del lliure canvi, i en compte d'insistir com els deixebles anglesos de Ricardo sobre la contradicció que existeix al si de la producció capitalista de mercaderies entre la determinació del valor del treball i la determinació del valor pel treball, Rodbertus, com a bon prussià, acusa la producció capitalista de mercaderies de contradir-se... amb el dret polític vigent. "Quina insensata, indescriptible contradicció la d'aquells economistes [exclama] que volen que els obrers decidisquen la seua posició jurídica dins dels destins de la societat, i al mateix temps segueixen tractant-los econòmicament com a simples mercaderies!"¹⁰⁸

Només queda objectar: ¿per què els obrers consenten una injustícia tan insensata i patent? Objeció que Hermann, per exemple, presentava contra la teoria del valor de Ricardo: "¿Què haurien hagut de fer els obrers si en quedar en llibertat no hagueren volgut consentir aquella mesura? Representem-nos la seua situació. Als obrers se'ls va donar la llibertat nus o vestits de parracs, sense més que la seua força de treball. Amb la desaparició de l'esclavitud o de la servitud de la gleba, havia desaparegut també l'obligació jurídica del senyor d'alimentar-los o de cuidar de les seues necessitats més elementals. Però les seues necessitats havien quedat, i havien de viure. D'on treurien per a viure? ¿Agafar una part del capital existent en la societat i produir amb ella el que és necessari per al seu manteniment? Però el capital de la societat pertanyia ja a altres, i els guardians del "dret" no ho haurien consentit." ¿Què els quedava fer, doncs, als treballadors? Només una alternativa: o derrocar el dret imperant de la societat o tornar a unes condicions econòmiques semblants a les anteriors, encara que variés la seua situació jurídica; retornar als seus antics senyors, els posseïdors de la terra i el capital, i percebre, com a salari, allò que abans havien percebut com a manteniment. Per a dita de la humanitat i de l'estat prussià, els treballadors van ser "prou assenyats" per a no "treure dels seus carrils" la civilització, preferint sotmetre's ricament a les miserables exigències "dels seus antics senyors", Va sorgir, així, el sistema capitalista del salari i la llei del salari com "esclavitud aproximada", com un producte de l'abús de poder dels capitalistes, així com de la docilitat pacífica dels proletaris, si hem d'atenir-nos a les innovadores explicacions teòriques del mateix Rodbertus, que, com se sap, ha estat "saquejat" teòricament per Marx. Respecte a aquesta teoria del salari, és en tot cas indiscutible la "prioritat" de Rodbertus, perquè els socialistes anglesos i altres crítics socials havien analitzat el sistema de salaris molt menys grollerament i primitivament. Allò de més original, en tot això, és que Rodbertus no utilitza tot l'aparell de la seua indignació moral sobre l'origen i lleis econòmiques del sistema de salaris per a demanar, com a conseqüència, la supressió de l'espantosa injustícia, de la "contradicció insensata i indescriptible". De cap manera! Repetidament tranquil·litza els seus congèneres perquè no prenguen seriosament els seus rugits contra l'explotació: no és un lleó, sinó simplement Schnoch, el fuster¹⁰⁹. Només és necessària la teoria ètica de la llei del salari per a treure'n aquesta altra conclusió.

3.- De la determinació del salari per les "lleis de valor de canvi", en resulta que, amb el progrés de la productivitat del treball, la participació de l'operari en el producte és cada vegada menor. Hem arribat ací al punt d'Arquimedes del "sistema" de Rodbertus. La "quota decreixent de salaris" és la més important idea "original", la que repeteix des del seu primer escrit social (probablement en 1839) fins a la seua mort i que "reclama" com de la seua propietat. Cert que aquesta "idea" era una senzilla conseqüència de la teoria del valor de Ricardo; cert és que es troba implícita en la teoria del fons de salaris que dominà l'economia burgesa des dels clàssics fins a l'aparició d'*El Capital* de Marx. No obstant això, Rodbertus creu haver estat en aquest "descobriments" una espècie de Galileu de l'economia política, i recorre a la seua "quota decreixent del salari" per a explicar tots els mals i contradiccions de l'economia capitalista. De la quota decreixent de salari hi deduí, doncs, abans que res, el pauperisme, que per a ell constitueix, junt amb les crisis, "la qüestió social". I seria oportú recomanar a l'atenció dels moderns debelladors de Marx, el fet que no ha estat Marx, sinó Rodbertus qui es troba molt més prop d'ells; ell, Rodbertus, que ha formulat una teoria de l'empobriment, i això en la forma més grollera, fent-ne, a diferència de Marx, no un fenomen complementari, sinó el punt central de la "qüestió social". Vegeu, per exemple, la seua demostració de l'empobriment absolut de la classe obrera en la *Primera Carta Social* a von Kirchmann. Després la "quota decreixent del salari ha de servir també per a explicar l'altre fenomen fonamental de la 'qüestió social': les crisis. Ací, Rodbertus escomet el problema de l'equilibri entre consum i producció i toca el complex sencer dels punts debatuts sobre els quals havia versat ja la contesa entre Sismondi i l'escola de Ricardo.

El coneixement de les crisis es trobava recolzat naturalment, en Rodbertus, en un material de fets molt més abundant que en Sismondi. En la seua *Primera Carta Social* insereix ja una descripció detallada de les quatre crisis: 1818-19, 1825, 1837-39 i 1847. Gràcies a una observació més àmplia, Rodbertus va poder veure, encara que imperfectament, l'essència de les crisis amb una profunditat que no els fou possible als seus predecessors. Així, ja en 1850, formula la periodicitat de les crisis; el seu retorn amb intervals cada vegada més breus, i amb major intensitat: "En proporció a l'augment de la riquesa ha augmentat sempre allò d'horrorós d'aquestes crisis; s'han fet més nombroses les víctimes per elles devorades. La crisi de 1818-19, malgrat haver despertat ja l'espant del comerç i les preocupacions de la

¹⁰⁸ Dr Karl Rodbertus-Jagetzow, *Schriften*, Berlín, 1899, Tom II, pàgina 72.

¹⁰⁹ Dr Karl Rodbertus-Jagetzow, *Schriften*, Berlín, 1899, Tom IV, pàgina 225.

ciència, va ser relativament insignificant comparada amb la de 1825-26. L'última va inferir tals danys al patrimoni d'Anglaterra, que els més famosos economistes dubtaven que pogués restablir-se totalment. Malgrat açò, va ser sobrepujada encara per la crisi de 1836-37. Al seu torn, les crisis de 1839-40 i 1846-47 van produir majors estralls que les precedents. Si es jutja per les experiències de què disposem fins ací, les crisis tornen amb intervals cada vegada més breus. Des de la primera fins a la tercera crisi van transcórrer 18 anys; des de la segona a la quarta, 14; des de la tercera a la cinquena, 12. Ja augmenten els símptomes d'una pròxima nova desgràcia, fins i tot quan indubtablement, l'any 1848 ha contingut el seu desencadenament.¹¹⁰ Més endavant Rodbertus fa l'observació que, en general, els precursors de les crisis solen ser un floriment extraordinari de la producció, grans progressos tècnics de la indústria: "Totes les crisis s'han produït després d'un període excel·lent de floriment industrial."¹¹¹ Utilitzant la història de les crisis, descriu com "les mateixes es produeixen només després d'un creixement important de la productivitat"¹¹². Rodbertus combat l'opinió vulgar que vol reduir les crisis a dificultats de diners i crèdit, i crítica tota la legislació equivocada de Peel sobre els bitllets de Banc; fonamenta detalladament la seua opinió en l'article: "Les crisis comercials i les dificultats hipotecàries de l'any 1858", en què, entre altres coses, diu: "És, doncs, també equivocat considerar les crisis comercials només com a crisi de diners, Borsa o crèdit. Només es presenten així exteriorment, en la seua primera aparició." També és notable l'ull penetrant de Rodbertus quan aprecia la significació del comerç exterior en connexió amb el problema de les crisis. El mateix que Sismondi, assenyala la necessitat d'expansió per a la producció capitalista, però hi afegeix alhora que, amb això, només s'aconsegueix que cresquen les dimensions de les crisis periòdiques. "El comerç exterior [diu en *Per a l'esclariment de la qüestió social*, Segona Part, quadern 1] guarda amb els entorpiraments del comerç interior una relació anàloga a la de la beneficència amb el pauperisme; en últim terme, no fan més que créixer amb aquell."¹¹³ I en l'article citat "Les crisis comercials i dificultats hipotecàries de l'any 1858": "l'única cosa que es pot emprar per a prevenir futurs esclats de les "crisi" és l'arma de doble tall, que consisteix en desenvolupar el mercat exterior. La major part de les vegades el violent impuls cap a tal desenvolupament no és més que l'excitació malaltissa d'un òrgan danyat. Com al mercat interior un dels factors, la productivitat, augmenta eternament, i l'altre, "el poder de compra", es manté eternament igual per a la major part de la nació, el comerç ha de tractar de suplir amb mercats exteriors la limitació de l'últim. Allò que calma aquesta set ajorna, almenys, una nova aparició del mal. Cada nou mercat exterior equival, per això, a una treva de la qüestió social. De la mateixa manera actuen els colonitzadors en països no conreats. Europa es crea un mercat on abans no l'havia. Però aquest mitjà no fa, en substància, més que entretenir el mal. Quan els nous mercats estan plens, la qüestió torna al seu antic punt de partida: al factor limitat del poder de compra que es troba enfront del factor il·limitat de la productivitat, i l'única cosa que s'ha fet ha estat apartar la nova crisi del mercat menor perquè aparega en el major, en dimensions encara més àmplies i amb xocs encara més violents. I, com la terra és limitada i, per tant, ha de cessar alguna vegada la conquesta de nous mercats, ha de cessar també el simple ajornament de la qüestió. Ha de ser resolta, definitivament, algun dia."¹¹⁴

¹¹⁰ Dr Karl Rodbertus-Jagetzow, *Schriften*, Berlín, 1899, Tom III, pàgines 110-111.

¹¹¹ Dr Karl Rodbertus-Jagetzow, *Schriften*, Berlín, 1899, Tom III, pàgina 108.

¹¹² Dr Karl Rodbertus-Jagetzow, *Schriften*, Berlín, 1899, Tom I, pàgina 62.

¹¹³ Dr Karl Rodbertus-Jagetzow, *Schriften*, Berlín, 1899, Tom III, pàgina 108.

¹¹⁴ Dr Karl Rodbertus-Jagetzow, *Schriften*, Berlín, 1899, Tom I, pàgina 236. És interessant veure com Rodbertus, no obstant les seues lamentacions ètiques sobre la sort de les infelices classes treballadores, en la pràctica es presentava com un profeta extraordinàriament fred i realista de la política colonial capitalista en el sentit i esperit dels actuals "pangermanistes". "Des d'aquest punt de vista", escriu en una nota al passatge citat, "pot hom fer una ràpida ullada sobre la importància de l'obertura d'Àsia i principalment de Xina i Japó, els mercats més rics del món, així com del manteniment de l'Índia davall el domini anglès. La qüestió social guanya, així, temps [el tonant venjador dels explotats descobreix ací ingènument als usufructuaris de l'explotació el mitjà de servir el major temps possible el seu "insensat i criminal error", la seua concepció "immoral", la seua "injustícia clamorosa"], perquè [aquesta resignació filosòfica és incomparable] els temps presents manquen per a resoldre aquest problema, no sols de desinterès i serietat moral, sinó també de penetració. És cert que un avantatge econòmic i polític no és un títol jurídic prou per a justificar invasions violentes. Però, d'altra banda, és insostenible l'estricta aplicació del modern dret natural i internacional a totes les nacions de la Terra, siga quin siga el grau de cultura a què pertanguen, [qui no pensa en les paraules de Dorina en el *Tartufo* de Molière? "*Le ciel défend, de vraie, certains contentements, mais il y a avec lui des accommodements...*"] El nostre dret internacional és un producte de la cultura ètica cristiana; per això, ja que tot dret es basa en la reciprocitat, només pot constituir una mesura per a les relacions entre nacions que pertanyen a aquesta mateixa cultura. La seua aplicació més enllà d'aquests límits és sentimentalisme natural i internacional del que els horrors indis haurien d'haver-nos curat. L'Europa cristiana hauria d'assimilar més bé quelcom del sentiment que va moure els grecs i romans a considerar com a bàrbars tots els altres pobles de la Terra. Llavors despertaria en les modernes nacions europees aquell impuls universal que portava els antics a difondre la seua cultura per l'*orbis terrarum*. Reconquistarien Àsia per mitjà d'una acció comuna. A aquesta comunitat anirien lligats els majors progressos socials, la sòlida fonamentació de la pau europea, la reducció dels exèrcits, una colonització d'Àsia en l'estil de l'antiga Roma; en altres paraules, una vertadera solidaritat dels interessos en tots els camps de la vida social." El profeta dels explotats i oprimits es converteix quasi en un poeta davant la visió de l'expansió colonial capitalista. I aquest ímpetu poètic és més digne d'estimació com que la "cultura ètica cristiana" es cobria justament, aleshores, de glòria amb fets com la guerra de l'opi contra Xina i els "horrors xinesos", és a dir, les matances perpetrades pels anglesos durant la sufocació sagnant de l'aixecament dels sipais. En la seua *Segona Carta Social* de l'any 1850, Rodbertus, deia, és cert, que la societat no tenia "la força moral" per a resoldre la qüestió social, és a dir, per a modificar la distribució de la riquesa, la història "hauria de tornar a brandar sobre ella el fuet de la revolució" (lloc citat, pàgina 83). Vuit anys més tard prefereix, com a bon cristià, brandar el fuet de la política colonial ètica cristiana sobre els indígenes d'aqueixos països. És també congruent que el "vertader fundador del socialisme científic a Alemanya" fos així mateix un fervorós partidari del

També ha tingut en compte l'anarquia de la producció capitalista privada, com a factor de les crisis, però considerant-la només entre altres factors, no com la vertadera causa de les crisis en general, sinó com a font d'un determinat gènere de crisi. Així, sobre l'aparició de les crisis en el famós *punt* de von Kirchmann diu: "Ara bé, no vull assegurar que aquest gènere de paràlització del mercat es done també en la realitat. El mercat és avui gran, les necessitats i branques de la producció són moltes, la productivitat és important, els símptomes de l'apetència són foscos i enganyosos, els empresaris desconeixen mútuament l'extensió de la seua producció; per consegüent, pot succeir, fàcilment, que aquests s'equivoquen en mesurar una determinada necessitat de mercaderies i omplen amb excés el mercat." Rodbertus declara també categòricament que aquestes crisis només poden ser remeiades amb una organització planificada de l'economia, una "inversió total" de les actuals relacions de propietat, la reunió de tots els mitjans de producció "en mans d'una única autoritat social". Cert que també ací s'afanya en afegir-hi, per a tranquil·litar dels ànims, que prejutjar la possibilitat de semblant situació és possible, "però en tot cas seria l'única possibilitat d'impedir aquesta classe de paràlitzacions del mercat". Subratlla, doncs, ací que fa responsable l'anarquia de la producció actual, només d'una forma determinada parcial de les crisis.

Rodbertus es burla del principi de l'equilibri natural entre producció i consum de Say-Ricard, i al igual que Sismondi posa l'èmfasi sobre el poder adquisitiu de la societat, que fa dependre, al seu torn, com aquest, de la distribució de la renda. No obstant això, no accepta la teoria de les crisis de Sismondi, sobretot en les seues conclusions finals, i s'hi situa en resolta oposició. Mentre Sismondi veia la font del mal en l'extensió sense límits de la producció, sense tenir en compte la limitació de la renda, i en conseqüència, es dedicava a la canalització de la producció, Rodbertus defensa, al revés, l'extensió més forta i il·limitada possible de la riquesa, de les forces productives. Per a ell la societat necessita augmentar la seua riquesa sense cap classe d'obstacles. Qui rebutja la riquesa de la societat, rebutja el seu poder, el seu progrés; amb aquest, la seua virtut. Qui posa obstacles al seu increment, els posa al seu progrés. Tot augment del saber, voler i poder de la societat va unit a un augment de la riquesa.¹¹⁵

Des d'aquest punt de vista, Rodbertus va ser un ardent defensor del sistema dels Bancs d'emissió, que considerava com a base imprescindible per a la ràpida i il·limitada expansió de l'activitat d'inversió de capitals. Tant el seu article sobre les dificultats hipotecàries de l'any 1858, com el treball publicat ja en 1845 sobre la crisi monetària prussiana, estan consagrats a aquesta demostració. Però en elles es dirigeix polèmicament contra les amonestacions de Sismondi, prenent ací també la cosa primerament a la seua manera eticoutòpica. "Els empresaris [declama] no són essencialment més que funcionaris economicopolítics, que no fan més que complir amb el seu deure per a fer treballar, posant en tensió totes les forces, els mitjans de producció nacionals que els ha confiat la institució de la propietat. El capital, ho repetisc, doncs, només existeix per a la producció."

Més tard, amb major objectivitat: "¿O vol hom que ells [els empresaris] convertisquen en crònics els danys casuals, emprant, des del principi i constantment, forces menors a què posseeixen realment, per a aconseguir d'aquesta manera un grau més baix de violència a canvi d'una durada incessant del mal? Encara que fórem prou insensats per a donar-los aquest consell, no podrien seguir-lo. ¿Com anaven a reconèixer aquells productors mundials aquests límits, ja malaltissos, del mercat? Tots produeixen sense saber res uns d'altres, als indrets i racons més diversos de la Terra per a un mercat allunyat centenars de milles, amb forces tan gegantines que la producció d'un mes basta per a traspasar aquells límits: ¿com pot hom pensar que una producció tan escindida i no obstant tan poderosa pugui assolir a temps el seu equilibri exacte? ¿On estan, per exemple, les institucions, les oficines d'estadística que els ajuden en semblant tasca? Però el més greu és que l'única cosa que posseeix la sensibilitat del mercat és el preu amb les seues altes i baixes. Encara que el preu no és com un baròmetre que anuncia, per endavant, la temperatura del mercat, sinó com el termòmetre, que no fa més que mesurar-la. Tan prompte com baixa el preu, s'ha traspassat el límit i ha vingut el mal."¹¹⁶ Aquestes observacions, entre ambdues diferències essencials en la concepció de les crisis, dirigides indubtablement contra Sismondi, revelen les diferències essencials que existien entre ambdós en la concepció de les crisis. Per això, quan Engels diu en l'Anti-Dühring que l'explicació de les crisis per deficiència de consum enunciada per Rodbertus procedeix de Sismondi, en rigor s'equivoca. Rodbertus només té de comú amb Sismondi l'oposició contra l'escola clàssica, així com l'explicació de les crisis, en general, per la distribució de la renda. Però també en

militarisme i la seua frase sobre la "reducció dels exèrcits" només va haver de prendre's com una llicència poètica en el fragor de l'eloqüència. En el seu *Per a l'esclariment de la qüestió social*, Segona Part, tercer quadern, exposa que "el pes dels impostos nacionals gravita constantment cap avall; tan prompte augmentant el preu dels béns comprats amb el salari, tan prompte fent pressió sobre els diners amb què el salari es paga", per la qual cosa, el servei militar obligatori, "considerat des del punt de vista d'un gravamen de l'estat, no és ni tan sols un impost, sinó que equival a la confiscació per diversos anys de tota la renda". Al que s'afanya a afegir: "Per a no donar lloc a males interpretacions advertisc que sóc un partidari decisiu de la nostra constitució actual militar [açò és, de la constitució militar prussiana de la contrarevolució] per molt que es pugui oprimir les classes treballadores i per elevats que semblen els sacrificis econòmics que es demanen en compensació a les classes acomodades," (Lloc esmentat Tom III, pàgina 34.) No, Schmock no és, decididament, un lleó.

¹¹⁵ Dr Karl Rodbertus-Jagetzow, *Schriften*, Berlín, 1899, Tom III, pàgina 182.

¹¹⁶ Dr Karl Rodbertus-Jagetzow, *Schriften*, Berlín, 1899, Tom III, pàgina 231.

aquest punt Rodbertus segueix les seues manies peculiars. No és el baix nivell de les rendes de la massa obrera que determina la sobreproducció, ni tampoc la capacitat limitada de consum dels capitalistes, com deia Sismondi, sinó simplement el fet que la renda dels treballadors representa, amb el progrés de la productivitat, una part cada vegada menor del valor del producte. Rodbertus adverteix clarament al seu contradictori que les paralitzacions del mercat no procedeixen de l'escassetat de la participació de les classes treballadores: "Represente vostè [li diu a Von Kirchmann] aquestes participacions tan petites que només els servisquen als seus posseïdors per a cobrir les necessitats mínimes de la vida; però si vostè es limita a fixar les participacions en la quota que representen dins del producte nacional i després fa que augmente la productivitat, tindrà el recipient fix de valor capaç de recollir un contingut cada vegada major, el benestar constantment creixent de les classes treballadores. Al contrari, si es representa la participació de les classes treballadores tot com es vulga de gran, però de manera que augmentant la productivitat descendisquen, representant una quota cada vegada menor del producte nacional, aquestes participacions fins que no hagen retrocedit a la seua escassetat actual, podran protegir els seus posseïdors de privacions massa grans, perquè el contingut productiu serà sempre considerablement major que avui; però tan prompte com comencen a baixar vindrà la insatisfacció que culmina en les nostres crisis comercials i que, sense culpa dels capitalistes, només es produeixen perquè aquests ajusten les dimensions de la seua producció a les mesures donades per la participació."¹¹⁷

Per consegüent, la vertadera causa de les crisis és la "quota decreixent del salari", i l'únic remei contra elles és la disposició legal, segons la qual la participació dels treballadors en un producte nacional ha de representar una quota fixa i immutable. Cal comprendre bé d'aquesta grotesca idea per a donar el valor que mereix al seu contingut econòmic.

CAPÍTOL XVII

Anàlisi de la reproducció per Rodbertus

Per consegüent, ¿què vol dir Rodbertus, abans que res, quan diu que la disminució de la participació del treballador haja de produir "de seguida" sobreproducció i crisis comercials? Aquesta manera de veure només és comprensible si es pressuposa que Rodbertus es representa el "producte nacional" com compost de dues parts: la participació dels treballadors i la dels capitalistes, açò és, $v + p$, canviant-se una part contra una altra. En efecte, Rodbertus parla, a vegades, quasi en aquest sentit, com quan, per exemple, diu en la *Primera Carta Social*: "La pobresa de les classes treballadores no permet mai que la seua renda siga una base per a una producció incrementada. L'excés de productes, que en mans dels obrers no sols milloraria la seua posició, sinó que al mateix temps constituïria un pes per a fer augmentar el valor de la resta que els quedava als empresaris, en col·locar aquests en condicions de prosseguir la seua explotació en les mateixes dimensions, baixa tant en poder dels empresaris, que fins fa perdre valor al producte sencer i en el millor cas abandona els obrers a la seua consciència habitual."¹¹⁸ El "pes" que en mans dels obrers "augmenta el valor de la resta que els queda als empresaris", no pot significar ací més que demanda. Amb açò hauríem arribat feliçment al famós *punt* de von Kirchmann, que els obrers realitzen amb els capitalistes un canvi de salari contra el plusproducte, i en el que, per aquesta causa, les crisis sorgeixen perquè el capital variable és petit i la plusvàlua gran. D'aquesta estranya representació ja s'ha parlat dalt. No obstant això, en altres passatges, Rodbertus insereix una concepció distinta. En la *Quarta Carta Social* interpreta la seua teoria en el sentit que el constant joc entre la proporció de la demanda, representada per la participació de la classe obrera, i la constituïda per la participació de la classe capitalista, ha de ser causa d'una desproporció crònica entre producció i consum. "¿I què ocorreria si els empresaris tractaren de mantenir constantment dins dels seus límits aquelles participacions, i si aquestes fossen disminuint constantment a poc a poc en els obrers que constitueixen la majoria de la societat d'una manera imperceptible, però irresistible? ¿Què succeiria si disminuïren en aquestes classes en la mateixa proporció en què augmentés la seua productivitat? ¿No succeiria que mentre els capitalistes organitzaven i havien d'organitzar la producció, d'acord amb les dimensions anteriors de les participacions per a fer general la riquesa, produïen, no obstant això, per damunt de les participacions existents fins llavors i causaven, així, una insatisfacció constant que acabava en una paralització del mercat?"¹¹⁹

Segons açò, hem d'explicar-nos la crisi de la manera següent: el producte nacional consisteix en un nombre de "mercaderies ordinàries", com diu von Kirchmann, per als obrers, i mercaderies més luxoses

¹¹⁷ Dr Karl Rodbertus-Jagetzow, *Schriften*, Berlín, 1899, Tom I, pàgina 59.

¹¹⁸ Dr Karl Rodbertus-Jagetzow, *Schriften*, Berlín, 1899, Tom III, pàgina 176.

¹¹⁹ Dr Karl Rodbertus-Jagetzow, *Schriften*, Berlín, 1899, Tom I, pàgines 53, 57.

per als capitalistes. La quantitat d'aquelles està representada per la suma dels salaris; la d'aquestes, per la plusvàlua total. Si els capitalistes organitzen la seua producció d'acord amb aquest principi, i la productivitat continua augmentant, al moment següent ha de resultar una desproporció. Perquè la participació dels obrers d'avui, no és ja la d'ahir, sinó menor; si ahir la demanda de "mercaderies ordinàries" formava les 6/7 parts del producte nacional, avui només forma ja les 5/7 parts, i els empresaris que havien organitzat la seua producció comptant amb 6/7 parts de "mercaderies ordinàries" hauran de comprovar, amb dolorosa sorpresa, que han elaborat una setena part de més. Però si, adoctrinats per aquesta experiència, demà disposen de tal manera la seua producció que només elaboren mercaderies ordinàries per valor dels 5/7 del producte nacional total, van camí d'un nou desengany, perquè demà la participació del salari en el producte nacional no representarà, segurament, més que les 4/7 parts, etcètera.

Aquesta original teoria planteja de seguida una sèrie de dubtes. Si les nostres crisis comercials només tenen como a causa que la "quota del salari" de la classe obrera, el capital variable, constitueix una part cada vegada menor del valor total del producte nacional, la llei fatal porta en si mateixa el remei del mal causat per això, perquè la sobreproducció es refereix a una part cada vegada menor del producte total. Rodbertus agrada, és cert, d'emprar les expressions "enorme majoria" dels consumidors, "gran massa popular", la participació de les quals és cada vegada major, però en la demanda allò que importa no és el nombre dels caps, sinó el valor que representen. I aquest valor constitueix, segons el mateix Rodbertus, una part cada vegada menor del producte total. D'aquesta manera, la base econòmica de les crisis és cada vegada més reduïda i només queda la qüestió de saber com és possible que, no obstant això, les crisis siguen, com Rodbertus assegura, en primer lloc més generals, i en segon lloc cada vegada més violentes. A més, si la "quota del salari" és una de les parts del producte nacional, l'altra part és, segons Rodbertus, la plusvàlua. Allò que perd el poder de compra de la classe obrera ho guanya el poder de compra de la classe capitalista; si v és cada vegada menor, p és, en canvi, cada vegada major. Segons el mateix esquema de Rodbertus, açò no pot alterar el total del poder de compra de la societat. Perquè ell mateix diu: "Sé perfectament que, en últim terme, la quantitat en què disminueix la participació dels obrers, acreixen les participacions dels perceptors de rendes [en Rodbertus 'renda' equival a plusvàlua]; que, per tant, a la llarga i en conjunt, el poder de compra roman igual. Però, amb relació al producte portat al mercat, ha sobrevingut ja la crisi sempre abans que puga exercir efecte aquell increment."¹²⁰ Per tant, com a màxim, pot tractar-se que així com en les "mercaderies ordinàries" hi ha sempre un excés, en les mercaderies de luxe per als capitalistes sorgeix sempre un defecte. Rodbertus ve ací a parar, inesperadament, seguint el mateix camí de la teoria Say-Ricard tan ardorosament combatuda per ell: la que la superproducció d'una banda, correspon sempre a la subproducció per l'altra. I com les participacions en el valor del producte nacional de la classe treballadora i dels capitalistes es desplacen constantment en perjudici dels primers, resultaria que les nostres crisis comercials, en conjunt, tindrien, cada vegada més, el caràcter de subproducció periòdica i no de superproducció. Però deixem aquest enigma. Allò que resulta clar de tot això és que Rodbertus es figura el producte nacional, quant al seu valor, com compost únicament de dues parts: v i p , compartint ací totalment la concepció i tradició de l'escola clàssica, a la que combat amb tanta rancúnia, embellint-la encara més amb la idea que la plusvàlua sencera és consumida pels capitalistes. Açò ho declara amb paraules precises en uns quants passatges, per exemple, en la *Quarta Carta Social*: "D'acord amb açò, per a trobar primer precisament el principi de la renda en general [de la plusvàlua], el principi de la divisió del producte del treball en salari i renda, cal abstraure's dels fonaments que determinen l'escissió de la renda en general en renda de la terra i renda del capital",¹²¹ i en la *Tercera Carta Social*: "Renda de la terra, benefici del capital i salari, ho repetisc, són rendes. Propietaris, capitalistes i obrers volen viure d'elles, és a dir, satisfer amb elles les seues necessitats humanes immediates. Per consegüent, els béns en què es perceben les rendes han de ser utilitzables per a aquest fi." Ningú ha formulat en tals termes la falsificació de l'economia capitalista com una producció destinada a finals del consum directe, i en aquest punt Rodbertus mereix indubtablement la palma de la "prioritat". No sols enfront de Marx, sinó enfront de tots els economistes vulgars. Per a no deixar el menor dubte en l'ànim del lector sobre aquesta confusió, poc més endavant, en la mateixa carta, col·loca la plusvàlua capitalista com a categoria econòmica a la mateixa altura que la renda de l'antic amo d'esclaus: "al primer estat [l'esclavitud] va unida l'economia natural més simple; la part del producte del treball que s'ha llevat a la renda de l'obrer o esclau, i que constitueix la propietat del senyor o propietari s'atribuirà íntegra com a renda al propietari de la terra, del capital, dels obrers i del producte del treball; conceptualment, ni tan sols podrà distingir-se entre renda de la terra i benefici del capital. Amb el segon estat sorgeix l'economia monetària més complicada; la part del producte del treball que s'ha llevat ara a la renda dels obrers lliures, i que correspon a la propietat de la terra i del capital, serà repartida, al seu torn, entre els propietaris del producte brut i els del producte fabricat; finalment, la renda única de l'estat anterior haurà de dividir-se en renda de la terra i benefici del capital."¹²² La diferència econòmica més ixent entre l'explotació sota el règim de l'esclavitud i la moderna explotació capitalista, està, per a Rodbertus, en l'escissió de la plusvàlua que s'ha "llevat" a la "renda dels treballadors" en renda de la terra i benefici del capital. El fet decisiu de la producció capitalista no és la forma històrica específica

¹²⁰ Dr Karl Rodbertus-Jagetzow, *Schriften*, Berlín, 1899, Tom I, pàgina 206.

¹²¹ Dr Karl Rodbertus-Jagetzow, *Schriften*, Berlín, 1899, Tom I, pàgina 19.

¹²² Dr Karl Rodbertus-Jagetzow, *Schriften*, Berlín, 1899, Tom II, pàgina 154.

de la distribució del nou valor entre capital i treball, sinó el repartiment de la plusvàlua, indiferent per al procés de producció entre els seus diversos usufructuaris. Excepte aquest repartiment, la plusvàlua capitalista, en conjunt, continua sent el mateix que la "renda única" del propietari d'esclaus: un fons privat de consum de l'exploitador!

Cert que Rodbertus torna a contradir-se en altres passatges i s'acorda del capital constant, així com de la necessitat de renovació en el procés de reproducció. Pren, doncs, en compte de la divisió del producte total en $v + p$, la divisió en $c + v + p$. En la seua *Tercera Carta Social* diu, sobre les formes de reproducció de l'economia de l'esclavitud: "Com l'amo haurà de cuidar-se que una part del treball dels esclaus es destine a mantenir en el mateix estat o a millorar els camps, ramats i instruments en l'agricultura y fabricació, allò que avui hom anomena "substitució del capital" es realitzarà de manera que una part del producte nacional s'aplique immediatament a l'economia sense intervenció del canvi i fins i tot ni tan sols del valor de canvi per a mantenir en el seu estat anterior el patrimoni."¹²³ I passant a la reproducció capitalista: "Per tant, s'empra ara una *part del valor* del producte del treball en mantenir l'estat actual del patrimoni o en "substituir el capital"; es destina una *part de valor* representada pels diners que reben els treballadors com a salari per al seu manteniment i, finalment, quedarà una *part de valor* en mans dels propietaris de la terra, capital i producte del treball com a ingressos o renda d'aquests."¹²⁴

Tenim ací clarament formulada la divisió tripartida: capital constant, capital variable i plusvàlua; i igualment la fórmula cada vegada més clara en aquesta tercera carta com a peculiaritat de la seua "nova" teoria: "Així, doncs, segons aquesta teoria, sent suficient la productivitat del treball, aquella part del valor del producte que queda com a renda, realitzada la substitució del capital, s'ha distribuït, a causa de la propietat del sòl i del capital, entre obrers i propietaris com a salari i renda"¹²⁵, etcètera. En aquest punt Rodbertus ha fet, segons sembla, un franc progrés a l'anàlisi del valor del producte total sobre l'escola clàssica, perquè, en efecte, més endavant critica directament el "dogma" de Smith. Causa sorpresa al respecte que els savis admiradors de Rodbertus, els senyors Wagner, Dietzel, Diehl i companyia, no hagen fet notar la "prioritat" del seu favorit respecte a Marx en un punt tan important de la teoria econòmica. En realitat, aquesta prioritat és tan aparent com la de la teoria del valor. Fins i tot on Rodbertus arriba, segons sembla, a un coneixement vertader, no pot sostenir-se ni un instant, perquè immediatament solta una mala interpretació o, almenys, una deformació. D'altra banda, es veu ben clar que Rodbertus no sabia què fer amb la divisió tripartida del producte nacional, a què havia arribat a les palpentes, precisament per la seua crítica del dogma de Smith, i diu: "Vostè sap que tots els economistes, ja des d'Adam Smith, divideixen el valor del producte en salari, renda de la terra i benefici del capital, i que, per tant, la idea de fundar la renda de les diverses classes i, particularment, les parts de la renda en una divisió del producte, no és nova. Però els economistes perden de seguida el rumb. Tots ells (sense exceptuar tan sols l'escola de Ricardo) cometen, abans que res, la falta de no concebre com a unitat el producte sencer, el be acabat, el producte nacional total del que participen obrers, propietaris i capitalistes, considerant la divisió del producte brut com una divisió particular en què prenen part només dos coparticipants. Així, aquests sistemes van al mer producte brut i al mer producte fabricat, aïllats entre si, com béns particulars de renda. Erren, en segon lloc (a excepció de Ricardo i Smith en aquest cas), en prendre el fet natural de la col·laboració imprescindible entre el treball i la matèria, és a dir, el sòl, per un fet econòmic. Erren també en prendre el fet social que en la divisió del treball s'empra el capital en el sentit actual de la paraula, per un fet originari. Així fingeixen una relació econòmica fonamental, en la qual, tenint en compte la divisió de la propietat del sòl, del capital i del treball, es concep també les participacions d'aquests distints propietaris de tal manera que la renda de la terra isca de la col·laboració del sòl (que el propietari territorial presta per a la producció), el benefici del capital de la col·laboració del capital emprat en ella pel capitalista i, finalment, el salari de la col·laboració del treball. L'escola de Say, que és la que més refinadament ha teixit aquest error, ha elaborat fins i tot el concepte d'un servei productiu del sòl, del capital i del treball, per a explicar amb semblant principi productiu la participació en el producte. Amb açò va lligada, finalment, en tercer lloc, la incongruència que, mentre el salari i les participacions de la renda es dedueixen del valor del producte, al seu torn el valor del producte es dedueix del salari i de les participacions de la renda, basant-se així recíprocament un en un altre. En alguns, aquesta incongruència es manifesta tan clarament que es posa en relleu en dos capítols successius: "La influència de les rendes sobre els preus de producció" i "La influència dels preus de producció sobre la renda".¹²⁶

Després d'aquestes excel·lents observacions crítiques, l'última de les quals és particularment aguda i, en un cert sentit, anticipa la crítica corresponent del tom II d'*El Capital* de Marx, Rodbertus accepta tranquil·lament l'error fonamental de l'escola clàssica i els seus servidors vulgars: el total oblit de la part del valor del producte total necessària per a la substitució del capital constant de la societat. Aquesta confusió va ser també la que li va aplanar el camí per a entossudir-se en una estranya crítica contra la "quota decreixent del salari".

¹²³ Dr Karl Rodbertus-Jagetzow, *Schriften*, Berlín, 1899, Tom II, pàgina 146.

¹²⁴ Dr Karl Rodbertus-Jagetzow, *Schriften*, Berlín, 1899, Tom II, pàgina 155.

¹²⁵ Dr Karl Rodbertus-Jagetzow, *Schriften*, Berlín, 1899, Tom II, pàgina 223.

¹²⁶ Dr Karl Rodbertus-Jagetzow, *Schriften*, Berlín, 1899, Tom II, pàgina 226.

El valor del producte total social en la forma de producció capitalista es divideix en tres parts, una de les quals correspon al valor del capital constant; l'altra, a la suma de salaris, açò és, al capital variable, i la tercera, a la plusvàlua total de la classe capitalista. Ara bé, dins d'aquesta composició del valor, la part que correspon al capital variable es fa cada vegada relativament menor, i això per dues raons. Primer, la relació de c amb $(v+p)$, és a dir del capital constant amb el nou valor, canvia a l'interior de $c+v+p$, en aquest sentit c no deixa de créixer relativament mentre que $(v+p)$ no deixa de disminuir. Aquesta és una expressió senzilla de la productivitat creixent del treball humà, que té validesa per a totes les societats econòmicament progressives amb independència de les seues formes històriques, i només significa que el treball viu està en situació d'elaborar, cada vegada més, mitjans de producció en un temps cada vegada més breu, convertint-los en objectes d'ús. Com $(v + p)$ descendeix amb relació al valor total del producte, descendeix també v com a part del valor del producte total. Resistir-s'hi, voler contenir aquest descens, equival, en altres paraules, a oposar-se al progrés de la productivitat del treball i els seus efectes generals. Al mateix temps, es produeix dins de $(v + p)$ un desplaçament en el sentit que v es va fent relativament menor i p relativament major, açò és, que del valor nou creat correspon als salaris una part cada vegada menor, i els capitalistes s'apropien d'una part cada vegada major com a plusvàlua. Aquesta és l'expressió capitalista específica de la productivitat creixent del treball, la qual dins de les condicions capitalistes de producció té la mateixa validesa absoluta que aquella primera llei. Pretendre impedir per mitjans estatals que v siga cada vegada menor que p , equival a prohibir que la productivitat creixent del treball, que disminueix els costos de producció de totes les mercaderies, es referisca també a la mercaderia fonamental, força de treball; significa voler exceptuar aquesta mercaderia dels efectes econòmics del progrés tècnic. Més encara: la "quota decreixent del salari" no és més que una altra expressió de la quota creixent de plusvàlua que representa el mitjà més fort i efectiu per a contenir el descens del coeficient de benefici, i representa, per això, el motiu impulsor de la producció capitalista en general, com del progrés tècnic dins d'aquesta producció. Suprimir, per consegüent, la "quota decreixent del salari" per mitjans de legislació equival a eliminar el motiu impulsor de l'economia capitalista, privar-la del seu principi de vida. Però presentem-nos la cosa concretament. El capitalista individual, la propietat capitalista, no considera el valor del producte com una suma de treball social necessari, i no està en situació d'acceptar-lo així. El capitalista el considera com una forma derivada i exasperada per la competència dels costos de producció. Mentre el valor del producte es divideix en els parts de valor $c+v+p$, els costos de producció en la consciència del capitalista es componen al revés de $c+v+p$. I en aquesta forma transmutada i derivada se li apareixen: 1), com a desgast del seu capital fix; 2), com la suma dels seus despeses de capital circulant més els dels salaris dels obrers; 3), com la quota mitjana "corrent", açò és, mitjana de benefici del seu capital total. Ara bé, suposem que el capitalista siga forçat per una llei de les que elabora Rodbertus a sostenir una "quota fixa de salari enfront del valor total del producte". La idea seria tan enginyosa com si es pretengués fixar, per una llei, que en l'elaboració de totes les mercaderies la matèria primera no havia de variar mai d'un 1/3 del preu total de les mercaderies. És evident que la idea fonamental de Rodbertus, de què estava tan orgullós i sobre la qual edificava com sobre un nou descobriment d'Arquimedes, i amb la que volia curar radicalment la producció capitalista, considerada al seu terreny i en tots els seus aspectes, és un contrasentit patent, a què només es pot arribar mercè a aquella confusió sobre la teoria del valor que culmina en Rodbertus en l'incomparable afirmació: "El producte ha de tenir ara [en la societat capitalista] valor de canvi, com havia d'haver tingut valor d'ús en l'antiga economia."¹²⁷ En l'antiga societat havia que menjar pa i carn per a poder viure, però ara se sacia hom amb saber el preu de la carn i el pa! Però el que amb més claredat es manifesta en l'idea persistent de la "quota de salari fixa" de Rodbertus, és la seua incapacitat per a comprendre l'acumulació capitalista.

De les cites fetes fins ací pot ja hom deduir que Rodbertus, d'acord amb la seua conclusió errònia de què el fi de la producció capitalista és l'elaboració d'objectes de consum per a satisfer "necessitats humanes", té exclusivament a la vista la reproducció simple. D'ací que parle sempre tan sols de la "substitució del capital" i de la necessitat de capacitar els capitalistes per a prosseguir "les seues explotacions en el mateix grau que fins ací". Però la seua idea fonamental va directament contra l'acumulació del capital. Fixar la quota de plusvàlua, impedir el seu creixement, equival a paralitzar l'acumulació del capital. De fet, per a Sismondi com per a von Kirchmann, la qüestió de l'equilibri entre producció i consum era una qüestió d'acumulació, açò és, de reproducció capitalista ampliada, la possibilitat de la qual negaven els dos. Ambdós derivaven de l'acumulació els trastorns que es produeixen en l'equilibri de la reproducció. Encara que un recomanava, com a remei, l'atenuació de les forces productives en general, i l'altre, la seua aplicació creixent a la producció de luxe: el consum complet de la plusvàlua. Rodbertus segueix ací els seus propis camins. Mentre aquells tracten d'explicar-se, amb més o menys èxit, el fenomen de l'acumulació capitalista, Rodbertus lluita contra el concepte.

"Els economistes han repetit des de Smith, formulant com a veritat general i absoluta, que el capital només sorgeix per estalvi i acumulació."¹²⁸ Rodbertus surt ara a batallar contra aquest "error" i en 60 pàgines demostra detalladament que el capital no sorgeix per estalvi, sinó per treball; que l'"error" dels

¹²⁷ Dr Karl Rodbertus-Jagetzow, *Schriften*, Berlín, 1899, Tom II, pàgina 156.

¹²⁸ Dr Karl Rodbertus-Jagetzow, *Schriften*, Berlín, 1899, Tom I, pàgina 240.

economistes pel que fa a l'estalvi provenia que creien equivocadament que la productivitat era condició del capital, i aquest error provenia d'un altre: a saber que el capital és capital.

Von Kirchmann, per la seua banda, comprenia molt bé què és el que hi ha darrere de l'"estalvi" capitalista. Molt clarament explica: "L'acumulació de capital no consisteix, com és sabut, en el mer amuntegament de provisions o en la col·lecció de metalls i diners per a tenir-los sense aprofitar després als soterranis del propietari, sinó que qui vol estalviar ho fa per a aplicar de nou, amb profit, per si mateix o per mitjà d'altres, la suma estalviada com a capital, per a treure'n rendes. Aquestes rendes només són possibles si aquests capitals s'empren en noves empreses capaces de rendir, per mitjà dels seus productes, aquells interessos indispensables. Un construeix un vaixell; un altre edifica un graner; el de més enllà conrea un camp per a pastar; el quart encarrega una nova màquina de filar; el cinquè compra més cuir i pren més oficials per a ampliar el seu taller de sabateria, etc. Només en aquesta aplicació pot reportar interessos el capital estalviat [equival a beneficis], la qual cosa constitueix el fi últim de tot estalvi."¹²⁹ Allò que descriu ací von Kirchmann amb paraules maldestres, però, en general, amb exactitud, no és més que el procés de la capitalització de la plusvàlua, de l'acumulació capitalista, que constitueix el sentit sencer de l'"estalvi" propagat amb precís instint per l'economia clàssica "d'Adam Smith". Des del seu punt de vista, és perfectament conseqüent atacant l'acumulació, l'"estalvi", ja que, segons la seua concepció (igual que la de Sismondi), les crisis resulten directament de l'acumulació. Rodbertus és, també ací, el "més profund". Per a malaureja seua, ha tret de la teoria del valor de Ricardo la idea que el treball és l'única font del valor, i per tant també del capital. I aquest saber elemental li basta plenament per a enlluernar-lo, no deixant-li veure les relacions complicades de la producció del capital i dels moviments del capital. Com el capital sorgeix pel treball, l'acumulació del capital, és a dir, "l'estalvi", és capitalització de plusvàlua.

Per a desenvolupar aquesta complicada xarxa d'errors "dels economistes des d'Adam Smith" recorre, com era d'esperar, a un "home aïllat" i, en una llarga vivisecció de la malaurada criatura, esbrina tot allò que li fa falta. Així troba ja ací el "capital", és a dir, el famós "primer bastó", amb el que l'economia política "des d'Adam Smith" agafa de l'arbre del coneixement els fruits de la seua teoria del capital. Potser el bastó sorgeix de l'"estalvi"? pregunta Rodbertus. I com tot home normal comprèn que de l'"estalvi" no surt cap bastó, sinó que Robinson s'ha de fer el bastó de fusta, queda també provat que la "teoria de l'estalvi" és completament falsa. Seguim: l'"home aïllat" tira amb el bastó un fruit de l'arbre, aquest fruit és la seua "renda". "Si el capital fos la font de la renda, aquesta relació havia de manifestar-se ja en aquest primer procés originari i el més simple. ¿Però pot hom, sense forçar coses i conceptes, anomenar al bastó la font de la renda o d'una part de la renda que consisteix en el fruit tirat a terra? ¿Cal referir aquesta renda en tot o en part al bastó com a la seua causa, considerar-la en tot o en part com a producte del bastó?"¹³⁰ Segurament, no; i com el fruit no és el producte "del bastó" que ha estat llençat al sòl, sinó de l'arbre en què s'ha criat, Rodbertus ha demostrat que tots els economistes "des d'Adam Smith" s'havien equivocat grollerament en afirmar que la renda provenia del capital. Una vegada que s'han aclarit, dins de l'"economia" de Robinson, tots els conceptes fonamentals de l'economia política, Rodbertus trasllada la veritat així adquirida primerament a una societat suposada "sense capital ni propietat de la terra", és a dir, amb propietat comunista, després a la societat "amb capital i propietat de la terra", açò és, a la societat actual i, ves per on, totes les lleis de l'economia de Robinson es compleixen també fil per randa en aquestes dues formes de societat. Ací formula Rodbertus una teoria del capital i de la renda en què culmina la seua fantasia utòpica. Com ha descobert que en Robinson "el capital" està constituït senzillament pels mitjans de producció, identifica també, en l'economia capitalista, capital i mitjans de producció i una vegada reduït així, amb un gest, el capital a capital constant, protesta en nom de la justícia i de la moral que els mitjans de subsistència dels obrers, els seus salaris, siguen considerats com a capital. Contra el concepte de capital variable lluita ardorosament, perquè aquest concepte és el culpable de tot el mal. "Tant de bo els economistes [implora] em presten atenció en aquest punt i examinen desapassionadament qui té raó, si ells o jo! Ací està el nucli de tots els errors del sistema vigent sobre el capital, ací l'últim fonament de la injustícia, tant teòrica com pràctica, de què són víctimes les classes treballadores."¹³¹ La "justícia" demana que els "béns reals de salari" dels treballadors no es consideren com a capital, sinó que s'inserisquen en la categoria de les rendes. Cert que Rodbertus sap molt bé que, per als capitalistes, una part dels salaris "avançats per ells", són una part del seu capital, exactament el mateix que l'altra part avançada en mitjans de producció coagulats. Però, segons Rodbertus, açò es refereix únicament al capital individual. Tan prompte com té a la vista el producte total social i la producció total, declara que les categories capitalistes de la producció són il·lusió, mentida perversa i "injustícia". "Quelcom completament distint que el capital en si, els objectes de capital, el

¹²⁹ Von Kirchmann, *Fulls democràtics*, pàgina 25.

¹³⁰ Dr Karl Rodbertus-Jagetow, *Schriften*, Berlín, 1899, Tom II, pàgina 230.

¹³¹ Dr Karl Rodbertus-Jagetow, *Schriften*, Berlín, 1899, Tom I, pàgina 295. En aquest punt, Rodbertus no va fer, al llarg de tota la seua vida, més que rumiar les idees que havia exposat ja en 1842 en l'article "Zur Erkenntnis": "... amb referència a l'estat actual s'ha arribat a comptar entre els costos del bé no sols el salari, sinó també la renda i el benefici de l'empresari. Per això, aquesta opinió mereix ser àmpliament refutada. Es basa en dues coses:

a) Una falsa representació del capital, en la que el salari es computa al capital de la mateixa manera que el material i els instruments, sent així que es troba en el mateix pla que la renda i el benefici de l'empresari.

b) Una confusió dels costos del bé amb les despeses de l'empresari o costos d'explotació (*Zur Erkenntnis*, Neubrandenburg i Friedland, G. Barneuitz 1842, pàgina 14).

capital, des del punt de vista de la nació, és el capital privat, el capital *patrimoni*, el capital *propietat*, allò que avui es comprèn ordinàriament per "capital".¹³² Els capitalistes individuals produeixen en forma capitalista, però la societat total produeix com Robinson, açò és, com un propietari únic, en forma comunista: "Que ara el producte nacional total en tots els diversos graus de la producció, pertanga en parts majors o menors a persones privades, que no es poden comptar entre les productores pròpiament dites; que les productores pròpiament dites elaboren aquest producte nacional al servei d'aquests pocs propietaris, sense ser copropietaris del seu propi producte, no constitueix cap diferència des d'aquest punt de vista general i nacional." Certament, resulten, d'ací, certes particularitats de la relació, fins i tot per a la societat en conjunt, en primer terme "el canvi" amb els seus intermediaris, i en segon lloc, la desigual distribució del producte. "Però així com aquestes conseqüències no impedeixen que, abans i després, el moviment de la producció nacional i la conformació del producte nacional siga, en general, el mateix [que davall el règim del comunisme], tampoc alteren des del punt de vista nacional, en cap sentit, l'oposició anteriorment formulada entre capital i renda." Sismondi es va esforçar, com Smith i molts altres, a desembrollar, amb la suor del seu front, els conceptes de capital i renda traient-los de les contradiccions de la producció capitalista; Rodbertus simplifica la cosa; prescindeix, dins de la societat, de totes les determinacions formals de la producció capitalista i anomena "capital" als mitjans de producció i "renda", als mitjans de consum; amb açò basta. "La propietat de la terra i del capital només té un influx essencial amb relació als individus que comercien. Si es considera, doncs, la nació com una unitat, desapareixen els seus efectes sobre els individus."¹³³ Es veu que tan prompte com Rodbertus arriba al vertader problema de la producció total capitalista i el seu moviment, mostra el tímid menyspreu de l'utopista envers les particularitats històriques de la producció. A ell li va, com a anell al dit, l'observació que fa Marx a propòsit de Proudhon, retraient-li que tan prompte com parla de la societat en conjunt, fa com si deixés de ser capitalista. En l'exemple de Rodbertus es veu, d'altra banda, una vegada més, com de feixugament es movia l'economia política anterior a Marx, en els seus esforços per a harmonitzar punts de vista materials del procés de treball amb punts de vista valoratius de la producció capitalista; formes de moviment del capital individual, amb les del capital total. Aquests esforços oscil·len, d'ordinari, entre dos extrems: la concepció vulgar a l'estil de Say i Mac Culloch, per a la que no hi ha més que punts de vista del capital individual; la concepció utòpica a l'estil de Proudhon i Rodbertus, per a la que no hi ha més que punts de vista del procés de treball. Només així s'aprecia què enorme llum va llençar Marx sobre l'assumpte amb l'esquema de la reproducció simple, on es concerten tots els punts de vista en les seues harmonies i les seues contradiccions, i on la confusió irremeiable d'incomptables toms es resol en dues sèries numèriques de desconcertant senzillesa.

Fàcilment comprèn hom que, amb semblant concepció de capital i renda, l'apropiació capitalista resulta inexplicable. Rodbertus la declara senzillament "robatori" i l'acusa davant el fòrum del dret de propietat la radical vulneració del qual representa. "Doncs bé, aquesta llibertat personal (del treballador) que jurídicament envolta la propietat del valor i el producte del treball, a conseqüència de la pressió exercida sobre els treballadors per la propietat de la terra i del capital (que en la pràctica condueix, al seu torn, a l'alienació d'aquella pretensió de propietat), és com si un temor instintiu a què la història pogués deduir-hi els seus severs sil·logismes implacables impedis als propietaris confessar aquesta gran i general injustícia."¹³⁴ "Per això, finalment, aquesta teoria [la de Rodbertus] és, en totes les seues particularitats, una prova plena que aquells panegiristes de l'actual règim de propietat, que d'altra banda no poden per menys que fundar la propietat sobre el treball, es troben en plena contradicció amb el seu propi principi. Ella demostra que el règim actual de propietat descansa justament sobre una violació general d'aquest principi i que aquells grans patrimonis individuals que s'acumulen avui en la societat, augmenten, amb cada nou treballador, el lladronici acumulat d'antic en la societat."¹³⁵ I si d'aquesta manera es declara com un "robatori" la plusvàlua, la quota creixent de plusvàlua apareix com "una greu falta en l'actual organització econòmica nacional". Proudhon ha teixit almenys la frase paradoxal i brutal, però de ressonància revolucionària, de Brissot: la propietat és un robatori. Rodbertus demostra que el capital és un robatori a la propietat. Compare hom amb açò, en el primer tom d'*El Capital* de Marx, el capítol sobre la transformació de les lleis de propietat en lleis de l'apropiació capitalista que constitueix una obra mestra de dialèctica històrica, i es comprovarà una vegada més la "prioritat" de Rodbertus. En tot cas, Rodbertus, amb les seues declamacions contra l'apropiació capitalista, des del punt de vista del "dret de propietat", s'ha impedit la comprensió del naixement de la plusvàlua per obra del capital, com anteriorment, amb les seues declamacions contra l'"estalvi", s'havia impedit la comprensió de l'origen del capital procedent de la plusvàlua. Així, Rodbertus perd tots els supòsits per a la comprensió de l'acumulació capitalista i assoleix fins i tot quedar en aquest punt per davall de von Kirchmann.

¹³² Dr Karl Rodbertus-Jagetzow, *Schriften*. Exactament el mateix ja en "Zur Erkenntnis"; "cal distingir el capital en sentit estricte, del capital en sentit ampli o fons de l'empresa. Aquell comprèn la provisió efectiva d'instruments i materials, aquest tot el fons necessari per a l'explotació d'una empresa d'acord amb les circumstàncies actuals de la divisió del treball. Aquell és el capital absolutament necessari per a la producció, aquest només té una necessitat relativa que li dona les circumstàncies actuals. Aquella part és, per tant, el capital en el seu sentit estricte i només amb ell es confon el concepte del capital nacional." (pàgines 23-24.)

¹³³ Dr Karl Rodbertus-Jagetzow, *Schriften*, Berlín, 1899, Tom I, pàgina 292.

¹³⁴ Dr Karl Rodbertus-Jagetzow, *Schriften*, Berlín, 1899, Tom I, pàgina 136.

¹³⁵ Dr Karl Rodbertus-Jagetzow, *Schriften*, Berlín, 1899, Tom II, pàgina 225.

En suma, Rodbertus vol una ampliació limitada de la producció però sense “estalvi” algun, és a dir, sense acumulació capitalista. Vol un augment il·limitat de les forces productives, i que les lleis de l'estat fixen un coeficient de plusvàlua. En una paraula, mostra que no comprèn en absolut els fonaments pròpiament dits de la producció capitalista que vol reformar, ni els resultats més importants de l'economia política clàssica, contra la qual es dirigeix la seua crítica.

Per això, naturalment, diu el professor Diehl, que Rodbertus ha fet època en l'economia política teòrica amb la seua “nova teoria de la renda” i amb la distinció de les categories lògiques i històriques del capital (d'aquell “capital en si” conscient en contraposició al capital individual). I per això, naturalment, Adolfo Wagner l'anomena “el Ricardo del socialisme econòmic”, per a provar, així, d'un sol colp, la seua pròpia ignorància respecte a Ricardo, Rodbertus i el socialisme. I per la seua banda, Lexis troba que Rodbertus és, almenys, igual “al seu rival britànic” en la força del pensament abstracte, però que el supera, àmpliament, en el “virtuosisme del descobriment de les connexions més profundes dels fenòmens”, en la “vivor de la fantasia” i, abans que res, en el seu “punt de vista ètic enfront de la vida econòmica”. En canvi, allò que realment ha fet Rodbertus en economia teòrica, a banda de la seua crítica de la renda de Ricardo (la seua distinció a vegades completament clara entre plusvàlua i benefici del capital; tractar la plusvàlua com un tot, distingint-la conscientment de les seues manifestacions parcials; la seua crítica, excel·lent en part, del dogma de Smith sobre la connexió de valor de les mercaderies; la seua formulació precisa de la periodicitat de les crisis i l'anàlisi de les formes en què es presenten valuosos punts d'arrencada per a sobrepassar en l'anàlisi a Smith-Ricard, que van haver de fracassar per la confusió dels conceptes fonamentals), tot açò queda desconegut per la majoria dels admiradors oficials de Rodbertus. Franz Mehring ha al·ludit ja a la curiosa sort que li ha cabut a Rodbertus: haver estat aixecat als núvols pels seus suposats mereixements en economia política, mentre les mateixes gents el tractaven, pels seus mèrits polítics efectius, “com a un pobre xicot”. Però, en el nostre cas, no es tracta tan sols de l'oposició entre la seua obra econòmica i política. Al camp mateix de l'economia política teòrica, allí on treballava amb l'entusiasme inútil d'un utopista, els seus panegiristes li han alçat un gran monument sobre arena, mentre els modestos trossos de terreny en què havia deixat algunes llavors fecundes, s'han omplert de mala herba i han estat deixats en l'oblit.¹³⁶

En general, no pot hom afirmar que el problema de l'acumulació haja avançat des de la primera controvèrsia en la discussió prussiano-pomerània. Si la doctrina de l'harmonia econòmica havia caigut, entre tant, de l'altura de Ricardo fins a Bastiat-Schulze, també la crítica social ha baixat de Sismondi a Rodbertus. I si la crítica de Sismondi l'any 1819 era un acte històric, les idees de reforma emeses per Rodbertus eren un lamentable retrocés ja en la seua primera forma i molt més en les seues posteriors repeticions.

En la polèmica entre Sismondi i Say-Ricard, una de les parts va provar la impossibilitat de l'acumulació a conseqüència de les crisis i va advertir el perill del desenvolupament de les forces productives. L'altra demostrà la impossibilitat de les crisis i va propugnar pel desenvolupament il·limitat de l'acumulació. Cada una d'elles era conseqüent, a la seua manera, no obstant l'absurd del punt de partida. Kirchmann i Rodbertus parteixen ambdós, no era possible d'una altra manera, del fet de les crisis. Però tanmateix que aleshores, després de l'experiència històrica de mig segle, les crisis, justament per la seua periodicitat, havien mostrat clarament que no eren sinó formes de moviment de la reproducció capitalista, van

¹³⁶ D'altra banda, el pitjor monument és el que li han erigit els seus editors pòstums. Aquests savis cavallers: el professor Wagner, el doctor Kozak, Moritz Wirth i la resta, que en els pròlegs dels toms de Rodbertus es barallen com una tropa de servidors maleducats a l'avantcambra, treuen les seues desavinences personals i la seua gelosia, i s'injurien públicament entre ells mateixos. Ni tan sols han sabut observar l'atenció i la pietat necessàries per a determinar la data dels diversos manuscrits de Rodbertus. Així, per exemple, Mehring ha hagut de fer-los veure que “el manuscrit més antic de Rodbertus no pot provenir de l'any 1837, com havia decretat sobiranament el professor Wagner, sinó, si més no, de l'any 1839, ja que ja en les primeres línies s'hi parla d'esdeveniments històrics del moviment cartista, succeïts l'any 1839, i el coneixement dels quals era, per dir-ho així, deure ineludible per a un professor d'economia política. El professor Wagner, que en els pròlegs a Rodbertus no cessa de donar-se importància i de parlar de les seues aclaparadores ocupacions, i que, en general, parla amb els seus col·legues per sobre els caps de la resta del populatxo, ha rebut en silenci, com un gran home, l'elegant lliçó de Mehring. Per la seua banda, el professor Diehl ha corregit, simplement, en silenci, en el *Diccionari de les ciències de l'estat*, la data de 1837, substituïnt-la per la de 1839, sense indicar al lector ni amb una síl·laba quan i com ho havia esbrinat.

El que constitueix el sùmmum, no obstant això, és la “nova edició econòmica”, sens dubte destinada “al poble”, i publicada per Puttkammer i Mühlbrecht en 1899, que reuneix en amigable consorci alguns dels senyors editors que s'havien barallat, recollint, en els pròlegs, les seues discussions; edició en què, per exemple, l'antic tom II de Wagner esdevé tom I, però deixant que Wagner en la introducció al tom III continue parlant tranquil·lament del “tom II”; traducció en què la *Primera Carta Social* ha anat a parar al tom III, la segona i tercera al II i la quarta al I, en la que en general, la successió de les *Cartes Socials*, *Controvèrsies*, connexions cronològiques i lògiques, dates de l'edició i de l'origen dels escrits constitueixen un caos encara més inexplicable que les capes de la terra després de diverses erupcions volcàniques, i en què (l'any 1899) sens dubte per consideració al professor Wagner es conserva, per a l'escrit més antic de Rodbertus, la data de 1837, malgrat que la rectificació de Mehring s'havia publicat ja en 1894. Compare hom amb açò els escrits pòstums de Marx en les edicions a cura de Mehring i Kautsky, i s'hi veurà com, en coses sense importància aparent, es reflecteixen connexions fondes; així es cuida l'herència científica del mestre del proletariat conscient, i així els savis oficials de la burgesia destrossen l'herència d'un home que, d'acord amb la seua pròpia llegenda interessada, era un geni de primer ordre. *Suum cuique*, era el lema de Rodbertus.

identificar també plenament el problema de la reproducció ampliada del capital total, de l'acumulació, amb el problema de les crisis i van anar a parar així a la via morta del descobriment d'un remei contra les crisis. Una part veu el remei en el consum total de la plusvàlua pels capitalistes, açò és, en la renúncia a l'acumulació; l'altra, en la fixació legal de la quota de plusvàlua, açò és, igualment, en la renúncia a l'acumulació. Ací, la mania especial de Rodbertus consisteix en esperar que sense acumulació capitalista es produïska un augment il·limitat capitalista de les forces productives, i així ho recomana. En una època en què l'elevat grau de maduresa de la producció capitalista aviat faria possible la seua anàlisi fonamental per Marx, l'últim intent de l'economia burgesa de resoldre el problema de la reproducció acabava en una utopia infantil de mal gust.

TERCER ASSALT

Struve-Bulgakow- Tugan-Baranowski contra Woronzof-Nicolai-on

CAPÍTOL XVIII

Nou plantejament del problema

La tercera controvèrsia entorn de la qüestió de l'acumulació capitalista es va desenrotllar en un marc històric completament distint que el de les altres dues. Aquesta vegada l'època de l'acció era el començament del novè decenni fins mitjan del desè, i el seu teatre Rússia. L'evolució capitalista havia arribat ja en l'Europa occidental a la seua maduresa. La concepció rosada dels clàssics Smith-Ricard, quan la societat burgesa estava en els seus primers brots, s'havia dissipat feia prou de temps. També havia emmudit l'optimisme interessat de la doctrina de l'harmonia de l'escola vulgar de Manchester davall la impressió indiscutible de la catàstrofe mundial dels anys 70, així com dels cops impetuosos de la lluita de classes entaulada des dels anys 60 en tots els països capitalistes. Fins i tot de les teories de reforma social, que particularment en Alemanya havien florit al començament dels anys 80, prompte no en quedà més que el record; els dotze anys de prova de la llei d'excepció contra la socialdemocràcia havien comportat un cruel refredament, havien esgarrat decisivament tots els vels d'harmonia, descobrint en tota la seua cruesa la realitat nua de les contradiccions capitalistes. Des d'aleshores, l'optimisme només era possible al camp de la classe obrera ascendent i dels seus representants teòrics. No un optimisme respecte a l'equilibri natural o artificial de l'economia capitalista i la seua durada eterna, sinó en el sentit que el desenvolupament de les forces productives per ella fomentades poderosament oferia justament, per les seues contradiccions internes, un excel·lent terreny històric per al desenvolupament productiu de la societat amb noves formes econòmiques i socials. La tendència negativa, depriment, del primer període del capitalisme, que només Sismondi va veure primerament i que Rodbertus va percebre després en els anys 40 i 50, es trobava ara compensada per l'ascens triomfant i ple d'esperança de la classe obrera en la seua acció sindical i política.

Tal era l'atmosfera en l'Europa occidental. Però ben distinta era la situació, per la mateixa època, a Rússia. Allí, els anys 70 i 80 representen en tot sentit una època de transició, un període de crisi interna amb tots els seus dolors. La gran indústria acabava de triomfar per l'acció pròpia del període de la protecció duanera elevada. En el foment forçat del capitalisme pel govern absolutista, que llavors s'inicia, la introducció dels aranzels sobre l'or, l'any 1877, va constituir el començament d'una etapa. L'"acumulació primitiva" del capital floria a Rússia afavorida per tot gènere de subsidis, garanties, premis i encàrrecs de l'estat i col·lia beneficis que a Occident pertanyien, en aquella època, ja al regne de la falla. Al mateix temps, la situació interior de Rússia oferia un quadro que no era precisament atractiu ni adequat per a engendrar esperances. Al camp, la decadència i descomposició de l'economia camperola sota la pressió fiscal i de l'economia monetària donava origen a situacions horribles, fams i revoltes periòdics de camperols. D'altra banda, el proletariat fabril de les ciutats no s'havia consolidat encara socialment i intel·lectualment per a formar una classe obrera moderna. Particularment en el gran districte industrial central Moscou-Wladimir, l'aglomeració més important de la indústria tèxtil russa, la població obrera estava barrejada en part amb l'agricultura i era mig camperola. Tals formes primitives d'explotació causaren manifestacions primitives de defensa. A principis dels anys 80 van sorgir els tumults fabrils espontanis del districte de Moscou, durant els quals es destruïren màquines i van donar l'impuls a les primeres bases d'una legislació fabril a l'Imperi dels tsars.

Si, d'aquesta manera, l'aspecte econòmic de la vida pública a Rússia mostrava a cada pas les dissonàncies d'un període de transició, corresponia a ell una crisi en la vida intel·lectual. El socialisme rus

“populista” nacional, que teòricament es basava en les peculiaritats de la constitució agrària russa, es va trobar en fallida política després del fracàs de la seua màxima expressió revolucionària: el partit terrorista del Narodnaia Wolia. D'altra banda, els primers escrits de Jordi Plekhanov, que havien de donar entrada al marxisme a Rússia, no es van publicar fins a 1883 i 1885, i durant un decenni van tenir, segons sembla, escassa influència. Durant els anys 80 i principis dels 90, la vida espiritual de la intel·lectualitat russa, particularment dels opositoristes, socialistes, es trobava dominada per una estranya barreja de restes “nacionals” del populisme amb elements solts de la doctrina de Marx; barreja el tret més excel·lent de la qual era l'escepticisme respecte a les possibilitats de desenvolupament del capitalisme en Rússia.

La qüestió de si Rússia havia de seguir l'evolució capitalista conforme a l'exemple de l'Europa occidental, va preocupar des de molt enjorn la intel·lectualitat russa. Aquesta no veié al principi en l'Europa occidental, més que els costats roïns del capitalisme: la seua acció dissolvent sobre les formes de producció patriarcal tradicionals, sobre el benestar i la seguretat de l'existència d'àmplies masses de poble. D'un altre costat, semblava que la propietat comunal russa de la terra, la famosa *obschtstxine*, podria arribar a ser un possible punt de partida per a un desenvolupament social més elevat de Rússia, que, estalviant l'estadi capitalista amb els seus dolors, arribés, per un camí més breu i menys dolorós que el recorregut pels països de l'Europa occidental, a la terra promesa del socialisme. ¿Anava a perdre's aqueixa afortunada situació excepcional, aqueixa ocasió única, anihilant les formes de propietat i producció camperoles per un trasplantament forçat de la producció capitalista a Rússia sota la protecció de l'estat, obrint de bat a bat les portes a la proletarització, a la misèria i a la inseguretat de l'existència de les classes treballadores? Aquest problema fonamental dominava la intel·lectualitat russa des de la reforma agrària, i fins i tot abans, des d'Herzen i sobretot des de Txernitxevski; constituïa l'eix central entorn del qual s'havia format tota una concepció singular del món: la “populista”. Aquest corrent espiritual, manifestat en les diverses classes i tendències (des de les doctrines clarament reaccionàries de l'eslavofòbia fins a la teoria revolucionària del partit terrorista) ha produït a Rússia una enorme literatura. D'una banda, va fomentar l'aparició d'un abundant material d'investigacions sobre les formes econòmiques de la vida russa, particularment sobre la “producció popular” i les seues formes peculiars; sobre l'agricultura de les comunitats camperoles, la indústria domèstica camperola, l'“artel”, així com sobre la vida espiritual dels camperols, les seues sectes i altres manifestacions anàlogues. D'altra banda, sorgí una literatura peculiar com a reflex artístic de les circumstàncies socials contradictòries, en què es contenien l'antic i la novetat, i en què a cada pas veia hom el plantejament de problemes difícils. Finalment, en els anys 80 i 90 va brollar de la mateixa arrel una original filosofia casolana de la història: el “mètode subjectiu en la sociologia”, que volia fer del “pensament crític” el factor decisiu de l'evolució social, o, més exactament, de la intel·lectualitat desarrelada de qualsevol classe, el portador del progrés històric i els representants del qual van ser Peter Lawroff, Nicolai Mitxailowski, professor Kareief, V. Woronzof.

De tota aquesta literatura “populista” tan àmplia i ramificada, només ens interessa ací un aspecte: la contesa d'opinions sobre les possibilitats de l'evolució capitalista a Rússia, i açò, tan sols en quant es recolzava sobre consideracions generals, sobre les condicions socials de la forma de producció capitalista. Perquè també aquestes consideracions exercirien un gran paper en la literatura polèmica russa dels decenniis novè i últim.

Es tractava, de moment, del capitalisme rus i les seues possibilitats, però el debat ací originat passà, naturalment, als problemes generals de l'evolució del capitalisme: l'exemple i les experiències d'Occident van exercir llavors el paper més important com a material probatori.

Un fet va tenir importància decisiva en el contingut teòric de la subsegüent descripció: no sols l'anàlisi marxista de la producció capitalista, tal com s'expressa en tom I d'*El Capital*, era ja el patrimoni comú de la Rússia culta, sinó que el tom II del mateix, amb l'anàlisi de la reproducció del capital total, s'havia publicat ja en 1885. D'ara en avant, el problema de les crisis no ocultava, com en els casos anteriors, el vertader eix de la discussió. Per primera vegada esdevingué el punt central de la polèmica la qüestió de la reproducció del capital total, de l'acumulació pura. Tampoc l'anàlisi es va perdre ja en temptejos entorn dels conceptes de renda i capital, capital individual i capital total. La polèmica s'alçava sobre la ferma bastimentada de l'esquema marxista de la reproducció total. I, finalment, no es tracta aquesta vegada d'una polèmica entre manchesterisme i reforma social, sinó entre dos matisos de socialisme. L'escepticisme respecte a la possibilitat de l'evolució capitalista està representat en l'esperit de Sismondi, i en part de Rodbertus, pel matís petit burgès confús i “populista” de socialisme rus, el qual, no obstant això, apel·la ben sovint a Marx; l'optimisme, per l'escola marxista russa. S'havia produït, doncs, una mudança total de decoració.

Dels dos representants principals de la direcció “populista” un d'ells, Woronzof, era conegut a Rússia principalment sota el seu pseudònim d'escriptor “V. W.” (les seues inicials); era un tipus singular de sant que tenia idees molt confuses d'economia política i no podia ser pres seriosament com a teòric. En canvi, l'altre, Nicolai-on (Danielson), era un home d'àmplia cultura i coneixia a fons el marxisme; era l'editor de la traducció russa del tom I d'*El Capital*, amic personal de Marx i Engels, amb els qui mantenia activa correspondència (impresa en rus en 1908). Principalment, Woronzof havia exercit, no obstant això, en els

anys 90, una gran influència sobre la intel·lectualitat russa i contra ell havia de donar la batalla, en primer lloc, el marxisme a Rússia. En la qüestió de les possibilitats generals de desenvolupament del capitalisme que a nosaltres ens interessien, ambdós representants de l'escepticisme pels anys 90 es van trobar davant una sèrie de contradiccions. Una nova generació de marxistes russos, proveïts en l'experiència històrica i el saber de l'Europa occidental, van entrar en la batalla al costat de Jorge Plekhanov: el professor Kablukof, el professor Manuilof, el professor Issaieff, el professor Skworzof, Wladimir Iliix, Peter Von Struve, Bulgakof, Tugan-Baranowski i altres. D'ara en avant ens limitarem principalment als tres últims, ja que cadascun d'ells ha subministrat una crítica més o menys acabada d'aquella teoria al terreny que ací ens interessa. Aquest torneig, que en part va ser brillant, va mantenir en tensió, cap a fins del segle, la intel·lectualitat socialista russa i va acabar amb un triomf indiscutible de l'escola marxista, inaugurant oficialment l'ingrés del marxisme com a teoria econòmica en la ciència russa. El marxisme "legal" aleshores va prendre públicament possessió de la càtedra, de les revistes i del mercat econòmic de llibres. D'aquella plèiade d'optimistes marxistes, deu anys més tard, quan les possibilitats de desenvolupament del capitalisme rus van mostrar el seu revers optimista amb l'aixecament revolucionari del proletariat, no se'n trobava gairebé cap al camp de proletariat.

CAPÍTOL XIX

El senyor Woronzof i el seu "excedent"

Allò que va conduir els representants de la teoria "populista" a Rússia al problema de la reproducció capitalista, va ser el convenciment que el capitalisme no tenia futur en Rússia, i això a conseqüència de la manca de mercats. V. Woronzof havia exposat la seua doctrina a aquest respecte en la revista *Memòries patriòtiques* i en altres revistes; en una sèrie d'articles que, reunits en un llibre, es van publicar en 1882 davall el títol *El destí del capitalisme en Rússia*; després, en un article del quadern de maig de la mateixa revista sota el títol "L'excedent en l'aprovisionament del mercat amb mercaderies"; en el quadern de la revista *Pensament rus* en 1889; en un article sobre "Militarisme i capitalisme" en 1893 en el llibre *Els nostres corrents*; finalment, en 1895, en forma de llibre, davall el títol *Elements de l'economia política teòrica*. L'actitud de Woronzof envers l'evolució capitalista a Rússia, no és fàcil de comprendre del tot. No està ni al costat de la teoria purament eslavòfila, que deduïa de les "peculiaritats" de l'estructura econòmica de Rússia i del particular "esperit del poble" que el capitalisme era absurd i nociu per a Rússia, ni de part dels marxistes, que veïen en l'evolució capitalista una etapa històrica inevitable, que podria obrir també, per a la societat russa, l'únic camí transitable de progrés social. Per la seua banda, Woronzof sostenia que el capitalisme era completament impossible en Rússia; que no hi tenia arrelament ni esdevenidor. Segons ell era tan absurd maleir-lo com desitjar-lo, perquè faltaven a Rússia les condicions de vida d'una evolució capitalista, per la qual cosa tots els esforços units als més grans sacrificis per a fer que sorgís en Rússia el capitalisme, per obra de l'estat, era temps perdut. Però si es considera la cosa més de prop, Woronzof limita molt clarament aquesta afirmació per ell assentada. Si no es pensa en l'acumulació de la riquesa capitalista, sinó en la proletarització capitalista dels petits productors, en la inseguretat de l'existència dels obrers, en les crisis periòdiques, Woronzof no dubta que tots aquests fenòmens es presentarien a Rússia. Ans al contrari, declara expressament en el pròleg a *El destí del capitalisme en Rússia*: "En negar la possibilitat del domini del capitalisme en Rússia com una forma de producció, res dic sobre el seu esdevenidor com a forma d'explotació de les forces del poble." Per tant, Woronzof pensava que el capitalisme no podia assolir en Rússia el grau de maduresa que en Occident, però, en canvi, podia apreciar en Rússia el procés de separació dels productors immediats dels mitjans de producció. I va més lluny Woronzof. No discuteix la possibilitat del desenvolupament de formes de producció capitalistes en certes branques de la indústria russa, i ni fins i tot ni tan sols l'exportació capitalista de Rússia als mercats estrangers. Vegeu si no el seu article "L'excedent en l'aprovisionament del mercat", on diu: "La producció capitalista es desenvolupa molt de pressa [entenga hom en el sentit rus de la paraula] en algunes branques de la indústria."¹³⁷ "És molt possible que Rússia tinga, com altres països certs avantatges naturals, a conseqüència de les quals puga ser proveïdor de determinats gèneres de mercaderies en mercats estrangers; és molt possible que el capital se n'aprofite i vullga tenir en el seu poder les branques de producció corresponents, açò és, la divisió nacional del treball. Així facilitarà al nostre capitalisme la tasca de prendre possessió de certes branques. Però no es tracta d'això ara. No parlem de la participació casual del capital i l'organització industrial del país, sinó que preguntem si és versemblant que la producció total russa puga establir-se sobre base capitalista."¹³⁸

¹³⁷ *Memòries patriòtiques*, 1883, pàgina 4.

¹³⁸ *Memòries patriòtiques*, 1883, pàgina 4.

En aquesta forma, l'escepticisme del senyor Woronzof adquireix una fisonomia prou diferent del que pogués hom creure a primera vista. Dubte sobre si la forma de producció capitalista arribarà a apoderar-se alguna vegada del total de la producció a Rússia. Però a açò no ha arribat encara del tot en cap país del món, ni tan sols en Anglaterra. Per consegüent, semblant escepticisme respecte a l'esdevenidor del capitalisme rus s'hauria de considerar, en primer terme, en un sentit internacional. I de fet, la teoria de Woronzof en aquest punt es manifesta en consideracions generals sobre la naturalesa i condicions de vida del capitalisme; es recolza en concepcions teòriques generals sobre el procés de reproducció del capital total social. Woronzof formula, amb tota claredat, la particular connexió de la forma de producció capitalista amb la qüestió dels mercats: "La divisió nacional del treball, la distribució de totes les branques industrials entre els països que intervenen en el comerç mundial, res tenen a veure amb el capitalisme. El mercat que es forme d'aquesta manera, la demanda de productes de diversos països que en resulta de semblant divisió del treball entre els pobles, res té de comú, en el seu caràcter, amb el mercat que necessita la forma de producció capitalista. Els productes de la indústria capitalista van al mercat amb un altre fi: no toquen la qüestió de si estan satisfetes totes les necessitats del país; no necessiten sinó subministrar incondicionalment a l'empresari un altre producte material que servisca per al consum. El seu fi principal és realitzar la plusvàlua amagada en ells. ¿Però quina plusvàlua és aquesta que interessa per si mateixa als capitalistes? Des d'aquest particular punt de vista, la plusvàlua esmentada és l'excés de la producció sobre el consum a l'interior del país. Tot obrer produeix més del que consumeix i tots aquests excedents es reuneixen en poques mans; els posseïdors d'aquests excedents els consumeixen ells mateixos, siguen qualssevol els fins per virtut dels quals els canvien dins del país o en l'estranger contra els més diversos mitjans de subsistència i objectes de luxe, però per molt que mengen, beguen i ballen, no aconsegueixen dilapidar tota la plusvàlua, queda un resta important que no canvien per un altre producte, sinó que han de convertir en diners. Com al país no hi ha ningú a qui endossar tot açò, s'ha d'exportar a l'estranger, i ací tenim la causa que països de capitalització ascendent, no poden viure sense mercats estrangers per als seus productes."¹³⁹

El lector té en la cita anterior, que traduïm literalment, amb totes les peculiaritats de la terminologia de Woronzof, una mostra que li pot donar una idea de l'enginyós teòric rus, la lectura de la qual subministra els més deliciosos moments.

Woronzof va reunir més tard (en 1895) aquestes mateixes opinions en el seu llibre *Elements de l'economia teòrica*. Woronzof polemitzava contra les doctrines Say-Ricard, i molt especialment també contra J. Stuart Mill, que neguen la possibilitat d'una superproducció general. En fer-ho, descobreix allò que ningú havia percebut abans d'ell; troba la font de totes les pèrdues de l'escola clàssica respecte a les crisis. Aquesta font està en l'errònia teoria dels costos de producció professada per l'economia burgesa. Segons ell, des del punt de vista dels costos de producció (que Woronzof suposa sense benefici, la qual cosa tampoc havia fet ningú abans d'ell), no pot pensar-se en explicar ni el benefici de l'empresari, ni les crisis. Però aquest original pensador mereix ser gaudit en les seues pròpies paraules: "D'acord amb la doctrina de l'economia política burgesa, el valor del producte es troba determinat pel treball emprat en la seua elaboració." Però després de donar aquesta determinació de valor, l'oblida de seguida, i en totes les explicacions següents dels fenòmens de canvi es recolza en una altra teoria: en la que el treball es troba substituït pels costos de producció. "Així, dos productes es canvien entre si en quantitats tals que hi ha per ambdues parts els mateixos costos de producció. Amb semblant concepció del canvi no hi ha de fet cap lloc per a un excedent de mercaderies al país. Un producte del treball anual d'un treballador apareix des d'aquest punt de vista com a representació d'una quantitat de la matèria que està fet, del desgast dels instruments i dels productes que van servir per al sosteniment del treballador durant el període de producció i segons sembla en el mercat té [sens dubte "el producte", R. L.] la finalitat de modificar la seua forma d'ús, de tornar a transformar-se en matèria, en productes per als obrers i en el valor necessari per a la renovació dels instruments, i després d'aquest procés de la seua descomposició, començarà el procés de la seua recomposició, el procés de producció, durant el qual es consumeixen tots els valors enumerats, però sorgeix en canvi un nou producte que constitueix un llaç d'unió entre la producció passada i la futura." A aquest intent singular de representar-se la producció social com un procés continuat des del punt de vista de la teoria dels costos de producció, segueix, inesperadament, la següent conclusió; "Si considerem, doncs, la massa total dels productes del país, no trobarem cap mercaderia sobrant que excedisca a la demanda de la societat; l'excedent que no troba sortida és, per tant, impossible des del punt de vista de la teoria del valor de l'economia política burgesa." Una vegada que Woronzof ha eliminat així (maltractant sobiranament la "teoria burgesa del valor"), dels costos de producció el benefici del capital, converteix aquesta omissió, immediatament després, en un magnífic descobriment: "Però l'anàlisi adduïda descobreix encara un altre tret en la teoria del valor dominant fins fa poc; resulta que al camp d'aquesta teoria no hi ha espai per al benefici del capital." Segueix després una demostració, desconcertant per la seua brevetat i senzillesa: "En efecte, si el meu producte, els costos de producció del qual s'expressen amb 5 rubles, es canvia contra un altre producte del mateix valor, allò que he percebut només bastarà per a cobrir les meues despeses, però en canvi res percebré per la meua *abstenció* [literalment, R. L.]" I ara Voronzof ha arribat a l'arrel del problema:

¹³⁹ *Memòries patriòtiques, Revista contemporània*, pàgina 14.

“Resulta així, que sobre el terreny d'un desenvolupament rigorosament lògic de les idees de l'economia política burgesa, el destí de l'excedent de mercaderies en el mercat i el destí del benefici capitalista és el mateix. Aquesta circumstància ens autoritza a treure la conclusió que ambdós fenòmens es troben en mútua dependència; que la possibilitat de l'un està condicionada per la presència de l'altre. I, en efecte, mentre no hi ha benefici, no hi ha tampoc excedent de mercaderies. Però una altra cosa ocorre quan al país es forma benefici del capital. Aquest no es troba en cap connexió orgànica amb la producció; és un fenomen que no està unit a l'última per condicions tecniconaturals, sinó per la seua forma exterior, social. La producció només necessita per a la seua prossecció matèria primera, instruments, mitjans de subsistència per als obrers, i, per això, només consumeix la part corresponent dels productes; per a l'excedent, que forma el benefici, i per al que en l'element constant de la vida industrial [en la producció], no hi ha espai, s'han de cercar altres consumidors que no estiguen lligats orgànicament a la producció, consumidors, fins a un cert punt, de caràcter ocasional. Pot trobar [l'excedent] tals consumidors, però també és possible que no els trobe en la mesura requerida i, en aquest cas, tindrem un excedent de mercaderies en el mercat.”¹⁴⁰ Molt satisfet amb aquesta “senzilla” explicació, per virtut de la qual ha convertit el plusproducte en una invenció del capital, i els capitalistes en consumidors “casuals”, no lligats “orgànicament” a la producció capitalista, Woronzof explica les crisis, directament, per la plusvàlua, sobre la base de la teoria del valor “conseqüent” de Marx, que d'acord amb la seua declaració ha “utilitzat”, de la manera següent:

“Si allò que entra en els costos de producció en forma de salari és consumit per la part treballadora de la població, la plusvàlua, exceptuada la part destinada a l'ampliació de la producció exigida pel mercat, és consumida pels capitalistes mateixos [literalment, R. L.]. Si estan en situació de fer-ho i ho fan, no hi haurà excedent algun de mercaderies; en el cas contrari, sobrevindran superproducció, crisi industrial, expulsió dels obrers de les fàbriques i la resta de mals.” Però el que en últim terme té la culpa d'aquests mals és, segons el senyor Woronzof, “la insuficient elasticitat de l'organisme humà, que no pot ampliar la seua capacitat de consum amb la rapidesa amb què creix la plusvàlua”. Nombroses vegades formula aquest pensament genial en les paraules següents: “Així, doncs, el taló d'Aquil·les de l'organització industrial capitalista resideix en la incapacitat de l'empresari per a consumir tota la seua renda.”

Per conseqüent, després d'haver “utilitzat” la teoria del valor de Ricardo en la forma “conseqüent” de Marx, Woronzof arriba a la teoria sismondiana de les crisis, de la qual s'apropia, a més, en la forma més grollera i simplista. Però mentre repeteix la concepció de Sismondi, creu natural acceptar la de Rodbertus: “El mètode inductiu d'investigació ha menat a la mateixa teoria de les crisis i el pauperisme, formulada objectivament per Rodbertus”¹⁴¹, declara triomfalment. Allò que Woronzof comprèn per “mètodes inductius d'investigació” que contraposa als “objectius”, no és del tot clar, però és possible que es tracte de la teoria de Marx, ja que en el senyor Woronzof tot és possible. Però tampoc Rodbertus surt sense correcció de mans de l'original pensador rus. La correcció que fa a la seua teoria es redueix a eliminar allò que en Rodbertus constituiria el punt central de tot el sistema: la fixació de la quota del salari amb proporció al valor del producte total. Segons el senyor Woronzof, aquesta mesura contra les crisis és un paliatiu, perquè “la causa immediata dels fenòmens esmentats (sobreproducció, desocupació, etc.), no rau en què la participació de les classes treballadores en la renda nacional siga massa petita, sinó en què la classe capitalista no està en situació de consumir anualment la massa de productes que li toca”¹⁴². Però arran d'haver rebutjat la reforma proposada per Rodbertus de la distribució de la renda, desemboca Woronzof, finalment, en la “rigorosa conseqüència lògica” que li és pròpia.

“Si després de tot el que s'ha dit, l'organització industrial que regna a l'Europa occidental ha de continuar florint i prosperant, serà només a condició que es troben mitjans per a anihilar [literalment, R. L.] aquella part de la renda nacional que excedeix la capacitat de consum de la classe capitalistes i que, no obstant això, cau en les seues mans. La solució més senzilla d'aquesta qüestió seria una modificació corresponent de la distribució de la renda nacional entre els coparticipants de la producció. El règim capitalista s'hauria assegurat llarga vida si els empresaris només es reservaren allò que necessiten per a la satisfacció de totes les seues idees i capritxos, deixant la resta de tot increment de la renda nacional a la classe obrera, açò és, a la massa de la població.”¹⁴³ Així, l'ensalada formada amb Ricardo, Marx, Sismondi i Rodbertus, acaba en el descobriment que la producció capitalista quedaria radicalment guarida de la sobreproducció i seria “florir i prosperar” per tota l'eternitat, si els capitalistes renunciaren a la capitalització de la plusvàlua i feren als obrers donatius de la part corresponent d'ella. Mentre, mentre els capitalistes es fan el prou raonables per a seguir el bon consell del senyor Woronzof, recorren a altres mitjans per a “anihilar” anualment una part de la seua plusvàlua. A aquests mitjans provats pertany, entre altres, el modern militarisme, i això, ja que el senyor Woronzof sap invertir-ho tot amb seguretat mortal, justament en la mesura que els costos del militarisme surten, no dels mitjans de la classe popular obrera, sinó de la renda de la classe capitalista. Però, en primer lloc, el mitjà de salvació del militarisme consisteix en el *comerç exterior*. I ací tenim el “taló d'Aquil·les” del militarisme rus. Arribat l'últim a la taula del mercat

¹⁴⁰ *Elements d'economia política teòrica*, Petersburg, 1895, pàgines 157 i següents.

¹⁴¹ *Militarisme i capitalisme*, en *Pensament rus*, 1889, tom IX, pàgina 78.

¹⁴² *Militarisme i capitalisme*, en *Pensament rus*, 1889, tom IX, pàgina 80.

¹⁴³ *Militarisme i capitalisme*, en *Pensament rus*, 1889, tom IX, pàgina 83.

mundial, no pot alternar en la competència amb els països capitalistes occidentals més antics, i, així, el capitalisme rus perd, amb la possibilitat de mercats estrangers, la condició més important per a la seua vida. Rússia continua sent el "regne dels camperols" i de la "producció popular".

"Si tot açò és exacte [així acaba V. W. el seu article sobre "L'excedent en l'aprovisionament del mercat amb mercaderies"] resulten d'aquí també els límits per a la implantació del capitalisme a Rússia: l'agricultura no es pot confiar a la seua direcció; al mateix temps, al camp de la indústria, el seu desenvolupament no ha de ser massa anihilador per a la indústria domèstica, que donades les nostres condicions climàtiques (!), és indispensable per al benestar d'una gran part de la població. Si davant açò, el lector objectés que el capitalisme no s'avindrà a contraure tals compromisos, respondrem: molt pitjor per a ell." Així, el senyor Woronzof es renta al final les mans i rebutja tota responsabilitat personal respecte als destins interiors de l'evolució econòmica russa.

CAPÍTOL XX

Nikolai-on

Amb molt distinta formació econòmica i major coneixement de la matèria procedeix el segon teòric de la crítica "populista", Nikolai-on. Era aquest un dels coneixedors més profunds de la situació econòmica russa, i ja en 1880 havia cridat l'atenció pel seu treball sobre la capitalització de la renda agrícola (en la revista *Eslovo*). Tretze anys més tard, estimulat per la gran misèria russa de l'any 1891, publicà un llibre sota el títol *Esbós de la nostra economia social des de la reforma*, en què prossegueix aquella primera investigació i, sobre la base d'un quadre d'àmplies proporcions, fundat en un abundant material de fets i xifres referents a l'evolució del capitalisme a Rússia, tracta de demostrar que aquesta evolució va ser la causa de tots els mals del poble rus i també de la fam de l'època. Nikolai-on basa les seues idees sobre els destins del capitalisme a Rússia en una teoria determinada relativa a les condicions de desenvolupament de la producció capitalista en general, i aquesta teoria és, justament, la que té interès per a nosaltres.

Per a l'economia capitalista, el mercat és d'importància decisiva. Tota nació capitalista tracta, per això, d'assegurar-se el mercat més ampli possible per als seus productes. Per a aconseguir-ho recorre, com és natural, abans que res, al seu propi mercat interior. Però arribada en una certa altura de l'evolució, una nació capitalista no pot conformar-se amb el mercat interior, i això per les raons següents: tot el producte anual nou del treball social pot dividir-se en dues parts: una, que els obrers reben en els seus salaris, i una altra, que els capitalistes s'apropien. La primera part només és capaç de retirar de la circulació una quantitat de mitjans de subsistència, el valor de la qual correspon a la suma dels salaris pagats al país. Però l'economia capitalista té la tendència declarada a rebaixar, cada vegada més, aquesta part. Els mètodes de què, per a això, se serveix són: prolongació de la jornada de treball, augment de la intensitat del treball, augment de la seua productivitat per mitjà de perfeccionaments tècnics que fan possible substituir per dones i xiquets als homes i expulsar, en part, completament del treball els obrers adults. Encara que els salaris dels altres obrers ocupats augmenten, l'augment no serà mai igual a l'import dels estalvis que els capitalistes obtenen per aquella transformació. De tot això resulta que el poder de la classe obrera com a compradora en els mercats interiors és cada vegada menor. Paral·lelament, es realitza un altre procés: la producció capitalista es va apoderant, pas a pas, de les indústries que eren, per a la població agrícola, una ocupació suplementària, i d'aquesta manera priva els camperols d'una font d'adquisició rere una altra. D'aquesta manera, el poder de compra de la població camperola enfront dels productes de la indústria disminueix cada vegada més, contraient-se també al mateix temps, cada vegada més, el mercat interior. Però si ara examinem la participació de la classe capitalista, resultarà que aquesta tampoc pot consumir tot el nou producte. Per grans que puguen ser les necessitats de consum d'aquesta classe, no pot consumir personalment tot el plusproducte anual, primerament perquè una part d'ell s'ha de dedicar a l'augment de la producció, a les millores tècniques a què tot empresari es veu forçat per la concurrència; en segon lloc, perquè amb l'increment de la producció capitalista creixen també aquelles branques dedicades a elaborar mitjans de producció, com la mineria, la fabricació de màquines, etc., i el producte del qual exclou, per endavant, per la seua constitució d'ús, el consum personal i el fa funcionar com a capital, i en tercer lloc, perquè la major productivitat del treball i el major estalvi de capital que es poden assolir en la producció en sèrie de mercaderies barates, s'encamina, justament, cada vegada en major escala, cap a la fabricació d'aquells productes destinats a les masses, i no poden ser consumits per un grupat de capitalistes.

Ara bé, encara que la plusvàlua d'un capitalista pot ser realitzada en el plusproducte d'altres capitalistes i al revés, només es refereix a productes d'una branca determinada, de la producció de mitjans de subsistència. Però el motiu fonamental de la producció capitalista no és la satisfacció de les necessitats personals de consum. Açò es manifesta també en què la producció de mitjans de subsistència perd cada vegada més terreny enfront de la producció de mitjans de producció. "D'aquesta manera, veiem com el producte de cada fàbrica sobrepuja amb excés les necessitats dels obrers ocupats en ella i de les del mateix empresari respecte a aquest producte; així mateix, el producte total d'una nació capitalista sobrepuja amb escreix les necessitats de la totalitat de la població industrial ocupada, i la sobrepuja precisament perquè la nació és capitalista, perquè la distribució social de les seues forces no s'encamina a la satisfacció de les necessitats reals de la població, sinó simplement a la satisfacció de necessitats amb capacitat de pagament. Així, doncs, de la mateixa manera que un fabricant individual no podria existir ni un dia com a capitalista si el seu mercat estigués limitat a les necessitats dels seus obrers i a les seues personals, tampoc una nació desenvolupada amb economia capitalista pot conformar-se amb el seu propi mercat interior."

Així, doncs, l'evolució capitalista té la tendència a posar-se obstacles a si mateixa, a partir d'una certa altura. Aquests obstacles procedeixen, en últim terme, que la productivitat progressiva del treball, per virtut de la separació que existeix entre els productors immediats i els mitjans de producció, no beneficia tota la societat, sinó únicament alguns empresaris, mentre la massa de forces de treball i jornades de treball "alliberades per aquest procés", queden sobrants, i no sols resulten pèrdues per a la societat, sinó que, fins i tot, signifiquen un pes per a ella. Les necessitats reals de les masses populars només poden ser satisfetes millor implantant la forma de producció "populista" basada en la unió dels productors amb els mitjans de producció. Però el capitalisme té l'aspiració d'apoderar-se justament d'aquestes esferes de producció, destruint així el factor principal de la seua pròpia prosperitat. Així, per exemple, les fams periòdiques de l'Índia que es produïen cada deu o onze anys, eren una de les causes de la periodicitat de les crisis industrials en Anglaterra. En aquesta contradicció cau, més tard o més enjorn, tota nació que ha entrat en el camí de l'evolució capitalista, perquè ella va implícita en aquesta forma de producció. D'altra banda, com més tard entra una nació al camí del capitalisme, tant més intensa serà la contradicció, perquè una vegada aprovisionat el mercat interior, no pot trobar substitució a l'exterior, ja que d'aquest s'han apoderat ja països competidors més antics.

De tot açò se segueix que els límits del capitalisme estan donats per la pobresa creixent que determina la seua pròpia evolució; per l'augment d'obrers excedents que no posseeixen cap poder de compra. A la productivitat creixent del treball que satisfà amb extraordinària rapidesa tota necessitat amb capacitat de pagament de la societat, correspon un augment de masses populars cada vegada més incapaç de satisfer les seues necessitats més urgents; l'excés de mercaderies que no troben sortida en el mercat; l'espectacle de masses nombroses que no tenen allò que és necessari.

Aquestes són les opinions generals de Nikolai-on¹⁴⁴. Es veu que Nicolai-on coneix Marx i ha aprofitat els dos primers toms d'*El Capital*. I, no obstant això, tota la seua argumentació és genuïnament sismondiana: el capitalisme condueix a la contracció del mercat interior per l'empobriment de les masses, totes les desgràcies de la moderna societat vénen de la destrucció de la forma de producció "populista", és a dir, de la petita indústria, tals són els seus temes preferits. Fins i tot l'elogi de la petita indústria salvadora, es manifesta com el més important, més clar encara en la crítica de Nikolai-on que en la de Sismondi¹⁴⁵. En últim terme, la venda total del producte capitalista a l'interior de la societat, és impossible; només es pot aconseguir gràcies als mercats exteriors. Ací Nikolai-on arriba, tanmateix haver partit de punts de vista teòrics completament distints, al mateix resultat que Woronzof; un escepticisme, basat en arguments econòmics, sobre la possibilitat del desenvolupament del capitalisme en Rússia. A Rússia, l'evolució capitalista, que té tallats per endavant els mercats exteriors, no ha tingut més que inconvenients, només ha produït l'empobriment de les masses populars, i per això, afavorir el capitalisme a Rússia, va ser un "error" fatal.

Arribat ací, Nikolai-on clama com un profeta de l'Antic Testament: "En compte de mantenir-nos fidels als segles d'antigues tradicions; en compte de desenvolupar el principi heretat de la unió sòlida entre els productors immediats i els mitjans de producció; en compte d'aprofitar els progressos de la ciència occidental europea per a aplicar-los a formes de producció que descansen en la possessió dels mitjans de producció pels camperols; en compte d'eleva la productivitat del seu treball per la concentració dels mitjans de producció en les seues mans; en compte d'aprofitar-nos, no de la forma europea occidental de la producció, però sí de la seua organització, de la seua forta cooperació, de la seua divisió del treball, de les seues màquines, etc.; en compte de desenrotllar el principi bàsic de la propietat territorial camperola i aplicar-lo al cultiu del sòl pels camperols; en compte d'obrir, per a aquest fi, a la classe camperola les portes que condueixen a la ciència i la seua aplicació; en compte de tot açò, hem seguit el camí oposat.

¹⁴⁴ *Esbós de la nostra economia social*, particularment les pàgines 202-205, 338-341.

¹⁴⁵ La visible semblança entre la posició del "populista" rus i la concepció de Sismondi l'ha palesada en detall Wladimir Iliitx, 1897, en un article titolat *Contribució a la caracterització del romanticisme econòmic*. [Editat per aquesta editorial en *Obres Escollides de Lenin*, N d Edicions Internacionals Sedov]

No sols no hem impedit el desenvolupament de les formes capitalistes de producció, malgrat que es basen en l'expropiació del camperol, sinó que, al revés, hem afavorit amb totes les nostres forces el trastorn de tota la nostra vida econòmica, que ha conduït a la fam de l'any 1871." Segons ell, el dany és ja gran, però encara no és tard per a rectificar-lo. Al contrari, davant la proletarització i enfonsament que amenaça, una reforma total de la política econòmica és per a Rússia tan urgentment necessària com ho van ser, en la seua època, les reformes d'Alexandre després de la guerra de Crimea. La reforma social que Nikolai-on recomana és totalment utòpica i palesa, molt més cruament que la de Sismondi, l'aspecte petit burgès i reaccionari de la concepció, encara més en la mesura que el "populista" rus escriu setanta anys més tard. Segons la seua opinió, l'única taula de salvació de Rússia davant la inundació capitalista, és l'antiga *obschtstxina*, la comunitat rural sobre la base de la possessió en comú de la terra. A aquesta se li haurien d'aplicar (per mesures que Nikolai-on ha mantingut en secret) els resultats de la moderna gran indústria i de la moderna tècnica científica, perquè pogués servir de base a una forma de producció "socialitzada" més elevada. A Rússia no li queda més opció que aquesta alternativa: o renunciar a l'evolució capitalista o perir.¹⁴⁶

Nikolai-on arriba, doncs, després d'una crítica acerba del capitalisme al mateix remei universal del "populisme" que ja pels anys 50 (llavors, certament, amb major raó) és exalçat com un troballa "específica russa" de l'evolució social superior, el caràcter reaccionari del qual és denunciat per Engels en 1875 en un article del *Volksstaats* titulat "Literatura de fugitiu", com una supervivència inútil d'institucions antiquíssimes. "El desenvolupament de la burgesia en Rússia [escriu Engels llavors] arruïnaria gradualment la propietat comunal sense necessitat que el govern rus intervinga amb "baionetes i knuts".

¹⁴⁶ *Esbós de la nostra economia social*, pàgines 322 i següents. No així enjudiciava Engels la situació de Rússia. Nombroses vegades va tractar de fer veure a Nikolai-on que per a Rússia l'evolució industrial era inevitable, i que els mals de Rússia no eren més que les contradiccions típiques del capitalisme. Així, el 22 de setembre de 1892 escriu: "Així, doncs, sostinc que la producció industrial, actualment, significa, en absolut, gran indústria amb aplicació de vapor, electricitat, fusos i telers mecànics i, finalment, fabricació amb maquinària de les màquines mateixes. Des del moment que Rússia va introduir els ferrocarrils, la introducció dels mitjans de producció més moderns era una cosa resolta per endavant. Heu de trobar-vos en condicions de reparar i millorar les vostres pròpies locomotores, vagons, ferrocarrils, etc.; però per a fer açò barat, heu d'estar en condicions de construir també a casa totes aquelles coses que necessiteu reparar. Des del moment que la tècnica de guerra s'ha convertit en una de les branques de la gran indústria (cuirassats, artilleria moderna, metralladores i fusells de repetició, bales blindades, pólvora sense fum, etc.), la gran indústria, sense la que no poden produir-se totes aqueixes coses, és per als altres una necessitat política. Totes aquestes coses no poden produir-se sense una indústria metal·lúrgica ben desenvolupada, i aquesta no pot arribar a estar-ho sense un desenvolupament corresponent de les altres branques industrials, particularment de la indústria tèxtil."

I en la mateixa carta deia, més endavant: "Mentre la indústria russa només estiga dedicada al seu propi mercat interior, els seus productes només podran cobrir aqueixa demanda. Així, creixerà molt lentament i em sembla fins i tot que, donades les condicions actuals de la vida russa, més bé haurà de disminuir. Perquè una de les conseqüències inevitables del desenvolupament de la gran indústria és precisament destruir el seu propi mercat interior per mitjà del mateix procés amb què l'ha creat. El crea, destrossant la base de la indústria domèstica camperola. Però els camperols no poden viure sense la indústria domèstica. I es veuen arruïnats com a camperols; el seu poder de compra es limita al mínim i fins que arrelen com a proletaris en noves condicions de vida, només constitueixen un mercat extremadament reduït per a les fàbriques i tallers de nova creació."

"La producció capitalista és una fase econòmica de transició plena de contradiccions internes que només es desenrotllen i es fan perceptibles en el transcurs de la seua pròpia evolució. Aquesta tendència a crear el mercat i anul·lar-lo alhora, és justament una de tals contradiccions. Una altra contradicció és la "situació sense sortida" a què condueix, i que en un país sense mercat exterior com Rússia, sobrevé abans que en països que es troben més o menys capacitats per a competir al mercat mundial. No obstant això, en aquests últims països aquesta situació, en aparença sense sortida es remeia amb les mesures heroiques de la política comercial; açò és, a l'obertura violenta de nous mercats. L'últim mercat nou que s'ha obert d'aquesta manera al comerç anglès i que s'ha manifestat apte per a animar temporalment aqueix comerç és Xina. Per això el capital anglès insisteix tant en la construcció de ferrocarrils en Xina. Però els ferrocarrils xinesos signifiquen la destrucció de tota la base de la petita indústria rural xinesa i de la indústria moderna; ací aquest mal ni tan sols és compensat en certa manera pel desenvolupament d'una gran indústria pròpia, i centenars de milions s'enfonsaran en la misèria. La conseqüència serà una emigració en massa com el món no ha vist encara i que inundarà, amb els odiats xinesos, Amèrica, Àfrica, Àsia i Europa. Aquest nou competidor del treball farà competència al treball americà, australià i europeu sobre la base del concepte xinès d'un nivell de vida satisfactori, i, com és sabut, el nivell de vida xinès és el més baix de quants existeixen en el món. Ara bé, si el sistema de producció europeu no ha estat revolucionat fins llavors, en aqueix moment serà necessari iniciar la transformació." (Cartes de Karl Marx i Frederic Engels a Nikolai-on.) Malgrat que Engels seguia, com es veu, atentament la marxa de les coses en Rússia i hi manifestava el major interès, rebutjava tota intervenció en la polèmica russa. Sobre això diu en la seua carta del 24 de novembre de 1894, açò és, poc abans de la seua mort:

"Els meus amics russos m'insten gairebé diàriament i setmanalment amb precís perquè intervinga contra les revistes i llibres russos en què les paraules del nostre autor [així s'anomenava Marx en la correspondència. R. L.] no sols s'interpreten falsament, sinó que es reproduïxen amb inexactitud; al mateix temps, aquests amics asseguren que la meua intervenció bastaria per a posar en ordre les coses. Però jo refuse constantment i immutablement tals proposicions, perquè no puc mesclar-me (sense abandonar el meu treball propi i seriós) en una polèmica que es produeix en un país llunyà, en un idioma, que, en tot cas, no puc llegir com les llengües europees occidentals, i en una literatura de què, en el millor cas, només conec fragments aïllats. Sense trobar-me en situació de seguir la polèmica, sistemàticament i exactament, en les seues diverses fases. En totes parts hi ha gents, que quan han pres una posició determinada, no tenen inconvenient en recórrer a la caricatura de pensaments aliens i a tot gènere de manipulacions deshonoroses per a defensar-la; i si açò ha ocorregut amb relació al nostre autor, tem que tampoc se'm tracte millor a mi i se m'obligue d'aquesta manera a intervenir en la polèmica, primer per a defensar altres i després a mi mateix."

[com es figuraven els populistes revolucionaris. R. L.] Davall la pressió de diversos impostos, la propietat comuna de la terra deixa de ser un benefici i es converteix en una cadena. Els camperols hi fugen ben sovint, amb les seues famílies o sense elles, per a subsistir com a obrers i abandonen la seua terra. Es veu que la propietat comunal a Rússia ha deixat arriere, fa molt de temps, el seu floriment i, segons totes les aparences, camina ràpidament a la seua dissolució." Amb aquestes paraules Engels havia posat el dit a la nafra en la qüestió de l'obschtstxina, divuit anys abans de l'escrit principal de Nikolai-on. El que Nikolai-on tingués valor per a evocar el mateix espectre, era un anacronisme històric, major, quant que un decenni més tard l'estat soterrà oficialment l'obschtstxina. El govern absolutista, que durant mig segle havia tractat de sostenir oficialment, amb tota la seua força, per a fins fiscals, l'aparell de la comunitat rural camperola, es va veure forçat a abandonar aquest treball de Sísif. Prompte es va veure clarament en la qüestió agrària el factor més potent de la revolució russa. Fins a tal punt s'havia dissipat, per la marxa real econòmica de les coses, l'antiga il·lusió dels "populistes" i, en canvi, amb quina potència manifestava la seua vitalitat i la seua labor fructífera el desenvolupament capitalista de Rússia, a què consideraven com incapaç de vida i al que maleïen. Aquest curs de les coses havia de mostrar, de nou i per última vegada, en un mitjà històric completament distint, que una crítica social del capitalisme, que teòricament parteix del dubte sobre la seua capacitat de desenvolupament, acaba amb lògica fatal en una utopia reaccionària, tant en 1819 a França, com en 1842 en Alemanya i en 1893 a Rússia.¹⁴⁷

CAPÍTOL XXI

Les "terceres persones" i els tres imperis mundials de Struve

Anem a ocupar-nos ara de la crítica que de les anteriors opinions han fet els marxistes russos.

Struve, que en 1894 havia publicat en el *Full central polític-social* (any 3, número 1) davall el títol "Sobre l'apreciació del desenvolupament capitalista de Rússia", un estudi detingut del llibre de Nikolai-on, va publicar en 1894 en llengua russa un llibre, *Notes crítiques sobre la qüestió del desenvolupament econòmic de Rússia*, en el qual sotmet a una crítica, que comprèn diversos aspectes, les teories "populistes". Però en la qüestió que ací ens preocupa, Struve es limita a demostrar, tant enfront de Woronzof com a Nikolai-on, que el capitalisme no redueix, sinó que, per contra, amplia el seu mercat interior. L'error de Nikolai-on, que aquest havia pres de Sismondi, és, en efecte, patent. Ambdós es limitaven a descriure l'aspecte del procés de la destrucció de les formes de producció tradicionals de la petita indústria pel capitalisme. Només veïen la depressió del benestar que en resultava, l'empobriment d'àmplies capes productores. No advertien el que significa l'altre aspecte del procés econòmic: l'abolició de l'economia natural i la seua substitució per l'economia de mercat al camp. Però açò significa que el capitalisme inclou en la seua esfera cada vegada més cercles de productors abans independents; que a cada pas transforma en compradores de les seues mercaderies noves capes que abans no ho eren. Així, doncs, la marxa de l'evolució capitalista és, justament, contrària del que imaginaven els "populistes" conformant-se al model de Sismondi: el capitalisme no anihila el seu mercat interior, sinó que primerament el crea per la difusió de l'economia dels diners.

En allò que afecta especialment la teoria de Woronzof, segons la qual la plusvàlua no és realitzable en el mercat interior, Struve la refuta de la manera següent: "La base de la teoria de Woronzof consisteix en el fet que una societat capitalista desenvolupada es compon únicament d'empresaris i obrers. Nikolai-on opera igualment tot el temps amb aquest principi. Des d'aquest punt de vista, no pot, en efecte, comprendre la realització del producte total capitalista. La teoria de Woronzof és exacta en quant "demostra el fet que la plusvàlua no pot ser realitzada ni pel consum dels capitalistes ni pel dels obrers, sinó que pressuposa el consum de "terceres persones"¹⁴⁸." Però enfront d'açò cal afirmar, que en tota societat capitalista hi ha tals "terceres persones". El raonament de Woronzof i Nikolai-on no és més que

¹⁴⁷ D'altra banda, els defensors supervivents del pessimisme populista, particularment Woronzof. Es van mantenir fidels a la seua concepció, no obstant tot el que, mentre, havia passat en Rússia. Aquest fet diu més a favor de la seua tossadesa que de la seua intel·ligència. L'any 1902 escriu el Sr. V. W., en referir-se a la crisi dels anys 1900-1902: "La doctrina dogmàtica del neomarxisme aviat perdé la seua influència sobre els esperits i la falta d'arrelament dels últims èxits de l'individualisme es va posar en clar, fins i tot per als seus apòlogues oficials... En el primer decenni del segle XX tornem, doncs, a la mateixa concepció del desenvolupament econòmic de Rússia que la generació de l'any 70 del segle passat va llegar als seus successors." (Vegeu la revista *L'economia actual de Rússia*, 1890 a 1910, Petersburg 1911, pàgina 2) Per consegüent, en compte de culpar a la falta d'"arrelament" de les seues pròpies teories, els últims mohicans del populisme continuen culpant encara avui a "la falta d'arrelament..." de la realitat econòmica; heus aquí una refutació viva de la frase de Berère: *il n'y a que els morts qui ne revienent pas*.

¹⁴⁸ *Notes crítiques sobre la qüestió del desenvolupament econòmic de Rússia*, pàgina 251.

una ficció “que no pot fer-nos avançar un pas en la comprensió de cap procés històric”¹⁴⁹. No hi ha cap societat capitalista, per desenrotllada que estiga, que es componga exclusivament d'empresaris i obrers. “Fins i tot en Anglaterra i Gal·les, de 1.000 habitants que treballen, corresponen 545 a la indústria, 172 al comerç, 140 a l'agricultura, 81 a treballs assalariats indeterminats i variables i 72 a funcionaris de l'estat, professions liberals, etcètera.” Per consegüent, fins i tot en Anglaterra hi ha masses de “terceres persones”, i aquestes són les que, amb el seu consum, ajuden a realitzar la plusvàlua en el part que no és consumida pels patrons. Struve deixa oberta la qüestió de si el consum de les “terceres persones” és suficient per a la realització de tota la plusvàlua, dient, que en tot cas “s'hauria de demostrar primer el contrari”¹⁵⁰. “Amb referència a Rússia, que és un gran país amb una enorme població, segurament no es pot provar. Rússia es troba precisament en la feliç situació de poder passar sense mercats exteriors, afavorida en açò [ací Struve pren prestat de la provisió d'idees dels professors Wagner, Schaffle i Schmoller] pel mateix destí que els Estats Units d'Amèrica del Nord. Si l'exemple de la Unió Nord-americana prova quelcom, és el fet que, en certes condicions, la indústria capitalista pot aconseguir un gran desenvolupament recolzant-se, gairebé exclusivament, en el mercat interior.”¹⁵¹ Aquesta afirmació s'il·lustra adduint l'escassa exportació industrial dels Estats Units l'any 1882. Com a tesi general formula Struve l'afirmació: “Com major siga el territori i més nombrosa la població d'un país, menys necessitarà del mercat exterior per al seu desenvolupament capitalista.” D'aquest punt de vista dedueix (al revés que els “populistes”) un esdevenidor més brillant per al capitalisme a Rússia que en altres països. “El desenvolupament progressiu de l'agricultura sobre la base de la producció de mercaderies, ha de crear un mercat en què es recolzarà el desenvolupament del capitalisme industrial rus. Aquest mercat pot créixer indefinidament a mesura que progresse l'elevació econòmica i cultural del país, i vinga amb ella l'eliminació de l'economia natural. En aquest aspecte, el capitalisme es troba en Rússia en condicions més favorables que en altres països.”¹⁵² I Struve descriu, fil per randa, un quadro magnífic de l'obertura de nous mercats: a Sibèria, gràcies al ferrocarril transsiberià; en l'Àsia central, en l'Àsia Menor, a Pèrsia, als països balcànics. En l'ardor de les seues profecies, Struve no se n'ha adonat que ha passat del mercat interior “que creix indefinidament” a mercats exteriors perfectament definits. Pocs anys després, es col·locava políticament al costat d'aquest capitalisme rus esperançat, el programa liberal del qual d'expansió imperialista havia fonamentat ja, com “marxista”.

L'argumentació de Struve només respira, en efecte, un fort optimisme respecte a la capacitat il·limitada de desenvolupament de la producció capitalista. En canvi, la fonamentació d'aquest optimisme és prou fluixa. Els principals sosteniments de l'acumulació són, per a Struve, les “terceres persones”. No ha exposat amb suficient claredat què entén per terceres persones, però les seues referències a les estadístiques de professions angleses mostra que es refereix als funcionaris privats i públics, a les professions liberals; en suma, al famós “gran públic” a què solen al·ludir els economistes vulgars burgesos amb gest vague, quan no saben per on sortir, i que va ser definit per Marx, el qual va dir que havia prestat als economistes “el servei d'explicar-los coses per a les que ells no trobaven cap explicació”. És clar que quan es parla del consum dels capitalistes i dels obrers en sentit categòric, no es pensa en els empresaris com a persones individuals, sinó a la classe capitalista en conjunt, amb els seus annexos d'empleats, funcionaris públics, professions liberals, etc. Totes aquestes “terceres persones” que, en efecte, no falten en cap societat capitalista, són, majoritàriament, coparticipants de la plusvàlua, quan no es manifesten coparticipants del salari. Aquestes capes només poden obtenir els seus mitjans de compra: o del salari del proletari, o de la plusvàlua, o d'ambdues coses alhora; però, en conjunt, han de ser considerades com a coparticipants en el consum de la plusvàlua. Per això, el seu consum està inclòs en el consum de la classe capitalista, i si Struve els fa tornar a l'escena per una porta posterior i els presenta al capitalista com “terceres persones” per a treure'l del compromís i ajudar-lo a realitzar la plusvàlua, el beneficiari avisat reconeixerà, a primera vista, en aquest “gran públic” a la mainada de paràsits que li treuen primer els diners de la butxaca, per a comprar després amb aquests diners les seues mercaderies. Res pot fer-se, per consegüent, amb les “terceres persones” de Struve.

Igualment insostenible és la seua teoria del mercat exterior i la seua significació per a la producció capitalista. Struve segueix ací estrictament els “populistes” en la seua concepció mecànica d'acord amb la

¹⁴⁹ *Notes crítiques sobre la qüestió del desenvolupament econòmic de Rússia*, pàgina 255.

¹⁵⁰ *Notes crítiques sobre la qüestió del desenvolupament econòmic de Rússia*, pàgina 252.

¹⁵¹ *Notes crítiques sobre la qüestió del desenvolupament econòmic de Rússia*, pàgina 260. “Struve no té raó, decididament, en comparar la situació de Rússia amb la dels Estats Units per a refutar allò que anomena la seua visió pessimista de l'esdevenidor. Diu que les males conseqüències de la moderna evolució capitalista a Rússia, se salvaran amb la mateixa facilitat que als Estats Units. Però oblida que els Estats Units van constituir, des del començament, un nou estat burgès; que van ser fundats per petits burgesos i camperols que havien fugit del feudalisme europeu per a formar una societat burgesa pura. Al contrari, en Rússia tenim una base d'estructura comunista primitiva, una societat gentilícia anterior, per dir-ho així, a la civilització, que certament està ara en ruïnes, però que, no obstant això, serveix de base sobre la qual opera i actua la revolució capitalista (perquè aquesta és de fet una revolució social). En Amèrica l'economia monetària s'ha estabilitzat totalment fa més d'un segle, mentre que en Rússia l'economia natural fins fa poc era quasi una regla general sense excepció. Per això, tothom ha de veure clar que la revolució indicada, haurà de tenir en Rússia un caràcter molt més dur i violent que en Amèrica i haurà d'anar acompanyada de patiments incomparablement majors.” (Carta d'Engels a Nikolai-on, 17 d'octubre, 1893)

¹⁵² *Notes crítiques sobre la qüestió del desenvolupament econòmic de Rússia*, pàgina 284.

qual un país capitalista, d'acord amb l'esquema d'un manual de professor, explota, primer, el millor que pot, el "mercat interior" per a cercar després, quan aquest està esgotat o quasi esgotat, mercats exteriors. En partir d'ací, Struve camina seguint les empremtes de Wagner, Schiiffle i Schmoller, i arriba a la conclusió que un país amb "gran territori" i molta població pot constituir, en la seua producció capitalista un "tot tancat", i bastar-se a si mateix per un "temps indeterminat" amb el mercat interior tot sol.¹⁵³ La producció capitalista és, de fet, des del començament una producció mundial, i al revés de la recepta pedant de la saviesa dels catedràtics alemanys, comença a produir ja des de la seua infància per al mercat mundial. Les seues principals branques com la indústria tèxtil, la indústria metal·lúrgica i del carbó en Anglaterra van cercar mercats en tots els països del món quan encara no s'havia acabat, ni amb molt, a l'interior, el procés de descomposició de la propietat camperola, la ruïna de l'ofici i de l'antiga producció domèstica. Veja hom, per exemple, la indústria química alemanya i l'electrotècnica alemanya amb el consell que en compte de treballar, com en efecte ho han fet des de la seua aparició, per a les cinc parts del món, han de limitar, per ara, al mercat interior alemany, que en moltes altres branques no està esgotat encara per la indústria nacional, no obstant això és aprovisionat des de fora amb tota varietat de productes. O aconselle hom a la indústria de maquinària alemanya que no ha de recórrer encara als mercats estrangers, perquè, com demostra clarament l'estadística de la importació alemanya, una gran part de la demanda de productes d'aquesta branca se satisfà amb subministraments estrangers en la mateixa Alemanya. Des del punt de vista d'aquest esquema del "comerç exterior" no pot hom percebre tals relacions del mercat mundial amb els seus milers de ramificacions i els seus matisos de divisió de treball. El desenvolupament industrial dels Estats Units (que són avui un competidor perillós d'Anglaterra al mercat mundial, i fins en el seu mateix sòl), venent en l'electrotècnica a la competència alemanya en el mercat mundial i en Alemanya mateixa, ha demostrat la falsedat de les deduccions de Struve, que, d'altra banda, resultaven ja antiquades quan les escrivia.

Struve accepta també la grollera concepció dels populistes russos, d'acord amb la qual es redueixen, en les qüestions fonamentals, a preocupacions ordinàries del comerciant pel "mercat" les relacions internacionals de l'economia capitalista mundial amb la seua tendència històrica a formar un organisme viu, unitari amb divisió del treball social, que es recolza en tota la varietat de la riquesa natural i de les condicions de producció del planeta. El paper fonamental de l'aprovisionament il·limitat de les indústries capitalistes amb substàncies alimentàries, matèries primeres i auxiliars i obrers, calculat sobre el mercat mundial, al igual que la venda de les mercaderies elaborades, desapareix o es redueix artificialment amb la visió dels tres imperis mundials que per a Wagner i Schmoller es basten a si mateixos: Anglaterra i les seues colònies, Rússia i els Estats Units, que Struve recull. Només la història de la indústria anglesa cotonera, que tanca la síntesi del desenvolupament del capitalisme, i el camp d'acció de la qual durant tot el segle XIX van ser les cinc parts del món, és, a cada pas, una burla contra aquesta teoria infantil de professors, l'únic sentit real de la qual està en què subministra la justificació teòrica del sistema de protecció duanera.

¹⁵³ L'aspecte reaccionari de la teoria dels professors alemanys referent als "tres imperis mundials": Gran Bretanya, Rússia i Estats Units, està clarament expressat pel professor Schmoller (entre d'altres). En la seua consideració peculiar de la política comercial, mou amargament el seu cap gris de savi davant les apetències "neomercantilistes", és a dir, imperialistes, dels tres principals malvats i demana per "als fins de tota cultura elevada, moral i estètica, així com de progrés social"... una forta esquadra alemanya i una unió duanera europea dirigida contra Anglaterra i Amèrica: "D'aquesta tensió de l'economia mundial sorgeix per a Alemanya, com primer deure, fer una esquadra forta, ben disposada a lluitar per a ser desitjada eventualment com a aliada per les potències mundials. No pot ni ha de fer una política de conquesta com les tres potències mundials [a les quals Schmoller, no obstant això, no vol fer "reprotxes perquè emprenquen de nou el camí de les grans conquestes colonials" com diu en un altre lloc]. Però ha d'estar en condicions de trencar eventualment un bloqueig del mar del Nord, ha de protegir les seues colònies i el seu gran comerç i ha d'oferir als estats que s'alien amb ella la mateixa seguretat. Alemanya, unida en la triple aliança amb Àustria-Hongria i Itàlia, té junt amb França la missió d'imposar a la política, massa amenaçadora per a tots els estats pròxims a les tres potències mundials, la moderació desitjable en interès de l'equilibri polític, de la conservació de tots els estats; la moderació en la conquesta, en l'adquisició de colònies, en la política duanera unilateral i exagerada, en l'explotació dels febles... També els fins de tota cultura elevada són espirituals, morals i estètics, i de tot progrés social depèn que en el segle XX la Terra no siga repartida entre els tres imperis mundials i es funde per ells un neomercantilisme brutal." (*Les alternatives en la política comercial europea del segle XIX*, Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft, Tom XXIV, pàgina 381)

CAPÍTOL XXII

Bulgakof i el seu complement de l'anàlisi marxista

El segon crític de l'escepticisme "populista", S. Bulgakof, rebutja resolutament les "terceres persones" de Struve com a taula de salvació de l'acumulació capitalista. Només té per a elles un encongiment de muscles. "La majoria dels economistes (fins a Marx) [diu] resolien la qüestió apel·lant a terceres persones per a tallar en qualitat de *deus ex machina* el nus gordià, és a dir, per a consumir la plusvàlua. Tals persones apareixen tan prompte com a grans terratinents que es dediquen al luxe (com en Malthus), tan prompte com a capitalistes que fan el mateix. Altres vegades en forma del militarisme, etc. S'assegura que, sense aquests mitjans extraordinaris, la plusvàlua no pot trobar venda, s'embossa en els mercats i és causa de superproducció i crisi."¹⁵⁴ "Així, Struve suposa que la producció capitalista pot recolzar-se, en el seu desenvolupament, sobre el consum de terceres persones fantàstiques. ¿Però on es troba la font del poder de compra d'aquest gran públic, la missió especial del qual consisteix en consumir la plusvàlua?"¹⁵⁵ Bulgakof, per la seua banda, planteja el problema per endavant al terreny de l'anàlisi del producte total social i la seua reproducció, tal com ho havia fet Marx en el segon tom d'*El Capital*. Comprèn molt bé que, per tal de resoldre la qüestió de l'acumulació, havia de començar per la reproducció simple i veure clarament el seu mecanisme. En aquest punt, l'important per a ell és adonar-se clarament del consum de la plusvàlua i dels salaris en aquelles branques de la producció que no elaboren productes per al consum, i comprendre clarament també la circulació d'aquella part del producte total social que representa el capital social invertit. És aquesta una tasca nova de què els economistes no tenien idea i que no es va plantejar fins a Marx.

"Per a resoldre aquest problema divideix Marx totes les mercaderies elaborades per la producció capitalista en dos grans categories essencialment distintes: producció de mitjans de producció i producció de mitjans de consum. En aquesta sola classificació, hi ha més sentit teòric que en totes les buides discussions anteriors sobre la teoria dels mercats."¹⁵⁶

Es veu que Bulgakof és un partidari declarat i entusiasta de la teoria marxista. Formula, així mateix, com a objecte del seu estudi, l'examen teòric de la doctrina d'acord amb la qual el capitalisme no pot existir sense mercats estrangers. "Amb aquest objecte, l'autor ha utilitzat la molt valuosa anàlisi de la reproducció social donada per Karl Marx en la segona part del segon tom d'*El Capital*, que (no se sap per què) a penes ha estat aprofitat en la ciència. Encara que aquesta anàlisi no es pot considerar acabada, al meu parer ofereix en la seua forma inacabada una base suficient per a la solució del problema dels mercats, completament diferent de la donada pels senyors Nikolai-on, V. Woronzof i altres, i que atribueixen a Karl Marx."¹⁵⁷ La solució que Bulgakof va deduir de Marx va ser formulada per ell mateix de la manera següent: "El capitalisme pot, de vegades, existir exclusivament gràcies al mercat interior; no hi ha cap necessitat interna pròpia de la forma de producció capitalista, per virtut de la qual només el mercat exterior puga oferir sortida a l'excedent de la producció capitalista. Aquest és el resultat a què ha arribat l'autor sobre la base de l'estudi de l'esmentada anàlisi del procés reproductiu."

I ara esperem amb interès l'argumentació emprada per Bulgakof en defensa de la seua tesi.

Primerament adquireix una simplicitat inesperada. Bulgakof reproduïx fidelment l'esquema marxista de la reproducció simple que ja coneixem, amb comentaris que honren la seua capacitat de comprensió. Després addueix així mateix l'esquema marxista de la reproducció ampliada, que també coneixem, i amb això ja està exposada l'argumentació que busquem. "Sobre la base del que s'ha dit, no ofereix cap dificultat determinar en què haurà de consistir l'acumulació: I (secció dels mitjans de producció) ha d'elaborar els mitjans de producció suplementaris necessaris per a l'increment de la producció per a si, i per a II (secció de mitjans de consum), mentre, al seu torn, II haurà de subministrar els mitjans de consum suplementaris per a l'increment del capital variable de I i de II. Si es prescindeix de la circulació dels diners, l'increment de la producció es redueix al canvi dels productes suplementaris I que necessita II i dels productes suplementaris II que necessita I." Així, doncs, Bulgakof, segueix ací fidelment Marx i no s'adona que la seua tesi està fins ara, únicament, sobre el paper. Creu haver resolt amb aquestes famoses matemàtiques la qüestió de l'acumulació. Que s'han d'acceptar les proporcions que copia de Marx, està fora de dubte, així com, també, que si s'ha de verificar l'ampliació de la producció, podrà expressar-se en aquestes fórmules. Però Bulgakof oblidava la qüestió fonamental: ¿per a qui es realitza l'ampliació el mecanisme de la qual investiga? Com l'acumulació es pot expressar en proporcions matemàtiques sobre el paper, es considera ja realitzada. Però a penes Bulgakof declara resolta la cosa, en intentar introduir a l'anàlisi la circulació dels diners ensopega amb el problema: ¿d'on els venen a I i II els diners per a la compra dels productes suplementaris? Hem vist que en Marx, com el punt vulnerable

¹⁵⁴ S. Bulgakof, *Sobre els mercats de la producció capitalista. Un estudi teòric*, Moscou, 1897, pàgina 15.

¹⁵⁵ S. Bulgakof, *Sobre els mercats de la producció capitalista. Un estudi teòric*, Moscou, 1897, pàgina 32, nota.

¹⁵⁶ S. Bulgakof, *Sobre els mercats de la producció capitalista. Un estudi teòric*, Moscou, 1897, pàgina 27.

¹⁵⁷ S. Bulgakof, *Sobre els mercats de la producció capitalista. Un estudi teòric*, Moscou, 1897, pàgines 2-3.

de la seua anàlisi, la qüestió sobre els consumidors de la producció ampliada es presenta sempre en la forma de qüestió sobre les fonts de diners suplementaris. Bulgakof segueix ací fidelment Marx i accepta el plantejament equivocat de la qüestió, sense advertir el desplaçament que en ell es conté. És cert que afirma: "Marx mateix no ha donat una resposta a aquest problema en els apunts del segon tom d'*El Capital*." Tant més interessant ha de ser la resposta que el deixeble rus de Marx tracta de donar pel seu propi compte.

"A nosaltres [diu Bulgakof] ens sembla que la solució que millor correspon a tota la doctrina marxista és la següent: el nou capital variable en forma de diners que II subministra, tant per a I com per a si mateix, troba el seu equivalent en mercaderies en la plusvàlua II. Ja hem vist en la consideració de la reproducció simple, que els capitalistes han de posar en circulació els diners necessaris per a realitzar la seua plusvàlua i que aquests diners tornen finalment a la butxaca dels capitalistes. La quantitat de diners necessaris per a la circulació de la plusvàlua es determina, d'acord amb la llei general de la circulació de mercaderies, pel valor de les mercaderies en què es troba continguda dividit per la mitjana dels girs dels diners. La mateixa llei troba també ací la seua aplicació. Els capitalistes II han de tenir una certa suma de diners per a la circulació de la seua mercaderia I, per tant, necessiten una certa provisió de diners; provisió que ha de ser suficient tant per a la circulació d'aquella part de la plusvàlua expressada en els fons de consum, com per a aquella altra que ha de ser acumulada com a capital." A continuació, Bulgakof diu que per a la qüestió de quants diners calen per a la circulació d'una determinada quantitat de mercaderies al país, no influeix per a res el que una part d'aquestes mercaderies represente o no plusvàlua. "Quant a la qüestió general sobre d'on venen els diners al país, es resol en el sentit que aqueixos diners són subministrats pels productors d'or." Si per al desenvolupament de la producció al país calen més diners, aqueix desenvolupament es farà en proporcions corresponents a la producció d'or¹⁵⁸. Desemboquem, doncs, a la fi, feliçment, en el productor d'or que ja exerceix en Marx el paper de *deus ex machina*. Hem de confessar que Bulgakof ha defraudat greument totes les esperances posades en la seua nova solució. "La seua" solució de la qüestió no ha anat ni un pas més enllà de l'anàlisi de Marx. Es redueix a les següents tres afirmacions extremadament senzills: 1) Quants diners són necessaris per a realitzar la plusvàlua capitalitzada? Resposta: Tants com siga necessari d'acord amb la llei general de la circulació de mercaderies. 2) d'on treuen els capitalistes aquests diners per a realitzar la plusvàlua capitalitzada? Resposta: Han de tenir-los ells mateixos. 3) d'on venen, en general, els diners al país? Resposta: del productor d'or. Heus aquí una explicació l'extraordinària senzillesa de la qual és més sospitosa que atractiva.

Però seria superflu refutar aquesta teoria del productor d'or com *deus ex machina* de l'acumulació capitalista. El mateix Bulgakof l'ha refutat perfectament 80 pàgines més endavant, a propòsit de la teoria del fons de salaris, contra el qual emprèn, sense motiu visible, un ampli atac, torna sobre els productors d'or, i ací desenrotlla de sobte la següent clara explicació:

"Ja sabem que, entre altres productors, existeix també el productor d'or, que, d'una banda, fins i tot sota l'imperi de la reproducció simple, augmenta la massa absoluta dels diners circulants al país, i, d'altra banda, compra mitjans de producció i de consum sense vendre per la seua banda mercaderies, pagant directament les mercaderies comprades amb l'equivalent general de canvi representat pel seu propi producte. Ara bé, ¿no podrà el productor d'or prestar el servei de comprar a II tota la seua plusvàlua acumulada pagant-la amb or, que després emprarà II en adquirir mitjans de producció de I i a ampliar el capital variable, és a dir, en comprar força de treball suplementària? Segons açò, el mercat exterior efectiu, seria el productor d'or.

"Però aquesta és una suposició enterament absurda. Acceptar-la significa fer dependre l'augment de la producció social de l'augment de la producció d'or. [Bravo!] Açò, al seu torn, pressuposa un creixement de la producció d'or que no correspon, de cap manera, a la realitat. Obligar el productor d'or a comprar, a través dels seus obrers, tota la plusvàlua acumulada de II, significaria que el seu capital variable hauria d'augmentar en dies i en hores. En aquest cas, hauria de créixer també en proporció corresponent al capital constant i a la plusvàlua. La producció d'or adquiriria llavors dimensions monstruoses. [Bravo!] En compte d'examinar aquesta suposició pueril amb dades estadístiques (cosa, d'altra banda, difícilment possible) li basta indicar un fet que per si sol destrueix aquesta suposició. Aquest fet és el desenvolupament del crèdit, que acompanya al desenvolupament de l'economia capitalista."¹⁵⁹ Bravo! "El crèdit té la tendència a disminuir la quantitat dels diners en circulació (disminució relativa i no absoluta, com és natural) i constitueix un complement necessari per al desenvolupament del canvi, que d'una altra manera es trobaria limitat per la falta de diners metàl·lics. Em sembla superflu demostrar ací, amb números, com d'escàs és ara el paper dels diners metàl·lics en els negocis de canvi. Per consegüent, la hipòtesi formulada troba la seua contradicció directa i definitiva en els fets, i cal refusar-la."¹⁶⁰

¹⁵⁸ S. Bulgakof, *Sobre els mercats de la producció capitalista. Un estudi teòric*, Moscou, 1897, pàgines 50-55.

¹⁵⁹ S. Bulgakof, *Sobre els mercats de la producció capitalista. Un estudi teòric*, Moscou, 1897, pàgines 132 i següents.

¹⁶⁰ S. Bulgakof, *Sobre els mercats de la producció capitalista. Un estudi teòric*, Moscou, 1897, pàgina 20.

Bravíssim! Molt bé! Però amb açò, Bulgakof mateix ha "refusat" l'única explicació donada per ell, fins ara, sobre com i per qui es realitza la plusvàlua capitalista. D'altra banda, en aquesta refutació de si mateix, no ha fet més que exposar, amb major detall, allò que Marx havia dit ja amb una paraula, qualificant d'"errònia" la hipòtesi del productor d'or que consumeix tota la plusvàlua social.

La veritat és que la solució pròpiament dita de la qüestió, en Bulgakof, com en quasi tots els marxistes russos que s'han ocupat detingudament de la qüestió, es troba en una altra part. Tant ell, com Tugan-Baranowski, com Ilitx, insisteixen principalment que els seus adversaris (els escèptics) han comès un error capital respecte a la possibilitat de l'acumulació en l'anàlisi del valor del producte social total. Els escèptics (sobretot Woronzof) suposaven que el producte social total consistia en mitjans de consum i partien del supòsit erroni de què el consum era el fi exclusiu de la producció capitalista. Ací (deien els marxistes) es troba la font de tota la confusió, i d'aquesta font brollen les dificultats imaginàries per a la realització de la plusvàlua, que preocupaven els escèptics. "A causa d'aquest fals plantejament, aquesta escola es va crear a si mateixa dificultats inexistents. Com les condicions normals de la producció capitalista suposen que el fons de consum dels capitalistes no constitueix més que una part de la plusvàlua (una part escassa), alhora que la part major es destina a l'increment de la producció, és evident que les dificultats que aquella escola (els populistes) imaginava, no existien." És estranya la naturalitat amb què Bulgakof eludeix ací el problema, i ni tan sols sembla endevinar que el supòsit de la reproducció ampliada fa justament inevitable el plantejament de la qüestió: *per a qui?*, aquella qüestió que és prou secundària en el supòsit de consum personal de tota la plusvàlua.

Totes aquestes "dificultats imaginàries" es dissipen com el fum davant els descobriments de Marx, que els seus deixebles no es cansen de contraposar als seus adversaris. En primer terme, el fet que la composició del producte social no és $v + p$, sinó $c + v + p$, i, en segon lloc, que amb el progrés de la producció capitalista, en aquesta composició, la part c és cada vegada major en relació amb v , mentre al mateix temps creix constantment en la plusvàlua la part capitalitzada en relació amb la consumida. En partir d'ací, Bulgakof elabora tota una teoria sobre la relació de la producció amb el consum en la societat capitalista. Aquesta teoria exerceix un paper tan important entre els marxistes russos, i particularment en Bulgakof, que és necessari conèixer-la *in extenso*.

"El consum [diu Bulgakof], la satisfacció de necessitats socials, només representa un aspecte secundari de la circulació del capital. La magnitud de la producció es determina per la del capital i no per la de les necessitats socials. El desenvolupament de la producció no sols no va acompanyat del creixement del consum, sinó que, fins i tot, hi ha entre ambdós un antagonisme. La producció capitalista no coneix més consum que el que té capacitat de pagament; però consumidors amb capacitat de pagament, només poden ser els que perceben salari o plusvàlua, i la seua capacitat de compra correspon, exactament, a la magnitud d'aquesta renda. Però hem vist que les lleis fonamentals de la producció capitalista tenen la tendència a disminuir la magnitud relativa del capital variable, així com la del fons de consum dels capitalistes (formes que, en absolut, creixen). Per això pot dir-se, que *el desenrotllament de la producció minora el consum*.¹⁶¹ D'aquesta manera, les condicions de la producció i les de consum es troben en contradicció. L'increment de la producció no pot realitzar-se, ni es realitza, per compte del consum. Però aquest increment és una llei interna fonamental de la producció capitalista, que enfront de cada capitalista individual adopta la forma del manament rigorós de la competència. La sortida d'aquesta contradicció consisteix en el fet que el mercat mateix representa la producció ampliada necessària per a aquesta massa excedent de productes. "La contradicció es resol per l'ampliació del camp exterior de la producció." (*El Capital*, Tom III) [Ací cita Bulgakof, en un sentit completament equivocat, un afirmació de Marx, de la qual hem de parlar ara] Acabem de demostrar-ho en la mesura que es puga. [Bulgakof es refereix a l'anàlisi de l'esquema de la reproducció ampliada.] Ara bé, la major part d'aquesta ampliació correspon, evidentment, a la secció I, és a dir, a la producció del capital constant, i només la part menor (relativament), a la secció II, que produeix béns per al consum immediat. En aquest desplaçament de la relació dels capítols I i II, es manifesta amb claredat suficient el paper que exerceix el consum en la societat capitalista, i s'indica també on s'ha de cercar el mercat més important per a les mercaderies capitalistes."¹⁶² ... "En aquests estrets límits (de l'interès del capital i de les crisis), també per aquest camí d'espines, es pot incrementar il·limitadament la producció capitalista, no obstant la disminució del consum, i fins i tot malgrat ella. En la literatura russa s'al·ludeix, nombroses vegades, a la impossibilitat d'un creixement important de la producció capitalista i dels mercats exteriors, i això, mirant a la distribució del consum. Però, en fer-ho així, s'estimava falsament el paper que exerceix el consum en la societat capitalista. S'ha vist que el consum no és, de cap manera, la finalitat de la producció capitalista; que aquesta no existeix pel creixement del consum, sinó per l'ampliació del camp exterior de la producció, que constitueix el mercat; pels productes elaborats en forma capitalista. Una sèrie d'investigadors de l'escola de Malthus, que no es podrien satisfer amb la superficial teoria de l'harmonia de l'escola de Ricard-Say, s'han turmentat tractant de resoldre el problema insoluble: trobar mitjans per a ampliar el consum que la producció capitalista tendeix a disminuir. Només Marx ha fet l'anàlisi veritable, mostrant que l'increment del consum és, fatalment, inferior. I ha de ser-ho, siguen quines siguen les "terceres persones"

¹⁶¹ Resultat per Bulgakof.

¹⁶² S. Bulgakof, *Sobre els mercats de la producció capitalista. Un estudi teòric*, Moscou, 1897, pàgina 161.

inventades. Per això, el consum i la seua magnitud no poden ser la barrera immediata de l'increment de la producció. La producció capitalista paga amb crisi desviar-se d'aquesta vertadera finalitat de la producció, que és independent del consum. L'increment de la producció només troba límits en la magnitud del capital i en depèn exclusivament.”¹⁶³

Ací s'atribueix directament a Marx la teoria de Bulgakof i Tugan-Baranowski; fins a tal punt els marxistes russos creien seguir la doctrina marxista i acollir-la orgànicament. Encara més clarament està la fórmula Bulgakof en un altre passatge que fa una interpretació directa de l'esquema marxista de la reproducció ampliada. Una vegada que la producció capitalista ha entrat al país, el seu moviment interior comença a desenvolupar-se d'acord amb aquest esquema: “La producció del capital constant constitueix el capítol I de la reproducció social, que obre ja una demanda independent de mitjans de consum d'acord amb la magnitud del propi capital variable d'aquest capítol, així com del fons de consum dels seus capitalistes. Per la seua banda, el capítol II obre la demanda de productes I. *D'aquesta manera, ja en els començaments de la producció capitalista, sorgeix un cercle en què la producció capitalista no depèn de cap mercat estranger, sinó que es basta a si mateixa, i dins del qual es troba en situació de créixer, per dir-ho així, automàticament per mitjà de l'acumulació.*”¹⁶⁴ En un altre lloc arriba, fins i tot, a formular la seua teoria en aquests termes radicals: “L'únic mercat per als productes de la producció capitalista és aquesta producció mateixa.”¹⁶⁵

Només pot hom apreciar com mereix l'atreviment d'aquesta teoria (que va ser en mans dels marxistes russos l'arma principal amb què van vèncer els seus adversaris, els escèptics “populistes” en la qüestió del mercat), si es té en compte la sorprenent contradicció en què es troba diàriament amb tots els fets coneguts de la realitat capitalista. Però cal admirar més encara aquesta teoria, propagada amb tal seguretat com la més pura veritat marxista, si es té present que es basa en un senzill *quid pro quo* capital. Tractarem més endavant aquesta qüestió, en parlar de Tugan-Baranowski.

Sobre aquesta falsa interpretació de la relació en què es troben el consum i la producció en la societat capitalista, erigeix després Bulgakof una teoria totalment equivocada del comerç exterior. Des del punt de vista de la concepció de la reproducció dalt exposada no hi ha, en efecte, cap espai per al comerç exterior. Si el capitalisme crea al començament de la seua evolució en cada país aquell “cercle tancat” conscient, que dona voltes com un gat al voltant de la seua pròpia cua, i “es basta a si mateix”, es crea un mercat il·limitat i s'apressa a si mateix per a ampliar la producció. Tot país capitalista és també, econòmicament, un tot tancat “que es basta a si mateix”. Només en un cas seria comprensible el comerç exterior: com a mitjà de cobrir, per la importació, el dèficit natural d'un país en certs productes del sòl i del clima; només com a importació forçada de matèries primeres o substàncies alimentàries. I, en efecte, Bulgakof, invertint la tesi dels comunistes, elabora una teoria del comerç internacional dels estats capitalistes, en la qual l'exportació de productes de l'agricultura és l'element actiu i fonamental, i l'explotació industrial no representa més que la cobertura forçada d'aquella importació. El comerç internacional de mercaderies no apareix ací fundat en l'essència de la producció, sinó en les condicions naturals dels països; teoria que no és procedent de Marx, sinó d'autors alemanys de l'economia política burgesa. Així com Struve va prendre de Wagner i Schaffle el seu esquema dels tres imperis mundials, Bulgakof pren del benaventurat List la divisió dels estats en categories, segons l'“estat de l'agricultura” i l'“estat de la manufactura agrícola”, aqueixa que ell amb el progrés dels temps canvia en l'“estat de la manufactura”, i en l'“estat de la manufactura agrícola”. La primera categoria és castigada per la naturalesa amb una insuficiència de matèries primeres i substàncies alimentàries pròpies, i es veu obligat a recórrer al comerç exterior; l'última categoria es troba proveïda de tot per la naturalesa, i pot riure del comerç exterior. Tipus de la primera categoria és Anglaterra; de la segona, els Estats Units. Per a Anglaterra, la supressió del comerç exterior equivaldria a l'agonia econòmica i a la mort; per als Estats Units, només significaria una crisi passatgera, després de la qual estaria assegurada la seua plena salut: “Ací, la producció es pot ampliar il·limitadament sobre la base del mercat interior.”¹⁶⁶ Aquesta teoria, herència, fins avui respectada, de l'economia política alemanya, no té, evidentment, la menor idea de les relacions de l'economia mundial capitalista i fa retrocedir l'actual comerç mundial, aproximadament, a l'època dels fenicis. Així explica també, per exemple, el professor Bücher: “És un error creure que de les facilitats obtingudes durant l'època liberal pel tràfic internacional, s'hi pot deduir que s'acaba el període de l'economia nacional per a deixar lloc al període de l'economia mundial. Cert que veiem avui a Europa una sèrie d'estats que no tenen independència nacional quant a la seua provisió de béns, perquè es veuen obligats a rebre de l'estranger quantitats considerables d'articles d'alimentació i luxe, mentre la seua activitat industrial productora excedeix amb molt les necessitats nacionals i subministra, permanentment, excedents que s'han de realitzar en esferes de consum estrangeres. Però la coexistència de semblants països industrials i productors de matèries primeres que es troben lligats els uns als altres; aquesta “divisió del treball internacional”, no és més que un símptoma que la humanitat es troba a punt d'assolir un

¹⁶³ S. Bulgakof, *Sobre els mercats de la producció capitalista. Un estudi teòric*, Moscou, 1897, pàgina 167.

¹⁶⁴ S. Bulgakof, *Sobre els mercats de la producció capitalista. Un estudi teòric*, Moscou, 1897, pàgina 210. Resaltat per nosaltres.

¹⁶⁵ S. Bulgakof, *Sobre els mercats de la producció capitalista. Un estudi teòric*, Moscou, 1897, pàgina 238.

¹⁶⁶ S. Bulgakof, *Sobre els mercats de la producció capitalista. Un estudi teòric*, Moscou, 1897, pàgina 132.

no grau de desenvolupament, que sota el nom d'economia mundial hauria de ser oposat a graus anteriors. Perquè, d'una banda, cap grau de desenvolupament econòmic ha garantit a la llarga la satisfacció plenament autònoma de les necessitats; tots deixaven certs buits que s'havien d'omplir d'una manera o d'una altra. D'altra banda, l'anomenada economia mundial no ha posat de manifest, fins ara, almenys, cap fenomen que es distingisca, per qüestions essencials, de l'economia política; i cal dubtar que es produïska en un futur previsible.”¹⁶⁷ d'aquesta concepció s'hi dedueix en Bulgakof una conclusió inesperada: la seua teoria de la capacitat il·limitada de desenvolupament del capitalisme es redueix tan sols a certs països que posseeixen condicions naturals favorables. En Anglaterra, el capitalisme ha de finir, en temps relativament breu, per l'esgotament del mercat mundial; als Estats Units, a l'Índia i a Rússia, té davant sí un desenvolupament il·limitat, gràcies a què “es basten a si mateixos”.

Però prescindint d'aquestes evidents extravagàncies, l'argumentació de Bulgakof, respecte al comerç exterior, tanca una conclusió fonamental. L'argument principal de Bulgakof contra els escèptics des de Sismondi a Nikolai-on, que han cregut haver de recórrer al mercat exterior per a la realització de la plusvàlua capitalista, és el següent: aquests teòrics consideraven, evidentment, el comerç exterior com “un abisme sense fons”, en el que desapareixia l'excedent de la producció capitalista que no es podia col·locar a l'interior. Enfront d'açò, Bulgakof objecta triomfant que el comerç exterior no és cap “abisme” i molt menys “sense fons”; que ell constitueix una arma de dos talls i que l'exportació requereix sempre importació, ja que ambdues s'han d'equilibrar aproximadament. Per tant, allò que surt per una frontera entra de nou per l'altra, encara que en distinta forma. “Per a les mercaderies importades que representen l'equivalent de les exportades cal trobar espai dins del mercat interior; però com no hi ha aquest espai, recórrer al mercat exterior només serveix per a presentar noves dificultats.”¹⁶⁸ En un altre passatge diu que el recurs trobat pels populistes russos per a la realització de la plusvàlua (el dels mercats exteriors) “és molt menys afortunat que el trobat per Malthus, von Kirchmann i Woronzof mateix, en l'article sobre militarisme i capitalisme”¹⁶⁹. Bulgakof revela ací, que, no obstant la seua entusiasta repetició de l'esquema marxista de la reproducció, no ha comprès en què consisteix el vertader problema entorn del qual volten els escèptics des de Sismondi a Nikolai-on; rebutja el comerç exterior com a solució de la dificultat, perquè torna a importar al país la plusvàlua venuda, “encara que en una altra forma”. Per consegüent, Bulgakof creu, d'acord amb la grollera opinió de von Kirchmann i Woronzof, que es tracta de cancel·lar una certa quantitat de plusvàlua, d'esborrar-la del planeta; no s'adona que es tracta de la realització; de la metamorfosi de les mercaderies, açò és, justament, de la plusvàlua “en una altra forma”.

Així, Bulgakof, al igual que Struve, acaba per arribar, encara que per un altre camí, a la mateixa Roma: sosté que l'acumulació capitalista es basta a si mateixa; que devora com Cronos els seus fills i s'engendra, cada vegada més potent, a si mateixa. Des d'ací només quedava un pas per a tornar del marxisme a l'economia burgesa. Aquest pas el donà amb tota felicitat Tugan-Baranowski.

¹⁶⁷ K. Bücher, *Entstehung Der Volkswirtschaft*, 5ª edició pàgina 147. L'última gesta en aquest terreny, és la teoria del professor Sombart, d'acord amb la qual no sols no anem cap a l'economia mundial, sinó que, al revés, no fem més que allunyar-nos-hi: “Sostinc que els països civilitzats no estan lligats els uns als altres per relacions comercials en major grau (en relació amb la totalitat de la seua economia), sinó en menor grau, avui que abans. Les diverses economies nacionals no estan avui més encadenades que fa 100 o 50 anys. Al mercat mundial, per això és fals sostenir que les relacions comercials internacionals adquiren una importància relativament major per a la moderna economia política. La veritat és el contrari.” Sombart es burla del supòsit d'una necessitat creixent de mercats exteriors, perquè el mercat interior no és capaç d'ampliació; per la seua banda està convençut que “les diverses economies nacionals es converteixen en microcosmos cada vegada més perfectes, i que el mercat interior guanya en importància, en totes les indústries enfront del mercat mundial.” (*L'economia política alemanya en el segle XIX*, 2ª edició, 1909, pàgines 399-420.) Aquest descobriment indiscutible pressuposa, d'altra banda, l'acceptació del coratjós esquema inventat pel senyor professor, per virtut del qual només s'ha de considerar com a país d'exportació (no se sap per què) aquell país que pague la seua importació amb el seu excedent de productes agrícoles. D'acord amb aquest esquema, Rússia, Romania, els Estats Units, Argentina, són “països d'exportació”, i en canvi, no ho són Alemanya, Anglaterra, Bèlgica. Com l'evolució capitalista, a la curta o a la llarga, necessitarà per al consum interior l'excedent de productes agrícoles als Estats Units i a Rússia, resulta clar que hi haurà cada vegada menys “països d'exportació en el món” i l'economia mundial desapareixerà, per tant. Un altre descobriment de Sombart és que els grans països capitalistes que no són “països d'exportació” reben cada vegada més la seua importació “gratis”, açò és, com a interessos dels capitals exportats. Però per al professor Sombart l'explotació de capital, no compta; com tampoc, l'exportació industrial de mercaderies: “amb el temps arribarem, sens dubte, a importar sense exportar”. (Lloc citat, pàgina 432.) Molt modern, sensacional i pintoresc.

¹⁶⁸ S. Bulgakof, *Sobre els mercats de la producció capitalista. Un estudi teòric*, Moscou, 1897, pàgina 132.

¹⁶⁹ S. Bulgakof, *Sobre els mercats de la producció capitalista. Un estudi teòric*, Moscou, 1897, pàgina 236. Encara més resoludament formula el mateix punt de vista lliç: “Els romàntics [així anomena als escèptics] diuen: els capitalistes no poden consumir la plusvàlua, per consegüent, han de col·locar-la en l'estranger. I jo pregunto: és que els capitalistes els donen gratis el seu producte als estrangers o el llencen al mar? Si els venen és que reben un equivalent; si exporten certs productes, és que al seu torn n'importen d'altres” (*Estudis i treballs econòmics*, pàgina 26). D'altra banda, lliç dóna una explicació del paper que exerceix el comerç estranger en la producció capitalista, que resulta molt més justa que la de Struve i Bulgakof.

CAPÍTOL XXIII

La “desproporció” del senyor Tugan-Baranowski

Tractem d'aquest teòric al final (tot i que ell havia formulat la seua concepció en rus en 1894, abans d'Struve i Bulgakof), en part, perquè posteriorment va desenrotllar la seua teoria en llengua alemanya, en els *Estudis sobre la teoria i la història de les crisis comercials en Anglaterra*, 1901, i en forma més completa en els *Fonaments teòrics del marxisme*, i a més a més, perquè és ell qui n'ha extretes conseqüències més àmplies dels crítics marxistes esmentats.

També Tugan-Baranowski parteix, com Bulgakof, de l'anàlisi marxista de la reproducció social. Només en aquesta anàlisi ha trobat també la clau per a guiar-se dins el complex, confús i desconcertant conjunt de problemes. Però mentre Bulgakof és un adepte entusiasta de la doctrina marxista, que es limita a desenrotllar fidelment, imputant amb tota senzillesa les seues conclusions al mestre, Tugan Baranowski, al revés, amonesta Marx per no haver sabut utilitzar la seua pròpia brillant investigació del procés de reproducció. La conclusió general més important a què arriba Tugan, sobre la base de les afirmacions marxistes, i que converteix en punt cardinal de tota la seua teoria, és que l'acumulació capitalista (contra la suposició dels escèptics) no sols és possible sota les formes capitalistes de la renda i el consum, sinó que és, en general, independent de la renda i el consum. El seu millor mercat no és el consum, sinó la producció mateixa. Per això, la producció és idèntica amb el mercat, i com l'augment de la producció és, en si mateixa, il·limitada, la capacitat d'adquisició dels seus productes, el mercat, no té límits. “Els esquemes adduïts [diu] havien de mostrar el principi, evident en si mateix; però fàcilment objectable quan no es comprèn prou el progrés de la reproducció del capital social i de la producció capitalista creadora del mercat per a si mateixa. Si és possible ampliar la producció social; si les forces productives són suficients per a ella, donada la divisió proporcional de la producció social, la demanda ha d'experimentar, també, una ampliació corresponent. Segons aquestes condicions, cada nova mercaderia produïda representa un nou poder de compra per a l'adquisició d'altres mercaderies. De la comparació de la reproducció simple del capital social amb la seua reproducció en escala ampliada, s'hi pot deduir la conclusió altament important que, en l'economia capitalista, la demanda de mercaderies és, en un cert sentit, independent de la magnitud del consum social. Pot, doncs, decreïxer la magnitud del consum total i augmentar alhora la demanda social de mercaderies, per absurd que açò pugja semblar des del punt de vista del “bon seny”¹⁷⁰. I igualment, més endavant, “de la nostra anàlisi abstracta del procés de la reproducció del capital social, n'ha resultat la conclusió que, donada una distribució proporcional de la producció social, no pot haver-hi cap producte social excedent”¹⁷¹. Partint d'ací, Tugan sotmet a revisió la teoria marxista de les crisis, que a ell li sembla descansar sobre el “subconsum” de Sismondi: “La creença difosa, compartida fins a un cert punt per Marx, que la misèria dels treballadors, que constitueixen la gran majoria de la població, fa impossible una realització dels productes de la producció capitalista que augmenta constantment a causa de la insuficiència de la demanda, ha de ser qualificada de falsa. Hem vist que la producció capitalista es crea a si mateixa un mercat; el consum no és més que un dels moments de la producció capitalista. Si la producció social estigués organitzada d'acord amb un pla; si els directores de la producció tingueren un coneixement complet de la demanda i el poder de traslladar lliurement el treball i el capital d'una branca de producció a una altra, per escàs que fos el consum social, l'oferta de mercaderies no podria excedir la demanda.”¹⁷² Segons ell, l'única circumstància que engendra periòdicament l'excés de productes en el mercat, és la falta de proporcionalitat en l'augment de la producció. La marxa de l'acumulació capitalista, davall aquest supòsit, és descrita per Tugan de la manera següent: “Donada una distribució proporcional de la producció, què produirien els obrers? Evidentment, els seus propis mitjans de subsistència i de producció en el segon any. La producció de quins productes? Novament la de mitjans de producció i mitjans de subsistència dels treballadors, i així successivament, *ad infinitum*.”¹⁷³ Aquest joc de preguntes i respostes, note-ho hom, és completament seriós i no té cap intenció humorística. I així s'obren perspectives infinites per a l'acumulació del capital. “Si l'extensió de la producció és tràgicament il·limitada, hem d'admetre que l'extensió del mercat és igualment il·limitada, perquè donada la distribució proporcional de la producció social, no hi ha altres límits per a l'extensió del mercat que les forces productives de què disposa la societat.”¹⁷⁴

Com, d'aquesta manera, la producció crea el seu propi mercat, s'adjudica al comerç exterior dels estats capitalistes el singular paper mecànic que ja li hem vist atribuir a Bulgakof. Així, per exemple, el mercat exterior és absolutament necessari per a Anglaterra. “¿No prova açò que la producció capitalista crea un

¹⁷⁰ *Estudis sobre la teoria i història de les crisis comercials en Anglaterra*, Gema, 1901, pàgina 25.

¹⁷¹ *Estudis sobre la teoria i història de les crisis comercials en Anglaterra*, Gema, 1901, pàgina 34.

¹⁷² *Estudis sobre la teoria i història de les crisis comercials en Anglaterra*, Gema, 1901, pàgina 33.

¹⁷³ *Estudis sobre la teoria i història de les crisis comercials en Anglaterra*, Gema, 1901, pàgina 191.

¹⁷⁴ *Estudis sobre la teoria i història de les crisis comercials en Anglaterra*, Gema, 1901, pàgina 231. Resaltat en l'original.

producte excedent per al qual no hi ha espai al mercat interior? Per què necessita Anglaterra un mercat exterior? La resposta no és difícil. Perquè una part considerable del poder de compra d'Anglaterra es gasta en l'adquisició de mercaderies estrangeres. La importació de mercaderies estrangeres per al mercat interior d'Anglaterra fa també absolutament necessària l'exportació de mercaderies angleses al mercat estranger. Com Anglaterra no pot existir sense cap importació estrangera, l'exportació és una necessitat vital per a aquest país, perquè, d'una altra manera, no tindria amb què pagar la importació.”¹⁷⁵ Ací torna a aparèixer la importació agrícola com el factor estimulador, decisiu; i igualment hi trobem les dues categories de països “d'un tipus agrícola i un tipus industrial”, destinats, per la naturalesa, a l'intercanvi de productes, exactament igual a l'esquema dels professors alemanys.

Ara bé, ¿quina és l'argumentació en què es basa l'atrevida solució del problema de l'acumulació que dona Tugan-Baranowski i amb la qual aclareix també el problema de la crisi i una sèrie d'altres problemes? És a penes creïble, però és, pel mateix, més important analitzar-la: l'argumentació de Tugan consisteix únicament i exclusivament en l'esquema marxista de la reproducció ampliada. Ni més ni menys. Tugan-Baranowski parla, és cert, en uns quants passatges, en to pompós, de la seua “anàlisi abstracta del procés de la reproducció del capital social”; de la “lògica irresistible” de la seua anàlisi. Però tota l’“anàlisi” es redueix a copiar l'esquema marxista de la reproducció ampliada, canviant tan sols els números. En tot l'estudi de Tugan no hi trobarà hom ni l'empremta d'una altra demostració. Ara bé, en l'esquema de Marx, l'acumulació, la producció, la realització, el canvi, la reproducció, van com una seda. I a més, efectivament, es pot prosseguir *ad infinitum* aquesta “acumulació”. Es pot prosseguir tant com ho permeten el paper i la tinta. I aquest exercici inofensiu, amb equacions aritmètiques, sobre el paper, és adduït per Tugan-Baranowski, de forma completament seriosa, com una prova que les coses ocorren igualment en la realitat. “Els esquemes adduïts han de provar amb evidència”... I en un altre passatge refuta Hobson, que és un convençut de la impossibilitat de l'acumulació, de la manera següent: “El [...] esquema número 2 de la reproducció del capital social en escala ampliada correspon al cas d'acumulació del capital tractat per Hobson. Però veiem aparèixer, en aquest esquema, un producte excedent? De cap manera.”¹⁷⁶ Així, perquè en “l'esquema” no apareix cap producte excedent, queda refutat Hobson i resulta clara la qüestió.

Clar està que Tugan-Baranowski sap perfectament que, en l'aspra realitat, les coses no ocorren tan planerament. Hi ha constants oscil·lacions en el canvi, i crisis periòdiques. Però les crisis només sobrevolen per no haver-hi proporcionalitat en l'increment de la producció, és a dir, per no atènyer-se per endavant a les proporcions de l'esquema núm. 2. Si hom hagués procedit així, no tindriem crisi, i, en la producció capitalista, succeiria tot tan planerament com sobre el paper. Ara bé, hem de concedir-li a Tugan que, quan estudiem el procés de reproducció en conjunt, com un procés continuat, cal prescindir de les crisis. La “proporcionalitat” pot, a cada moment, descarrilar, per oscil·lacions diàries dels preus, i, periòdicament, mitjançant crisis, torna a restablir-se la “proporcionalitat”. I que es manté aquesta proporcionalitat ho prova, en suma, la circumstància que l'economia capitalista continua vivint i desenvolupant-se, perquè, en cas contrari, fa molt de temps que hauria sobrevingut el desconcert general i la catàstrofe. Per consegüent, en el resultat final, manté generalment la proporcionalitat de Tugan, de tot això dedueix l'autor que la realitat procedeix conforme a l'esquema número 2. I com aquest esquema es pot prosseguir indefinidament, l'acumulació del capital pot continuar també *ad infinitum*.

Allò de xocant en tot açò no és el resultat a què arriba Tugan-Baranowski, açò és, el supòsit que l'esquema correspon de fet al curs de les coses (ja hem vist que també Bulgakof compartia aquesta creença), sinó la circumstància que Tugan ni tan sols creu necessari plantejar la qüestió de si l’“esquema” està d'acord amb la realitat; el fet que, en compte de provar l'esquema, accepta l'exercici aritmètic sobre el paper, com una demostració que les coses succeeixen així en la realitat. Bulgakof tractava de projectar, amb honrat esforç, sobre les circumstàncies concretes reals de l'economia capitalista i del canvi capitalista, l'esquema marxista; tractava d'obrir-se camí per entre les dificultats que en resultaven, encara que no va poder aconseguir-ho i va quedar finalment detingut a l'anàlisi de Marx, que ell mateix considerava amb raó com inacabada i sense continuïtat. Tugan-Baranowski no necessita prova alguna, no vol maldecaps: que les proporcions aritmètiques es resolguen a satisfacció i es puguen prolongar a voluntat, és per a ell una prova que l'acumulació capitalista (a reserva de la “proporcionalitat” conscient, que, no obstant això, intervé abans o després, com Tugan no posà en dubte), pot continuar igualment de forma infinita.

Tugan-Baranowski té, és cert, una prova indirecta que l'esquema, amb els seus estranys resultats, correspon a la realitat; representa el seu espill fidel. És el fet que la societat capitalista, completament en harmonia amb l'esquema, posa el consum humà en segon terme respecte a la producció; aquell es considera com a mitjà, aquesta com a fi en si mateixa, de la mateixa manera que el treball humà s'equipara al “treball” de la màquina: “El progrés tècnic es manifesta en què la importància dels instruments de treball, de la màquina, augmenta cada vegada més en comparació amb el treball viu, amb el treballador mateix. Els mitjans de producció exerceixen un paper cada vegada més important en el

¹⁷⁵ *Estudis sobre la teoria i història de les crisis comercials en Anglaterra*, Gema, 1901, pàgina 35.

¹⁷⁶ *Estudis sobre la teoria i història de les crisis comercials en Anglaterra*, Gema, 1901, pàgina 151.

procés de producció i en el mercat de mercaderies. L'obrer queda en segon terme enfront de la màquina, i al mateix temps passa a segon terme la demanda originada pel consum de l'obrer en comparació amb la demanda que prové del consum productiu dels mitjans de producció. Tot l'engranatge de l'economia capitalista pren el caràcter d'un mecanisme que existís per si mateix, i en el qual el consum dels homes apareix com un simple moment del procés de la reproducció i de la circulació del capital.¹⁷⁷ Tugan considera el seu descobriment com la llei fonamental de l'economia capitalista, i la seua confirmació es manifesta en un fenomen que ell considera com perfectament assequible: "Amb el progrés de l'evolució capitalista, augmenta, cada vegada més, el capítol dels mitjans de producció en relació amb el dels mitjans de consum "i a costa seu"." Com és sabut, ha estat justament Marx qui ha formulat aquesta llei, i la seua exposició esquemàtica de l'evolució descansa sobre ella, encara que no l'haja tinguda en compte en el desenvolupament ulterior del seu esquema i per a simplificar les modificacions per ella determinades. Així, doncs, ací, en el creixement automàtic del capital dels mitjans de producció, comparat amb el dels mitjans de consum, ha trobat Tugan l'única prova objectiva exacta de la seua teoria, d'acord amb la qual en la societat capitalista el consum humà és cada vegada menys important, i la producció, cada vegada en major grau, fi en si mateixa. Aquestes constitueixen la base de tot el seu edifici teòric. "En tots els estats industrials [diu] apareix el mateix fenomen; per tot arreu l'evolució de l'economia política segueix la mateixa llei fonamental. La indústria metal·lúrgica, que subministra els mitjans de producció per a la indústria moderna, adquireix cada vegada més importància. Així, en el descens relatiu de l'exportació d'aquells productes anglesos fabricats, destinats al consum immediat, es manifesta també la llei fonamental de l'evolució capitalista: a mesura que la tècnica progressa, els mitjans de consum passen a segon pla enfront dels de producció. El consum dels homes exerceix un paper cada vegada més reduït comparat amb el consum dels mitjans de producció."¹⁷⁸

Fins i tot quan Tugan ha pres aquesta "llei fonamental" directament de Marx, el mateix que la resta de les seues lleis "fonamentals" en quant representen quelcom tangible i exacte, tampoc n'està conforme i s'afanya a adoctrinar Marx amb la saviesa d'ell recollida. Una vegada més, Marx ha trobat, com una gallina cega, una perla, però no sap què fer-ne. Només Tugan-Baranowski ha sabut fer fructífer per a la ciència el "fonamental" descobriment; en les seues mans la llei trobada il·lumina, de sobte, tot l'engranatge de l'economia capitalista. En aquesta llei del creixement dels mitjans de producció, a costa dels mitjans de consum, es manifesta d'una manera clara, patent, exacta, mesurable, que per a la societat capitalista el consum dels mitjans de producció és cada vegada més important; que el capitalisme equipara l'home a aqueixos mitjans de producció; que, per tant, s'equivocava fonamentalment Marx en suposar que només l'home creava plusvàlua i la màquina no; que el consum humà representa un límit per a la producció capitalista, d'on havien de resultar, avui crisis periòdiques, i demà l'enfonsament espantable de l'economia capitalista.

En suma, en la "llei fonamental" del creixement dels mitjans de producció a costa dels mitjans de consum, es reflecteix la societat capitalista amb el seu ser específic, que Marx no havia comprès, i que ha estat desxifrat, amb fortuna, per Tugan-Baranowski.

Ja abans hem vist quin paper decisiu exercia la indicada "llei fonamental" capitalista en la controvèrsia dels marxistes russos amb els escèptics. Sabem què deia Bulgakof. Exactament igual s'expressa, en la seua polèmica contra els "populistes", un altre marxista, el ja citat Wladimir Ilitx:

"Se sap que la llei de desenvolupament del capital consisteix en el fet que el capital constant creix amb més rapidesa que el variable, o siga, que una part sempre creixent dels capitals novament formats es destina a la branca de l'economia social que proveeix els mitjans de producció. En conseqüència, aquesta última branca creix necessàriament amb major rapidesa que la que produeix els articles de consum; val dir, que succeeix allò que Sismondi declarava "impossible", "perillós", etc. Per tant, els productes de consum personal, van ocupant, dins del conjunt de la producció capitalista, un lloc cada vegada menor. I això correspon per complet a la "missió" històrica del capitalisme i a la seua estructura social específica: la primera consisteix en desenvolupar les forces productives de la societat (producció per a la producció); la segona n'exclou la utilització per la massa de la població."¹⁷⁹

Com és natural Tugan-Baranowski va també en aquest punt més enllà que els altres. La seua afició a les paradoxes el porta, fins i tot, a subministrar matemàticament la prova que l'acumulació del capital i l'ampliació de la producció són possibles, fins i tot amb un retrocés absolut del consum. Ací Kautsky l'ha sorprès en una maniobra poc correcta, que consisteix en acomodar la seua atrevida deducció, exclusivament, a un moment específic: al trànsit de la reproducció simple a l'ampliada, moment que, teòricament, només pot ser pres com a excepció, però que, pràcticament, no hi ha per què tenir en compte.¹⁸⁰

¹⁷⁷ *Estudis sobre la teoria i història de les crisis comercials en Anglaterra*, Gema, 1901, pàgina 27.

¹⁷⁸ *Estudis sobre la teoria i història de les crisis comercials en Anglaterra*, Gema, 1901, pàgina 27.

¹⁷⁹ Lenin, V. I., *Contribució a la caracterització del romanticisme econòmic*, Edicions Internacionals Sedov, pàgina 10.

¹⁸⁰ *Die Neue Zeit*, any 2, "Teories sobre les crisis", pàgina 116. Kautsky demostra a Tugan, amb xifres, que per la prossecució de l'esquema de la reproducció ampliada, el consum ha de créixer necessàriament i certament, "i en la

L'últim, açò és, l'opinió que la producció de mitjans de producció és independent del consum, és, naturalment, una il·lusió pròpia de l'economia vulgar de Tugan-Baranowski. Però no així el fet amb el que vol fonamentar aquest sofisma: que la secció de mitjans de producció creix més ràpidament que la dels mitjans de consum. Aquest fet no es pot discutir; no sols respecte als països industrials antics, sinó onsevuella que la producció estiga dominada pel progrés tècnic. En ell descansa la llei fonamental més justa de la tendència decreixent de la quota de benefici. Però, no obstant això, o justament per això, és un gran error suposar, com Bulgakof, Iltix i Tugan-Baranowski, que amb aquesta llei han descobert l'essència específica de l'economia capitalista, creient que, en ella, la producció és fi en si mateixa i el consum humà, merament secundari.

El creixement del capital constant a costa del variable no és més que l'expressió capitalista dels efectes de la productivitat creixent del treball. La fórmula $c + v$, traduïda del llenguatge capitalista al llenguatge del procés del treball social, no significa més que açò: com més elevada siga la productivitat del treball, més breu serà el temps que hom empre per a transformar una determinada quantitat de mitjans de producció en productes elaborats. És aquesta una llei general del treball humà que ha regit igualment en totes les formes de producció precapitalista, com regirà, en l'esdevenidor, en l'ordre social socialista. Expressada en la forma material que el producte total social adopte per a l'ús, aquesta llei ha de manifestar-se en l'augment cada vegada major de la jornada de treball social; en l'elaboració de mitjans de producció i en la comparació amb l'elaboració de mitjans de consum. Més encara; aquest desplaçament s'hauria de verificar amb prou més rapidesa encara, en una economia organitzada amb un criteri socialista i dirigida

mateixa proporció exacta que el valor dels mitjans de producció." Açò requereix dues observacions. En primer lloc, Kautsky no té en compte, com tampoc Marx en el seu esquema, el progrés de la productivitat del treball, amb la qual cosa, el consum apareix, relativament, major del que correspondria a la realitat. Però, en segon lloc, el creixement del consum, a què Kautsky s'hi refereix, és conseqüència, resultat, de la reproducció ampliada, no base i finalitat seues: resulta principalment de l'augment del capital variable, de l'ocupació creixent de nous obrers. El manteniment d'aquests obrers no es pot considerar com a fi i missió de l'ampliació de la reproducció, com tampoc el consum personal creixent de la classe capitalista. Per tant, la indicació de Kautsky destrueix, sens dubte, la particular idea de Tugan, que consisteix en construir una reproducció ampliada junt amb un descens absolut del consum; en canvi, no toca la qüestió fonamental de la relació entre producció i consum des del punt de vista del procés de reproducció. És veritat que en un altre passatge del mateix treball hi llegim: "Els capitalistes, i els obrers per ells explotats, formen un mercat que creix constantment amb l'augment de la riquesa dels primers i el nombre dels últims, però no tan ràpidament com l'acumulació del capital i la productivitat del treball; i no constitueix per si sol, mercat suficient per als mitjans de consum creats per la gran indústria capitalista. Aqueixa indústria s'ha de cercar en un mercat suplementari, fora del seu terreny, en les societats i nacions que no produeixen encara sota la forma capitalista. El troba, en efecte, i el va ampliant cada vegada més, però tampoc amb prou rapidesa. Perquè aquest mercat suplementari no posseeix, ni amb molt, l'elasticitat i capacitat d'extensió del procés de producció capitalista. Tan prompte com la producció capitalista s'ha convertit en gran indústria, com ocorria ja en Anglaterra en el primer quart del segle XIX, adquireix la possibilitat d'aquesta extensió a salts, que al cap de poc sobrepassa tota ampliació del mercat. Així, tot període de prosperitat que segueix a una ampliació considerable del mercat, es troba condemnat, per endavant, a viure poc i la crisi és el seu fi necessari. Tal és, en breus trets, la teoria de les crisis fundades per Marx i acceptada per la generalitat dels marxistes "ortodoxos". (lloc citat, pàgina 80). Però Kautsky no s'ocupa de posar en harmonia la concepció de la realització del producte total amb l'esquema marxista de la reproducció ampliada, potser perquè, com es dedueix de la cita, tracta exclusivament el problema des del punt de vista de les crisis; és a dir, del producte social considerat com una massa indiferenciada de mercaderies en la seua magnitud total; no des del punt de vista del seu engranatge en el procés de reproducció.

L. Budin tracta més de prop aquesta última qüestió. "El plusproducte produït als països capitalistes no ha dificultat (amb algunes excepcions que s'esmentaran més tard) la marxa de les rodes de la producció, perquè la producció es troba distribuïda més adequadament en les diverses esferes, o perquè la producció de teixits de cotó s'haja convertit en una producció de màquines, sinó, perquè, en virtut del fet que alguns països s'han desenrotllat en sentit capitalista abans que altres, i perquè hi ha encara països sense desenrotllament capitalista, els països capitalistes compten amb un món situat realment fora d'ells, a què poden llençar els productes que ells no consumeixen, sense que importe que aquests productes siguen teixits de cotó o articles metal·lúrgics." Amb açò no es vol dir, diu, que no tinga importància el fet que en els principals països capitalistes els teixits hagen deixat el lloc directiu als productes metal·lúrgics. Al contrari, això té la major importància, però la seua significació és completament diferent de la que li atribueix Tugan Baranowski. Significa el principi del fi del capitalisme. "Mentre els països capitalistes exportaven mercaderies per al consum, hi havia esperança per al capitalisme en aquells països. No es parlava encara de quina seria la capacitat adquisitiva del món no capitalista per a les mercaderies produïdes pel capitalisme i del temps que duraria encara. El creixement de la fabricació de màquines, a costa dels béns de consum, mostra que territoris que abans estaven fora del capitalisme i servien, per tant, de sortida per al seu plusproducte, han entrat ara en l'engranatge del capitalisme; mostra que es desenrotlla el seu propi capitalisme; que produeixen per si mateixos els seus propis mitjans de consum. Com es troben, de moment, en l'estat inicial del seu desenrotllament capitalista, necessiten encara les màquines produïdes pel capitalisme. Però prompte no les necessitaran ja. Fabricaran els seus productes metal·lúrgics de la mateixa manera que ara fabriquen els seus teixits i altres articles de consum. Llavors, no sols deixaran de ser un mercat per al plusproducte dels països pròpiament capitalistes, sinó que engendrarán al seu torn un plusproducte, que difícilment podran col·locar." (*Die Neue Zeit*, XXV, any 1. "Fórmules matemàtiques contra Karl Marx", pàgina 604.) Budin obre, en aquest article, grans horitzons en l'aspecte del desenrotllament del capitalisme internacional. Després arriba, lògicament, per aquest camí a la qüestió de l'imperialisme. Desgraciadament, al final, desvia el seu aguda anàlisi confonent la producció militarista i el sistema de l'exportació internacional de capital a països no capitalistes, davall el mateix concepte de "dilapidació". D'altra banda, s'ha de tenir en compte que Budin, el mateix que Kautsky, considera com una il·lusió de Tugan-Baranowski la llei d'acord amb la qual la secció de mitjans de producció creix més ràpidament que la de mitjans de consum.

d'acord amb un pla, que en l'actual societat capitalista. En primer terme, l'aplicació de la tècnica racional científica en àmplia escala dins de l'agricultura, només resulta possible una vegada abolits els límits territorials de la societat privada. D'ací que haurà de sobrevenir, en una àmplia esfera de la producció, una poderosa revolució el resultat general de la qual serà una àmplia substitució del treball viu pel treball de la màquina i la promoció de grans tasques d'ordre tècnic, per a les que avui falten les condicions necessàries. En segon lloc, l'ús de la màquina, en general, i el procés de producció, tindran una nova base econòmica. Actualment, la màquina no competeix amb el treball viu, sinó simplement amb la part pagada del treball viu. El límit inferior de la possibilitat de l'ús de màquines en la producció capitalista està donat per les despeses del treball per elles substituït. És a dir: per al capitalista, la màquina només té aplicació quan les seues despeses de producció (amb el mateix rendiment) són menors que els salaris dels obrers als qui substitueixen. Des del punt de vista del procés del treball social (l'únic que pot decidir en la societat capitalista), la màquina ha de competir, no amb el treball necessari per al manteniment dels obrers, sinó amb el treball per ells realitzat. Açò vol dir que per a una societat en què no decidisquen punts de vista de benefici de capital, sinó l'estalvi del treball humà, l'ús de la màquina seria ja econòmic quan la seua fabricació costés menys treball que l'estalvi que significa el treball viu. I prescindim que, en molts casos en què entren en joc la salut i altres interessos dels treballadors, les màquines podran aplicar-se, fins i tot sense arribar a aquest límit mínim de l'estalvi. En tot cas, la distància entre la possibilitat d'emprar econòmicament les màquines en la societat capitalista i en el socialista, és, almenys, igual a la diferència del seu treball viu i la seua part pagada, és a dir, que ha de ser mesurada, exactament, per la totalitat de la plusvàlua capitalista.

S'hi dedueix que, amb la supressió del benefici capitalista i la implantació de l'organització social del treball, el límit d'aplicació de les màquines es desplaça de sobte en proporció a tota la magnitud de la plusvàlua capitalista. Així s'obrirà al seu ús un enorme camp inabastable. Es mostrarà llavors, palpablement, que la forma de producció capitalista, que segons sembla estimula el desenrotllament extrem de la tècnica, té de fet, en l'interès del seu benefici fonamental, una barrera social elevada enfront del progrés tècnic; i que derrocada aquesta barrera, el progrés tècnic augmentarà amb una potència tal, que les actuals meravelles tècniques de la producció capitalista, semblaran jocs de xiquets¹⁸¹.

Expressat en la composició del producte social, aquest ímpetu tècnic només pot significar que la producció de mitjans de producció en la societat capitalista (mesura en jornades de treball) ha d'augmentar, amb rapidesa major que avui, en comparació amb la producció de mitjans de consum. D'aquesta manera, la relació entre seccions de la producció social en què els marxistes russos es figuraven haver-hi descobert una expressió específica de la maldat capitalista, del menyspreu de les necessitats del consum humà, és, més bé, l'expressió exacta del domini progressiu de la naturalesa pel treball social; expressió que haurà de mostrar-se amb major relleu, justament, quan les necessitats humanes siguin l'únic punt de vista decisiu de la producció. Així, doncs, l'única prova objectiva de la "lleï fonamental" de Tugan-Baranowski s'enfonsa com un *quid pro quo* "fonamental" i tota la construcció que ha deduït la "nova teoria de les crisis" junt amb la "desproporció", es redueix a la seua base escrita, febrilment copiada de Marx: a l'esquema de la reproducció ampliada.

¹⁸¹ "Prescindint de les condicions naturals, tals com la fertilitat del sòl, etc., i de l'habilitat dels productors independents que treballen aïllats, la qual, tanmateix, s'acredita més qualitativament en la perfecció de l'obra que no pas quantitativament en la massa, el grau de productivitat social del treball s'expressa en el volum relatiu de la magnitud dels mitjans de producció que un obrer, durant un temps donat, i amb la mateixa tensió de la força de treball, transforma en producte. La massa dels mitjans de producció amb què treballa creix amb la productivitat del seu treball. Aquests mitjans de producció tenen una funció doble. L'augment dels uns és *conseqüència* de la productivitat creixent del treball, el dels altres n'és *condició*. Per exemple, amb la divisió manufacturera del treball i la utilització de maquinària es treballa més matèria primera en el mateix temps; per tant entra en el procés de treball una massa més gran de matèries primeres i de material auxiliar. Això és la *conseqüència* de la productivitat creixent del treball. D'altra banda, la massa de la maquinària, bèsties de treball, adobs minerals, canonades de drenatge, etc., utilitzats, és *condició* de la productivitat creixent del treball. Igualment ho és la massa dels mitjans de producció concentrats en edificis, Forns gegantins, mitjans de transport, etc. Però tant si és *condició* como *conseqüència*, el volum creixent de la magnitud del mitjans de producció, en comparació amb la força de treball que se'ls ha incorporat, expressa la *productivitat creixent del treball*. El creixement d'aquesta darrera es presenta, doncs, en la *disminució de la massa de treball relativament a la massa de mitjans de producció moguda per ella*, és a dir, en la disminució de magnitud del factor subjectiu del procés de treball comparat amb els seus factor objectius." (Marx, Karl, *El capital*, volum II, Edicions 62, Barcelona, 1984, pàgines 289 i 290) I, en altre passatge: "Ja hem vist més amunt que amb el desenvolupament de la productivitat del treball i també, doncs, amb el desenvolupament del mode de producció capitalista (que ha desplegat la força productiva social del treball més que tots els altres modes de producció precedents), la massa dels mitjans de producció (edificis, màquines, etc.) incorporats un cop per sempre al procés en la forma de mitjans de treball i actuant en aquest procés sempre i repetidament durant períodes més o menys llargs, creix constantment, i hem vist també que aquest creixement és tant un pressupòsit com un efecte del desenvolupament de la força productiva social del treball. El creixement, no solament absolut sinó també relatiu, de la riquesa en aqueta forma (vegeu llibre I, cap. XXIII, 2) caracteritza sobretot el mode de producció capitalista. Però les formes materials d'existència del capital constant, els mitjans de producció, no solament consten d'aquesta mena de mitjans de treball, sinó també de material de treball, en els graus més variats de l'elaboració, i de matèries auxiliars. Amb l'escala de la producció i l'increment de la força productiva del treball per mitjà de la cooperació, la divisió, la maquinària, etc., creix la massa de matèries primeres, de matèries auxiliars, etc., que entren al procés diari de reproducció." (Marx, Karl, *El capital*, volum III, Edicions 62, Barcelona, 1986, pàgina 156.

CAPÍTOL XXIV

L'ocàs del marxisme "legal" rus

És un mèrit del marxisme "legal" rus i, en particular, de Tugan-Baranowski, haver fet fructífer per a la ciència l'anàlisi del procés de reproducció social i la seua exposició esquemàtica fetes per Marx en el segon tom d'*El Capital*. Però com Tugan-Baranowski va prendre com a solució del problema aqueixa exposició esquemàtica que no era més que el seu plantejament, va arribar a conclusions que contradueixen els fonaments mateixos de la doctrina de Marx.

La concepció de Tugan, d'acord amb la qual la producció capitalista pot crear per si sola un mercat il·limitat, sent alhora independent del consum, el porta directament a la teoria Say-Ricard de l'equilibri natural entre producció i consum, demanda i oferta. La diferència rau únicament en què la teoria Say-Ricard es movia exclusivament al terreny de la circulació simple de mercaderies, mentre que Tugan trasllada, senzillament, la mateixa concepció a la circulació del capital. La seua teoria que les crisis procedeixen de "desproporció" no és, en els fons, més que una paràfrasi de l'antiga vulgaritat de Say: "Que s'haja produït massa d'alguna mercaderia, només prova que se n'ha produït massa poc d'altres." Tot i que Tugan recita aquesta vulgaritat en el llenguatge de l'anàlisi marxista del procés de reproducció. I si, enfront de Say, declara possible la superproducció general, fent referència a la circulació dels diners, completament oblidada per aquell, les operacions que Tugan realitza amb l'esquema de Marx es basen, de fet, sobre el mateix oblit de la circulació dels diners en què van caure Say i Ricardo, en plantejar el problema de les crisis. L'esquema número 2 s'omple de seguida d'espines quan hom comença a traslladar-lo a la circulació de diners. Amb elles ha ensopagat Bulgakof en intentar portar al seu terme l'anàlisi interrompuda de Marx. A aquesta combinació de fórmules preses de Marx i animades amb teories de Say i Ricardo, és al que Tugan-Baranowski ha anomenat modestament l'"intent de síntesi de la teoria marxista i l'economia política clàssica."

Així, la teoria optimista, que defensava la possibilitat i capacitat de desenvolupament de la producció capitalista contra els dubtes petit burgesos, anà a parar, al cap d'un segle, i per sobre la teoria de Marx, a les mans dels seus defensors legals, al seu punt de partida: a Ricardo. Els tres "marxistes" desembarquen al costat dels defensors burgesos de l'"harmonisme" de la bona època, molt prop del pecat original que acaba amb el paradís de la innocència de l'economia política burgesa; s'ha tancat el cercle.

Els marxistes russos "legals" han vençut, indiscutiblement, als seus adversaris, els "populistes"; però han anat força lluny. Els tres (Struve, Bulgakof, Tugan-Baranowski), en l'ardor del xoc, han provat més del que era menester. Es dilucidava si el capitalisme en general, i en particular a Rússia, era susceptible de desenvolupament, i els esmentats marxistes han exposat tan profundament aquesta capacitat, que han provat fins i tot la possibilitat de l'eterna durada del capitalisme. Està clar que, acceptada l'acumulació il·limitada del capital, queda provada també la seua viabilitat il·limitada. L'acumulació és el mètode capitalista específic d'ampliació de la producció; de desenrotllament de la productivitat del treball de les forces productives; de progrés econòmic. Si la forma de producció capitalista és capaç d'assegurar l'increment il·limitat de les forces productives, o el procés econòmic, és insuperable. La fonamentació objectiva més important de la teoria socialista científica se'n va a terra. L'acció política del socialisme, el contingut ideal de la lluita de classes proletària, cessa de ser un reflex de fenòmens econòmics; el socialisme cessa de ser una necessitat històrica. L'argumentació que havia partit de la possibilitat del capitalisme, desemboca en la impossibilitat del socialisme.

Els tres marxistes russos s'adonaven perfectament del canvi de terreny que s'havia produït en la contesa. Struve no es preocupa gran cosa de la pèrdua de la seua creença joiosa en la missió cultural del capitalisme¹⁸². Bulgakof va tractar de tancar, siga com siga, el forat obert en la teoria socialista amb altres

¹⁸² En una col·lecció dels seus articles publicada en 1901 diu en el pròleg: "L'any 1894, quan l'autor va publicar les seues *Notes crítiques sobre la qüestió del desenvolupament econòmic de Rússia* era, en filosofia, positivista crític, en sociologia i economia política, marxista declarat, encara que de cap manera ortodox. Des d'aleshores, tant el positivisme com el marxisme sobre ell assentat [!] han deixat de ser la veritat per a l'autor; han deixat de determinar plenament la seua concepció del món. S'ha vist obligat a cercar i elaborar, pel seu compte, un nou sistema de pensaments. El dogmatisme pervers, que, no sols contradia als que pensen d'una altra manera, sinó que a més els sotmet a un espionatge moral i psicològic, no veu, en semblant treball, més que "inestabilitat epicúria de les idees". No és capaç de comprendre que el dret de la crítica de si mateix, és un dels drets més preats de l'individu viu pensant. L'autor no pensa renunciar a aquest dret encara que l'amence el perill de veure's acusat d'"inestabilitat". (Sobre diversos temes, Petersburg, 1901)

fragments d'aquesta teoria: esperava que l'economia capitalista anés a terra, tanmateix l'equilibri immanent entre producció i mercat, pel descens de la quota de benefici. Però aquest consol, un tant de nebulós, és destruït, al final, pel mateix Bulgakof, quan oblida, de sobte, l'última taula de salvació que ofería al socialisme, i li ensenya a Tugan-Baranowski que el descens relatiu de la quota de benefici, en els grans capitals, es compensa amb el creixement absolut del capital.¹⁸³

Finalment, Tugan-Baranowski, el més conseqüent de tots, derroca, amb la robusta alegria d'un fill primitiu de la naturalesa, totes les columnes econòmiques objectives sobre les quals s'assenta la teoria socialista, i reconstrueix "un món més bell" sobre la base de l'"ètica". "L'individu protesta contra un ordre econòmic que transforma el fi (l'home) en mitjà, i el mitjà (la producció) en fi."¹⁸⁴

Els tres marxistes esmentats han pogut comprovar en les seues pròpies persones, com d'inconsistentes eren els nous fonaments del socialisme, perquè a penes havien fundat un nou socialisme, li giraren l'esquena. Mentre les masses russes lluitaven exposant la seua vida pels ideals d'un ordre social que ha de posar per fi (l'home) sobre el mitjà (la producció), "l'individu" es va apartar de la baralla i va trobar en Kant sencera tranquil·litat filosòfica i ètica. Els marxistes legals i russos van acabar, pràcticament, allí on els menava la seua posició teòrica: al camp de les "harmonies" burgeses.

¹⁸³ S. Bulgakof, *Sobre els mercats de la producció capitalista. Un estudi teòric*, Moscou, 1897, pàgina 252.

¹⁸⁴ Tugan-Baranowski, *Estudis sobre la teoria i història de les crisis comercials en Anglaterra*, Gema, 1901, pàgina 229.

TERCERA PART

Les condicions històriques de l'acumulació

CAPÍTOL XXV

Contradiccions de l'esquema de la reproducció ampliada

En el primer capítol hem establert que l'esquema marxista de l'acumulació no dona cap resposta a la qüestió de saber per a qui es realitza en realitat la reproducció ampliada.

Si hom pren l'esquema literalment, tal com es desenrotlla al final del segon tom, sembla que la producció capitalista realitzés exclusivament, ella mateixa, la totalitat de la seua plusvàlua i dediqués a les seues necessitats pròpies la plusvàlua capitalitzada. Marx ho confirma després amb la seua anàlisi de l'esquema en què intenta, nombroses vegades, realitzar la circulació d'aquest esquema només amb diners, és a dir, amb la demanda dels capitalistes i els obrers; intent que el condueix, finalment, a introduir els productors d'or, com *deus ex machina*, en la reproducció. S'hi agrega també aquell passatge tan important del primer tom d'*El Capital* que ha de ser interpretat en el mateix sentit: "En primer lloc, la producció anual ha de fornir tots els objectes (valors d'ús) que s'han de reintegrar de la part material del capital consumida al llarg de l'any. Un cop deduïda aquesta part resta el producte net o excedent, que és on s'ha ficat la plusvàlua. I de què consta aquest producte excedent? ¿Potser de coses per a la satisfacció de les necessitats i els desigs de la classe capitalista, que passen, per tant, al seu fons de consum? Si això fos tot, la plusvàlua seria dilapidada fins a les darreres engrunes i només hi hauria reproducció simple."

"Per a acumular cal transformar una part del producte excedent en capital. Però, si no es fan miracles, només es poden transformar en capital aquelles coses que es poden utilitzar en el procés de treball, per exemple mitjans de producció, i aquelles altres coses de les quals l'obrer es pot mantenir, per exemple mitjans de subsistència. En conseqüència, una part del treball excedent anual ha d'haver estat utilitzada per a la fabricació de mitjans de producció i de subsistència addicionals a més de la quantitat requerida per a reintegrar el capital bestret. En un mot: la plusvàlua només es pot transformar en capital pel fet que el producte excedent, el valor del qual és la mateixa plusvàlua, ja conté els elements materials d'un nou capital."¹⁸⁵

Ací s'exigeixen les següents condicions per a l'acumulació:

- 1.- La plusvàlua destinada a la capitalització es presenta, des del seu origen, sota la forma material de mitjans de producció suplementaris i de mitjans de subsistència addicionals per als obrers.
- 2.- L'ampliació de la producció capitalista es realitza, exclusivament, amb mitjans de producció i de subsistència propis, és a dir produïts per capitalistes.
- 3.- Les dimensions de l'ampliació de la producció (de l'acumulació) estan donades, per endavant, per la quantitat de plusvàlua destinada a ser capitalitzada. No pot sobrepassar-la ja que està lligada a la quantitat de mitjans de producció i de subsistència que constitueixen el plusproducte; menys encara pot ser inferior ja que una part del plusproducte quedaria sense poder usar-se sota la seua forma material. Les oscil·lacions, ja siguen per de sota ja siguen per dalt, d'aquesta norma poden provocar fluctuacions i crisis periòdiques que fem ací a una banda. De mitja, el plusproducte destinat a la capitalització ha de correspondre a l'acumulació efectiva.
- 4.- Com la producció capitalista compra ella mateixa en exclusiva el seu plusproducte, no hi ha límit a l'acumulació del capital.

A aquestes condicions correspon també l'esquema marxista de la reproducció ampliada. Segons ell, l'acumulació es verifica sense que es perceba gens ni mica, per a qui ni per a què nous consumidors s'amplia cada vegada més la producció. L'esquema pressuposa aquesta marxa: la indústria carbonífera és incrementada per a ampliar la producció de ferro; aquesta s'amplia per a ampliar la producció de

¹⁸⁵ Marx, Karl, *El capital*, volum IV, Edicions 62, Barcelona, 1986, pàgines 244 i 245.

maquinària; aquesta s'amplia per a ampliar la producció de mitjans de consum; aquesta, al seu torn, s'amplia per a sostenir l'exèrcit creixent d'obriers del carbó, del ferro i de la maquinària. I, així, en cercle *ad infinitum* d'acord amb la teoria de Tugan-Baranowski. Que l'esquema de Marx, considerat en si mateix permet, de fet tal interpretació, no prova més que la mera circumstància que Marx, segons les seues pròpies i repetides afirmacions, tracta d'exposar el procés d'acumulació del capital total en una societat composta únicament de capitalistes i obrers. Els passatges que fan a això referència es troben en tots els toms d'*El Capital*.

En el primer tom, justament en el capítol sobre la "Transformació de la plus-vàlua en capital" diu: "Aquí es fa abstracció del comerç d'exportació, a través del qual una nació pot convertir articles de luxe en mitjans de producció o de subsistència i *viceversa*. Per a entendre l'objecte de la recerca en tota la seva puresa i lliure de circumstàncies perturbadores concurrentes hem de considerar aquí tot el món del comerç com una nació i pressuposar que la producció capitalista s'ha consolidat arreu i s'ha apoderat de totes les branques de la indústria."¹⁸⁶

En el segon tom torna a presentar-se la suposició. Així, s'hi diu en el capítol XVII sobre la circulació de la plusvàlua:

"Ara, però, només hi ha dos punts de partida: el capitalista i l'oubrer. Totes les altres categories de persones, o bé han de rebre diners d'aquestes dues classes per prestacions de serveis, o bé, en la mesura que el reben sense contraprestació, són coposseïdores de la plus-vàlua en la forma de renda, interessos, etc. [...] En el nostre cas, doncs, el capitalista encara s'ha de contemplar com a únic posseïdor de la plus-vàlua."¹⁸⁷

Més endavant, en el mateix capítol, referint-se especialment a la circulació de diners davall el supòsit de l'acumulació, es diu:

"Però la dificultat es presenta quan pressuposem a la classe capitalista una acumulació no parcial, sinó general de capital monetari. A més d'aquesta classe, segons la nostra suposició (domini general exclusiu de la producció capitalista), no n'hi ha cap altra tret de la classe obrera."¹⁸⁸

El mateix es repeteix una vegada més en el capítol XX: "perquè ací hi ha només dues classes: la classe obrera, que disposa exclusivament de la seva força de treball, i la classe capitalista, que posseeix el monopoli dels mitjans de producció socials així com del diner."¹⁸⁹

En el tercer tom, en exposar el procés total de la producció capitalista, diu Marx clarament:

"Imaginem-nos tota la societat composta només de capitalistes industrials i obrers assalariats. Prescindim a més de les variacions de preu, que impedeixen que grans porcions del capital global es reconstitueixin en llurs condicions mitjanes, i que, a causa de la connexió general de tot el procés de reproducció, tal com el desenvolupa especialment el crèdit, han de produir aturades generals sempre temporànies; prescindim també del negociis aparents i de les transaccions especuladores que el sistema de crèdit foment. En aquest cas una crisi només es podrà explicar a partir d'una desproporció de la producció a les diferents branques, i a partir d'una desproporció entre el consum dels capitalistes i llur acumulació. Però, tal com estan les coses, la reconstitució dels capitals invertits en la producció depèn en gran part de la capacitat de consum de les classes no productives, mentre que la capacitat de consum dels obrers és limitada en part per les lleis del salari, i en part pel fet que només són ocupats en la mesura que poden ser ocupats amb benefici per a la classe capitalista."¹⁹⁰ Aquesta última cita es refereix també a la qüestió de les crisis, que a nosaltres no ens interessien, però que ens serveixen en allò que mostren, d'una manera inequívoca, que Marx, "tal com estan les coses", només fa dependre el moviment del capital total, de tres categories de consumidors: capitalistes, obrers i "classes no productives"; és a dir, del seguici de la classe capitalista ("rei, capellà, professor, prostituta soldat"), que en el tom II són considerats, amb tot el dret, com a mers representants d'un poder de compra derivat i, per tant, com cooperant en el consum de la plusvàlua o del salari.

Finalment, en les *Teories sobre la plusvàlua*, tom II, 2ª part, Marx formula de la manera següent les hipòtesis generals sota les quals considera l'acumulació en el capítol "Acumulació de capital i crisi".

"Només hem de considerar ací les formes perquè travessa el capital en les seues diverses etapes de desenvolupament. No exposem, doncs, les circumstàncies reals dins de les quals es realitza el procés de producció efectiu. Se suposa sempre que la mercaderia es ven d'acord amb el seu valor. No es té en

¹⁸⁶ Marx, Karl, *El capital*, volum II, Edicions 62, Barcelona, 1984, pàgina 245, nota 21ª.

¹⁸⁷ Marx, Karl, *El capital*, volum IV, Edicions 62, Barcelona, 1986, pàgina 110

¹⁸⁸ Marx, Karl, *El capital*, volum IV, Edicions 62, Barcelona, 1986, pàgines 124 i 125.

¹⁸⁹ Marx, Karl, *El capital*, volum IV, Edicions 62, Barcelona, 1986, pàgines 205 i 206..

¹⁹⁰ Marx, Karl, *El capital*, volum VI, Edicions 62, Barcelona, 1990, pàgina 31.

compte la concurrència dels capitalistes, ni el crèdit, ni la constitució real de la societat, que no està composta, de cap manera, exclusivament, de les classes obrera i capitalista, i en què, per consegüent, consumidors i productors no són idèntics, sinó que la primera categoria (la dels consumidors), els ingressos de la qual derivats del benefici i el salari són, en part, secundaris, no primitius, és molt més àmplia que la segona (la dels productors), per la qual cosa, la manera com gasta els seus ingressos i la quantia dels mateixos són causa de grans modificacions en el pressupost econòmic i, particularment, en el procés de circulació i reproducció del capital." Per consegüent, també ací, quan parla de la "constitució real de la societat", Marx només considera als que col·laboren en el consum de la plusvàlua i del salari, és a dir, únicament, al seguici de les categories capitalistes fonamentals.

Així, doncs, no hi ha cap dubte que Marx volia exposar el procés de l'acumulació en una societat composta exclusivament de capitalistes i treballadors, davall el domini general i exclusiu de la forma de producció capitalista. En tals termes, el seu esquema no pot tenir una altra interpretació que la de la producció per la producció mateixa.

Recordem el segon exemple de l'esquema marxista de la reproducció ampliada.

Primer any

V.	5.000 c + 1.000 v + 1.000 p = 7.000 (mitjans de producció)
VI.	1.430 c + 285 v + 285 p = 2.000 (mitjans de consum)
	9.000

Segon any

VI.	5.417 c + 1.083 v + 1.083 p = 7.583 (mitjans de producció)
VII.	1.583 c + 316 v + 316 p = 2.215 (mitjans de consum)
	9.798

Tercer any

III.	5.869 c + 1.173 v + 1.173 p = 8.215 (mitjans de producció)
IV.	1.715 c + 342 v + 342 p = 2.399 (mitjans de consum)
	10.614

Quart any

III.	6.358 c + 1.271 v + 1.271 p = 8.900 (mitjans de producció)
IV.	1.858 c + 371 v + 371 p = 2.600 (mitjans de consum)
	11.500

Ací l'acumulació progressa, ininterrompudament, d'any en any, de manera que la meitat de la plusvàlua aconseguida és consumida pels capitalistes, i la meitat capitalitzada. En la capitalització es postula, constantment, la mateixa base tècnica, tant per al capital addicional, com per a l'original, és a dir, la mateixa composició orgànica o divisió en capital constant i variable, i la mateixa quota d'explotació (igual sempre al 100 per 100). La part capitalitzada de la plusvàlua, conforme al supòsit marxista del primer tom d'*El Capital*, ve al món, per endavant, en forma de mitjans de producció addicionals i mitjans de subsistència dels treballadors. Ambdós serveixen per a augmentar, cada vegada més, la producció, tant en el capítol primer com en el segon. De les suposicions de l'esquema marxista, no s'hi dedueix per a qui es realitza aquest augment de la producció. Cert que, junt amb la producció, augmenta també el consum de la societat; augmenta el consum dels capitalistes (en el primer any ascendeix en valor a 500 + 142, en el segon a 542 + 158, en el tercer a 586 + 171, en el quart a 635 + 185) i augmenta també el consum dels treballadors; la seua expressió exacta, en valor, és el capital variable que creix, d'any en any, en ambdós capítols. Però (prescindint de tota la resta), en tot cas, el consum creixent de la classe capitalista no es pot considerar com a fi de l'acumulació; al contrari, en tant aquest consum es realitza i creix, no es verifica cap acumulació; el consum personal dels capitalistes cau en el punt de vista de la reproducció simple. Més bé es pregunta: per a qui produeixen els capitalistes allò que ells no consumeixen; allò de què es "priven", és a dir, què acumulen? El fi de l'acumulació constant de capital pot ser encara menys el manteniment d'un exèrcit cada vegada major d'obrers, el fi de l'acumulació constant de capital. El consum dels treballadors és, en el règim capitalista, una conseqüència de l'acumulació; mai el seu mitjà ni el seu fi. El contrari seria invertir els fonaments de la producció capitalista. En tot cas, els obrers només poden consumir aquella part del producte que correspon al capital variable, i res més. Qui realitza, doncs, la plusvàlua que creix constantment? L'esquema respon: els capitalistes mateixos i només ells. I què fan amb la seua plusvàlua creixent? L'esquema respon: la utilitzen per a ampliar més i més la seua producció. Aquests capitalistes són, doncs, fanàtics de l'ampliació de la producció per l'ampliació de la producció mateixa. Fan construir constantment noves màquines per a construir amb elles, al seu torn, noves màquines. Però allò que en resultarà no és una acumulació del capital, sinó una producció creixent de mitjans de producció sense cap finalitat, i és necessària la gosadia de Tugan-Baranowski, i el seu amor a

les paradoxes, per a suposar que aquests cavallets incessants, en l'espai buit, poden ser el fidel espill teòric de la realitat capitalista i una vertadera conseqüència de la doctrina marxista.¹⁹¹

A banda del projecte d'anàlisi de la reproducció ampliada, interromput en els seus començaments, i que trobem en el segon tom d'*El Capital*, Marx ha exposat molt detalladament i clarament la seua pròpia concepció del curs característic de l'acumulació capitalista en tota la seua obra, particularment en el tom tercer. I basta aprofundir en aquesta concepció per a percebre que l'esquema inserit al final del segon tom, és insuficient.

Si hom examina l'esquema de la producció ampliada, des del punt de vista de la teoria de Marx, necessàriament ha de veure-hi que es troba en diversos aspectes en contradicció amb ella.

Abans que res, l'esquema no té per a res en compte la productivitat creixent del treball. Pressuposa d'any a any, malgrat l'acumulació, la mateixa composició del capital, és a dir, els mateixos fonaments tècnics del procés de producció. Aquest procediment, és, en si mateix, acceptable per a simplificar l'anàlisi. Però haver prescindit de les modificacions de la tècnica, que corren paral·leles al procés de l'acumulació del capital i en són inseparables, ha de tenir-se en compte, almenys ulteriorment, quan s'investiguen les circumstàncies objectives de la realització del producte social total i de la reproducció. Però, si es tenen en compte els progressos de la productivitat del treball, s'hi veu que la massa material del producte social (mitjans de producció i de consum) creix encara molt més ràpidament que el seu valor, com mostra l'esquema. L'altre aspecte d'aquest creixement de la massa dels valors d'ús és, també, una modificació de les relacions de valor. Segons l'argumentació marxista, que constitueix una de les bases capitals de la seua teoria, el desenvolupament progressiu de la productivitat del treball es manifesta en què, en augmentar l'acumulació del capital, no poden romandre constants la composició del capital ni el coeficient de plusvàlua, com se suposa en l'esquema marxista.

Al contrari, amb el progrés de l'acumulació, c (capital constant) fa créixer en ambdues seccions, no sols absolutament, sinó també relativament, $v + p$, o siga, el valor nou total creat (expressió social de la productivitat de treball); al mateix temps, ha de créixer el capital constant en relació amb el capital variable, i , així mateix, la plusvàlua en relació amb el capital variable o coeficient de plusvàlua (expressió capitalista de la productivitat del treball). No importa que aquests desplaçaments no es verifiquen literalment tots els anys, de la mateixa manera que les designacions "primer, segon, tercer any, etc.", de l'esquema de Marx no es refereixen, necessàriament, a l'any astronòmic, podent significar períodes de temps qualssevilla. Finalment, les modificacions en la composició del capital, així com en el coeficient de plusvàlua, poden situar-se, a voluntat, en el primer, tercer, cinquè, etc., any, o en el segon, sisè, novè, etcètera. Només importa que, en general, i quant a la seua aparició periòdica, hom els tinga en compte. Si es completa així l'esquema, resultarà que, fins i tot amb aquest mètode d'acumulació, haurà de sorgir, cada any, un dèficit creixent de mitjans de producció i un excedent creixent de mitjans de consum. Certament, Tugan-Baranowski, que sobre el paper venç totes les dificultats, recorre, senzillament, a construir un esquema amb altres proporcions, disminuint el capital variable d'any en any en un 25%. Com el paper suporta pacientment aquest exercici aritmètic, Tugan es creu amb dret a considerar "provat" que, fins i tot amb una disminució absoluta del consum, l'acumulació marxa com una seda. Però, finalment, el mateix Tugan ha d'acceptar que la seua afirmació de la disminució absoluta del capital variable es troba en crassa contradicció amb la realitat. Al revés, el capital variable creix en termes absoluts en tots els països capitalistes, encara que decreix relativament en proporció amb el creixement més ràpid encara del capital constant. Si suposem, d'acord amb la vertadera marxa de les coses, que d'any en any es verifica un creixement més ràpid del capital constant i un més lent del capital variable, i augmenta així mateix el coeficient de plusvàlua, es posarà de manifest una desproporció entre la composició material del producte social i la composició de valor del capital. Suposem, per exemple, que en l'esquema de Marx, en compte de la proporció permanent entre el capital constant i el variable = 5 : 1, posem una composició progressiva més elevada per al creixement del capital: en el segon any, 6 : 1; en el tercer, 7 : 1; en el quart, 8 : 1. Suposem també que, corresponent a la major productivitat del treball, acceptem un coeficient de plusvàlua creixent, en compte de la taxa estable de 100 per 100, i posem, malgrat el creixement relatiu del capital variable, la plusvàlua acceptada, en cada cas, en l'esquema de Marx. Partim, finalment, de la capitalització de la meitat de la plusvàlua apropiada, (exceptuat el secció II, que en primer any ha capitalitzat, segons el supòsit de Marx, més de la meitat, açò és, 184 de 285 p). En aquest cas obtindrem el resultat següent:

Primer any

- III. 5.000 c + 1.000 v + 1.000 p = 7.000 (mitjans de producció)
 IV. 1.430 c + 285 v + 285 p = 2.000 (mitjans de consum)

Segon any

¹⁹¹ "No són mai els pensadors originals que treuen conseqüències absurdes. Deixen aquesta tasca als Say i Mac Culloch." (*El Capital*, tom II). I als...Tugan-Baranowski, hi afegim nosaltres.

$$\text{III. } 5.428 \frac{4}{7} c + 1.071 \frac{3}{7} v + 1.083 p = 7.583$$

$$\text{IV. } 1.587 \frac{5}{7} c + 311 \frac{2}{7} v + 316 p = 2.215$$

Tercer any

$$\text{III. } 5.903 c + 1.139 v + 1.173 p = 8.215$$

$$\text{IV. } 1.726 c + 331 v + 342 p = 2.399$$

Quart any

$$\text{I. } 6.424 c + 1.205 v + 1.271 p = 8.900$$

$$\text{II. } 1.879 c + 350 v + 371 p = 2.600$$

Si l'acumulació es fes d'aquesta manera en resultaria un dèficit de mitjans de producció de 16 en el segon any; en el tercer, de 45; en el quart, de 88, i, al mateix temps, un excedent de mitjans de consum en el segon any de 16, en el tercer, de 45, en el quart, de 88.

El dèficit en mitjans de producció pot ser, en part, aparent. A conseqüència de la creixent productivitat del treball, el creixement de la massa dels mitjans de producció és més ràpid que no el del seu valor; o dit d'una altra manera: sobrevé l'abaratiment dels mitjans de producció. Però com en el desenvolupament de la tècnica de la producció, allò que importa, abans que res, no és el valor, sinó el valor d'ús, els elements materials del capital, malgrat el dèficit de valor, poden ser acceptats fins a un cert punt, sempre que hi haja una massa suficient de mitjans de producció per a una acumulació progressiva. És el mateix fenomen que, entre altres coses, conté la caiguda de la taxa de benefici i fa que només siga una tendència. Segons el nostre exemple, no obstant això, el descens de la taxa de benefici no estaria contingut, sinó totalment suprimit. En canvi, la mateixa circumstància indica que és molt major l'excedent de mitjans de consum sense sortida, que el que es dedueix de la suma de valors d'aquest excedent. No cabria més solució que, o bé obligar els capitalistes de la secció II a consumir ells mateixos aquest excedent, la qual cosa sol fer amb ells Marx, amb la qual cosa la llei de l'acumulació per a aquests capitalistes prendria la direcció de la reproducció simple, o bé declarar que no hi ha sortida per a aquest excedent.

Cal replicar, certament, que es pot remeiar amb facilitat el dèficit de mitjans de producció que resultava en el nostre exemple: bastaria de suposar que els capitalistes de la secció I capitalitzen, en major grau, la seua plusvàlua. De fet, no hi ha cap raó per a suposar que els capitalistes només convertisquen en capital la meitat de la seua plusvàlua, com suposa Marx en el seu exemple. Al progrés de la productivitat del treball pot correspondre una taxa creixent de la plusvàlua capitalitzada. Aquesta conclusió és tant més admissible, com que una de les conseqüències del progrés tècnic és l'abaratiment dels mitjans de consum de la classe capitalista, de tal manera, que la relativa disminució de valor de la renda per ells consumida (en relació amb la part capitalitzada), pot manifestar-se en el mateix nivell de vida o fins i tot en un nivell més elevat. Així, doncs, podem suposar, per exemple, que el dèficit de mitjans de producció de la secció I, es cobreix pel trasllat corresponent d'una part de la plusvàlua consumida (que, com totes les parts del valor del producte, ve ací, al món, en forma de mitjans de producció) en capital constant; en el segon any, en la quantia de 11 $\frac{4}{7}$; en el tercer, de 34; en el quart, de 66¹⁹². Però la solució d'una dificultat només serveix per a augmentar-ne l'altra. Clarament es veu que, com més limiten, relativament, el seu consum els capitalistes de la secció I, per a fer possible l'acumulació, més apareixerà en la secció II una resta de mitjans de consum que no trobarà sortida, i augmentarà, per tant, la dificultat d'incrementar el capital constant, fins i tot ni tan sols sobre la base tècnica anterior. El supòsit: relativa limitació progressiva del consum pels capitalistes de la secció I, s'hauria de complementar amb un altre supòsit: relatiu augment productiu del consum privat dels capitalistes de la secció II; l'accelerament de l'acumulació en la primera secció, pel seu endarreriment en la segona; el progrés de la tècnica en una, pel retrocés en l'altra.

Aquests resultats no són casuals. Allò que ens proposàvem il·lustrar en els nostres anteriors intents amb l'esquema de Marx és el següent: segons el mateix Marx, el progrés de la tècnica s'ha d'expressar en el creixement relatiu del capital constant en comparació amb el variable. Resulta d'ací la necessitat d'una modificació constant en la distribució de la plusvàlua capitalitzada entre *c* i *v*. Però els capitalistes de l'esquema marxista no estan en situació d'alterar al seu antull aquesta distribució; perquè, en la capitalització, es troben lligats per endavant a la forma real de la seua plusvàlua. Com, segons el supòsit de Marx, tota l'ampliació de la producció es verifica, exclusivament, amb els propis mitjans de producció i consum elaborats en forma capitalista (no hi ha altres centres ni formes de producció); com no existeixen tampoc més consumidors que els capitalistes i obrers d'ambdós capítols, i com, d'altra banda, se suposa que el producte total d'ambdós capítols entra, complet, en la circulació, el resultat és el següent: la

¹⁹² Aquestes xifres resulten com adiferència entre la magnitud suposada al capital constant de la secció I amb una tècnica progressiva i la magnitud que li atribueix l'esquema de Marx. (*El Capital*, tom II), en què roman sense alterar la tècnica.

conformació tècnica de la reproducció ampliada li està rigorosament prescrita, per endavant, als capitalistes amb la forma real del plusproducte. O en altres paraules: l'ampliació de la producció, segons l'esquema marxista, només pot realitzar-se, en cada cas, sobre una base tècnica tal, que tota la plusvàlua elaborada en les seccions I i II trobe aplicació, havent de tenir-se en compte, a més, que ambdues seccions només poden arribar als seus respectius elements de producció, per canvi mutu. D'aquesta manera, la distribució de la plusvàlua que s'ha de capitalitzar entre el capital constant i el variable, així com la distribució dels mitjans de producció i de consum (dels treballadors) excedents entre les seccions I i II, es troben en cada cas predeterminades, per endavant, per les relacions reals i de valor d'ambdues seccions de l'esquema. Però aquestes relacions reals i de valor expressen ja, per si soles, una conformació tècnica de la producció perfectament determinada. Queda dit amb açò que, en prosseguir-se l'acumulació sota els supòsits de l'esquema marxista, la tècnica de la producció donada per a cada cas determina ja, per endavant, la tècnica dels períodes següents de la reproducció ampliada. És a dir: si suposem, amb l'esquema de Marx, que l'ampliació de la producció capitalista només es realitza amb la plusvàlua prèviament produïda en forma de capital; si suposem, a més (el que no és més que un altre aspecte del mateix supòsit), que l'acumulació d'una secció de la producció capitalista progressa amb rigorosa dependència de l'acumulació de l'altra secció, resultarà que és impossible una modificació de les bases tècniques de la producció (tal com s'expressa en la relació de c a v).

Açò mateix pot dir-se també d'una altra manera. És clar que la composició orgànica progressivament superior del capital, és a dir, el major creixement del capital constant en comparació amb el variable, ha de trobar la seua expressió material en el major creixement de la producció de mitjans de producció (secció I) en comparació amb la producció de mitjans de consum (secció II). Semblant discrepància, en el ritme de l'acumulació d'ambdues seccions, queda absolutament exclosa per l'esquema de Marx, que descansa en la seua rigorosa uniformitat. Res s'oposa a suposar que, amb el progrés de l'acumulació i la seua base tècnica, la societat invertisca constantment una porció major de plusvàlua capitalitzada en el capítol dels mitjans de producció, en compte d'invertir-la en la dels mitjans de consum. Ja que ambdues seccions de la producció només són branques de la mateixa producció social total, o, si es vol, explotacions parcials del capitalista total, res pot hom objectar, al supòsit del desplaçament constant d'una part de la plusvàlua acumulada (d'acord amb les exigències tècniques) d'una secció a una altra. Açò correspon també a la pràctica efectiva del capital. Però aquest cas només és possible quan es tracte de la plusvàlua destinada a la capitalització com a dimensió del valor. Però en l'esquema marxista i les seues derivacions, aquesta part de plusvàlua està lligada a una forma material destinada, directament, a la capitalització. Així, la plusvàlua de la secció II s'expressa en mitjans de consum. I com aquests només poden ser realitzats per la secció I, el desplaçament proposat d'una part de la plusvàlua capitalitzada de la secció II a la I, ensopega, en primer lloc, amb la forma material d'aquesta plusvàlua amb què, evidentment, res pot fer la secció I, i, en segon lloc, amb les relacions de canvi entre ambdues seccions, que donen com a resultat que al desplaçament d'una part de la plusvàlua en productes de la secció II a la I, haja de correspondre un desplaçament del mateix valor de productes de la secció I a la II. Per tant, el major creixement de la secció I, en comparació amb la II, no es pot assolir, en cap cas, dins de l'esquema marxista.

Per consegüent, siga qualsevol la manera com considerem el desplaçament tècnic de la forma de producció en el curs de l'acumulació, l'esquema de Marx no pot imposar-se sense trencar les seues relacions fonamentals.

Però, a més d'açò, conforme a l'esquema de Marx, la plusvàlua capitalitzada, en cada cas passa, immediatament i totalment, en el període de producció següent, a la producció, ja que per a això assumeix per endavant la forma natural que només permet el seu ús (excepte la porció consumible) d'aquesta manera. D'acord amb aquest esquema no hi ha possibilitat de formar i atresorar plusvàlua en forma de diners com a capital que cerca inversió. El mateix Marx enumera per al capital individual les següents formes monetàries lliures, en cada cas, del capital: en primer lloc, la lenta obtenció de diners que correspon al desgast del capital fix i es troba destinat a la seua renovació ulterior; en segon lloc, les sumes de diners que representen la plusvàlua realitzada, però que no han aconseguit encara la magnitud mínima exigible per a la seua inversió. Ambdues fonts del capital lliure en forma de diners, no tenen importància des del punt de vista del capital total. Perquè, si considerem només una part de la plusvàlua social realitzada en forma de diners i que cerca col·locació, sorgirà, de seguida, la pregunta: qui li ha llevat a aquesta part la forma natural i qui ha donat els diners per a això? S'hi pot respondre: altres capitalistes. Però a la classe dels capitalistes, tal com s'expressa en l'esquema, aquesta part de la plusvàlua s'ha de considerar com de fet invertida, com a emprada en la producció, i tornem, així, a la inversió immediata i total de la plusvàlua.

O bé, que una part de la plusvàlua es fixe en certs capitalistes, en forma de diners, significa que una part corresponent de plusproducte ha quedat, en la seua forma material, en mans d'un altre capitalista. L'emmagatzemament del valor de la plusvàlua realitzada en el u , significa que l'altre no ha pogut realitzar la seua, perquè els capitalistes són els únics adquirents possibles de la plusvàlua. Però amb açò quedaria interrompuda la marxa normal de la reproducció i, per tant, de l'acumulació tal com la descriu l'esquema.

Tindríem una crisi, però no una crisi per sobreproducció, sinó per mera carència de l'acumulació; una crisi com la que, confusament, endevinava Sismondi.

En un passatge de les seues *Teories sobre la plusvàlua* declara Marx, expressament, que "aquest punt no entra en el cas que s'acumule més capital del que hom pot emprar en la producció, deixant-lo, per exemple, en forma de diners dipositats en el Banc. D'ací els emprèstits a l'estranger, etc.". Marx situa aquests fenòmens en el capítol de la competència. Però és important notar que el seu esquema exclou, directament, la formació de semblant capital excedent. La competència, per ampli que siga el concepte que ens en formem, no pot evidentment crear valors, i, per tant, tampoc capital, que no resulten del procés de la reproducció.

Per tant, l'esquema exclou, d'aquesta manera, l'increment de la producció a salts. Només permet l'increment continuat, que marxa, exactament, al compàs de la formació de la plusvàlua, i descansa en la identitat entre realització i capitalització d'ella.

Per la mateixa raó, l'esquema conté una acumulació que comprèn uniformement ambdues seccions, açò és, totes les branques de la producció capitalista. Una ampliació del mercat a salts sembla ací tan impossible com el desenvolupament unilateral de branques aïllades de la producció capitalista, que superen a les altres.

Per consegüent, l'esquema pressuposa un moviment del capital total, que contradiu la marxa efectiva de l'evolució capitalista. La història de la forma de producció capitalista es caracteritza, a primera vista, per dos fets: d'una part expansió periòdica de tot el camp de la producció a salts; d'altra banda, desenvolupament enterament desigual de diverses branques de la producció. La història de la indústria dels teixits de cotó anglesos (capítol, aquest, el més característic de la història de la producció capitalista des de l'últim quart del segle XVIII fins a l'últim decenni del XIX), resulta, totalment, inexplicable des del punt de vista de l'esquema de Marx.

Finalment, l'esquema contradiu la concepció del procés total capitalista i el seu curs tal com apareix en el Tom III d'*El Capital* de Marx. El pensament fonamental d'aquesta concepció és la contradicció immanent entre la capacitat il·limitada d'expansió de la força productiva i la capacitat limitada d'expansió del consum social davall una distribució capitalista. Escoltem com ho descriu Marx, detingudament, en el capítol XV: "Desplegament de les contradiccions internes de la llei" (de la taxa decreixent de benefici):

"Donant per suposats els mitjans de producció necessaris, és a dir, una acumulació suficient de capital, la creació de plus-vàlua no troba cap altra barrera tret de la població obrera, si és donada la taxa de la plus-vàlua, és a dir, el grau d'explotació del treball, ni troba cap altra barrera tret del grau d'explotació del treball si és donada la població obrera. I el procés de producció capitalista consisteix essencialment en la producció de plus-vàlua, representada en el producte en que s'ha objectivat treball no pagant. Hom no pot oblidar mai que la producció d'aquesta plus-vàlua (i la retrotransformació d'una part d'aquesta plus-vàlua en capital, o acumulació, constitueix una part integrant d'aquesta producció de plus-vàlua) és l'objectiu immediat i el motiu determinant de la producció capitalista. Per això aquesta producció capitalista no es pot representar mai com a allò que no és, és a dir, la producció de mitjans de gaudi per al capitalista. D'aquesta manera hom oblidaria completament el seu caràcter específic, que es fa palès en tota la seva nitidesa."

"El guany d'aquesta plus-vàlua constitueix el procés de producció immediat, el qual, com ja hem dit, no té cap altra limitació que les esmentades més amunt. La plus-vàlua és produïda tan aviat com la quantitat de treball excedent que és usurpable s'ha objectivat en mercaderies. Però amb aquesta producció de la plus-vàlua només s'ha acabat el primer acte del procés de producció capitalista, el procés de producció immediata. El capital ha absorbit una quantitat de treball no pagat. Amb l'avenç del procés, que s'expressa en la caiguda de la taxa de benefici, la massa de la plus-vàlua produïda s'infla enormement. Aleshores comença l'acte segon del procés. S'ha de vendre la massa global de mercaderies, el producte global tant la part que reemplaça el capital constant i variable, com la que representa la plus-vàlua. Si això no s'esdevé, o només s'esdevé en part o només a uns preus inferiors als preus de producció, llavors l'obrer és explotat, sí, però el capitalista no pot realitzar aquesta explotació com a tal, i tot plegat pot donar pas a una realització nul·la o només parcial de la plus-vàlua usurpada, o fins i tot a una pèrdua parcial o total del seu capital. Les condicions de l'explotació immediata i les de la seva realització no són idèntiques. No solament es diferencien pel que fa al temps i a l'espai, sinó també pel que fa al mateix concepte. Les unes són limitades només per la força productiva de la societat, i les altres per la proporcionalitat de les diverses branques de la producció i per la capacitat de consum de la societat. Però aquesta darrera no és determinada ni per la força productiva absoluta ni per la capacitat absoluta de consum, sinó per la capacitat de consum fonamentada en unes relacions de distribució antagoniques, que redueixen el consum de la gran massa de la societat a un mínim variable només dins d'uns límits més o menys estrets. A més a més, és limitada per l'impuls a l'acumulació, l'impuls a ampliar el capital i a produir plus-vàlua en una escala cada vegada més gran. És una llei de la producció capitalista, donada per les revolucions constants en els mètodes de producció, per la devaluació del capital existent que hi està

vinculada constantment, per la lluita competitiva general i per la necessitat de millorar la producció i ampliar-ne l'escala, només com a mitjà per a subsistir i evitar la desaparició. Per tant, cal ampliar constantment el mercat, i d'aquesta manera les seves relacions i les condicions que les regulen cada vegada adopten més la figura d'una llei natural independent dels productors, i cada vegada són més incontrolables. La contradicció interna cerca un equilibri en l'expansió del camp extern de la producció. Però com més es desenvolupa la força productiva, més entra en conflicte amb la base estreta on descansen les relacions de consum. No és gens contradictori que, a partir d'aquesta base tan plena de contradiccions, un excés de capital vagi lligat a un excés creixent de població, perquè, malgrat que en coincidir tots dos augmentaria la massa de la plus-vàlua produïda, això faria augmentar la contradicció entre les condicions en què es produeix aquesta plus-vàlua i les condicions en què es realitza.”¹⁹³

Si es compara aquesta descripció amb l'esquema de la reproducció ampliada, es trobarà que no coincideixen de cap manera. Conforme a l'esquema, entre la producció de la plusvàlua i la seua realització no hi ha cap contradicció immanent, sinó més bé identitat immanent. La plusvàlua ve ací al món, per endavant, en una forma natural adequada a les necessitats l'acumulació. Surt de la producció com a capital addicional. Amb això resulta ja realitzable en l'impuls d'acumulació dels mateixos capitalistes. Aquests, com a classe, deixen, per endavant, que la plusvàlua que s'han apropiat es produïska exclusivament en la forma material que possibilita i condiona el seu ús per a una acumulació ulterior. La realització de la plusvàlua i la seua acumulació, no són ací més que dos aspectes d'un mateix procés; conceptualment són idèntiques. Per això, en el procés de la reproducció, tal com s'expressa en l'esquema, el poder de consum de la societat no constitueix un límit per al procés de la producció. L'ampliació de la producció prossegueix automàticament, d'any en any, sense que el poder de consum de la societat haja anat més enllà de les seues “relacions antagòniques de distribució”. Certament, aquest progrés automàtic d'increment d'acumulació, és “llei per a la producció capitalista, sota pena de ruïna”. Però, segons l'anàlisi del tercer tom, “el mercat ha de ser, per això, constantment ampliat”, evidentment, per damunt del consum dels capitalistes i obrers. I quan Tugan-Baranowski, en prendre l'afirmació de Marx: “La contradicció interna tendeix a compensar-se mitjançant l'expansió del camp extern de la producció”, creu que en dir-se “camp extern de la producció”, s'hi parla de la producció mateixa, no sols violenta el llenguatge, sinó també el clar raonament de Marx. El “camp extern de la producció”, clarament i inequívocament, no és ací la producció mateixa, sinó el consum, que ha de ser constantment augmentat. Que Marx pensava així i no altrament en dóna testimoni suficient, entre altres, el següent passatge de les *Teories sobre la plusvàlua*: “D'ací que Ricardo negue, conseqüentment, la necessitat que s'amplie el mercat amb l'increment de la producció i el creixement del capital. Tot el capital existent en un país donat, es pot emprar avantatjosament en aquest país. Per això polemitzava contra Adam Smith, el qual, per la seua banda, havia formulat la seua opinió (la de Ricardo) i, amb el seu ordinari instint raonable, l'havia contradit.”¹⁹⁴

Encara hi ha un altre passatge en Marx, en què es veu clarament que la idea d'una producció per la producció mateixa de Tugan-Baranowski, li era aliena: “D'altra banda, com hem vist (llibre II, secció 3a), té lloc una circulació contínua entre capital constant i capital variable (fins i tot prescindint de l'acumulació accelerada), que de moment és independent del consum individual, en quant que no entra mai en aquest, però que es troba definitivament limitada per ell, en quant que la producció de capital constant no es fa mai per si mateixa, sinó que ve de les esferes de producció, els productes de les quals entren en el consum individual.”

Certament, conforme a l'esquema del tom II, a què s'aferra Tugan-Baranowski, el mercat és idèntic a la producció. Ampliar el mercat equival a incrementar la producció, perquè la producció és, ací, el seu exclusiu mercat (el consum dels obrers no és més que un element de la producció i reproducció del capital variable). Per això, l'extensió de la producció i del mercat té un sol límit: la magnitud del capital social o el grau de l'acumulació ja aconseguida. Com més plusvàlua (en la forma natural del capital) s'aconsegueisca, més podrà hom acumular, i com més s'acumule, més plusvàlua podrà hom realitzar en forma de capital, que és la seua forma natural. Així, per consegüent, conforme a l'esquema, no hi ha la contradicció assenyalada a l'anàlisi del tercer tom. No hi ha ací (en el procés tal com manifesta l'esquema) cap necessitat d'estendre constantment el mercat més enllà del consum dels capitalistes i obrers, i la capacitat limitada de consum de la societat no és obstacle per a una marxa normal i un increment il·limitat de la producció. L'esquema permet, sens dubte, les crisis, però, exclusivament, per falta de proporcionalitat de la producció, és a dir, per falta de control social del procés de producció. Exclou, en canvi, la profunda discrepància fonamental entre la capacitat de producció i de consum de la societat capitalista, discrepància que resulta, justament, de l'acumulació del capital, que es resol, periòdicament, en crisi, i impulsa al capital a estendre constantment el mercat.

¹⁹³ Marx, Karl, *El capital*, volum V, Edicions 62, Barcelona, 1989, pàgines 275 i 276.

¹⁹⁴ Marx, *Teories sobre la plusvàlua*, II, 2ª part, pàgina 305.

CAPÍTOL XXVI

La reproducció del capital i el seu medi ambient

Per consegüent, l'esquema marxista de la reproducció ampliada no assoleix explicar-nos el procés de l'acumulació tal com es produeix en la realitat històrica. A què es deu açò? Simplement als supòsits del mateix esquema. Aquest esquema pretén exposar el procés d'acumulació, davall el supòsit que capitalistes i obrers són els únics consumidors. Hem vist que Marx situa consegüentment i conscientment, en els tres toms d'*El Capital*, com a supòsit teòric de la seua anàlisi, el domini general i exclusiu de la producció capitalista. Sota aquestes condicions no hi ha, en efecte, el mateix que en l'esquema, més classes socials que capitalistes i treballadors; totes les "terceres persones" de la societat capitalista: empleats, professions liberals, sacerdots, etc., s'han d'incloure, com a consumidors, en aquelles dues classes, i, preferentment, en la capitalista. Però aquest supòsit és un recurs teòric; en realitat no ha hagut, ni hi ha, una societat capitalista que es baste a si mateixa, en què domine exclusivament la producció capitalista. Encara que és perfectament legítim, com a recurs teòric, quan no altera les condicions del problema mateix, sinó que ajuda a exposar-lo en la seua puresa. Tal ocorre a l'anàlisi de la reproducció simple del capital social total. Ací, el problema mateix descansa sobre la ficció següent: en una societat que produeix en forma capitalista, açò és, que engendra plusvàlua, la plusvàlua sencera és consumida per la classe capitalista, que se l'apropia. ¿Com han de conformar-se, en aquestes condicions, la producció i reproducció socials? Ací, el mateix plantejament del problema pressuposa que la producció no coneix més consumidors que capitalistes i obrers; es troba, doncs, plenament d'acord amb el supòsit marxista: domini general de la producció capitalista. Ambdues ficcions coincideixen teòricament. També és legítim suposar com a absolut el domini del capitalisme en tractar de l'anàlisi de l'acumulació del capital individual, com es fa en el primer tom d'*El Capital*. La reproducció del capital individual és l'element de la reproducció social total. Però és un element el moviment del qual és independent i es troba en contradicció amb els moviments dels altres. El moviment total del capital social no és una suma mecànica dels moviments individuals dels capitals, sinó que produeix un resultat singularment modificat. Encara que la suma de valor dels capitals individuals (així com de les seues parts respectives: capital constant, capital variable i plusvàlua) coincideisca exactament amb la magnitud de valor del capital social total, dels seus dos elements i de la plusvàlua total, l'expressió material d'aquestes dimensions de valor, en les respectives parts del producte social, és completament diversa a la que s'obté en les relacions de valor dels capitals individuals. Així, doncs, les proporcions de reproducció dels capitals individuals, quant a la seua forma material, no coincideixen ni uns amb altres, ni amb les del capital total. Cada capital individual porta a terme la seua circulació i, per tant, la seua acumulació, pel seu propi compte i (si el procés de circulació transcorre normalment) només depèn d'altres en quant que necessita realitzar el seu producte i ha de trobar els mitjans de producció necessaris per a la seua actuació individual. Que aquella realització i aquests mitjans de producció procedisquen o no de cercles en què impere la producció capitalista, li és totalment indiferent al capital individual. Al contrari, el supòsit teòric més favorable per a l'anàlisi de l'acumulació del capital individual, consisteix en el fet que la producció capitalista constitueix l'únic mitjà en què es realitza aquest procés, és a dir, que ha arribat a imperar d'una manera general i exclusiu.¹⁹⁵

Sorgeix ara la qüestió de si podem considerar com a legítims, referits al capital total, els supòsits que dominen quan es tracta del capital individual.

Que Marx identificava, de fet, les condicions d'acumulació del capital total amb les del capital individual, ho confirma ell mateix, expressament, en el passatge següent:

"La qüestió s'ha de formular ara d'aquesta manera: suposada l'acumulació general, açò és, suposat que en totes les branques de la producció s'acumula capital en major o menor grau, cosa que, en realitat, és condició de la producció capitalista, sent per al capitalista un instint anàleg a què porta a l'avar a amuntar diners [però sent també necessari perquè prossegueisca la producció capitalista], quines són les condicions d'aquesta acumulació general, en les quals es resol?"

I respon: "*Per consegüent, les condicions per a l'acumulació del capital són, exactament, les mateixes que per a la seua producció originària i la seua reproducció.* Però aquestes condicions consistien en el fet que amb una part dels diners es comprés treball, amb l'altra, mercaderies (matèries primeres i maquinària,

¹⁹⁵ "Com major siga el capital, com més desenrotllada estiga la productivitat del treball, i en general, com més àmplia siga l'esclavitud en què es verifica la producció capitalista, major serà també la massa de mercaderies que es troben en circulació en el mercat, en sobrevenir el trànsit de la producció al consum (individual i industrial). Major seria també la seguretat que tindrà cada capital particular de trobar, al mercat, les seues condicions propícies de reproducció." (Marx, *Teories sobre la plusvàlua*, tom II, part 2^a, pàgina 251)

etc.). Per tant, l'acumulació de nou capital només es pot verificar en les mateixes condicions de la reproducció del capital existent.”¹⁹⁶

En realitat, les condicions reals que imperen en l'acumulació del capital total són completament diferents de les que actuen tractant-se d'un capital individual i de la reproducció simple. El problema consisteix en el següent: ¿com es conforma la reproducció social, tenint per condició que una part creixent de la plusvàlua no es consumisca pels capitalistes, sinó que es destine a l'ampliació de la producció? S'hi exclou, per endavant, que la producció social, excepte el reemplaçament del capital constant, vaja a parar al consum dels treballadors i capitalistes, i aquesta circumstància és l'element essencial del problema. Però amb açò s'hi exclou també que els treballadors i capitalistes mateixos puguin realitzar el producte total. No poden realitzar més que el capital variable, la part gastada del capital constant i la part consumida de la plusvàlua. Però, d'aquesta manera, només es poden assegurar les condicions necessàries perquè la producció siga renovada d'acord amb l'antiga escala. Al contrari, la part de la plusvàlua destinada a capitalitzar-se no pot ser realitzada pels obrers i capitalistes mateixos. Per consegüent, la realització de la plusvàlua per a fins d'acumulació és un problema insoluble en una societat que només conste d'obrers i capitalistes. És curiós que tots els teòrics que han analitzat el problema de l'acumulació, des de Ricardo i Sismondi fins a Marx, hagen partit, justament, d'aquest supòsit, que feia impossible la solució del problema. La intuïció exacta de què eren necessàries “terceres persones”, açò és, consumidors diferents dels agents immediats de la producció capitalista: dels obrers i capitalistes, per a la realització de la plusvàlua, menà a cercar tot gènere d'escapatòries: el “consum improductiu” encarnat per Malthus en la persona del propietari feudal; per Woronzof, en el militarisme; per Struve, en les “professions liberals”; en el seguici de la classe capitalista; a recórrer al comerç exterior, que, en tots els escèptics de l'acumulació des de Sismondi a Nikolai-on, exercia un paper preponderant com a vàlvula de seguretat. D'altra banda, l'insoluble del problema va conduir a renunciar a l'acumulació, com en von Kirchmann i Rodbertus, o, almenys, a la suposada necessitat d'atenuar, en la mesura que hom puga, l'acumulació, com en Sismondi i els seus epígons russos, els “populistes”.

Però només l'anàlisi profunda i l'exacta exposició esquemàtica del procés de la reproducció total de Marx, i, particularment, la seua genial exposició del problema de la reproducció simple, podien posar de manifest el punt principal del problema de l'acumulació, i descobrir en què pecaven els anteriors intents de solució. L'anàlisi de l'acumulació del capital total que s'interromp en Marx, a penes començat, i que, a més, es troba dominat, com queda dit, per la polèmica desfavorable per al problema contra l'anàlisi de Smith, no ha donat directament cap solució; abans bé, l'ha dificultat en suposar com a exclusiu l'imperi de la producció capitalista. Però l'anàlisi que Marx fa de la reproducció simple, així com la caracterització del procés total capitalista, amb les seues contradiccions internes i el seu desenvolupament (en el tom tercer d'*El Capital*), contenen, implícitament, una solució del problema de l'acumulació, d'acord amb les altres parts de la doctrina marxista i, així mateix, amb l'experiència històrica i la pràctica diària del capitalisme. Ofereixen també, d'aquesta manera, la possibilitat de completar les deficiències de l'esquema. L'esquema de la reproducció ampliada, considerat de prop, fa referència, en les seues relacions, a circumstàncies que es troben fora de la producció i acumulació capitalistes.

Fins ara, només hem considerat la reproducció ampliada en un aspecte: partint de la qüestió de com es realitza la plusvàlua. Aquesta era la dificultat que ocupava exclusivament als escèptics. La realització de la plusvàlua és, en efecte, la qüestió vital de l'acumulació capitalista. Si, per a simplificar, prescindim totalment del fons de consum dels capitalistes, la realització de la plusvàlua requereix, com a primera condició, un cercle d'adquirents que estiguen fora de la societat capitalista. Diem d'adquirents, i no de consumidors, perquè la realització de la plusvàlua res diu rígidament de la forma material d'aquesta. Allò decisiu és que la plusvàlua no pot ser realitzada per obrers ni capitalistes, sinó per capes socials o societats que no produeixen en forma capitalista. Pot hom pensar en dos casos distints. La producció capitalista subministra mitjans de consum que excedeixen a les necessitats pròpies (dels treballadors i capitalistes) i els compradors de les quals són capes socials i països no capitalistes: la indústria anglesa de teixits de cotó, per exemple, va subministrar, durant els primers 2/3 del segle XIX i subministra, en part, ara, teixit de cotó als camperols i la petita burgesia ciutadana del continent europeu i, així mateix, als camperols de l'Índia, Amèrica, Àfrica, etc. Va ser el consum de capes socials i països no capitalistes que va constituir la base de l'enorme desenvolupament d'aquesta indústria en Anglaterra¹⁹⁷. Però, al seu torn,

¹⁹⁶ *Teories sobre la plusvàlua*, Tom I, part 2ª, pàgina 280. “Acumulació de capital i crisi”. Resaltat per Marx.

¹⁹⁷ La importància de la indústria de teixits de cotó anglesa està expressada en les xifres següents:

1893: exportació total de productes fabricats, 5.540 milions de marcs, dels quals, corresponien als teixits de cotó 1.280 milions de marcs = 23 per 100; els ferros i la resta d'articles metal·lúrgics no arribaven al 17 per 100;

1898: exportació total de productes fabricats, 4.668 milions de marcs, dels quals corresponien als teixits de cotó 1.300 milions de marcs = 28 per 100; ferro i articles metal·lúrgics, 22 per 100.

Comparades amb aquestes, les xifres corresponents en Alemanya són: 1898: exportació total, 4.010 milions de marcs, dels que corresponen als teixits de cotó 231,9 milions de marcs = 53/4 per 100.

La quantitat de cotó exportat en 1898 va ascendir a 5 ¼ milions de iardes, de les quals, 2 ¼ ho van ser a l'Índia. (E. Jaffe, *La indústria anglesa de teixits de cotó i l'organització del comerç d'exportació*, Schomellers Jahrbucher, XXIV, pàgina 1.033).

aquesta indústria va desenvolupar, en la mateixa Anglaterra, una extensa indústria de màquines que subministrava fusos i telers. Afavorí també a les indústries metal·lúrgiques i carboníferes relacionades amb ella, etc. En aquest cas, la secció II (mitjans de consum) realitzava, en quantitat creixent, els seus productes en capes socials no capitalistes, creant, per la pròpia acumulació, una demanda creixent de productes nacionals de la secció I (mitjans de producció), ajudant-la, així, a realitzar la seua plusvàlua i a assolir una acumulació creixent.

Vegem, ara, el cas invers. La producció capitalista subministra mitjans de producció que excedeixen a les pròpies necessitats i troba compradors en països no capitalistes. Per exemple: la indústria anglesa va subministrar en la primera meitat del segle XIX material de construcció de ferrocarrils als països americans i australians. (La construcció d'un ferrocarril no significa, per si sola, el domini de la forma de producció capitalista en un país. De fet, en aquests casos, els ferrocarrils només van ser una de les condicions prèvies per a la implantació capitalista.) O bé, la indústria química alemanya, que subministra mitjans de producció, com a substàncies colorants, que troben un enorme mercat en països amb producció no capitalista d'Àsia, Àfrica, etc. Ací, la secció I de la producció capitalista realitza els seus productes en cercles no capitalistes. L'ampliació progressiva de la secció I, que en dimana, és causa d'una ampliació corresponent de la secció II al país de producció capitalista que subministra mitjans de consum per a l'exèrcit creixent dels treballadors de la mateixa secció, és a dir, de la secció de mitjans de producció.

Ambdós casos es diferencien de l'esquema de Marx. En un d'ells, el producte de la secció II, mesurat pel capital variable i la part consumida de la plusvàlua en ambdues, excedeix les necessitats les dues seccions; i en el segon cas, el producte de la secció I, excedeix la magnitud del capital constant d'ambdues seccions, fins i tot tenint en compte el seu augment per a fins d'ampliació de la producció. En ambdós casos, la plusvàlua no ve al món en la forma natural que faria possible i condicionaria la seua capitalització dins d'una de les dues seccions. En realitat, els dos casos típics s'encreuen a cada pas, es complementen i evidentment influeix un sobre l'altre.

En tot això hi ha un punt que no sembla clar. Quan, per exemple, es col·loca un excedent de mitjans de consum, suposem de teixits de cotó, en països no capitalistes, és evident que aqueixos teixits, com a mercaderia capitalista, no representen només plusvàlua, sinó capital constant i variable. Sembla completament arbitrari suposar que, justament aquestes mercaderies, col·locades fora del mercat interior, no representen més que plusvàlua. D'altra banda, resulta que en aquest cas, l'altra secció (I) no sols realitza la seua plusvàlua, sinó que pot també acumular, sense col·locar, no obstant això, el seu producte, fora de les dues seccions de la producció capitalista. Però ambdues objeccions són només aparents, i es refuten tenint en compte l'expressió proporcional del valor de la massa de productes en les seues parts corresponents. Dins de la producció capitalista, conté plusvàlua no sols el producte total, sinó també cada mercaderia solta. Però açò no impedeix que, de la mateixa manera que el capitalista individual, en vendre successivament les seues mercaderies calcula primer el reintegrament del seu capital constant, després el del capital variable (o, més inexactament, però d'acord amb la pràctica: primer el seu capital fix, després el seu capital circulant), per a comptabilitzar la resta com a benefici, el producte total social pugui ser també dividit en tres parts, que, en el seu valor, corresponen al capital constant (consumit per la societat), al capital variable i a la plusvàlua obtinguda. En la reproducció simple, la forma material del producte total correspon també a aquestes proporcions de valor: el capital constant reapareix en forma de mitjans de producció; el capital variable en forma de mitjans de subsistència per a obrers; la plusvàlua, en forma de mitjans de subsistència per a capitalistes. Però la reproducció simple, en aquest sentit categòric (el consum de tota la plusvàlua pels capitalistes) és, com sabem, pura ficció teòrica. Quant a la reproducció ampliada o acumulació, té també, segons l'esquema marxista, una rigorosa proporcionalitat entre la composició de valor del producte social i la seua forma material. La plusvàlua, en la seua part destinada a la capitalització, ve al món, per endavant, en la distribució proporcional de mitjans de producció materials i mitjans de vida per als treballadors, corresponent a l'ampliació de la producció, des d'una base tècnica donada. Aquesta concepció suposa que la producció capitalista viu aïllada i bastant-se a si mateixa i fracassa, com hem vist ja, en tractar de realitzar la plusvàlua. Suposem que la plusvàlua es realitza fora de la producció capitalista; això significa que la seua forma material res té a veure amb les necessitats de la producció capitalista mateixa. La seua forma material correspon a les necessitats d'aquells cercles no capitalistes que l'ajuden a realitzar-se. Per això, la plusvàlua capitalista pot aparèixer, segons els casos, en forma de mitjans de consum (teixits de cotó, per exemple) en forma de mitjans de producció (material de ferrocarril). Que la plusvàlua realitzada en forma de productes de l'altra secció ajude també a realitzar la plusvàlua en l'ampliació següent de la producció, no altera el fet que la plusvàlua social s'ha realitzat en part directament, i en part indirectament, fora de les dues seccions. Aquest fet prova que el capitalista pot realitzar la seua plusvàlua individualment, fins i tot quan totes les seues mercaderies només reemplaçen, primerament, el capital variable o el constant d'un altre capitalista.

En 1908, només l'exportació britànica de fil de cotó va ascendir a 272 milions de marcs (*Statist. Jahrbücher für das Deutsche Reich*, 1910).

Però la realització de la plusvàlua no és l'únic moment de la reproducció que interessa. Suposem que la secció I ha col·locat la plusvàlua fora de les dues seccions i pot posar en moviment l'acumulació. Suposem, també, que té probabilitats d'ampliar el mercat en aquells cercles. Amb açò, només tenim la meitat de les condicions necessàries per a l'acumulació. Entre el llavi i el cantell de la copa poden passar moltes coses. Com a segon supòsit de l'acumulació apareix la necessitat de trobar elements materials corresponents a l'ampliació de la producció. ¿D'on els traiem, ja que acabem de col·locar la plusvàlua, justament en forma de productes de la secció I, és a dir, de mitjans de producció transformant-los en diners, i això fora de la producció capitalista? La transacció que ens ha ajudat a realitzar la plusvàlua, ens ha escamotejat, per dir-ho així, per l'altra porta, els elements per a la transformació d'aquesta plusvàlua realitzada en la forma de capital productiu. I, d'aquesta manera, sembla que hem sortit d'una dificultat per a entrar-ne en una altra. Examinem la cosa més de prop.

Operem ací amb *c* en les dues seccions, tant en la I com en la II, igualment que si fos la part íntegra i constant del capital de la producció. Però, com sabem, açò és fals. Fent només per la simplificació de l'esquema, hom ha prescindit que el *c* que figura en la primera i segona seccions de l'esquema, no és més que una part del capital constant total: la part anualment circulant, consumida en el període de producció i traslladada als productes. Però seria perfectament absurd suposar que la producció capitalista (o qualsevol altra) despesaria en aquell període de producció la totalitat del seu capital constant i el crearia de nou en aquell període. Al contrari, en els fons de la producció, tal com s'expressa en l'esquema, es pressuposa tota la gran massa de mitjans de producció, la renovació total periòdica de la qual s'indica en l'esquema, per la renovació anual de la part consumida. Amb l'increment de la productivitat del treball i l'increment de la producció, aquesta massa creix, no sols absolutament, sinó també relativament respecte a la part continguda en cada cas en la producció. Però, amb açò, creix també l'eficàcia potencial del capital constant. Per a l'increment de la producció, la primera cosa que importa, és la major intensitat de moviment d'aquesta part del capital constant, sense necessitat que augmente el valor d'aquest capital.

“A la indústria extractiva, a les mines, per exemple, les matèries primeres no representen cap part constitutiva de la bestreta de capital. Aquí l'objecte de treball no és producte de treball precedent, sinó una regla gratuït *de la natura*. Com, per exemple, els metalls, els minerals, el carbó de pedra, els roques, etc. Aquí el capital constant està format gairebé exclusivament per mitjans de treball que poder suportar molt bé un increment de la quantitat de treball (torns diürns i nocturns dels obrers, per exemple). Però si totes les altres circumstàncies romanen invariades, la massa i el valor del producte augmentaran en raó directa del treball utilitzat. Igual com en el primer dia de la producció, aquí també van plegats home i natura, creadors originaris dels productes, creadors també, doncs, dels elements materials del capital. Gràcies a l'elasticitat de la força de treball el camp de l'acumulació s'ha ampliat sense cap increment previ del capital constant.”

“A l'agricultura no es pot eixamplar la terra conreada sense la bestreta de llavors i adobs addicionals. Però un cop feta aquesta bestreta, la simple acció mecànica del conreu de la terra exerceix uns efectes meravellosos en el caràcter massiu del producte. Un increment del treball, realitzat pel mateix nombre d'obriers d'abans, augmenta també la fertilitat sense que calgui avançar més mitjans de treball. Una vegada més és l'acció directa de l'home sobre la natura, que esdevé font immediata d'acumulació incrementada sense la intervenció de més capital.”

“Finalment, a la indústria pròpiament dita, cada despesa addicional en treball pressuposa una despesa addicional anàloga en matèries primeres, però no necessàriament en mitjans de treball també. I com que la indústria extractiva i l'agricultura forneixen a la indústria de les fàbriques les seves matèries primeres pròpies i la dels seus mitjans de treball, també la beneficia el producte addicional que aquelles han creat sense increment addicional de capital.”

“Resultat general: incorporant-se la força de treball i la terra, els dos creadors originaris de riquesa, el capital adquireix una força d'expansió que li permet d'augmentar els elements de la seva acumulació més enllà dels límits aparentment establerts per a la seva pròpia magnitud, establerts pel valor i la massa dels mitjans de producció ja produïts en els quals el capital té la seva existència.”¹⁹⁸

D'altra banda, no hi ha cap raó per virtut de la qual tots els mitjans de producció i consum necessaris hagen de ser elaborats exclusivament en producció capitalista. Precisament, aquest supòsit és bàsic per a l'esquema marxista de l'acumulació, però no correspon a la pràctica diària, ni a la història del capital, ni al caràcter específic d'aquesta forma de producció. En la primera meitat del segle XIX, la plusvàlua sortia del procés de producció, majoritàriament, en forma de teles de cotó. Però els elements materials de la seua capitalització: cotó procedent dels estats esclavistes de la Unió Americana o cereals (mitjans de subsistència per als obrers anglesos) procedents dels camps de la Rússia amb servitud de la gleba, representaven, sens dubte, plusproducte, de cap mode, però, plusvàlua capitalista. Fins a quin punt l'acumulació capitalista depèn d'aquests mitjans de producció, no produïts pel capitalisme, ho prova la

¹⁹⁸ Marx, Karl, *El capital*, volum II, Edicions 62, Barcelona, 1984, pàgines 268 i 269.

crisi cotonera anglesa, causada per l'abandó de les plantacions de cotó sobrevingut durant la guerra de Secessió americana; o la crisi de la llenceria europea causada per la interrupció de la importació de lli durant la guerra d'Orient. D'altra banda, basta recordar el paper que a Europa exerceix la importació de cereals no produïts en forma capitalista per al manteniment de la massa d'obriers industrials (és a dir, com a element del capital variable) per a comprendre fins a quin punt l'acumulació del capital, en els seus elements materials, es troba lligada, de fet, a esferes no capitalistes.

D'altra banda, el mateix caràcter de la producció capitalista exclou la limitació als mitjans de producció elaborats en forma capitalista. Un mitjà essencial, emprat pel capital individual per a augmentar els seus beneficis, és l'aspiració a l'abaratiment dels elements del capital constant. D'altra banda, l'increment de la productivitat del treball, que és el mètode més important per a créixer el benefici, tanca la utilització il·limitada de totes les matèries i condicions que la terra posa a la nostra disposició, i n'està lligat. El capital no consent, per la seua essència i la seua manera d'existir, cap limitació en aquest sentit. La producció capitalista, com a tal, després de diversos segles de desenvolupament, només comprèn una part de la producció total de la Terra; el seu seient és, fins ara, preferentment, la petita Europa, en la que no ha pogut dominar encara esferes completes, com l'agricultura camperola, l'artesanat independent. Grans regions d'Amèrica del Nord i de la resta del món estan també encara intactes.

En general; la forma de producció capitalista es troba limitada, fins ara, principalment als països de la zona temperada, i no ha fet, per exemple, en Orient i en el Sud, sinó progressos relativament escassos. Per consegüent, si hagués hagut d'atenir-se, exclusivament, als elements de producció subministrats dins d'aquests estrets límits, li hauria estat impossible arribar al seu nivell actual, i fins i tot no hauria estat factible el seu desenvolupament. La producció capitalista ha estat calculada, quant a les seues formes de moviment i lleis, des del principi, sobre la base de la Terra sencera com a magatzem de forces productives. En el seu impuls cap a l'apropiació de forces productives per a fins d'explotació, el capital recorre el món sencer; treu mitjans de producció de tots els racons de la Terra; agafant-los o adquirint-los de tots els graus de cultura i formes socials. La qüestió sobre els elements materials de l'acumulació del capital, lluny de trobar-se resolta per la forma material de la plusvàlua, produïda en forma capitalista, es transforma en una altra qüestió: per a utilitzar productivament la plusvàlua realitzada, cal que el capital progressiu dispose cada vegada en major grau de la Terra sencera per a poder fer una selecció quantitativament i qualitativament il·limitada dels seus mitjans de producció.

L'apropiació sobtada de nous territoris de matèries primeres en quantitat il·limitada, per a fer front, així, a totes les alternatives i interrupcions eventuais de la seua importació d'antigues fonts, com a tots els augments sobtats de la demanda social, és una de les condicions prèvies, imprescindibles, del procés d'acumulació en la seua elasticitat. Quan la guerra de Secessió va interrompre la importació del cotó americà, produït en Anglaterra, al districte de Lancashire, la famosa "fam del cotó", sorgiren en temps brevíssim, com per art d'encantament, noves plantacions enormes de cotó a Egipte. Ací, era el despotisme oriental, unit a l'antiquíssim crèdit personal dels camperols, que havia creat el camp d'actuació al capital europeu. Només el capital, amb els seus mitjans tècnics, pot crear, per art de màgia, en tan breu termini, semblants meravelloses revolucions. Però només en països precapitalistes, que visquen dins de condicions socials primitives. Només en ells pot desplegar, sobre les forces productives materials i humanes, el poder necessari per a realitzar aquells miracles. Un altre exemple d'aquest gènere és l'enorme increment del consum mundial de cautxú, que actualment equival anualment a un subministrament regular de goma en brut per valor de 1.000 milions de marcs.

Les bases econòmiques d'aquesta producció de matèries primeres són els sistemes primitius d'explotació practicats pel capital europeu, igualment a les colònies africanes que en Amèrica, països que representen diverses combinacions d'esclavitud i servitud de la gleba.¹⁹⁹

Ha de fer-se notar que, quan anteriorment suposàvem que la primera o la segona secció, només realitzaven en mitjans no capitalistes el seu plusproducte, preniem el cas més favorable per a l'examen de l'esquema de Marx, que mostra, en la seua puresa, les relacions de la reproducció. En realitat, res ens impedeix suposar que també és realitzat fora dels cercles capitalistes una part del capital constant i variable en el producte de la secció corresponent. Segons açò, pot realitzar-se, tant l'ampliació de la producció com la renovació de part dels elements de producció consumits, amb productes de zones no capitalistes. Allò que ens proposàvem posar en clar amb els exemples anteriors és el fet que, almenys, la plusvàlua destinada a capitalitzar-se, i la part de la massa de productes capitalistes que li correspon, no poden realitzar-se dins dels cercles capitalistes, i, necessàriament, han de cercar la seua clientela fora d'aquests cercles, en capes i formes socials que no produïsquen en forma capitalista.

¹⁹⁹ Les últimes revelacions del Llibre Blau anglès sobre les pràctiques de la Peruvian Amazon Company Limited. En Putumayo. Han mostrat que el capital internacional sap col·locar els indígenes, sense necessitat de la forma política del règim colonial, al territori de la república lliure del Perú, en una situació fregant l'esclavitud, per a arrabassar així, en una explotació en gran escala, mitjans de producció de països primitius. Des de 1900, l'esmentada societat, pertanyent a capitalistes anglesos i estrangers, havia llençat unes 4.000 tones de cautxú sobre el mercat de Londres. En el mateix període de temps van morir 30.000 indígenes i la majoria dels 10.000 restants van quedar convertits en invàlids.

Així, doncs, entre cada un dels períodes de producció en què es produeix plusvàlua, i l'acumulació següent en què aquesta es capitalitza, hi ha dues transaccions distintes: la de la formació de la plusvàlua en la seua pura forma de valor (la realització), i la transformació d'aquesta manera pura de valor en forma de capital productiu. Ambdues transaccions es verifiquen entre la producció capitalista i el món no capitalista que la circumda. Així, doncs, des d'ambdós punts de vista, el de la realització de la plusvàlua i el de l'adquisició dels elements del capital constant, el comerç mundial és una condició històrica de vida del capitalisme; comerç mundial que, en les circumstàncies concretes, és, essencialment, un bescanvi entre les formes de producció capitalistes i les no capitalistes.

Fins ara, només hem considerat l'acumulació des del punt de vista de la plusvàlua i del capital constant. El tercer factor fonamental de l'acumulació és el capital variable. L'acumulació progressiva va acompanyada d'un capital variable creixent. En l'esquema de Marx apareix en el producte social com a forma material corresponent a una massa creixent de mitjans de subsistència per als treballadors. Però el vertader capital variable, no són els mitjans de subsistència dels treballadors, sinó la força de treball viva per a la reproducció de la qual són necessaris aquells mitjans. Per consegüent, entre les condicions fonamentals de l'acumulació, figura un increment de treball viu adequat a les seues necessitats, i que és posat en moviment pel capital. L'increment d'aquesta quantitat s'aconsegueix en part en quant les circumstàncies ho permeten (prolongant la jornada de treball i intensificant el treball). Però aquest augment del treball viu no es manifesta en cap dels dos casos, o només ho fa en escassa mesura (com a salari per hores extraordinàries) en el creixement del capital variable. A banda d'açò, ambdós mètodes troben límits determinats prou estrets; obstacles, en part naturals, en part socials, que no poden vèncer. Per consegüent, el creixement progressiu del capital variable, que acompanya l'acumulació, ha d'expressar-se en un augment del nombre d'obers ocupats. Però d'on vénen aquests obrers addicionals?

A l'anàlisi de l'acumulació del capital individual, Marx respon d'aquesta manera a la pregunta: "Però per a fer funcionar realment aquests elements com a capital, la classe capitalista necessita un suplement de treball. En el cas que no es pugui incrementar extensivament o intensivament l'explotació dels obrers ja ocupats, caldrà contractar forces de treball suplementàries. Però el mecanisme de la producció capitalista també ha tingut cura d'això en fer reproduir la classe obrera com a classe que depèn del salari, ja que el seu salari habitual és suficient no sols per a la seva conservació sinó també per a la seva multiplicació. El capital només ha d'incorporar als mitjans de producció suplementaris ja continguts en la producció anual aquestes forces de treball addicionals de diferents edats que la classe obrera li forneix anualment, i la transformació de la plus-vàlua en capital ja és un fet."²⁰⁰ Ací, l'increment del capital variable és reduït, exclusivament i directament, a la multiplicació natural de la classe obrera dominada també ja pel capital en l'aspecte de la procreació. Açò correspon, també, exactament, a l'esquema de la reproducció ampliada, que, conforme al supòsit marxista, no reconeix més que als capitalistes i als obrers com a classes socials úniques, i a la producció capitalista com única i absoluta forma de producció. Amb aquestes suposicions, la procreació natural de la classe obrera és l'única font de l'augment de les forces de treball existent a disposició del capital. Però aquesta concepció contradiu les lleis perquè es regeix el moviment de l'acumulació. La procreació natural dels treballadors no es troba, temporalment ni quantitativament, en proporció a les necessitats del capital acumulat. Particularment, no pot anar a compàs, com el mateix Marx ha comprovat brillantment, amb les sobtades necessitats d'expansió del capital. La procreació natural de la classe obrera, com a base única dels moviments del capital, exclouria de la marxa de l'acumulació alternatives periòdiques, d'hipertensió i defalliment. N'exclouria també l'expansió sobtada del camp de la producció i faria, amb això, impossible l'acumulació mateixa. Aquesta acumulació exigeix en aquest aspecte la mateixa llibertat il·limitada de moviments que respecte als elements de capital constant i al creixement del capital variable. Exigeix, per tant, possibilitat il·limitada per a disposar de l'afluència de força de treball. Conforme a l'anàlisi marxista, aquest requisit troba una expressió exacta en la formació de l'"exèrcit industrial de reserva dels treballadors". L'esquema marxista de la reproducció ampliada, no coneix, sens dubte, tal reserva, ni en deixa espai. L'exèrcit industrial de reserva no pot formar-se per la procreació natural del proletariat assalariat capitalista. Ha de comptar amb altres zones socials de què traga obrers, obrers que fins llavors no estaven a les ordres del capital i que, només quan cal, s'addicionen al proletariat assalariat. Aquests obrers addicionals només poden venir, permanentment, de capes i països no capitalistes. Cert que, a la seua anàlisi de l'exèrcit industrial de

²⁰⁰ Marx, Karl, *El capital*, volum II, Edicions 62, Barcelona, 1984, pàgina 245. Anàlogament, en aquest altre passatge: "Per tant, una part de la plusvàlua i una altra del plusproducte corresponents s'han de transformar primerament en mitjans de subsistència, en capital variable, açò és, cal comprar amb elles nou treball. Açò només és possible augmentant el nombre dels treballadors, o prolongant la jornada de treball... Però açò no es pot considerar com mitjans constants d'acumulació. La població treballadora pot augmentar transformant, prèviament, treballadors improductius en productius, o portant al procés de producció, elements de població que abans no hi treballaven: dones i xiquets, captaires. (Prescindim ací de l'últim punt.) Finalment, pel creixement absolut de la població. Perquè l'acumulació constituïska un procés constant, continuat, aquest creixement absolut de la població és condició necessària, tanmateix que disminuïska relativament enfront del capital emprat. L'augment de població apareix com la base d'acumulació d'un procés continuat. Però açò pressuposa un salari mitjà, que permeta un creixement constant de la població treballadora, i no la mera reproducció de la mateixa." (*Teories sobre la plusvàlua*, II, Part 2ª, "Transformació de la renda en capital.", pàgina 243)

reserva (*El Capital*, tom I, cap. XXIII, 3²⁰¹), Marx només té en compte: 1) l'eliminació de treballadors antics per la maquinària; 2) l'afluència de treballadors rurals a la ciutat, a conseqüència de la implantació de la producció capitalista en l'agricultura; 3) els obrers industrials amb una ocupació irregular, i, finalment, 4) el pauperisme, última manifestació de la superpoblació relativa. Totes aquestes categories constitueixen, en diversa forma, productes eliminats de la producció capitalista; proletaris assalariats, gastats d'una manera o d'una altra i que sobren ja. També els obrers rurals, que constantment acudeixen a les ciutats, són, per a Marx, proletaris assalariats que ja estaven, abans, a les ordres del capital agrícola, i que ara vénen a sotmetre's al capital industrial. Evidentment, Marx pensava en la situació d'Anglaterra, l'evolució capitalista de la qual es troba en graus superiors. En canvi, no tracta, en aquest punt, de l'origen constant d'aquest proletariat urbà i rural; no es té en compte la font més important d'aquesta afluència, dins del continent europeu, és a dir, la proletarització constant de les capes mitjanes rurals i urbanes, la decadència de l'economia camperola i de la petita indústria artesana, açò és, justament, el trànsit continu d'obers que passen, de mitjans no capitalistes, al capitalista, com a productes d'eliminació de formes de producció precapitalistes en el procés constant del seu enfonsament i dissolució. Però, en aquest punt, cal comptar, no sols amb la descomposició de l'economia camperola i l'artesanat europeus, sinó també amb la descomposició de les més diverses formes primitives de producció i organització social en països no europeus.

De la mateixa manera que la producció capitalista no pot limitar-se als tresors naturals i forces productives de la zona temperada, sinó que requereix, per al seu desenvolupament, la possibilitat de disposar de totes les comarques i climes, tampoc pot funcionar només amb els obrers que li ofereix la raça blanca. El capital necessita, per a aprofitar indrets en què la raça blanca no pot treballar, altres races; necessita poder disposar, il·limitadament, de tots els obrers de la Terra, per a mobilitzar, amb ells, totes les forces productives del planeta, dins dels límits de la producció de plusvàlua, en quant açò siga possible. Però aquests obrers solen trobar-se gairebé sempre encadenats a formes de producció precapitalista. Han de ser, doncs, prèviament "llibertats", per a enrolar-se en l'exèrcit actiu del capital. Aquest procés és una de les bases històriques inevitables del capitalisme. La indústria anglesa dels teixits de cotó, que ha estat la primera branca genuïnament capitalista de la producció, hauria estat impossible, no sols sense el cotó dels Estats del sud de la Unió Nord-americana, sinó també sense els milions de negres africans traslladats a Amèrica per a treballar a les plantacions; milions de negres que després de la guerra de Secessió han anat afuint al capitalisme a les files dels obrers assalariats, com a proletariat lliure²⁰². La importància del reclutament dels obrers necessaris en societats no capitalistes, la percep, molt sensiblement, el capital en la forma de l'anomenada "qüestió obrera a les colònies". Per a resoldre aquesta qüestió serveixen tots els mètodes de la "violència suau". És el cas d'arrencar els obrers de les seues condicions de producció i del seu medi, per a posar-los a les ordres del capital. D'aquests esforços en resulten, als països colonials, les més estranyes formes mixtes entre el sistema modern del salari i els règims primitius²⁰³. Aquests fets il·lustren clarament l'afirmació que la producció capitalista no pot moure's sense obrers procedents d'altres formacions socials.

²⁰¹ [*El Capital*, volum II, Edicions 62, Barcelona, 1984, pàgines 297-310, N d E]

²⁰² Una estadística publicada poc abans de la guerra de Secessió als Estats Units, contenia les següents dades sobre el valor de la producció anual dels Estats esclavistes i el nombre dels esclaus ocupats en ells, la majoria dels quals treballava en plantacions de cotó:

	Cotó	Esclaus
1800	5,2 milions de dòlars	893.041
1810	15,1 " "	1.191.364
1820	26,3 " "	1.543.688
1830	34,1 " "	2.009.053
1840	75,6 " "	2.487.455
1850	101,8 " "	3.179.509
1851	137,3 " "	3.200.000

²⁰³ Un exemple model de semblants formes mixtes a les mines sud-africanes de diamants ha estat descrit per l'exministre anglès Bryce: "El més notable que cal veure en Kimberley (quelcom únic en el món) són els dos anomenats *Compounds*, on s'alberga i tanca els indígenes que treballen a les mines. Són enormes recintes murallats, sense teulades, però coberts per una xarxa metàl·lica per a impedir que llencen coses per damunt dels murs. Una galeria subterrània condueix a la mina pròxima. Es treballa en tres torns de vuit hores, de manera que l'obrer no està mai més de vuit hores seguides sota terra. A l'interior dels murs hi ha cabanyes on els indígenes hi viuen i dormen. Existeix, també a l'interior del recinte, un hospital. així com una escola on els obrers poden aprendre a llegir i escriure en les seues hores lliures. No es venen begudes alcohòliques. Totes les entrades es troben rigorosament vigilades, i no es permet l'entrada a cap visitant indígena, ni blanc. Les subsistències són subministrades per una botiga situada dins del recinte. Que pertany a la societat. El *Compound* de la mina de Beers albergava en l'època de la meua visita, 2.600 indígenes de totes les tribus existents, de manera que podien veure-s'hi els més distints tipus de negres, des del de Natal i Pondoland, al Sud, fins al del llac Tanganika, en el llunyà Est. Vénen de tot arreu, atrets pels elevats salaris (ordinàriament 18-30 Mk per setmana) i s'hi estan tres mesos i més. De vegades, fins i tot, per llarg temps... En aquest ampli *Compound* quadrat, es veuen zulus del Natal, fings, pongos, tembus, basutos, botchuanas, súbdits de Cingunhana de les possessions portugueses. Alguns matabeles i makalakas i molts dels anomenats zambesibois, de les tribus que viuen a ambdues vores d'aquest riu. Hi ha, fins i tot, buschmans, o, almenys, indígenes que procedeixen d'ells. Viuen junts pacíficament i s'entretenen, a la seua manera, en les seues hores lliures. A banda de jocs d'atzar, hi

Certament, Marx tracta així, detalladament, el procés d'ampliació dels mitjans de producció no capitalistes, com del procés de transformació dels camperols en proletariat capitalista. Tot el capítol XXIV del primer tom d'*El Capital* està consagrat a la descripció del naixement del proletariat anglès, de la classe de colons agrícoles capitalistes, així com del capital industrial. En l'últim procés, Marx ressalta el saqueig dels països colonials pel capital europeu. Però tot això, note-ho hom, només des del punt de vista de l'anomenada "acumulació primitiva". Els processos indicats només serveixen, en Marx, per a il·lustrar la gènesi, el moment en què neix el capital; descriuen els dolors del part en el moment en què la producció capitalista brota del si de la societat feudal. Quan ofereix l'anàlisi teòrica del procés del capital (producció i circulació) torna constantment al seu supòsit: domini general i exclusiu de la producció capitalista. Veiem, no obstant això, que el capitalisme està atingut, fins i tot en la seua plena maduresa, a l'existència coetània de capes i societats no capitalistes. Aquesta relació no s'exhaureix per la mera qüestió del mercat per al "producte excedent", que era com plantejaven el problema Sismondi i els posteriors crítics escèptics de l'acumulació capitalista. El procés d'acumulació del capital està lligat per les seues relacions de valor i materials: capital constant, capital variable i plusvàlua, a formes de producció no capitalistes. Les últimes formen el medi històric donat d'aquell procés. Però l'acumulació del capital no pot ser exposada davall el supòsit del domini exclusiu i absolut de la forma de producció capitalista, ja que, sense els mitjans no capitalistes, és inconcebible en qualsevol sentit. Cert que Sismondi i els seus successors donaren prova de posseir un precís instint respecte a les condicions d'existència de l'acumulació, en reduir, únicament i exclusivament, les seues dificultats a la realització de la plusvàlua. Entre les condicions d'aquesta última, i les condicions de creixement del capital constant i variable en la seua forma material, hi ha una diferència important. El capital no pot desenrotllar-se sense els mitjans de producció i forces de treball del planeta sencer. Per a desplegar, sense obstacles, el moviment d'acumulació, necessita els tresors naturals i les forces de treball de tota la Terra. Però com aquestes es troben, de fet, en la seua gran majoria, encadenades a formes de producció precapitalistes (aquest és el medi històric de l'acumulació de capital) sorgeix d'ací l'impuls irresistible del capital a apoderar-se d'aquells territoris i societats. En si mateixa, la producció capitalista existiria, per exemple, a les plantacions de cautxú de l'Índia. Però el fet que dominen organitzacions socials no capitalistes als països d'aquelles branques de producció, fa que el capital es veja impulsat a sotmetre aquells països i societats, en els quals, d'altra banda, allò primitiu de les condicions permet que l'acumulació es desenvolupe amb una violència i rapidesa extraordinàries, que no serien concebibles en societats de tipus capitalista.

Una altra cosa ocorre amb la realització de la plusvàlua. Aquesta està lligada, per endavant, a productors i consumidors no capitalistes com a tals. Per tant, l'existència d'adquirents no capitalistes de la plusvàlua és una condició de vida directa per al capital i la seua acumulació. En aquest sentit, tals adquirents són l'element decisiu en el problema de l'acumulació del capital. Però d'una manera o d'una altra, de fet, l'acumulació del capital com a procés històric, depèn, en molts aspectes, de capes i formes socials no capitalistes.

Així, doncs, la solució del problema entorn del qual volta la controvèrsia en l'economia política des de fa quasi més d'un segle, es troba entre els dos extrems: entre l'escepticisme petit burgès de Sismondi, von Kirchmann, Woronzof, Nicolai-on, que consideraven impossible l'acumulació, i el simple optimisme de Ricardo-Say-Tugan Baranowski, per als quals el capitalisme es pot fecundar a si mateix il·limitadament, i (en conseqüència lògica) té una durada eterna. En el sentit de la doctrina marxista, la solució es troba en aquesta contradicció dialèctica: l'acumulació capitalista necessita, per al seu desenvolupament, un medi ambient de formacions socials no capitalistes; avança en constant canvi de matèries amb elles, i només pot subsistir mentre disposa d'aquest medi ambient.

Partint d'ací, poden ser revisats els conceptes del mercat interior i exterior, que han exercit un paper tan excel·lent en la polèmica teòrica entorn del problema de l'acumulació. El mercat interior i l'exterior exerceixen, certament, un gran paper en el marxa de l'evolució capitalista, però no com a conceptes de la geografia política, sinó de l'economia social. Mercat interior, des del punt de vista de la producció capitalista, és mercat capitalista; és aquesta producció mateixa com a compradora dels seus propis

veiérem un joc semblant al "rabosot i oques" anglès, que es juga amb pedres sobre un tauler; també es feia música amb dos instruments primitius: l'anomenat piano dels cafres, que es compon d'unes tires de ferro desiguals subjectes, una junt amb una altra, a un marc, i amb un altre instrument, més rudimentari encara, fet de trossets de fusta desiguals i durs, dels que colpejant-los, s'aconsegueix rudiments d'una melodia. Alguns llegien o escrivien cartes. Els altres s'entretenien cuinant o conversant. Algunes tribus xerraven ininterrompudament i podien escoltar-se en aquesta estranya retorta de negres, fins una dotzena d'idiomes, en recórrer els grups. Els negres, després d'uns quants mesos de treball, acostumen a deixar la mina, per a tornar amb el salari estalviat a la seua tribu, comprar una dona, i viure com han viscut abans." (James Bryce, *Impressions of South. Africa*, 1897.) Vegeu en el mateix llibre la viva descripció dels mètodes que per a resoldre la "qüestió obrera" s'empren a Sud-àfrica. Ens assabentem que en Kimberley, en Witwatersrand, en Natal, en Matabeleland, s'obliga els negres a treballar a les mines i plantacions llevant-los la terra i el bestiar, és a dir, els seus mitjans de subsistència, proletaritzant-los, desmoralitzant-los amb aiguardent. Més tard, quan estan recollits a l'alberg de la capital. Se'ls prohibeixen severament les begudes alcohòliques, a les que se'ls ha acostumat primer; l'objecte d'explotació ha de mantenir-se en estat utilitzable. Així se'ls fa entrar senzillament en el "sistema assalariat" del capital per mitjà de la força, la presó, els assots.

productes i font d'adquisició dels seus propis elements de producció. Mercat exterior per al capital, és la zona social no capitalista que absorbeix els seus productes i li subministra elements de producció i obrers. Des d'aquest punt de vista, econòmicament, Alemanya i Anglaterra, en el seu mutu canvi de mercaderies, són, principalment, mercat interior, capitalista, mentre que el canvi entre la indústria alemanya i els consumidors camperols alemanys, com a productors per al capital alemany, representa relacions de mercat exterior. Com es veu per l'esquema de la reproducció, aquests són conceptes rigorosament exactes. En el comerç capitalista interior, en el millor cas, només poden realitzar-se determinades parts de producte social total: el capital constant gastat, el capital variable i la part consumida de la plusvàlua; en canvi, la part de la plusvàlua que es destina a la capitalització ha de ser realitzada "fora". Si la capitalització de la plusvàlua és un fi propi i un motiu impulsor de la producció, d'altra banda, la renovació del capital constant i variable (així com la part consumida de la plusvàlua) és l'àmplia base i la condició prèvia d'aquella. I alhora que, amb el desenvolupament internacional del capitalisme, la capitalització de la plusvàlua es fa cada vegada més urgent i precària, l'àmplia base del capital constant i variable, com a massa, és cada vegada més potent en termes absoluts i en relació amb la plusvàlua. D'ací un fet contradictori: els antics països capitalistes constitueixen mercats cada vegada majors entre si, i són cada vegada més indispensables uns per a altres, mentre al mateix temps combaten cada vegada més gelosament, com a competidors, en les seues relacions amb països no capitalistes²⁰⁴. Les condicions de la capitalització de la plusvàlua i les condicions de la renovació total del capital, es troben cada vegada més en contradicció entre elles, la qual cosa no és, després de tot, més que un reflex de la llei contradictòria de la taxa decreixent de benefici.

CAPÍTOL XXVII

La lluita contra l'economia natural

El capitalisme es presenta en els seus orígens i es desenvolupa històricament en un medi social no capitalista. Als països europeus occidentals el rodeja, primerament, el medi feudal del si del qual sorgeix (la servitud de la gleba al camp, l'artesanat gremial a la ciutat); després, desaparegut el feudalisme, un medi en què predomina l'agricultura camperola i l'artesanat, és a dir, producció simple de mercaderies, igualment en l'agricultura que en la indústria. A banda d'açò, rodeja al capitalisme europeu una enorme zona de cultures no europees, que ofereix tota l'escala de graus d'evolució, des de les hordes primitives comunistes de caçadors nòmades, fins a la producció camperola i artesana de mercaderies. Enmig d'aquest ambient s'obre pas, cap avant, el procés de l'acumulació capitalista.

Cal distingir-hi tres parts: la lluita del capital contra l'economia natural; la seua lluita contra l'economia de mercaderies i la competència del capital a l'escenari mundial en lluita per a conquerir la resta d'elements per a l'acumulació.

El capitalisme necessita, per a la seua existència i desenvolupament, estar rodejat de formes de producció no capitalistes. Però no li basta qualsevol d'aquestes formes. Necessita com a mercats capes socials no capitalistes per a col·locar la seua plusvàlua. Elles constitueixen al seu torn fonts d'adquisició dels seus mitjans de producció, i són reserves d'obriers per al seu sistema assalariat. El capital no pot assolir cap dels seus fins amb formes de producció d'economia natural. En totes les formacions d'economia natural (unitats camperoles primitives amb propietat comunal de la terra, relacions de servitud feudal o d'altres qualssevilla) allò decisiu és la producció per al propi consum, i d'ací que la demanda de mercaderies estranyes no existisca o siga escassa, i, per regla general, no hi haja excedent de productes propis, o almenys, cap necessitat urgent de donar sortida a productes excedents. Però allò més important encara és que totes les formes de producció d'economia natural descansen, d'una manera o d'una altra, en una subjecció, tant dels mitjans de producció, com dels treballadors.

Les comunitats camperoles, com els senyorius feudals, etc., basen la seua organització econòmica en l'encadenament del mitjà de producció més important (la terra) així com dels treballadors, pel dret i la tradició. D'aquesta manera, l'economia natural ofereix rígides barreres, en tots sentits, a les necessitats del capital. D'ací que el capital haja d'emprendre, abans que res i per tot arreu, una lluita a mort contra l'economia natural en la forma històrica en què es presente, contra l'esclavitud, contra el feudalisme, contra el comunisme primitiu, contra l'economia agrària patriarcal. En aquesta lluita, els mètodes principalment emprats són: la violència política (revolució, guerra), la pressió tributària de l'estat i la barator de les mercaderies. Aquests mètodes van unes vegades paral·lels, altres se succeeixen i recolzen mútuament. Si en la lluita contra el feudalisme a Europa la violència va prendre un caràcter revolucionari

²⁰⁴ És típica, en aquest sentit, la relació entre Alemanya i Anglaterra.

(les revolucions dels segles XVII, XVIII i XIX pertanyien, en últim terme, a aquest capítol), als països no europeus la lluita contra formes socials primitives es manifesta en la política colonial. El sistema tributari practicat allí, el mateix que el comerç amb col·lectivitats primitives, constitueixen una forma mixta, en què el poder polític i els factors econòmics es troben estretament combinats.

Els fins econòmics del capitalisme en la seua lluita amb les societats d'economia natural es poden resumir d'aquesta manera:

- 1.- Apoderar-se directament de fonts importants de forces productives, com ara la terra, la caça de les selves verges, els minerals, les pedres precioses, els productes de les plantes exòtiques com el cautxú, etc.
- 2.- "Alliberament" de les forces de treball que es veuran obligades a treballar per al capital.
- 3.- Introducció de l'economia de mercaderies.
- 4.- Separació de l'agricultura de l'artesanat.

En l'acumulació primitiva, açò és, en els primers començaments històrics del capitalisme d'Europa a finals de l'Edat Mitjana i fins entrat el segle XIX, l'alliberament dels camperols constitueix, en Anglaterra i al continent, el mitjà més important per a transformar en capital la massa de mitjans de producció i obrers. Però en la política colonial moderna el capital realitza, actualment, la mateixa tasca en una escala molt major. És una il·lusió esperar que el capitalisme arribe a aconseguir alguna vegada amb els mitjans de producció que pot obtenir pel camí del comerç de mercaderies. La dificultat en aquest punt consisteix en el fet que, en grans zones de la superfície explotable de la Terra, les forces productives estan en poder de formacions socials que, o no es troben inclinades al comerç de mercaderies, o no ofereixen els mitjans de producció més importants per al capital, perquè les formes de propietat i tota l'estructura social les exclouen per endavant. En aquest grup cal comptar, abans que res, el sòl, amb la seua riquesa mineral a l'interior, i les seues praderies, boscos i forces hidràuliques a la superfície, així com els ramats dels pobles primitius dedicats al pasturatge. Confiar ací en el procés secular lent de la descomposició interior d'aquestes formacions d'economia natural i en els seus resultats, equivaldria per al capital a renunciar a les forces productives d'aquells territoris. D'ací que el capitalisme considere, com una qüestió vital, l'apropiació violenta dels mitjans de producció més importants dels països colonials. Però com les organitzacions socials primitives dels indígenes són el mur més fort de la societat i la base de la seua existència material, el mètode inicial del capital és la destrucció i anihilament sistemàtics de les organitzacions socials no capitalistes amb què ensopega en la seua expansió. Ací no es tracta ja de l'acumulació primitiva, sinó d'una continuació del procés fins al dia d'avui. Tota nova expansió colonial va acompanyada, naturalment, d'aquesta guerra tenaç del capital contra les formes socials i econòmiques dels naturals, així com de l'apropiació violenta dels seus mitjans de producció i dels seus treballadors. L'esperança de reduir el capitalisme exclusivament a la "competència pacífica", és a dir, al comerç regular de mercaderies, que es dona com l'única base de la seua acumulació, descansa en creure il·lusòriament que l'acumulació del capital pot realitzar-se sense les forces productives, i la demanda, de les més primitives formacions, que pot confiar en el lent procés intern de descomposició de l'economia natural. De la mateixa manera que l'acumulació del capital, amb la seua capacitat d'expansió sobtada, no pot esperar al creixement natural de la població obrera ni conformar-s'hi, tampoc podrà esperar la lenta descomposició natural de les formes no capitalistes i el seu trànsit a l'economia i al mercat. El capital no té, per a la qüestió, més solució que la violència, que constitueix un mètode constant d'acumulació de capital en el procés històric, no sols en la seua gènesi, sinó en tot temps, fins al dia d'avui. Però com en tots aquests casos es tracta de ser o no ser, per a les societats primitives no hi ha una altra actitud que la de la resistència i lluita a sang i foc, fins al total exhauriment o l'extinció. D'ací la constant ocupació militar de les colònies, els aixecaments dels naturals i les expedicions colonials enviades per a sotmetre'ls, com a manifestacions permanents del règim colonial. El mètode violent és, ací, el resultat directe del xoc del capitalisme amb les formacions d'economia natural que posen traves a la seua acumulació. El capitalisme no pot prescindir dels seus mitjans de producció i els seus treballadors, ni de la demanda del seu plusproducte. I per a privar-los dels seus mitjans de producció i els seus treballadors; per a transformar-los en compradors de les seues mercaderies, es proposa, conscientment, anihilar-los com a formacions socials independents. Aquest mètode és, des del punt de vista del capital, el més adequat, per ser, al mateix temps, el més ràpid i profitós. El seu altre aspecte és el militarisme creixent, sobre la importància del qual per a l'acumulació es parlarà, amb un altre motiu, més endavant. Els exemples clàssics de l'aplicació d'aquests mètodes del capital a les colònies estan donats per la política dels anglesos a l'Índia i la dels francesos en Algèria.

L'antiquíssima organització econòmica dels indis (la comunitat rural comunista) s'havia mantingut, en les seues diverses formes, durant decennis, i havia recorregut una llarga història interior, malgrat totes les tempestats ocorregudes "a les regions polítiques de les altures". En el segle VI abans de l'era cristiana, van penetrar al territori de l'Indus els perses i van sotmetre una part del país. Dos segles més tard van venir els grecs i van deixar al seu darrere, com a testimoni d'una cultura completament estrangera, les

colònies alexandrines. Els escites salvatges envaïren el país. Durant segles dominaren els àrabs a l'Índia. Més tard, van baixar de les altures d'Iran els afganesos, fins que, també aquests, van ser espantats per la connexió impetuosa de les hordes tàrtares de Transoxània. Després els mogols van sembrar ruïna i espant per on van passar. Pobles sencers van ser passats a degolla, i els camps pacífics amb les tendres tiges d'arròs es van tenyir en color de púrpura per la sang abocada en abundància. Però la comunitat rural índia ha sobreviscut a tot açò. Perquè els conquistadors mahometans que es van anar succeint, van deixar, en últim terme, intacta la vida social interna de la massa camperola i la seua estructura tradicional. Es van limitar a enviar a les províncies els seus virreis, que vigilaven l'organització militar i recaptaven tributs de la població. Tots els conquistadors es dedicaven al domini i explotació del país. Cap tenia interès a privar el poble de les seues forces productives i anihilar la seua organització social. El camperol havia de satisfer, anualment, a l'Imperi del Gran Mogol, el seu tribut en espècie, al senyor estranger, però podia viure al seu antull, al seu poble, i conrear l'arròs com els seus avantpassats en la seua *sholgura*. Després vingueren els anglesos, i el bufit pestífer de la civilització capitalista va realitzar, en poc de temps, allò que no havien assolit mil·lennis, allò que havien fet els mogols: destrossar tota l'organització social del poble. La finalitat del capital anglès era, en última instància, adquirir la base de subsistència mateixa de la comunitat índia: la propietat del sòl.

Per a aquest objecte va servir, abans que res, aquella ficció, utilitzada d'antic pels colonitzadors europeus, d'acord amb la qual tot el terreny de la colònia era propietat del sobirà polític. Els anglesos van cedir tota l'Índia, com a propietat privada, al Gran Mogol i els seus virreis, per a heretar-la, després, com els seus successors "legítims". Els savis més prestigiosos de l'economia política, com James Mill, recolzaren gelosos amb raons "científiques", particularment amb la famosa conclusió: "Calia acceptar que la propietat de la terra pertanyia a l'Índia al sobirà, perquè si no suposàrem que era ell el propietari, no podríem respondre a la pregunta: qui era, doncs, propietari?"²⁰⁵ D'acord amb açò, ja en 1893, els anglesos van convertir en Bengala tots els *zemindars*, és a dir, els arrendataris mahometans de tributs, i també, els caps hereditaris del mercat en cada un dels districtes, en propietaris d'aquests districtes, per a comptar, així, amb forts partidaris en la seua campanya contra la massa camperola. Exactament de la mateixa manera van procedir també, més tard, en les seues noves conquestes a la província d'Agra, en Oudh, a les províncies centrals. La conseqüència va ser una sèrie de tumultuosos aixecaments de camperols, en els que els recaptadors de contribucions van ser ben sovint expulsats. Els capitalistes anglesos van saber aprofitar la confusió general d'anarquia, derivada d'aquestes revoltes, per a apoderar-se d'una part considerable dels terrenys.

D'altra banda, es van elevar de tal manera els impostos, que absorbien gairebé la totalitat del fruit del treball de la població. Les coses arribaren en tal punt, que (segons el testimoni oficial de les autoritats impositives angleses l'any 1854) als districtes de Delhi i Allahabad, els camperols trobaven preferible arrendar i hipotecar els seus predis simplement per la suma que els corresponia pagar com a impost. Al terreny d'aquest sistema tributari entrà l'usurer al poble indi i s'hi assentà a sobre, com un càncer que rosegava, des de dins, l'organització social.²⁰⁶ Per tal d'afanyar el procés, els anglesos van promulgar una llei que contradeïa totes les tradicions i conceptes jurídics de la comunitat rural: la venda forçosa dels

²⁰⁵ Després d'haver reunit, sense selecció ni crítica, en la seua història de l'Índia britànica, testimonis de les fonts més diverses: Mungo Park, Heròdot, Volney, Acosta, Garcilaso de la Vega, clergue Grosier Barrow, Diodor, Estrabó, etc., per a formular l'afirmació que, en països primitius, el sòl havia estat sempre i en totes parts propietat del sobirà, Mill treu també, per analogia, per a l'Índia la conclusió següent: "d'aquests fets, només pot s'hi treure una conclusió: que la propietat del sòl resideix en el sobirà; perquè, si no en residís, seria impossible mostrar a qui pertanyia." (James Mill, *The History of British India*, 4ª edició, 1840, volum I, pàgina 311) A aquesta clàssica conseqüència de l'economista burgès, fa interessant comentar el seu editor H. H. Wilson, que, com a professor de sànscrit a la Universitat d'Oxford, coneixia, exactament, el dret de l'Índia antiga. Després que ja en el pròleg caracteritza el seu autor com un partidista que acomoda tota la història de l'Índia britànica per a justificar les *theoretical views* de Mr. Bentham, fent, amb mitjans de dubtosa legitimitat, una caricatura del poble hindú (un retrat dels hindús que no té cap semblança amb l'original, i que és gairebé una injúria per a la humanitat), insereix la nota següent: "La major part del text i les notes que l'acompanyen en aquest punt, manquen enterament de valor. Els exemples trets de la pràctica mahometana, suposant que fossen exactes, res tenen a veure amb les lleis i drets dels hindús. Però, a més, no són exactes i les vies de Mr. Mill l'han induït a error." A continuació, Wilson nega, de forma absoluta, particularment pel que fa a l'Índia, la teoria del dret de propietat del sobirà sobre el sòl. (lloc citat, pàgina 305, nota.) També Henry Maine creu que els anglesos han pres, dels seus antecessors musulmans, la seua pretensió inicial a la propietat territorial completa de l'Índia, que per a ell és completament falsa. "L'afirmació feta, primerament, pels anglesos, va ser heretada dels seus predecessors mahometans. Era la que tot el sòl pertanyia, en propietat absoluta, al sobirà i tota la propietat privada existia al país per condescendència seua. La teoria mahometana i la seua corresponent pràctica van contra la concepció antiga dels drets del sobirà, que, si bé li assignaven una part major del producte del país que la que haja pretès cap governant occidental, no negava, de cap manera, l'existència de propietat privada al país." (*Village communities in the East and West*, 5ª edició, 1890, pàgina 104) Per la seua banda, Màxim Kowalewski, ha demostrat que la suposada "teoria i pràctica musulmana" no era més que una faula anglesa. (Vegeu el seu excel·lent estudi en llengua russa, *La propietat comuna de la terra, causes, desenvolupament i conseqüències de la seua descomposició*, Moscou, 1879, part I). Els escriptors anglesos, d'altra banda, igualment que els seus col·legues francesos, sostenen ara una faula semblant respecte a Xina, afirmant, que, allí, tot el país era propietat de l'emperador (Vegeu la refutació d'aquesta llegenda pel doctor O. Franke, *El dret de propietat territorial en Xina*).

²⁰⁶ "El repartiment d'herències i l'execució per deutes destrossant les comunitats, tal és la fórmula que s'escolta per tot arreu en l'Índia." (Henry Maine, lloc citat, pàgina 113).

terrenys dels pobles per debèits tributaris. L'antiga societat gentilícia va tractar, en va, d'emparar-se en el dret de preferència de la marca i de les marques emparentades. La dissolució estava en marxa. Subhastes forçoses, abandonó de les comunitats, camperols desposseïts eren fenòmens a l'ordre del dia.

Mentre els anglesos feien açò, seguint la seua tàctica de sempre a les colònies, tractaven de fer veure que la seua política de violència que havia causat la total inseguretat de les relacions de propietat de la terra i l'enfonsament de l'economia camperola, havia estat necessària en interès del camperol i per a protegir-lo contra el tirà i explotador indígena²⁰⁷. Primer, Anglaterra va crear artificialment a l'Índia una aristocràcia territorial a costa de drets de propietat antiquíssims de les comunitats camperoles, per a protegir després els camperols contra aquests opressors i fer que la "terra usurpada contra dret" passés a mans de capitalistes anglesos.

Així va nàixer a l'Índia, en breu temps, la gran propietat territorial, mentre els camperols es transformaven en una massa empobrida i proletaritzada de petits arrendataris amb arrendament a termini breu.

S'hi expressà també, finalment, en una circumstància rellevant, el mètode capitalista específic de la colonització. Els anglesos van ser els primers conquistadors de l'Índia que van mostrar una indiferència brutal envers les obres públiques civilitzadores de caràcter econòmic. Àrabs, afganesos i mogols van construir i milloraren a l'Índia magnífics canals; van creuar el país amb calçades; van construir ponts sobre els rius; excavaren pous. L'avantpassat de la dinastia mongòlica a l'Índia, Timur o Tamerlan, es preocupava del cultiu del sòl, el regadiu, la seguretat dels camins i el suport dels viatgers.²⁰⁸ "Els primitius rajàs de l'Índia, els conquistadors afganesos o mogols, cruels de vegades per als individus, realitzaren, almenys, durant el seu govern, aquelles meravelloses construccions que avui es troben a cada pas i semblen l'obra d'una raça de gegants... La Companyia (La Companyia Anglesa de les Índies Orientals, que va regir l'Índia fins a 1858) no ha obert una font, ni excavat un pou, ni construït un canal, ni un pont per a profit dels hindús."²⁰⁹

Un altre testimoni, l'anglès James Wilson, diu: "A la província de Madràs tothom se sent impressionat, involuntàriament, per les grandioses obres hidràuliques, les restes de les quals s'han servat fins als nostres dies. Els rius estancats formaven vertaders llacs, dels quals partien canals que expandien l'aigua a 60 i 70 milles al voltant. En els grans rius, hi havia 30 o 40 d'aquestes rescloses... L'aigua de pluja, que baixava de les muntanyes, era arreplegada en pantans construïts amb aquest objecte; molts d'ells tenen de 15 a 25 milles d'amplitud. Aquestes construccions gegantines van ser acabades, quasi totes, abans de l'any 1750. En l'època de les guerres de la Companyia amb els sobirans mogols i, hem d'afegir-ho, *durant tot el període del nostre domini a l'Índia*, han caigut en completa decadència."²¹⁰

És natural; al capital anglès no li interessava sostenir les comunitats índies en condicions viables, ni enfortir-les econòmicament, sinó, per contra, destruir-les, arrancar-les les forces productives. La cobdícia impetuosa de l'acumulació que viu essencialment de "conjuntures" i no és capaç de pensar en el demà, no pot apreciar el valor de les antigues obres econòmiques civilitzadores d'ampli horitzó. En Egipte, fa poc

²⁰⁷ Aquest esclariment típic de la política oficial anglesa a les colònies es troba, per exemple, en el representant del poder anglès a l'Índia durant molts anys, lord Roberts de Kandahar, el qual, per a explicar l'aixecament dels sipais, només sap adduir-hi "males interpretacions" de les intencions paternals dels governants anglesos: "A la comissió de colonització interior la culpava hom, falsament, d'injustícia quan, com era el seu deure, controlava el dret a la propietat de la terra i els títols en què es basava, per a fer que el propietari legítim d'un terreny pagués la contribució territorial. Una vegada establerts la pau i l'ordre, era menester examinar la propietat territorial, aconseguida, en gran part, per robatori i violència, com és ús dels governants i monarquies índigenes. Per açò es van obrir investigacions sobre els drets de propietat, etc. El resultat d'aquestes investigacions fou que moltes famílies de rang i influència s'havien apoderat senzillament de la propietat dels seus veïns menys influents, o els feien pagar una contribució que corresponia a les seues finques. Açò es modificà de mode just. Encara que aquesta mesura es va prendre amb les majors consideracions i el millor desig, resultà extraordinàriament desagradable a les classes elevades i, en canvi, no s'hi assolí reconciliar les masses. Les famílies regnants van prendre a mal els intents d'implantar una distribució justa dels drets i una implantació uniforme de tributs a la propietat territorial. Tot i que, d'altra banda, la població rural havia estat millorada pel nostre govern, no va voler comprendre que amb aquestes mesures volíem millorar la seua posició." (*Forty one years in India*)

²⁰⁸ En les màximes de govern de Timur (traduït del persa a l'anglès en 1783) s'hi diu:

"i vaig ordenar que construïren llocs de devoció i monestirs en totes les ciutats; que erigiren albergs per a la recepció dels viatgers en les grans vies i que construïren ponts als rius.

"i vaig ordenar que els ponts en mal estat fossen reparats; i havien de ser construïts ponts sobre els rierols i sobre els rius i que en les calçades, a distància d'una jornada un d'un altre, es disposen *caravansarai* i que es posen en el camí guàrdies i vigilants, etc., i que en cada *caravansarai* residisquen gents, etc.

"i vaig ordenar que quan algú emprengués el cultiu de terres incultes, o construís un aqüeducte, o fes un canal, o plantés un bosc, o tornés a conrear un districte desert, res se li cobrés el primer any; i el segon, allò que el subjecte voluntàriament oferís, i que en el tercer es perceberen els impostos d'acord amb les regles." (James Mill, *The History of British India*, 4ª edició, volum II, pàgines 492-498)

²⁰⁹ Comte Warren, *De l'état moral de la population indigène*, citat per Kowalewski, lloc citat, pàgina 164.

²¹⁰ *Historical and descriptive account of British India from the most remote period to the conclusion of the Afghan War* by Hugh Murray, James Wilson, Greville, Professor Jameson, William Wallace and Captain Dalrymple, Edimburg, 4ª edició, 1843, tom II, pàgina 427, Citat per Kowaleski, lloc citat.

de temps, els enginyers del capitalisme anglès es trencaren el cap quan volien construir grans preses en el Nil, i cercaven les empremtes d'aquells sistemes antics de canalització que els anglesos mateixos feia temps havien deixat desaparèixer amb una negligència estúpida de bàrbars. Els anglesos han pogut apreciar, fins a un cert punt, la nobilíssima obra amb les seues pròpies mans, quan la fam terrible, que només al districte d'Olissa va fer perir en un any un milió de persones, obligà en 1867 al parlament anglès a disposar una investigació sobre les causes de la misèria. Actualment, el govern anglès tracta de salvar el camperol amb procediments administratius d'usurer. L'*Alienation Act of Panjab* (1900) prohibeix l'alienació o hipoteca dels terrenys dels camperols en benefici d'individus d'altres castes diferents de la camperola, i fa que les excepcions concedides en casos particulars depenguen de l'aprovació del recaptador de contribucions.²¹¹ Després d'haver esgarrat els lligams protectors de les antiquíssimes corporacions socials de l'Índia, i haver fet néixer una usura, en què un interès del 15 per 100 és un fenomen habitual, els anglesos col·loquen el camperol indi arruïnat i empobrit davall la tutela del Fisc i els seus funcionaris; açò és, sota la "protecció" dels seus vampirs immediats.

Junt amb el martiri de l'Índia britànica, la història de la política francesa a Algèria mereix un lloc d'honor en l'economia capitalista colonial. Quan els francesos conqueriren Algèria, dominaven en la massa de la població àrab i cabila institucions antiquíssimes socials i econòmiques, que, tanmateix la llarga i accidentada història del país, s'havien servat fins al segle XIX, i en part fins avui.

Sense cap dubte, la propietat privada existia a les ciutats, entre moros i jueus; entre comerciants, artesans i usurers. Sense cap dubte, al camp els turcs havien usurpat ja en qualitat de dominis de l'estat grans territoris, gairebé la meitat del terreny conreat pertanyia encara, no obstant això, en propietat indivisa a les tribus aràbigues i cabiles, i hi regnaven encara costums patriarcals primitives. La mateixa vida nòmada, només inestable i irregular per a la mirada superficial, però en realitat severament regulada i monòtona, portava antigament tots els estius (encara en el segle XIX) a moltes tribus àrabs amb homes, dones i xiquets, amb ramats i tendes de campanya, a la part de costa refrescada pels vents marins del Tell i els tornava a portar durant l'hivern a la calor protectora dels deserts. Cada tribu i cada família tenien les seues zones determinades d'emigració i estacions determinades d'estiu i hivern, on aixecaven les seues tendes de campanya. Els àrabs camperols posseïen en gran part, al mateix temps, la terra en comú. I en un ambient així mateix patriarcal, d'acord amb regles tradicionals, vivia la gran família cabila sota la direcció del seu cap elegit.

L'economia domèstica d'aquest gran cercle familiar era dirigida proindivís pel membre femení més antic. A vegades també sobre la base de la direcció de les famílies, o bé per totes les dones en torn. La gran família cabila, l'organització de la qual oferia, a la vora dels deserts africans, una singular semblança amb la famosa *zadruga* dels països eslaus del sud, era propietària no sols del sòl, sinó també de tots els instruments, armes i diners necessaris per a l'exercici de la professió de tots els seus membres, i adquirits per ells. En forma privada només pertanyien a cada home un vestit, i a cada dona casada els vestits i joies que formaven el seu aixovar de núvia. En canvi, tots els vestits costosos i les joies es consideraven com a propietat indivisa de la família, i només podien ser usats pels individus després d'un acord general. Quan la família no era massa nombrosa, feia els seus menjars en una taula comuna; les dones cuinaven per torn; les més velles s'encarregaven de la distribució. Si el cercle de persones era massa gran, el cap distribuïa tots els mesos les subsistències alimentàries, preocupant-se que hagués perfecta igualtat en el repartiment. Les mateixes famílies s'encarregaven de la seua preparació. Lligams estretíssims de solidaritat, auxili mutu i igualtat eren les normes d'aquestes comunitats, i els patriarques, en morir, solien recomanar els fills, com últim encàrrec, que es mantingueren fidels a l'associació familiar.²¹²

Ja la dominació turca, que s'havia establert en el segle XVI en Algèria, havia modificat seriosament aquestes condicions socials. No va ser, certament, més que una falla inventada després pels francesos, dir que els turcs havien conquerit per al Fisc tot el territori. Aquesta absurda fantasia, que només als europeus podia ocórrer-se'ls, es trobava en contradicció amb tot el fonament econòmic de l'islam i els seus fidels. Al contrari, les relacions de propietat de la terra de les comunitats rurals i de les grans famílies, no van ser en generals tocades pels turcs. Únicament robaren a les tribus una gran part de terres no conreades per a convertir-les en domini de l'estat i transformar-les, sota administracions locals turques, en dominis de l'estat (beilats) que en part eren conreats directament en benefici del Fisc amb obrers indígenes, i en part es lliuraven en arrendament contra interès o prestacions en espècie. Al mateix temps, els turcs aprofitaven tot motí i tota confusió de les tribus sotmeses per a augmentar, amb àmplies confiscacions, les possessions fiscals, i fundar-hi colònies militars, o per a subhastar públicament els béns

²¹¹ Víctor v. Leyden, *Constitució agrària i contribució territorial en l'Índia britànica oriental*, Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft, XXXVI, quadern 4, pàgina 1.855.

²¹² "Gairebé sempre, en morir, el pare de família recomana als seus descendents que visquen en la unió perfecta seguint l'exemple dels seus avis. És aquesta la seua última exhortació i el seu vot més car." (A. Manotaux, A. Letourneux, etc. *La Kabylie et les coutumes Kabyles*, 1873, tom 2, *Droit civil*, pàgines 468-473.) D'altra banda, els autors s'atreveixen a començar la descripció reproduïda d'aquest comunisme de la gran família, amb la consegüent sentència: "Al rusc laboriós de la família associada, tots es troben units amb un fi comú; tots treballen en un interès general, però cap abdica la seua llibertat, ni renuncia als seus drets hereditaris. En cap altra nació es troba cap combinació que estiga més prop de la igualtat i més lluny del comunisme."

confiscats, que van caure majoritàriament en mans d'usurers turcs o d'una altra nacionalitat. El mateix que va succeir en Alemanya durant l'Edat Mitjana. Per a fugir de les confiscacions i els impostos, molts camperols es van posar sota la protecció de l'Església, que d'aquesta manera es esdevingué propietària suprema de zones considerables. Finalment, la distribució de la propietat en Algèria, després de totes aquestes alternatives, oferia en l'època de la conquesta francesa el quadro següent: els dominis comprenien 1.500.000 d'hectàrees de terreny; 3.000.000 d'hectàrees de terreny erm pertanyien igualment a l'estat com a "propietat comuna de tots els fidels" (*bled l'islam*); la propietat privada comprenia 3.000.000 d'hectàrees, que des de l'època romana es trobaven encara en possessió dels berbers, i 1.500.000 hectàrees, que, davall la dominació turca, havien passat a poder de particulars. En propietat comuna indivisa de les tribus àrabs quedaven, doncs, encara 5.000.000 d'hectàrees de terreny. En allò tocant al Sàhara, uns 3.000.000 d'hectàrees de terreny cultivable a la zona dels oasis eren en part propietat indivisa de les grans famílies, i en part propietat privada. Les restants 23.000.000 d'hectàrees eren majoritàriament terreny improductiu.

Una vegada que els francesos van convertir Algèria en colònia seua, començaren amb gran estrèpit la seua obra civilitzadora. Tinga hom en compte que Algèria, que al començament del segle XVIII havia assolit la seua independència de Turquia, era un niu de pirates que infectava el Mediterrani i es dedicava al tràfic d'esclaus amb cristians. Particularment Espanya i els Estats Units, que en aquella època practicaven en alta escala el comerç d'esclaus, van declarar una guerra implacable contra aquesta perversitat dels mahometans. També durant la gran Revolució Francesa proclamà hom una croada contra l'anarquia d'Algèria. Per consegüent, la submissió d'Algèria s'havia consumat amb el pretext de combatre l'esclavitud i implantar un ordre civilitzat. La pràctica havia de mostrar, ben aviat, què havia darrere de tot allò. En els quaranta anys transcorreguts després de la submissió d'Algèria, cap país europeu ha experimentat tan freqüents canvis del sistema polític com França. A la restauració li seguí la revolució de juliol i la monarquia burgesa; a aquesta, la revolució de febrer, la Segona República, el Segon Imperi; finalment, la derrota de l'any 1870 i la Tercera República. La noblesa, l'alta finança, la petita burgesia, l'àmplia capa de la burgesia mitjana es van anant succeint en el poder. Però enmig de tots aquests canvis, la política de França en Algèria romanía dominada enterament pel mateix esperit. S'hi veia millor que en cap altra banda que totes les revolucions franceses del segle XIX voltaven entorn del mateix interès fonamental: entorn del domini de la burgesia capitalista i la seua forma de propietat.

"El projecte de llei sotmès al nostre estudi [deia el diputat Humber el 30 de juny de 1873, en la sessió de l'Assemblea Nacional francesa, com a ponent de la comissió per a l'arranjament de la qüestió agrària en Algèria] no és més que la coronació de l'edifici el fonament del qual s'havia posat per tota una sèrie d'ordenances, decrets, lleis dirigides vers un mateix objectiu: l'establiment de la propietat privada entre els àrabs." La destrucció sistemàtica, conscient, de la propietat comuna i el seu repartiment havia estat el pol immutable sobre el qual havia voltat la política colonial francesa durant mig segle. La seua absoluta indiferència a totes les conflagracions en la vida interior de l'estat, troba la seua explicació en uns fins clarament reconeguts: l'anihilament de la propietat comuna, que devia, abans que res, destruir el poder de les famílies àrabs, com a comunitats socials, i trencar així la seua resistència tenaç contra el jou francès, que, no obstant la seua superioritat militar, es trobava incessantment inquiet per les rebel·lions de les tribus.²¹³

D'altra banda, la ruïna de la propietat comunal era una condició prèvia per a aconseguir el gaudi econòmic del país conquerit, és a dir, per a arrencar el sòl de mans dels àrabs, els seus propietaris des de feia un mil·lenni, i posar-lo en mans dels capitalistes francesos. Per a açò es va utilitzar també, com sabem, la ficció, d'acord amb la qual la llei musulmana establia que el sòl sencer era propietat del sobirà. Igualment que els anglesos a l'Índia britànica, els governadors de Lluís Felip en Algèria van declarar "impossible" l'existència d'una propietat comunal de famílies senceres. Sobre la base d'aquesta ficció, la major part dels terrenys no conreats, però principalment els terrenys comunals, boscos i praderies, foren declarats propietat de l'estat i emprats per a fins de colonització. Es construí tot un sistema de *cantonnements*, per mitjà dels quals, enmig dels terrenys comunals, es col·locaven colons francesos, reduint les tribus a un terreny ínfim. Per decrets dels anys 1830, 1831, 1840, 1844, 1845, 1846 es van fonamentar "legalment", aquests robatoris, en la propietat comunal àrab. Però aquest sistema no menà en realitat a la colonització, sinó que es va limitar a produir una especulació i una usura desenfrenada. En la majoria dels casos, els àrabs aconseguien tornar a comprar les terres de les quals hom els havia desposseït. Per a això havien de contreure, generalment, grans deutes. La qüestió tributària francesa actuava en la mateixa direcció. Però, sobretot, la llei de 16 de juny de 1851 que declarà propietat de l'estat tots els boscos, robava així als indígenes 2,4 milions d'hectàrees (meitat de pastos, meitat de muntanya de vegetació baixa) i llevava a la ramaderia la seua base. Davall l'acció de totes aquestes lleis, ordenances i mesures, es produí en les condicions de la propietat de la terra una indescriptible confusió. Aprofitant la febril especulació de terrenys, i esperant tornar a adquirir-los prompte, molts indígenes van vendre les seues propietats a francesos, alienant ben sovint la mateixa finca a dos i tres compradors; finca que després resultava no ser propietat seua, sinó propietat vinculada de la tribu. Així, una societat especuladora de Rouen creia haver

²¹³ "Hem d'afanyar-nos [declarava en 1851 en l'Assemblea Nacional el diputat Diclier, com a ponent] en destruir les associacions familiars, perquè són la palanca de tota oposició contra la nostra dominació."

comprat 20.000 hectàrees, mentre que, al capdavant, només va poder anomenar seues 1.370 hectàrees de terreny. En qualsevol altre cas, un terreny de 1.230 hectàrees va resultar contenir, després de dividir, dues hectàrees. Va seguir una sèrie infinita de plets, en els quals els tribunals francesos recolzaven totes les pretensions dels compradors. Inseguretat de la propietat, especulació, usura i anarquia, es generalitzaren. Però el pla del govern francès: crear per a si mateix un fort suport amb una massa de colons francesos enmig de la població àrab, va experimentar un fracàs lamentable. Per això, la política francesa va seguir, durant el Segon Imperi una altra tendència: el govern, que després de trenta anys de negar tenaçment l'existència de la propietat comunal, va haver de convèncer-se'n del contrari al capdavant, va reconèixer oficialment l'existència de la propietat indivisa. Açò es va fer amb l'objecte de proclamar, al mateix temps, la necessitat del seu repartiment per mitjà de la violència. Aquest doble significat té la disposició de 22 d'abril de 1863. "El govern [va declarar el general Allard en el Consell d'Estat] no perd de vista que l'objectiu general de la seua política és debilitar la influència dels caps de les grans famílies per a dissoldre-les. D'aquesta manera suprimirà les últimes restes del feudalisme [!], que defensen els adversaris de la proposta del govern... La implantació de la propietat privada, l'establiment de colons europeus enmig de les tribus àrabs..., aquests eren els mitjans més segurs per tal d'accelerar el procés de dissolució de les associacions familiars." La llei de l'any 1863 va crear, per a la partició dels terrenys, comissions especials, compostes de la manera següent: un general de brigada o capità com a president, un sotsprefecte, un funcionari de les autoritats militars àrabs i un funcionari d'administració dels dominis. Aquests, coneixedors nats de la situació econòmica i social d'Àfrica, havien de resoldre aquest triple problema: primer, delimitar exactament els límits dels territoris de les tribus; després, dividir el territori de cada tribu entre les seues diverses branques o grans famílies, i, finalment, dividir també aquests terrenys en parcel·les privades. La campanya dels generals de brigada a l'interior d'Algèria es va realitzar puntualment; les comissions es van dirigir a les llars on estaven sitis els terrenys, actuant de mesuradors, agrimensors i jutges alhora en totes les conteses. El governador general d'Algèria havia de confirmar, en última instància, els plans de repartiment. Després que les comissions treballaren bravamet deu anys, el resultat va ser el següent: de 1863 a 1873, dels 700 territoris àrabs de tribu, 400 es van distribuir entre les grans famílies. Ja amb açò es van posar els fonaments de la futura desigualtat: el latifundi i les parcel·les massa reduïdes, perquè segons les dimensions del territori i el nombre de membres de la tribu corresponia a cada persona, tan prompte d'1 a 4 hectàrees, com 100 i fins a 180. Però el repartiment es va detenir en les grans famílies. La distribució del territori trobà, malgrat tots els generals de brigada, dificultats insuperables en els dominis àrabs. El fi perseguit per la política francesa: la creació de la propietat individual i el seu pas a poder dels francesos, havia fracassat, doncs, una vegada més en conjunt.

Va ser la Tercera República, el règim declarat de la burgesia, la que va tenir valor i cinisme prou per a prescindir de totes les voltes i, sense els passos preparatoris del Segon Imperi, escometre l'empresa per un altre camí. El repartiment directe dels terrenys de les 700 tribus àrabs en parcel·les individuals, la introducció forçosa de la propietat privada en el termini més breu, tal va ser el fi obertament declarat de la llei elaborada per l'Assemblea Nacional l'any 1873. Va oferir el pretext la situació desesperada de la colònia. Exactament de la mateixa manera que només la gran fam índia en 1836 va fer veure clarament al poble anglès els bells resultats de la política colonial britànica, determinant el nomenament d'una comissió parlamentària per a investigar el mal, així Europa s'alarmà, a finals del sisè decenni, davant els crits de dolor que venien d'Algèria, on una fam terrible i una mortaldat extraordinària entre els àrabs, eren el fruit de quaranta anys de dominació francesa. Per a investigar les causes i fer la dita dels àrabs amb noves mesures legals, hom nomenà una comissió que va decidir, per unanimitat, que només quedava una taula de salvació: la propietat privada! Només mercè a ella, tots els àrabs estarien en condicions de vendre o hipotecar la seua finca per a protegir-se així contra la misèria. De manera que l'únic mitjà per a remeiar la situació angoixosa dels àrabs, situació que s'havia produït pels robatoris dels francesos, pels insuportables impostos, pels deutes contrets per a satisfer-los, era llençar plenament l'àrab entre les urpes de l'usurer. Aquesta farsa es va fer amb sencera serietat davant l'Assemblea Nacional, i la digna corporació l'acceptà també seriosament. El desvergonyiment dels "vencedors" de la *Commune* parisenc es festejava amb orgies.

Dos arguments van servir particularment en l'Assemblea Nacional per a justificar la nova llei. Els defensors del projecte del govern insistien sempre que els àrabs mateixos desitjaven la implantació de la propietat privada. De fet la desitjaven; la desitjaven els especuladors de terrenys i els usurers d'Algèria, que tenien un interès urgent en "alliberar" la seua víctima dels llaços protectors de les tribus i de la seua solidaritat. Mentre el dret musulmà regís a Algèria, la hipoteca dels terrenys trobava un obstacle infranquejable en el fet que la propietat gentil i familiar no era alienable. La llei de 1863 havia obert la primera bretxa. Es tractava ara de suprimir per complet l'obstacle perquè l'usurer pogués actuar iradament. El segon era un argument "científic". Procedia del mateix arsenal espiritual del que el venerable James Mill havia tret la seua incapacitat per a comprendre les relacions de propietat: de l'economia política anglesa clàssica. La propietat privada és la condició prèvia necessària de tot cultiu intensiu millorat del sòl a Algèria. "Ell impediria les crisis de fam, perquè és evident que ningú podrà emprar capital o treball intensiu en un terreny que no és la seua propietat individual, i els fruits del qual no seran exclusivament seus", declamen amb èmfasis els deixebles de Smith-Ricardo. Clar que els fets parlaven un altre llenguatge. Mostraven que els especuladors francesos utilitzaven la propietat privada,

creada per ells en Algèria, per a altres coses que res tenien a veure amb el cultiu més intensiu i elevat del sòl. De les 400.000 hectàrees de terreny que l'any 1873 pertanyien als francesos, es trobaven 120.000 en poder de dues societats capitalistes: la Companyia Algeriana i la Companyia Setif, que no conreaven directament les seues terres, sinó que les donaven, en arrendament, als indígenes, els quals les conreaven amb els seus procediments tradicionals. Una quarta part dels altres propietaris francesos no s'ocupava tampoc de l'agricultura. Les inversions de capital i el cultiu intensiu del sòl no es podien fer brollar artificialment, com tampoc l'organització capitalista en general. Aquestes coses només existien en la fantasia àvida de beneficis dels especuladors francesos i en el nebulós món doctrinari dels seus ideòlegs científics. Si es prescindeix dels pretextos i arabescos emprats en la fonamentació de la llei de 1873, s'hi veu que es tractava, simplement, de privar els àrabs del terreny que era la base de la seua existència. I, tot i como de feble és l'argumentació, malgrat que es trobava evidentment basada en raons falses, la llei que havia de donar el colp de mort al benestar de la població d'Algèria va ser aprovada quasi per unanimitat el 26 de juliol de 1873.

Però el fracàs d'aquest colp de força no es féu esperar molt. La política de la Tercera República es va estavellar davant la dificultat d'introduir de colp la propietat privada burgesa en associacions comunistes primitives, com s'havia estavellat ja la política del Segon Imperi. La llei de 26 de juliol de 1873, que va ser completada per una segona llei de 28 d'abril de 1887, oferia, després de dèsset anys de vigència, el resultat següent: fins a 1890 s'havien gastat 14 milions de francs per a aplicar el procediment de partició en 1,6 milions d'hectàrees. Es calculava que la prossecució del procediment hauria de durar fins a 1950 i costaria altres 60 milions de francs. En canvi, la finalitat de suprimir el comunisme de les grans famílies no s'havia assolit. L'única cosa que s'havia aconseguit, realment i indubtablement, era una boja especulació de terrenys, una usura florent i la ruïna econòmica dels indígenes.

El fracàs de la implantació violenta de la propietat privada va conduir a un nou experiment. Encara que el govern general d'Algèria havia nomenat, ja en 1890, una comissió que havia examinat i condemnat les lleis de 1873 a 1887, van passar altres set anys fins que els legisladors del Sena es van decidir a fer una reforma en interès del país arruïnat. En el nou curs de les coses, es va prescindir de la introducció forçosa de la propietat privada per obra de l'estat. La llei de 27 de febrer de 1897, així com la instrucció del governador general algerià de 7 de març de 1898, es refereixen principalment a la implantació de la propietat privada a instància voluntària del propietari o de l'adquirent.²¹⁴ Però com, no obstant això, hi ha algunes clàusules que declaren admissible també la implantació de la propietat privada a instància d'un propietari, sense el consentiment dels altres copropietaris de terreny; i com, d'altra banda, una instància "voluntària" del propietari carregat de deutes pot produir-se a cada moment davall la pressió de l'usurer, una nova llei obre també àmpliament les portes perquè continue el saqueig dels capitalistes francesos i indígenes als terrenys de les tribus i de les grans famílies.

La mutilació d'Algèria, que durà vuitanta anys, ha trobat menor resistència en els últims temps, com que els àrabs s'han trobat cada vegada més assetjats pel capital francès i lliurats a ell sense salvació amb motiu de la submissió, d'una banda, de Tunis en 1881, i, últimament, del Marroc. L'últim resultat del règim francès en Algèria, és l'emigració dels àrabs en massa a la Turquia asiàtica.²¹⁵

CAPÍTOL XXVIII

La introducció de l'economia de mercaderies

La segona condició prèvia fonamental, tant per a l'adquisició de mitjans de producció, com per a la realització de la plusvàlua, és l'ampliació de l'acció del capitalisme a les societats d'economia natural.

Totes les classes i societats no capitalistes han de comprar les mercaderies produïdes pel capital i vendre-li els seus productes. Sembla com si ací, almenys, comencés la "pau" i la "igualtat", el *do ut des*, la reciprocitat dels interessos, la "competència pacífica" i les "influències civilitzadores". Si el capital pot arrencar per la força mitjans de producció a altres entitats socials i obligar els treballadors a esdevenir

²¹⁴ V. G. K. Anton, *Neuere Agrarpolitik in Algerien und Tunesien, Jahrbuch für Gesetzgebung*, "Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Politik", 1900, pàgines 1.341 i següents.

²¹⁵ En el seu discurs de 20 de juny de 1912 a la Cambra de Diputats francesa, el ponent de la comissió per a la reforma de l'"indígena" (de la justícia administrativa) en Algèria, Albin Rocet, adduí el fet que, del districte de Setif, havien emigrat 1.000 algerians. De Tlemcen van emigrar, l'any passat, en un mes, 1.200 indígenes. El punt de l'emigració és Síria. Un emigrant escriu des de la seua nova pàtria: "M'he establert en Damasc i sóc perfectament feliç. Ens trobem ara a Síria nombrosos algerians que han emigrat com jo, i als qui el govern ha concedit terres, facilitant-los l'adquisició dels mitjans necessaris per al seu cultiu. El govern algerià combat l'emigració pel procediment de negar els passaports." (Vegeu *Journal Officiel* de 21 de juliol de 1912, pàgines 1.594 i següents).

objectes de l'explotació, no pot obligar-los per la violència a fer-se compradors de les seues mercaderies; no pot forçar-los a realitzar la seua plusvàlua. Allò que sembla confirmar aquest supòsit és la circumstància que certs mitjans de transport (ferrocarrils, navegació, canals) constitueixen la condició prèvia indiscutible de la difusió de l'economia de mercaderies en territoris d'economia natural. La marxa triomfal de la compra i venda de mercaderies sol començar amb obres grandioses del tràfic modern: línies de ferrocarrils que travessen selves verges i perforen muntanyes; fils telegràfics que passen pels deserts; vapors que entren en llunyans i apartats ports. Però la pau d'aquestes revolucions és pura aparença. Les relacions comercials de la Companyia de les Índies Orientals amb els països que subministren matèries primeres, fou el robatori i l'engany groller sota la bandera del comerç, com ho són avui les relacions dels capitalistes nord-americans amb els indis del Canadà, als qui compren pells; o dels negociants alemanys amb els negres africans. L'exemple clàssic de com de "suau" i "pacífic" és el comerç de mercaderies amb societats endarrerides, és la moderna història de Xina, a través de la qual passen com un fil roig, des de mitjans de les acaballes del segle XIX, les guerres dels europeus, la finalitat de les quals era obrir, per la violència, les portes de Xina al tràfic de mercaderies. Persecucions de cristians, provocades per missioners; tumults ocasionats per europeus; periòdiques matances guerrerres en què la feblesa d'un pacífic poble agricultor se les havia de veure amb la més moderna tècnica capitalista de guerra de les grans potències unides; grans contribucions de guerra, amb tot el sistema de deute públic; emprèstits europeus; control de les finances i ocupació de les fortaleses; obertures forçoses de ports lliures i concessions ferroviàries arrencades a la força per a capitalistes europeus, tals van ser els mètodes emprats per a inaugurar el comerç de mercaderies en aqueixa part d'Àsia des de l'any 40 del segle passat fins que va esclatar la revolució xinesa.

El període de l'obertura de Xina a la civilització europea, açò és, el canvi de mercaderies amb el capital europeu, s'inicia amb la guerra de l'opi, en què Xina es veu obligada a adquirir el verí de les plantacions índies per a convertir-lo en diners destinats als capitalistes anglesos. En el segle XVII, la Companyia Anglesa de les Índies Orientals havia introduït el cultiu de l'opi en Bengala, i a través de la seua sucursal de Canton havia difós l'ús del verí en Xina. Al començament del segle XIX, l'opi va baixar de tal manera el seu preu, que esdevingué ràpidament en article de consum per al poble. Encara l'any 1821 la importació d'opi en Xina era de 4.628 caixes, al preu mitjà de 1.325 dòlars; després, el preu es va reduir a la meitat i la importació anglesa va passar en 1825 a 9.621 caixes; en 1830 a 26.670 caixes.²¹⁶ Els efectes desastrosos del verí, particularment el de les pitjors qualitats usades per la població pobra, es van convertir en una calamitat pública i van determinar que Xina prohibís la importació. Ja en 1828, el virrei de Canton havia prohibit la importació d'opi, però açò només va servir per a dirigir el comerç vers altres ports. Es va encarregar a un dels censors de Pequín d'estudiar la qüestió, i emeté l'informe següent:

"He vingut a saber que els fumadors d'opi senten tan violenta apetència d'aqueix medicament nociu, que estan disposats a oferir-lo tot per a aconseguir el seu gaudi. Si no reben l'opi a l'hora acostumada, els seus membres comencen a tremolar; grosses gotes de suor els corren pel front i la cara, i són incapaçs de realitzar el menor treball. Però si hom els dona una pipa d'opi, fumen unes quantes xuplades i de seguida estan curats."

"Per consegüent, l'opi ha esdevingut una necessitat per als que el fumen i no cal sorprendre's que, quan les autoritats locals els interroguen, preferisquen suportar qualsevol càstig a declarar els noms de qui els subministren opi. A vegades, les autoritats locals reben també regals per a tolerar aquest mal, o per a suspendre una investigació iniciada. La majoria dels negociants que porten articles de comerç a Canton venen també opi de contraban."

"La meua opinió és que l'opi constitueix un mal molt major que el joc i que, per tant, als fumadors d'opi no havia d'imposar-se'ls un càstig menor que als jugadors."

El censor proposava que es condemnés tot fumador d'opi a 80 assots de bambú, i als que no volgueren denunciar el venedor, a 100 assots i desterrament de tres anys. Després, amb una franquesa extraordinària, el buròcrata amb coleta de Pequín, acabava el seu informe: "Sembla que l'opi és importat majoritàriament de l'estranger per funcionaris indignes, que d'acord amb comerciants cobdiciosos el porten a l'interior del país, on els joves de bona família, els particulars i comerciants rics es dediquen a aqueix gaudi. Finalment, el seu ús s'estén també a la gent ordinària. És sabut que en totes les províncies hi ha fumadors d'opi, no sols entre els funcionaris civils, sinó també en l'exèrcit. Mentre els funcionaris dels distints districtes recorden amb edictes la prohibició legal de la venda d'opi, els seus pares, els seus amics, els seus inferiors i servidors fumen com abans, i els comerciants utilitzen la prohibició per a pujar el

²¹⁶ En 1854 es van importar 77.379 caixes. Més tard, la importació va descendir lleument a causa de la difusió de la producció nacional; no obstant això, Xina continua sent el principal client de les plantacions índies. En 1873-1874 es van produir a l'Índia 6,4 milions de quilos d'opi, dels quals es van vendre als xinesos 6,1 milions. Encara ara, Índia exporta anualment 4,8 milions de quilos per valor de 150 milions de marcs, quasi exclusivament a Xina i a l'arxipèlag malai.

preu. Fins a la policia, que es troba igualment contagiada, compra aquest article en compte de contribuir a perseguir-lo, i aquesta és també la raó que totes les prohibicions i mesures siguin vanes.”²¹⁷

Després d'açò, va ser promulgada una llei que condemnava tot fumador d'opi a 100 assots i a ser exposat durant dos mesos. Es va imposar als governadors de les províncies l'obligació d'esmentar, en els seus informes anuals, els resultats de la lluita contra l'opi. El doble resultat d'aquesta lluita va ser, que, d'una banda, a l'interior de Xina, especialment a les províncies de Honan, Setschuan i Kweitschan, s'hi van establir plantacions de cascalls en gran escala i que, d'altra banda, Anglaterra va declarar la guerra a Xina per a obligar-la a permetre la importació. Així va començar la gloriosa “obertura” de Xina a la cultura europea; aqueixa obertura simbolitzada per la pipa d'opi.

El primer atac va caure sobre Canton. La defensa de la ciutat per l'entrada principal del riu Perla era d'allò més primitiu que pot hom imaginar. Consistia, principalment, en unes cadenes de ferro que diàriament i a la posta del Sol se subjectaven a pals de fusta ancorats al riu. Cal tenir en compte, a més, que els canons xinesos no tenien dispositius per a corregir el tir, açò és, eren completament inofensius. Amb aquesta primitiva defensa, que servia justament per a impedir l'entrada a un parell de vaixells mercants, van afrontar els xinesos l'atac anglès. Dos vaixells de guerra anglesos van ser suficients per a forçar l'entrada el 7 de setembre de 1839. Els 16 joncs de guerra i els 13 canons amb què els xinesos s'hi resistiren van ser destrossats en tres quarts d'hora. Després d'aquesta primera victòria, els anglesos van reforçar considerablement la seua flota de guerra, i a principis de 1841 van renovar l'atac. Aquesta vegada va ser dirigit contra la flota i contra els ports alhora. La flota xinesa consistia en uns quants joncs de guerra. Ja la primera granada va penetrar al polvorí d'un jonc i aquest va volar amb tota la tripulació. Després de breu temps s'havien destruït 11 joncs, entre ells el vaixell almirall; la resta cercava la salvació en la fugida. Les operacions en terra van durar unes hores més. Donada l'absoluta inutilitat dels canons xinesos, els anglesos van avançar per entre les fortificacions, escalaren un punt important que estava totalment desguarnit, i hi feren una gran matança de xinesos indefensos. El balanç de la batalla va ser: del costat xinès, 600 morts; de l'anglès... 1 mort i 30 ferits, dels quals, més de la meitat provenien de l'explosió casual d'un magatzem de pólvora. Unes setmanes més tard, els anglesos van realitzar una nova gesta. Es tractava de prendre els forts d'Anunghoy i Wantong del Nord. Per a això disposaven, ni més ni menys, de 12 vaixells completament preparats. A més, els xinesos havien oblidat una altra vegada el principal, açò és, fortificar l'illa de Wantong del Sud. Així, doncs, els anglesos hi desembarcaren tranquil·lament amb les bateries; amb elles van bombardejar el fort per un costat; els vaixells de guerra, per l'altra. Van bastar pocs minuts per a expulsar els xinesos del fort i fer possible el desembarcament general sense resistència. L'escena inhumana que després va seguir (diu una referència anglesa), serà sempre un objecte de profund pesar per als oficials anglesos. Els xinesos, en tractar de fugir, van caure a les fosses, de manera que ràpidament van quedar plens de soldats inermes que demanaven gràcia. Els sipais van disparar incessantment (segons sembla contra les ordres dels oficials) sobre aquesta massa jacent de cossos humans. Així es va obrir Canton al tràfic de mercaderies.

El mateix va ocórrer en els altres forts. El 4 de juliol de 1841 van aparèixer tres vaixells de guerra anglesos amb 120 canons davant les illes situades a l'entrada de la ciutat de Mingpó. Altres vaixells de guerra hi arribaren l'endemà. A la vesprada, l'almirall anglès va enviar un missatge al governador xinès, demanant-li que lliurés les illes. El governador declarà que li faltaven forces per a resistir, però que no podia efectuar el lliurament sense ordre de Pequín, per la qual cosa sol·licitava un ajornament. No se li va concedir, i a les dos i mitja del matí els anglesos van començar l'atac a l'illa indefensa. Als nou minuts el fort i les cases de la platja eren un munt fumejant de ruïnes. Les tropes van desembarcar en la costa abandonada i coberta de venables, sabres, escuts, fusells i alguns morts, avançant fins als murs de la ciutat de Tinghai, per a prendre-la. Reforçats per les tripulacions dels nous vaixells que havien arribat mentre, al matí següent van escometre l'assalt dels murs a penes defensats, i als pocs minuts s'havien apoderat de la ciutat. Aquesta gloriosa victòria va ser anunciada pels anglesos, modestament, d'aquesta manera: “El destí havia designat el matí del 5 de juliol de 1841 com el dia memorable en què, per primera vegada, la bandera de Sa Majestat Anglesa voleïés, la primera, sobre la més bella illa del Celest Imperi.” El 25 d'agost de 1841 es van presentar els anglesos davant la ciutat d'Amoy, els forts de la qual estaven armats amb varis centenars de canons del major calibre xinès. Donada la inutilitat quasi completa d'aquests canons i la malaptesa del cap, la presa del port va ser també un joc de xiquets. Els vaixells anglesos s'hi apropaven sota un foc continu als murs de Kulangsu, després van desembarcar els soldats d'infanteria de marina, i, després de breu resistència, van espantar les tropes xineses. Els anglesos capturaren al port 26 joncs de guerra amb 128 canons abandonats per les tripulacions. En una de les bateries, els tàrtars van resistir heroicament el foc combinat de cinc vaixells enemics, però els anglesos desembarcats van caure sobre ells a traïció i van fer una altra gran matança.

Així va acabar la gloriosa guerra de l'opi. Per la pau del 27 d'agost de 1842, els anglesos van obtenir l'illa de Hong Kong, A més, els ports de Canton, Amoy, Fuchu, Mingpó, Xangai havien d'obrir-se al comerç. Quinze anys més tard va tenir lloc la segona guerra contra Xina, durant la qual els anglesos van procedir d'acord amb els francesos; en 1857, la flota aliada es va apoderar de Canton, amb el mateix heroisme

²¹⁷ Citat pel major J. Scheibert, *La guerra en Xina*, 1830, pàgina 179.

que en la primera guerra. En el pau de Tientsin (1858) els xinesos van concedir la importació d'opi i l'entrada, a l'interior del país, del comerç europeu i les missions. Poc després, en 1859, els anglesos entaularen de nou les hostilitats i van resoldre destruir les fortificacions dels xinesos en el Peiho, però van ser rebutjats després d'una batalla en què van tenir 464 morts i ferits.²¹⁸ Llavors, Anglaterra i França van tornar a operar juntes. Amb 12.600 homes de tropes angleses i 7.500 francesos al comandament del general Coursin-Montauban, a finals d'agost de 1860, van prendre primerament sense disparar un tret els forts de Taki; després van avançar cap a Tientain i van continuar el seu avanç cap a Pequín. Pel camí, el 21 de setembre de 1860, va tenir lloc la sagnant batalla de Paliakao, que posava a Pequín a disposició de les potències europees. Els vencedors van entrar a la ciutat, quasi buida i sense cap defensa; van saquejar primerament el palau imperial, en el saqueig del qual va intervenir personalment, amb gran entusiasme, el general Coursin, que va ser després mariscal "comte de Palikiao"; per la seua banda, lord Eljin va manar calar foc al palau, "com a expiació".²¹⁹

A conseqüència de tot açò, es va permetre a les potències europees tenir plenipotenciaris a Pequín i Tientsin, i altres ciutats es van obrir al comerç. Mentre, en Anglaterra, la Lliga contra l'opi treballava contra la difusió del tòxic a Londres, Manchester i d'altres districtes industrials, i una comissió nomenada pel parlament declarava altament nociu el consum d'opi, en la Convenció de Chifú de 1876 s'assegurava encara la llibertat a la importació d'opi en Xina. Al mateix temps, tots els tractats de Xina van assegurar als europeus (comerciants i missions) el dret a adquirir en Xina propietat territorial. En aquesta tasca col·laborava, amb el foc dels canons, l'engany conscient. Els termes equívocs en què estaven redactats els tractats oferien una còmoda base per a anar estenent gradualment les zones ocupades pel capital europeu, i els ports compresos en les estipulacions. Sobre la base de la coneguda cínica falsificació del text xinès de la Convenció Addicional francesa de l'any 1870, obra del missioner catòlic clergue Delamarre, que havia intervingut com a intèrpret, es va obligar, més tard, el govern xinès, a permetre que les missions adquiriren terrenys, no sols als ports oberts, sinó en totes les províncies. Tant la diplomàcia francesa com les missions protestants van condemnar unànimes el refinat engany del pare catòlic, però açò no impedí a la primera exigir, enèrgicament, l'aplicació de l'ampliació de drets de les missions franceses introduïda fraudulentament, i fer que, en 1887, s'estengués també, expressament, a les missions protestants.²²⁰

L'obertura de Xina al comerç de mercaderies, que havia començat amb la guerra de l'opi, va ser segellada amb la sèrie de pactes i l'expedició de Xina (1900), en els que els interessos comercials del capital europeu van donar lloc a un públic i internacional robatori de terrenys. Finalment, fa ressaltar aquesta contradicció entre la teoria inicial i la pràctica final dels "representants" de la cultura europea en Xina, el despatx dirigit per l'emperadriu viuda a la reina Victòria després de la presa dels forts Taku.

²¹⁸ Un edicte imperial del dia 3 de la lluna VIII en el X any Hsien-Feng (6 de setembre de 1860) diu, entre altres coses: "No hem prohibit mai a Anglaterra ni a França tenir comerç amb Xina, i durant molts anys hi ha hagut pau entre ells i nosaltres. Però fa tres anys, els anglesos van penetrar amb males intencions en la nostra ciutat de Canton i van fer presoners als nostres funcionaris. En aquell moment no prenguérem represàlies ni mesures, perquè ens veiérem obligats a reconèixer que l'obstinació del virrei Yah havia donat, en certa manera, ocasió a les hostilitats. Fa dos anys, el cap dels bàrbars, Eljin, va avançar cap al Nord i donàrem ordre al virrei de Chihli, T'An Ting-Hsiang, que examinés els fets abans d'entrar en negociacions. Però el bàrbar es va aprofitar que no estàvem preparats: va prendre els forts de Taki i va avançar sobre Tientsin. Preocupats d'estalviar al nostre poble els horrors de la guerra, prescindirem, una vegada més, de prendre represàlies i ordenàrem a Kuei-Liang que entaulés negociacions de pau. Malgrat les vergonyoses exigències dels bàrbars, ordenàrem a Kuei-Liang dirigir-se a Xangai per a ocupar-se del tractat de comerç proposat, i fins i tot el ratificàrem com a signe de la nostra bona fe."

"Sense tenir en compte res d'açò, últimament, el cap dels bàrbars, Brosse, amb una obstinació completament sense raó, va aparèixer en la XVIII lluna amb una esquadra de vaixells de guerra a la badia de Tako. Va escometre violentament Seng Ko Liu Ch'in i el va obligar a retirar-se. S'hi dedueix que Xina no ha faltat a la fe promesa, i que els bàrbars no tenen cap raó. Ara, l'any corrent, els caps bàrbars Eljin i Grosse han tornat a aparèixer en les nostres costes, però Xina, no desitjant recórrer a mesures extremes, els va permetre el desembarcament i una visita a Pequín per a ratificar el tractat."

"Qui hauria cregut que els bàrbars no havien fet més que tendir-nos trampes durant tot aquest temps i que portaven un exèrcit de soldats i artilleria, amb el que van prendre a traïció els forts Taku i, després de desallotjada la guarnició, van marxar sobre Xina!" (*Xina sota l'emperadriu viuda*, Berlín, 1912, pàgina 25. Vegeu també en l'esmentada obra tot el capítol titulat "La fugida a Jehol").

²¹⁹ Les operacions dels herois europeus per tal d'assolir l'obertura de Xina al comerç de mercaderies, estan enllaçades amb un bonic fragment de la història interior de Xina. Recent el saqueig del palau d'estiu dels sobirans manxús, el "Gordon xinès" engegà la campanya contra els rebels Taiping, i en 1863 va prendre, fins i tot, el comandament de l'exèrcit imperial. La sufocació de l'aixecament va ser en realitat obra de l'exèrcit anglès. Però, tot i que un nombre considerable d'europeus, entre ells un almirall francès, van perdre la seua vida per a conservar-li Xina a la dinastia manxú, els representants del comerç de mercaderies europeu aprofitaren la qüestió per a fer un negoci amb aquestes lluites, subministrant armes tant als defensors de l'obertura de Xina al comerç, com als rebels contra els qui aquests combatien. "L'ocasió de fer diners va induir, a més, els honorables comerciants, a subministrar a ambdues parts armes i municions, i com les dificultats d'aprovisionament d'aquests articles eren majors per als rebels que per als imperials, i havien de pagar, per tant, preus més alts dels que estaven disposats a pagar, van ser adquirits preferentment pels negociants. Aquests armaments els van permetre resistir, no sols a les tropes del propi Govern, sinó també a les d'Anglaterra i França." (M. V. Brandt, *88 Jahre in Ostasien*, 1901, tom 3, "Xina", pàgina 11)

²²⁰ Dr O. Franke, *Die Rechtsverhältnisse am Grundeigentum En China*. Leipzig, 1903, pàgines 82 i següents.

“Una salutació a la Vostra Majestat: en totes les negociacions d'Anglaterra amb l'Imperi Xinès des que aquestes es van entaular entre nosaltres, no s'hi ha parlat mai, per part de Gran Bretanya, d'ampliar les possessions territorials, sinó només del desig viu de fomentar els interessos del seu comerç. Considerant el fet que el nostre país es troba ara en un espantós estat de guerra, recordem que una gran part del comerç de Xina, el 70 o 80 per cert, es produeix amb Anglaterra. A més d'açò, les vostres duanes marítimes són les més baixes del món i en els vostres ports es posen molt poques limitacions a la importació estrangera. Sobre aquestes bases s'han mantingut les nostres relacions amistoses amb comerciants anglesos en els nostres ports oberts al comerç durant l'últim mig segle ininterrompudament i amb avantatge mutu. Però, ara, ha sobrevingut un canvi sobtat i s'ha alçat contra nosaltres una sospita general. Preguem a la Vostra Majestat, per això, que reflexione sobre el fet que si per una certa combinació de circumstàncies hagués de perdre's la independència del nostre Imperi, i les potències es posaren d'acord per a realitzar el seu antic propòsit d'apoderar-se del nostre territori [en un despatx contemporani a l'emperador del Japó, l'apassionada Tzu Hsi parla clarament “de les potències de l'Oest, famolenques de terra, els ulls de tigres devoradors de les quals miren en la nostra direcció”], el resultat seria infortunat i fatal per al vostre comerç. Mentre, confiïem en els bons serveis de la Vostra Majestat com a intermediària, i esperem la vostra ràpida resolució...”²²¹

En cada guerra, mentre, els representants de la cultura europea prenen part en els robatoris i saquejos dels palaus imperials xinesos, dels edificis públics, dels monuments antics de civilització. Tant l'any 1870, que els francesos van saquejar el palau de l'emperador amb els seus tresors de meravella, com en 1900, que “totes les nacions” van robar a porfídia béns públics i privats. Ruïnes fumejants de les majors i més antigues ciutats, decadència de l'agricultura en extenses zones, insuportables gravàmens tributaris per a recaptar les contribucions de guerra, van acompanyar als progressos del comerç de mercaderies en tot avanç europeu. Cadascun dels quaranta i tants *Treaty ports* xinesos ha estat adquirit amb devessalls de sang, matances i ruïnes.

CAPÍTOL XXIX

La lluita contra l'economia camperola

Un important capítol final de la lluita contra l'economia natural és el de separar la indústria de l'agricultura, l'eliminació de les indústries rurals dins de l'economia camperola. L'artesanat apareix històricament com una ocupació agrícola secundària. Als pobles civilitzats sedentaris, és un annex del cultiu de la terra²²². La història de l'artesanat europeu en l'Edat Mitjana és la història de la seua emancipació de l'agricultura, del seu alliberament de les terres de senyoriu, de la seua especialització i desenvolupament dins de la producció gremial urbana. Tanmateix que la producció industrial havia continuat progressant i havia anat de l'artesanat a la manufactura, i d'aquesta a la fàbrica capitalista de gran indústria, al camp, l'artesanat seguia obstinadament adherit l'economia camperola. L'artesanat exercia un paper important per a cobrir les necessitats pròpies de l'economia camperola com a producció casolana, a la que es dedicava el temps que deixava lliure el cultiu de la terra. El desenvolupament de la producció capitalista anà arrancant a l'economia camperola una branca industrial rere altra, per a fer així la concentració de la producció a les fàbriques. La història de la indústria tèxtil ofereix un exemple típic. Però igualment succeí, encara que d'una manera menys ostensible, amb totes les altres branques industrials de l'agricultura. Per a convertir la massa camperola en compradora de les seues mercaderies, el capital s'esforça a reduir, en primer lloc, l'economia camperola a una branca de què no pot apoderar-se de seguida (donades les relacions europees de propietat no pot fer-ho sense dificultat): a l'agricultura pròpiament dita²²³. Exteriorment, aquest procés sembla desplegar-se pacíficament; en els fons, es troba afavorit, al mateix temps, per factors purament econòmics. La superioritat tècnica de la producció fabril en sèrie (amb la seua

²²¹ *China unter der Kaiserin-Witwe*, pàgina 334.

²²² En Xina, la indústria domèstica s'ha conservat en àmplia escala fins a l'època més moderna, fins i tot en la burgesia, i fins en ciutats comercials tan populoses i antigues com Mingpó amb els seus 300.000 habitants. “Fa només una generació, les dones feien, elles mateixes, sabates, barrets, camises i la resta d'articles d'ús per als seus marits i per a elles. En aquell llavors causava impressió en Mingpó, que una dona jove comprés en una botiga quelcom que hauria hagut de fabricar amb les seues pròpies mans.” (Dr. Nyok-Ching Tsur, *Les explotacions industrials de la ciutat de Mingpó*, Tubinga, 1909, pàgina 51)

²²³ Cert que l'últim capítol de la història de l'economia camperola sota la influència de la producció capitalista inverteix els termes d'aquesta relació. És freqüent que els petits camperols arruïnats, que treballen en la indústria domèstica per a un empresari capitalista, o que treballen senzillament pel salari a la fàbrica, esdevinguin obrers professionals, mentre les tasques agrícoles descansen completament a coll de les dones, ancians i xiquets. Un exemple típic l'ofereix el petit camperol de Wurtemberg.

especialització, les seues anàlisis científiques, la seua adquisició de les matèries primeres en el mercat mundial i el seu instrumental perfeccionat), en comparació amb la indústria camperola primitiva, està fora de dubte. En aquest procés, per a separar la indústria de l'agricultura camperola, han intervingut en realitat factors múltiples, com la pressió tributària, la guerra, la dilapidació i monopolització del terreny nacional. Aquests factors cauen igualment en el camp de l'economia política, del poder polític i del codi penal. Enlloc s'ha realitzat aquest procés tan plenament com als Estats Units d'Amèrica del Nord.

Els ferrocarrils, açò és, el capital europeu, principalment anglès, menaren els grangers nord-americans, pas a pas, a través dels incommensurables camps de l'est i oest de la Unió, on amb armes de foc, gossos, licors i sífilis, van exterminar els indis. Els van traslladar violentament de l'Est a l'Oest, per a apropiarse dels seus terrenys, com si foren "terra lliure", per a esbraveir-la i posar-la en cultiu. El granger americà de la bona època anterior a la guerra de Secessió, el d'"enllà dels boscos", era molt diferent de l'actual. Sabia aproximadament tot, i podia arranjar-se-les a la seua granja apartada, sense recórrer gairebé al món exterior. "L'actual granger americà [escrivia al començament dels anys 90 el senador Peffer, un dels directors de la Farmers Alliance] és completament diferent del seu avantpassat de fa cinquanta o cent anys. Molts del que avui viuen recorden l'època en què els grangers s'ocupaven, en considerable escala, de treballs industrials, és a dir, que fabricaven per si sols una part considerable d'allò que els feia falta per al seu propi consum. Tot granger tenia una col·lecció de ferramentes, amb l'ajuda de la qual feia utensilis de fusta, com ara agulles de ganxo per al fenc i rastells, mànecs per a les pales i aladres, llances per al carro i una altra sèrie d'apers de fusta. A més, el granger produïa lli i cànem, llana d'ovelles i cotó. Aquestes matèries tèxtils es treballaven a la granja, eren filades i teixides a casa; igualment, es confeccionaven a la casa vestits, roba interior i, en general, quant necessitava el granger per al seu consum personal. En cada granja hi havia un petit taller per a treballs de fusteria i manyeria, i a la casa un cardador de llana i un teler; es teixien estores, mantes i una altra roba de llit; en cada granja es criaven oques, amb el plomatge de les quals s'omplien coixins i matalafs; el sobrant es venia en el mercat de la ciutat propera. A l'hivern es portaven a la ciutat blat, farina, dacsa en grans carros, amb sis o vuit cavalls, a 100 o 200 milles de distància: allí es compraven ultramarins per a l'any següent, determinades teles, etc. Podien trobar-s'hi també, entre els grangers, distints artesans. Els carros es feien a la granja en un o dos anys. El material es trobava en les proximitats; la classe de fusta a emprar per a la construcció, es determinava exactament amb el veí; havia de ser subministrada en un temps fix i després posada a assecar durant un període determinat, de manera que, en acabar-se el carro, ambdues parts contractants sabien d'on procedia cada tros de fusta i quant de temps havia estat a assecar. Durant l'hivern, el fuster de la comarca feia finestres, portes, cornises i bigam per a la propera temporada. Quan arribaven les gelades de tardor, es veia el sabater assegut en un racó de la casa del granger confeccionant-hi sabates per a la família. Tot açò es feia a casa, i una part de les despeses es pagava amb els productes de la granja. L'arribada de l'hivern era l'època d'aprovisionar-se de carn, que es preparava i es servava després de fumar-la. L'hort d'arbres fruiters subministrava fruita per a mostos i tot gènere de conserves, tot això en quantitat suficient per a les necessitats de la família durant l'any i encara més enllà. El blat era trillat a poc a poc, segons es necessitava, d'acord amb la quantitat de diners que feien falta. Tot es guardava i consumia. Una de les conseqüències de semblant gènere d'explotació era que es necessitaven relativament pocs diners per a mantenir el negoci en marxa. Generalment, bastaven uns cent dòlars, en les grans granges, per a pagar els criats, reparar apers de cultiu i altres despeses ocasionals."²²⁴

Aquest idil·li havia de trobar una fi brusca després de la guerra de Secessió. L'enorme deute públic de 6.000 milions de dòlars que va imposar a la Unió, va comportar una gran elevació dels impostos. Però, a més, després de la guerra va començar un febril desenvolupament dels mitjans de transport moderns i de la indústria; particularment de la indústria de maquinària, amb ajuda dels aranzels proteccionistes cada vegada més alts. Per a impulsar la construcció de ferrocarrils i la colonització del camp amb grangers, es va fer donació d'enormes extensions de terrenys nacionals a les companyies ferroviàries: en 1867 van obtenir més de 74 milions d'hectàrees de terra. A conseqüència d'açò, la xarxa de ferrocarrils va créixer en proporcions inaudites. En 1860 no arribava encara a 50.000 quilòmetres; en 1870 passava de 85.000, i, en 1880, de 150.000 (en la mateixa època, de 1870 a 1880, la xarxa total de ferrocarrils d'Europa passà de 130.000 a 169.000 quilòmetres). Els ferrocarrils i l'especulació de terrenys van atraure als Estats Units grans masses d'emigrants europeus. L'emigració ascendí en els vint-i-tres anys que van de 1879 a 1892 a més de 4 milions i mig de persones. A conseqüència d'açò, la Unió se n'anà emancipant més i més de la indústria europea, principalment de l'anglesa, i creà maquinària, manufactura, indústria tèxtil i metal·lúrgica pròpies. El que més rarament es va revolucionar fou l'agricultura. Ja en els primers anys que van seguir la guerra civil, els propietaris de plantacions dels Estats del Sud es van veure obligats, per l'emancipació dels negres, a introduir l'aladre de vapor. Però, sobretot, les noves granges, brollades a l'Oest per obra dels ferrocarrils, es van posar immediatament a l'altura de la tècnica més moderna. "En la mateixa època [es deia en l'informe de la Comissió Agrícola dels Estats Units l'any 1867], mentre l'aplicació de la maquinària a l'Oest revolucionava l'agricultura i rebaixava la proporció de treball humà a la

²²⁴ 3 W. A. Peffer. *The Farmer's side. His troubles and their remedy*, Nova York, 1891, Part I: "How we got Here", capítol I: "Changed condition of the Farmer", pàgines 56-57. Veure també A. M. Simons, *The American Farmer*, 2ª edició, Chicago, 1906, pàgines 74 i següents.

menor quantitat a què s'havia arribat fins aleshores, excel·lents capacitats administratives i organitzadores es van consagrar a l'agricultura. Granges d'alguns milers d'hectàrees eren dirigides amb més discreció, amb un aprofitament més adequat i econòmic dels mitjans disponibles, i el seu rendiment era major que el de les granges de 40 hectàrees.²²⁵

Al mateix temps augmentava enormement la pressió dels impostos directes el mateix que la dels indirectes. En plena guerra civil es va fer una nova llei d'Hisenda. La tarifa de guerra de 30 de juny de 1864, que constitueix la base del sistema vigent fins avui, va elevar extraordinàriament els impostos de consum i els impostos sobre la renda. Al mateix temps, començà una vertadera orgia de protecció duanera, que va prendre com a pretext aquelles elevades contribucions de guerra, per a compensar amb drets duaners la càrrega que pesava sobre la producció nacional.²²⁶ Mr. Morrill, Stevens i els altres gentlemen que van aprofitar la guerra per a imposar el seu programa proteccionista, fundà el sistema d'acord amb el qual la política aranzelària esdevingué obertament i cínicament en instrument de tot interès particular. Tot productor nacional que apareixia davant el Congrés per a sol·licitar uns drets de duanes especials amb què omplir les seues butxaques, es veia complagut del millor grau en els seus desitjos. Les tarifes es van elevar tot el que es demanava. "La guerra [escriu el nord-americà Taussig] havia exercit un efecte refrescant i ennoblidor en diversos sentits sobre la nostra vida nacional, però la seua influència immediata sobre la vida dels assumptes de legislació referent a interessos de diners, va ser desmoralitzadora. Els legisladors van perdre sovint de vista la línia divisòria entre deure públic i interessos particulars. Es feren grans peculats, es crearen empreses de què havien de ser els usufructuaris els mateixos autors de les noves lleis, i el país va veure amb dolor que l'honra i el decor dels homes polítics no es mantenien sense taxa." I aquest aranzel, que significava tota una revolució en la vida política del país, que havia de mantenir-se durant 20 anys inalterable, i que, en allò de substancial, forma fins avui la base de la legislació duanera dels Estats Units, s'aprovà al Congrés, literalment en tres dies, i en dos dies, sense crítica..., sense debat, sense cap oposició al Senat.²²⁷

Amb aquesta revolució en la política d'hisenda dels Estats Units, va començar la descarada corrupció parlamentària de la Unió: l'ús obert i sense escrúpols de les eleccions, de la legislació i de la premsa com a instruments dels interessos exclusius del gran capital. Enriquiu-vos, va ser la màxima de la vida pública després de la "noble guerra" per a alliberar la humanitat de la "taca de l'esclavitud"; el ianqui alliberador dels negres va celebrar orgies com a cavaller d'indústria i especulador de Borsa; es va regalar a si mateix, com a legislador, terrenys nacionals; es va enriquir amb duanes i impostos, amb monopolis, accions fraudulentament, defraudacions del cabal públic. Va florir la indústria. Havien passat els temps en què el petit i mitjà granger podien sostenir-se sense diners metàl·lics i trillar el seu blat, d'acord amb les seues necessitats, per a convertir-lo en diners. Ara, el granger havia de tenir constantment diners, molts diners, per a pagar les seues contribucions; havia de vendre de seguida els seus productes, per a adquirir, també de seguida, allò que li feia falta de la mercaderia industrial. "Si considerem ara el present [escriu Peffer], trobem que quasi tot s'ha modificat. En tot l'Oest els grangers trillen i venen el seu blat al mateix temps. El granger ven el seu bestiar i compra carn fresca o cansalada, ven els seus porcs i compra pernil i carn de porc, ven els seus llegums i la seua fruita i torna a comprar-les en forma de conserves. Si sembla lli, en compte de filar-lo, teixir-lo i fer robes per als seus fills, com succeïa fa cinquanta anys, avui ven les llavors; quant a la palla, la crema. De cinquanta grangers, a penes hi ha un que crie ovelles; compta amb les grans granges ramaderes, i obté la llana ja acabada en forma de tela o vestit. El seu vestit no es cus ja a casa, sinó que es compra a la ciutat. En compte de confeccionar ell mateix els apers necessaris, agulles de ganxo, rastells, etc., se'n va a la ciutat per a comprar el mànec del martell; compra sogues i cordells, teles per a vestits o fins i tot vestits fets, fruites en conserva, cansalada i carn i pernil; avui compra gairebé tot allò que abans produïa per si mateix, i per a tot això necessita diners. Fora d'açò, i el que sembla més estrany que la resta, és el següent: mentre, abans, la possessió del nord-americà es mantenia lliure de deutes (no hi havia un cas entre mil en què una casa estigués gravada amb hipoteques per a garantir un préstec en diners) i donats les escasses necessitats de diners que requeria l'explotació, hi havia sempre diners suficients entre els grangers; ara, que es necessiten deu vegades més diners, n'hi ha de molt poc, o no n'hi ha. Aproximadament, la meitat de les granges tenen deutes hipotecaris que absorbeixen tot el seu valor, perquè els interessos són exorbitants. La causa d'aquesta notable transformació rau en els manufacturadors amb les seues fàbriques de llana i llenç, de fustes, de teixits de cotó, de conserves de carn i fruita, etc.; els petits tallers de les granges han hagut de deixar el lloc a les grans indústries de la ciutat. El taller veí, on es construïen carros, ha hagut de deixar el lloc als enormes tallers de la ciutat, on es fan cent o dos-cents carros per setmana; el taller del sabater ha estat substituït per la gran fàbrica ciutadana,

²²⁵ Citat per Lafargue, "El cultiu i comerç de cereals als Estats Units", *Die Neue Zeit*, 1885, pàgina 344 (l'article es va publicar, per primera vegada l'any 1883 en una revista russa).

²²⁶ Les tres lleis tributàries de 30 de juny de 1864 constitueixen, pràcticament, una sola, i són, probablement, les mesures tributàries més grans que el món ha vist. La llei referent als impostos interiors es va fer, com ha dit Mr. David A. Wels, partint del principi de l'irlandès de la fira de Donnybrook: "On veges un cap, taxa'l; on veges un article, imposa-li una contribució." Tot va ser objecte d'imposició, i d'imposició elevada. (F. W. Taussig, *The Tariff History of the United States*, Nova York, 1888, pàgina 164)

²²⁷ "Les necessitats de la situació, el crític estat del país, la necessitat urgent d'ingressos poden haver justificat aquesta pressa, de la que pot dir-se, sense temor, que és única en la història dels països civilitzats." (Taussig, lloc citat, pàgina 178)

on la major part del treball es fa per mitjà de màquines.²²⁸ I, finalment, el mateix treball agrícola del granger ha esdevingut treball de màquina. "Ara el granger ara, sembra i sega amb màquines. La màquina sega, fa gavells, i es bat amb ajuda del vapor. El granger pot llegir el periòdic del matí mentre ara, i va còmodament assegut a la màquina mentre sega."²²⁹

Aquesta revolució experimentada per l'agricultura nord-americana després de la "gran guerra", no era, no obstant això, el fi, sinó el principi del remolí en què havia caigut el granger. La seua història porta de la mà a la segona fase del desenvolupament de l'acumulació capitalista, de la que és, igualment, un excel·lent exemple; el capitalisme combat i anihila per tot arreu l'economia natural, la producció per al propi consum, la combinació de l'agricultura amb l'artesanat. Necessita imposar l'economia de mercat per a donar sortida a la pròpia plusvàlua. La producció de mercaderies és la forma general que el capitalisme necessita per a prosperar. Però una vegada que sobre les ruïnes de l'economia natural s'ha estès la simple producció de mercaderies, comença de seguida la lluita del capital contra aqueixa producció. El capitalisme entra en competència amb l'economia de mercaderies; després d'haver-li donat vida, li disputa els mitjans de producció, els treballadors i el mercat. Primerament, el fi era l'aïllament del productor, apartar-lo de la protecció de la comunitat; després, separar l'agricultura de l'artesanat; ara, la tasca és separar el petit productor de mercaderies dels seus mitjans de producció.

Hem vist que la "gran guerra" havia inaugurat en la Unió Americana una era de saqueig grandios dels drets nacionals per societats monopolistes i especuladors individuals. En relació amb la construcció febril de ferrocarrils i, fins i tot més, amb l'especulació ferroviària, va sorgir una insensata especulació de terrenys a causa de la qual cabals gegantins, ducats sencers, van ser botí de companyies i de cavallers d'indústria aïllats. Al mateix temps, per mitjà d'un exèrcit d'agents, emprant els mitjans de reclam més descarats, amb tota mena d'engany, s'encaminà vers els Estats Units un fort corrent d'emigració europea. Aquest corrent es va establir primerament en els estats de l'Est, en la costa atlàntica. Però com més es desplegava en ells la indústria, més es desplaçava l'agricultura cap a l'Oest. El "centre blader", que en 1850 es trobava en Columbus, en l'Ohio, va seguir allunyant-se en els cinquanta anys següents 99 milles cap al Nord i 680 milles cap a l'Oest. En 1850, els estats atlàntics van subministrar el 51,4 per cent de la collita total de blat; l'any 1880 només van subministrar el 13,6 per cent, mentre els estats septentrionals del centre subministraren, en 1880, el 71,7 i els occidentals el 9,4.

En 1825, el Congrés de la Unió, durant la presidència de Monroe, havia resolt traslladar els indis de l'est del Mississipí cap a l'Oest. Els pell roges es van defensar a la desesperada, però foren agranats com a fem molest (com a mínim la resta que quedava després de les matances dels quaranta anys de guerres índies), van ser empentats com a ramats de búfals cap a l'Oest, per a ser tancats com a bèsties dins de les *reservations*. Els indis van haver de cedir el lloc als grangers; ara li va tocar el torn al granger, que va haver de cedir el lloc al capital, sent al seu torn empentat més enllà del Mississipí.

Seguint els ferrocarrils, el granger nord-americà emigrà vers l'Oest i Nord-oest, a la terra promesa que li pintaven els agents dels grans especuladors de terreny. Però els terrenys més fèrtils i millor situats es destinaven, per les companyies, a grans explotacions, regides amb mètodes purament capitalistes. Al costat del granger arrossegat al desert, sorgí, com el seu concurrent i enemic mortal, la granja conreada d'acord amb els mètodes del gran capitalisme en una escala desconeguda fins llavors en el Vell i en el Nou món. En aquestes granges es perseguia la producció de plusvàlua emprant tots els mitjans de la ciència i la tècnica moderna. "Olivier Dalrymple, el nom del qual és conegut en ambdós costats de l'oceà Atlàntic [escrivia Lafargue en 1885] pot ser considerat com el millor representant d'aquests financers agraris. Des de 1874 dirigeix, al mateix temps, una línia de vapors al riu Colorado i sis granges, amb una extensió total de 30.000 hectàrees, que pertanyen a una societat de financers. Les va dividir en seccions de 800 hectàrees, i cada una d'elles, al seu torn, es va dividir en tres classificacions de 275 hectàrees. Aquestes es troben col·locades sota la direcció de capatassos i sots-capatassos. En cada secció s'han construït barraques, en les que hi ha alberg per a 50 homes; quadres per a altres tants cavalls i mules; cuines, magatzems d'articles comestibles per a homes i bestiar, magatzems per a guardar les màquines, i, finalment, tallers de ferreria i manyeria. L'inventari de cada secció és el següent: 20 parells de cavalls, 8 aladres dobles, 12 màquines sembradores que es dirigeixen des dels cavalls, 12 grades amb dents d'acer, 12 màquines de segar i afeixegar, 2 màquines trilladores i 16 carros; estan preses totes les mesures perquè màquines i animals de labor (homes, cavalls, mules) es mantinguen en bon estat i siguin capaços de rendir la major suma possible de treball. Totes les seccions es comuniquen entre si i amb la direcció, per telèfon."

"Les sis granges de 30.000 hectàrees estan conreades per un exèrcit de 600 obrers, que es troben organitzats militarment; en l'època de la collita, la central contracta, a més, 500 o 600 obrers auxiliars que es distribueix entre les seccions. Una vegada acabades les labors, a la tardor, els treballadors són

²²⁸ W. A. Pfeffer, lloc citat, pàgina 58.

²²⁹ Ibidem, "Introducció". Pàgina 6. Sering calcula per a l'any 1885 que els diners necessaris per a iniciar escassament la més petita granja al Nord-oest són 1.200/1.400 dòlars. (*Die landwirtschaftliche Konkurrenz Nordamerikas*, Leipzig, 1867, pàgina 431)

acomiadats, exceptuant-se el capaç i deu homes per secció. En algunes granges de Dakota i Minnesota, els cavalls i mules no passen l'hivern al lloc on treballen. Un cop que hom ha llaurat la terra, se'ls mena en ramats de 100 a 200 parelles a 1.000 o 1.500 quilòmetres cap al Sud, d'on no tornen fins a la primavera.”

“Mecànics a cavall segueixen, durant el treball, les màquines de llaurar, sembrar i segar; tan prompte com es produeix un desperfecte surten a galop cap a la màquina per a reparar-la sense perdre temps i posar-la novament en marxa. El blat recollit és portat a les màquines trilladores, que treballen dia i nit sense interrupció; es calfen amb manolls de palla empentats per tubs de llanda. El gra és trillat, mesurat i ficat en sacs, tot per mitjà de màquines. Després és portat al ferrocarril que travessa la granja; d'allí va a Duluth o Búfal. Anualment Dalrymple augmenta el terreny sembrat en 2.000 hectàrees. En 1880 ascendia a 10.000 hectàrees.” A finals dels anys 70 hi havia ja capitalistes i companyies que posseïen territoris de 14.000 a 18.000 hectàrees sembrades de blat. Des que Lafargue va escriure açò, els progressos tècnics en l'agricultura nord-americana gran capitalista i l'ús de màquines, han augmentat considerablement.²³⁰

El granger nord-americà no podia sostenir la competència amb semblants empreses capitalistes. En la mateixa època en què la transformació general de les circumstàncies, de les finances, de la producció i del transport en la Unió obligaven a prescindir de tota producció per al propi consum i a produir-lo tot per al mercat, els preus dels productes agrícoles es trobaven extraordinàriament rebaixats per l'extensió colossal del terreny conreat. I, alhora que la massa dels grangers veia lligats els seus destins al mercat, el mercat agrícola de la Unió va passar a ser, de sobte, un mercat mundial en què van començar a actuar uns quants capitals gegantins i la seua especulació.

Amb l'any 1879, famós en la història de l'agricultura, tant europea com nord-americana, comença l'exportació del blat en massa de la Unió a Europa.²³¹

²³⁰ L'informe de l'US Commissioner of Labor per a 1898 conté el següent quadre dels avantatges obtinguts per la maquinària envers el treball manual:

	Jornada de treball emprant màquines per unitat gastada	Jornada de treball emprant màquines per unitat gastada	Jornada de treball amb treball manual per a la mateixa unitat del producte	Jornada de treball amb treball manual per a la mateixa unitat del producte
TREBALL	Hores	Minuts	Hores	Minuts
Sembra de cereals	-	32,7	10	55
Collita de batuda de cereals	1	-	46	40
Sembra de dacsa	-	37,5	6	15
Sega de dacsa	3	4,5	5	-
Desfer dacsa	-	3,6	66	40
Sembra de cotó	1	3	8	48
Cultiu de cotó	12	5,1	60	-
Sembra fenc Falç/ màquina	1	0,6	7	20
Recollida i empaquetatge fenc	11	3,4	35	30
Sembra de creïlles	1	2,5	35	30
Sembra de tomaques	1	4	10	-
Cultiu i recol·lecció de tomaques	134	5,2	324	20

²³¹ L'exportació de blat de la Unió a Europa va ascendir en milions de bussels:

1868-1869	17,9
1874-1875	71,8
1879-1880	153,2
1885-1886	57,7
1890-1891	55,1
1899-1900	101,9

(Jurascheck, *Übersichten Der Weltwirtschaft*, Tom VII, part I, pàgina 32)

Al mateix temps, el preu va descendir a la granja, per bushel, de la manera següent:

1870-1879	105
1880-1889	83
1895	51
1896	73
1897	81
1898	58

Els avantatges d'aquesta ampliació del mercat foren, naturalment, monopolitzades pel gran capital; d'una banda, van augmentar les granges gegantines que amb la seua competència oprimien el petit granger; d'una altra banda, aquest es va convertir en víctima dels especuladors que li compraven els cereals per a fer pressió sobre el mercat mundial. Lliurat inermement a les potències del capital, el granger va acumular deutes. Aquesta és la forma típica de la ruïna de l'economia camperola. L'endeutament de les granges esdevingué aviat calamitat pública. L'any 1890, el ministre d'Agricultura de la Unió, Rusck, escrivia en una circular especial a propòsit de la situació desesperada dels grangers:

“La càrrega d'hipoteques sobre granges, cases i terreny adquireix, sens dubte, proporcions altament inquietants; si bé en alguns casos els préstecs es van prendre amb massa apressament, en la majoria d'ells va ser la necessitat que va obligar a recórrer-hi... Aquests préstecs concertats amb un interès molt alt s'han fet insuportables a conseqüència de la baixada del preu dels productes agrícoles, que amenacen el granger amb la pèrdua de la casa i el terreny. Aquesta és una qüestió extremadament difícil per als que s'esforcen a remeiar el dany que pateix el granger. Resulta que, donats els preus actuals, el granger, per a obtenir un dòlar amb què pagar el seu deute, ha de vendre molts més productes que quan va prendre a préstec aquest dòlar. Creixen els interessos, de tal manera, que cancel·lar el deute és impossible. Donada la situació de què parlem, la renovació de les hipoteques és extraordinàriament difícil.”²³² Segons el cens de 29 de maig de 1891, 2,5 milions d'explotacions agrícoles estaven gravades amb deutes; d'elles, dos terços corresponien als grangers, elevant-se el deute total d'aquests a prop de 2,2 milers de milions de dòlars. “D'aquesta manera [conclou Peffer], la situació dels grangers és extraordinàriament crítica; la granja ha deixat de ser productiva; el preu dels productes agrícoles ha baixat en un 50 per cent des de la gran guerra; el valor de les granges ha descendit en l'últim decenni d'un 25 a un 50 per cent; els grangers estan enfonsats en deutes garantits per hipoteques sobre els seus terrenys, i, en molts casos, no poden renovar el préstec, ja que la hipoteca mateixa es desvalora cada vegada més; molts grangers perden les seues explotacions i el molí dels deutes continua triturant. Ens trobem en mans d'una potència implacable; la granja camina a la seua ruïna.”²³³

Al granger entrampat i arruïnat no li quedaven més sortides que aquestes: obtenir, com a jornalier, ingressos addicionals, o abandonar la seua explotació, espolsant la pols de la “terra promesa”, del “paradís del blat”, que s'havia convertit per a ell en infern. Açò, en el supòsit que la seua granja no hagués caigut ja per incapacitat de pagament en les urpes de l'usurer, la qual cosa succeïa amb milers de granges. Cap a mitjan del vuitè decenni podien veure's moltíssimes granges abandonades i arruïnades. “Si el granger no pot pagar el deute en el termini prescrit [escrivia Sering en 1887] l'interès que ha de pagar puja al 12, 15 i fins a al 20 per cent. El Banc, el venedor de màquines, el botiguer, cauen sobre ell i li roben els fruits del seu dur treball. El granger, o bé es queda com a arrendatari a la granja, o bé es trasllada més lluny, a l'Oest, per a tornar a provar fortuna. Enloc he trobat en Amèrica del Nord tants grangers entrampats, desil·lusionats i descontents, com als districtes bladers de les praderes del Nord-oest; no he parlat en Dakota amb cap granger que no estigués disposat a vendre la seua granja.”²³⁴

El comissari d'agricultura de Vermont deia en 1889, sobre el fet molt difós de l'abandó de les granges. “En aquest estat [escrivia] poden trobar-se grans zones de terreny sense conrear, però adequades per al cultiu, que es poden adquirir per preus que s'acosten als dels estats de l'Est i que es troben situades en les proximitats d'escoles, d'esglésies, i compten, a més a més, amb l'avantatge d'un ferrocarril proper. El comissari no ha visitat tots els districtes de l'estat enumerats en l'informe, però sí prou per a convèncer-

Des de 1898 que va arribar a 58, el preu torna a pujar:

1900	72
1901	62
1902	63
1903	70
1904	92

(Jurascheck, lloc citat, pàgina 18)

Segons els informes mensuals sobre el comerç exterior en 1912, el preu de 1.000 quilos en marcs era al juny de 1912:

Plaça	Blat
Berlín	227,82
Mannheim	247,93
Odessa	173,94
Nova York	178,08
Londres	170,96
París	243,39

²³² Peffer, lloc citat, part 1ª, *Where we are?*, capítol II: “Progress of Agriculture”.

²³³ Peffer, lloc citat, part 1ª, *Where we are?*, capítol II: “Progress of Agriculture”, pàgina 42.

²³⁴ Sering, *Die landwirtschaftliche Konkurrenz Nordamerikas*, pàgina 433.

se'n que un espai considerable de territori, que abans era terreny conreat, s'ha convertit ara en desert, malgrat que una part important del mateix podria rendir un bon ingrés.”²³⁵

El comissari de l'estat New Hampshire publicà en 1890 un escrit de 67 pàgines en què es conté la descripció de granges que es poden adquirir pels preus més barats. “Hi ha en ell 1.442 granges abandonades. El mateix ocorre en altres comarques. Milers d'hectàrees de terrenys dedicats al cultiu del blat i de la dacsja jeien erms i es convertien en deserts. Per a tornar a poblar la terra abandonada, els especuladors realitzaven una propaganda refinada, mercè a la qual atreïen noves bandes d'immigrants, víctimes noves, que compartien ràpidament el destí dels seus predecessors.”

“En les proximitats de ferrocarrils i mercats [deia una carta particular], no queda cap part de terreny pertanyent a l'estat. Tot ell està en mans d'especuladors. El colon adquireix terra lliure i paga com a granger. Però l'explotació a penes li assegura l'existència, i no pot competir amb la gran granja. Conrea la part de la seua granja a què la llei l'obliga, però per a viure ha de cercar una ocupació suplementària fora de l'agricultura. En Oregon, per exemple, he trobat un colon que era, des de feia cinc anys, propietari de 160 acres, però quan arribava l'estiu, a finals de juny, treballava en la construcció de camins, guanyant un dòlar per dotze hores de treball. També aquest figurava naturalment entre els 5 milions de grangers comptats pel cens de 180. En El Dorado he vist, per exemple, molts grangers que només conreaven el terreny necessari per al seu manteniment i el del bestiar, però no per al mercat, perquè seria inútil; la seua principal font d'ingressos consistia en cercar or, fer llenya, etc. Aquestes gentes viuen amb benestar, però el seu benestar no és procedent de l'agricultura. Fa dos anys treballàvem en el Gran Canó, El Dorado, i durant tot el temps s'hi allotjaren en una casa d'una parcel·la el propietari de la qual no venia a habitar-la més que una vegada a l'any, durant uns dies, i passava la resta del temps treballant en Sacramento, al ferrocarril. La seua parcel·la no es conreava. Fa alguns anys es va conrear una part petita; per a complir la llei, hi ha un tros encerclat amb tela metàl·lica i s'ha alçat una *log cabin* i una cabanya. Però en els últims anys, tot està buit; la clau de la cabanya es troba a casa del veí, que la va posar a la nostra disposició. En el transcurs dels nostres viatges hem vist moltes parcel·les abandonades, en les que s'intentava reprendre el cultiu. Fa tres anys se'm va proposar prendre una granja amb habitatge per 100 dòlars. Més tard la casa buida es va enfonsar sota el pes de la neu. En Oregon veiérem moltes cabanyes amb casetes i petits horts abandonats. Una d'elles estava molt ben construïda: era una construcció robusta, feta de mà mestra, amb alguns apers i el granger ho havia abandonat tot. Qualsevol podia apoderar-se d'això gratuïtament.”²³⁶

On es dirigeix el granger arruïnat de la Unió? Engega la marxa a la cerca del “centre blader” i del ferrocarril. El paradís del blat es prolonga, en part, cap al Canadà, pel Saskatchewan i el riu Mackenzie, on es produeix el blat més enllà del grau 62 de latitud Nord. Una part dels grangers de la Unió²³⁷ se'n va cap allà i resulta víctima del mateix destí passat algun temps. Canadà figura ja, en el mercat mundial, entre els països exportadors de blat, però allí l'agricultura està dominada encara, en major escala, pel gran capital.²³⁸

La dilapidació dels terrenys públics, cedits a companyies capitalistes privades, s'ha fet en el Canadà en proporcions molt majors que als Estats Units. Els privilegis concedits a la companyia de ferrocarrils del Pacífic canadenc són quelcom sense precedents en el robatori de possessions públiques pel capital privat. No sols es va assegurar a la companyia el monopoli en la construcció del ferrocarril per vint anys, posant a la seua disposició tota la zona de construcció d'unes 713 milles angleses, per valor d'uns 35 milions de dòlars, gratuïtament; no sols l'estat donava per deu anys una garantia del 3 per cent d'interès sobre el capital de 100 milions de dòlars, i concedia un préstec de 27 i mig milions de dòlars; a més de tot

²³⁵ Pfeffer, lloc citat, pàgines 35-36.

²³⁶ Citat per Nikolai-on, lloc citat, pàgina 224.

²³⁷ L'emigració al Canadà va ascendir en 1901 a 49.149 persones. En 1911 van emigrar més de 300.000 persones, entre ells 138.000 anglesos i 134.000 nord-americans. A finals de maig de 1912, en Montreal continuava l'afluència de grangers nord-americans.

“En el meu viatge per l'Oest canadenc, no he vist més que una granja que tingués menys de 1.000 acres. Segons un cens de 1881, en Manitoba (Canadà) hi havia 2.384.337 acres de terreny ocupats per només 9.067 propietaris; segons açò, corresponien 2.047 acres per persona, una mitjana que no aconseguia, ni remotament, cap dels Estats de la Unió.” (Sering, lloc citat) Menys difosa estava, és cert, en el Canadà, al començament del vuitè decenni, l'explotació en gran escala. Però ja Sering descriu la *Bell-Farm*, una granja pertanyent a una societat anònima que comprenia ni més ni menys que 22.680 hectàrees i estava evidentment organitzada d'acord amb el model de la granja Dalrymple. Sering, que es mostrava fred i escèptic quant a les possibilitats de la competència canadenca, ha calculat que el “cinturó productiu” del Canadà occidental tenia una superfície de 311.000 quilòmetres quadrats, o siga, tres cinquenes parts d'Alemanya; d'aquest total calculava que només es podia considerar vertaders terrenys de cultiu 38,4 milions d'acres, i, com a màxim, 15 milions d'acres com a probable zona bladera (Sering, pàgines 337 i 338). Segons les estimacions de la “Manitoba Free Press” de mitjan de juny de 1912, la superfície pròpia per al cultiu del blat primerenc a Canadà ascendia a l'estiu de 1912 a 11,2 milions d'acres contra una superfície de 19,2 als Estats Units. (Vegeu *Berliner Tageblatt*, Full comercial, número 305 de 18 de juny de 1912)

²³⁸ Erust Schultze, *La vida econòmica als Estats Units*, Jahrbuch für Gesetz. Werw, und Volhsw, 1912, capítol IV, pàgina 1.724.

açò, es va regalar a la companyia 25 milions d'acres de terreny que podia escollir entre les terres més fèrtils i millor situades, fins i tot fora del cinturó immediatament annex al ferrocarril. D'aquesta manera, tots els futurs colons de l'enorme superfície quedaven, per endavant, lliurats al capital del ferrocarril. Per la seua banda, la companyia s'apressà a vendre de seguida 5 milions d'acres a la Companyia Agrícola de Nord-oest, un grup de capitalistes anglesos sota la presidència del Duc de Manchester. El segon grup de capitalistes, a qui se li van regalar, a mans plenes, terrenys públics, és la Hudsons Bay Company, a la que per la renúncia als seus privilegis al Nord-oest se li va concedir dret, ni més ni menys, que a la vintena part de tot el terreny comprès entre el llac Winnipeg, la frontera dels Estats Units, les Rocalloses i el Saskatchewan septentrional. D'aquesta manera, els dos grups de capitalistes han obtingut units, les 5/9 parts del terreny total del país susceptible de cultiu. L'estat havia concedit una part considerable de la resta del terreny a 26 "companyies de colonització" capitalistes. Així, el granger del Canadà es troba quasi en totes parts pres en les xarxes del capital i la seua especulació. I no obstant això, l'emigració continuava en massa, procedent, no sols d'Europa, sinó també dels Estats Units!

Tals són els trets de la dominació del capital en el món. Expulsà el camperol d'Anglaterra (després d'haver-lo deixat sense terres) a l'Est dels Estats Units; de l'Est a l'Oest per a convertir-lo, sobre les ruïnes de l'economia dels indis, en un petit productor de mercaderies; de l'Oest va tornar a expulsar-lo, novament arruïnat, cap al Nord; davant d'ell anaven els ferrocarrils, i al seu darrere la ruïna: l'antecedia sempre el capital, com a guia, i el seguia el capital per a rematar-lo. La carestia general dels productes agrícoles ha succeït a la gran baixada dels preus de l'últim decenni del 1800, però el petit granger nord-americà ha obtingut tan pocs fruits d'ella com el camperol europeu.

És cert que el nombre de les granges creix incessantment. En l'últim decenni del segle passat ha passat de 4,6 milions a 5,7; també últimament ha augmentat en xifres absolutes. El valor total de les granges durant els últims deu anys ha augmentat de 751,2 milions a 1.652,8 milions de dòlars. La pujada general de preus dels productes del sòl hauria hagut d'afavorir el granger. No obstant això, veiem que el nombre dels arrendataris creix més que el nombre dels grangers en total. Heus aquí la proporció entre grangers i arrendataris:

1880	25,5 %
1890	28,4 %
1900	35,3 %
1910	37,2 %

Malgrat l'augment de preu dels productes del sòl, els grangers propietaris cedeixen cada vegada més terreny als arrendataris. Però aquests, que constitueixen ja prou més de la tercera part dels grangers de la Unió, són, als Estats Units, la capa social corresponent als nostres treballadors del camp europeu: els vertaders esclaus assalariats del capital, l'element sempre fluctuant que, posant en màxima tensió les seues forces, crea riqueses per al capital, sense poder obtenir per a si mateixos més que una existència miserable i insegura.

El mateix procés, en un marc històric completament distint, a Sud-àfrica, palesa, més clarament encara, els "mètodes pacífics del capitalisme en la seua lluita amb el petit productor de mercaderies".

Fins al sisè decenni del segle passat, a la colònia del Cap i en les repúbliques bòers, regnava una vida totalment camperola. Els bòers van portar durant llarg temps la vida de ramaders nòmades, llevant-los els millors pastos als hotentots i cafres, a qui exterminaven o expulsaven. En el segle XVIII, la pesta, transportada pels vaixells de la Companyia de les Índies Orientals, els va prestar excel·lents serveis, extingint tribus senceres d'hotentots i deixant lliure el sòl per als immigrants holandesos. En el seu avanç cap a l'Est van ensopegar amb les tribus bantus i van inaugurar el llarg període de les terribles guerres de cafres. Els devots holandesos, lectors de la Bíblia, tan orgullosos de la seua severitat puritana de costums i el seu coneixement de l'Antic Testament, que es consideraven com a "poble escollit", no es conformaren de robar les terres dels indígenes, sinó que s'hi establiren per a viure com a paràsits a costa dels negres, als qui van obligar a prestar-los treball d'esclaus, corrompent-los i enervant-los sistemàticament. L'aiguardent va exercir en aquesta missió un paper tan essencial, que la seua prohibició pel govern anglès a la colònia del Cap fracassà per l'oposició dels puritans. En general, l'economia dels bòers continuà sent de preferència patriarcal i d'economia natural durant el sisè decenni. Tinga hom en compte que fins a 1859 no es va construir a Sud-àfrica cap ferrocarril. Cert que el caràcter patriarcal no va impedir de cap manera que els bòers donaren mostres de la duresa i brutalitat més extremes. Com és sabut, Livingstone es va queixar molt més dels bòers que no dels cafres. Creien que els negres eren un objecte destinat per Déu i la naturalesa per a prestar-los treball d'esclaus i ser una base tan imprescindible de la seua vida patriarcal, que van respondre amb l'emigració a la supressió de l'esclavitud a les colònies angleses l'any 1836, malgrat la indemnització de 3 milions de lliures esterlines als propietaris perjudicats. Els bòers sortiren de la colònia del Cap travessant l'Aurenja i el Vaal; empentaren els matabeles al Nord, més enllà del Limpopo i es van ensopegar amb els makalakas. De la mateixa manera que el granger

nord-americà, obligat pel capital, impulsava els indis cap a l'Oest, així els bòers van empenyar els negres cap al Nord. Així, doncs, les "repúbliques lliures", establertes avui entre l'Aurenja i el Limpopo, van sorgir com a protesta contra l'atac de la burgesia anglesa al dret sagrat de l'esclavitud. Les mínimes repúbliques camperoles sostenien una lluita de guerrilles permanent amb els negres bantus. I, amb l'excusa dels negres, es va entaular una guerra de diversos decennis entre els bòers i el govern anglès. El pretext per al conflicte entre Anglaterra i les repúbliques fou la qüestió dels negres, és a dir, l'emancipació dels negres que, segons sembla, perseguia la burgesia anglesa. En realitat, la lluita es feia entre els camperols i la política colonial gran capitalista entorn dels hotentots i cafres, açò és, per les seues terres i la seua capacitat de treball. L'objecte d'ambdós competidors era exactament el mateix: l'expulsió o extermini de les gents de color, la destrucció de la seua organització social, l'apropiació dels seus terrenys i la utilització forçosa del seu treball per a serveis d'explotació. Només els mètodes eren radicalment diferents. Els bòers representaven l'esclavitud antiquada, en petita dimensió, com a base d'una economia camperola patriarcal; la burgesia anglesa, l'explotació capitalista moderna en gran escala. La llei fonamental de la república del Transvaal declarava amb crua rudesia: "El poble no tolera cap igualtat entre blancs i negres dins de l'estat i de l'Església." A l'Aurenja i en el Transvaal els negres no podien posseir terra ni viatjar sense passaport o deixar-se veure al carrer després d'enfosquir. Bryce conta el cas d'un camperol (un anglès per cert) que en El Cap oriental va assotar un cafre fins a donar-li mort. Quan el camperol va ser absolt pel tribunal, els seus veïns l'acompanyaren a casa amb música. Sovint, els blancs procuraven evitar la remuneració de treballadors indígenes lliures, obligant-los a emprendre la fuga, després d'acabat el treball, a força de maltractaments.

El govern anglès va seguir la tàctica oposada. Durant llarg temps es va presentar com a protector dels indígenes; adula particularment els capitosts, va recolzar la seua autoritat i tractà d'atorgar-los el dret a disposar dels terrenys. Fins i tot, sempre que va ser possible, seguint un mètode provat, va fer dels capitosts propietaris del territori de la tribu, encara que aquests actes eren contraris a la tradició i a l'organització social efectiva dels negres. El territori de les tribus era propietat comuna, i fins i tot els sobirans més cruels i despòtics, com el reietó Matabel Lobengula, només tenien el dret i el deure atribuir a cada família una parcel·la perquè la conreés. Aquesta parcel·la només era possessió de la família mentre aquesta la treballés efectivament. L'objectiu final de la política anglesa era clar: preparava, a llarg termini, l'expropiació a gran escala, fent instrument seu als propis capitosts dels indígenes. De moment, es va limitar a la "pacificació" dels negres per mitjà de grans expedicions militars. Nou sagnants guerres contra els cafres es van succeir fins a 1879, per a trencar la resistència dels bantus.

El capital anglès només va donar a conèixer enèrgicament les seues vertaderes intencions en ocasió de dos esdeveniments importants: el descobriment dels camps de diamants de Kimberley, en 1867-1870, i el de les mines d'or del Transvaal, en 1882-1885. Aquests esdeveniments inauguraren una nova època en la història de l'Àfrica del Sud. Aviat entrà en acció la Companyia Britànica Sud-africana, és a dir, Cecil Rhodes. En l'opinió pública anglesa s'hi produí una ràpida mutació. La cobdícia dels tresors sud-africans empentà el govern anglès a fer passos enèrgics. A la burgesia anglesa no li semblava excessiva cap despesa ni cap sang per a apoderar-se de les terres de l'Àfrica del Sud. Sobre ella va caure sobtadament un enorme corrent d'immigració. Fins llavors havia estat escassa, ja que els Estats Units atreïen l'emigrant europeu. Des dels descobriments dels camps de diamants i or, el nombre dels blancs a les colònies sud-africanes va créixer ràpidament. De 1885 a 1895 només residien en Witwatersrand 100.000 anglesos emigrants. La modesta economia camperola passà a segon pla; la mineria, i amb ella el capital miner, van començar a exercir el paper principal.

Per la seua banda, el govern anglès realitzà un brusc canvi de front en la seua política. Pels anys 50, Anglaterra havia reconegut a les repúbliques bòers pel tractat de Sand-River i pel tractat de Bloemfontein. Ara va començar l'acaçament polític dels estats camperols per l'ocupació de tots els territoris entorn de les repúbliques, amb l'objecte d'impedir-los tota expansió, mentre al mateix temps els negres, llarg temps protegits i adulats, anaven sent completament absorbits. Colp rere colp avançava el capital anglès. En 1868, Anglaterra s'apoderà del país dels basutos, naturalment, després de "repetides súpliques dels indígenes."²³⁹ En 1871, els camps de diamants de Witwatersrand van ser llevats a l'estat d'Aurenja i convertits en colònia de la corona amb el nom de "Griqualand occidental". En 1871 van ser sotmesos els zulus, per a ser incorporats més tard a la colònia de Natal. En 1885 va ser sotmès el Betschuanaland i annexat més tard a la colònia del Cap. En 1888 va sotmetre Anglaterra els matabeles i el Maschonaland. En 1889, la Companyia Britànica Sud-africana va obtenir la Carta sobre ambdós territoris. Tot açò, naturalment, només en benefici dels indígenes i accedint als seus insistents requeriments.²⁴⁰ En 1884 i 1887, Anglaterra es va annexar la badia de Santa Llúcia i tota la costa oriental fins a les possessions

²³⁹ Moshesh, el gran cap basuto, al valor i condicions de govern del qual devien els basutos la seua existència com a poble, vivia encara en aquesta època, però la guerra constant amb els bòers de l'estat lliure d'Aurenja l'havien precipitat a ell i als seus partidaris en l'última misèria. Dos mil guerrers basutos havien estat morts, els havien robat el bestiar; les seues cases havien estat destruïdes, i talades les collites. La tribu es trobava reduïda a una situació desesperada i només podia salvar-la la protecció del govern anglès. Que havia implorat repetidament." (C. P. Lucas, *A Historical Geography of the British Colonies*, Oxford, volum IV, pàgina 60)

²⁴⁰ La part oriental del territori és Mashonaland, on, amb autorització del rei Lobengula, que deia tenir-ne dret, s'havia establert primerament la Companyia Britànica Sud-africana. (Lucas, lloc citat, pàgina 77)

portugueses; en 1894 va prendre possessió del Tongaland. Els matabeles i maschonas van sostenir una lluita desesperada, però la companyia, amb Rhoders al capdavant, va ofegar primerament en sang la revolta, per a emprar, després, el provat mitjà de civilització i pacificació dels indígenes: dos grans ferrocarrils van ser construïts al territori aixecat.

Les repúbliques bòers se sentien cada vegada més inquietes davant aquesta sobtada acció que les tancava als seus límits. Però també a l'interior regnava la confusió. L'impetuós corrent de la immigració i l'ímpetu de la nova economia capitalista fabril van amenaçar prompte de trencar el marc dels petits estats camperols. La contradicció entre l'economia camperola al camp i a la ciutat, i les demandes i necessitats de l'acumulació del capital, eren, en efecte, molt grans. Les repúbliques es manifestaven constantment impotents enfront dels nous problemes. La malaptesa i primitivisme de l'administració; el perill constant dels cafres, que, sens dubte, no eren mirats per Anglaterra amb mals ulls; la corrupció que havia lliscat entre els bòers i mercè a la qual els grans capitalistes imposaven per suborn la seua voluntat; la carència de policia de seguretat per a reprimir els elements indesitjables; la manca d'aigua i transports per a aprovisionar una colònia de 100.000 emigrants sobtadament establerta; la falta de lleis de treball per a regular i assegurar l'explotació dels negres en la mineria; els elevats aranzels que encarien als capitalistes la mà d'obra; les tarifes elevades per al transport de carbó, tot açò es va reunir per a determinar una sobtada i estrepitosa fallida de les repúbliques camperoles.

En la seua malaptesa per a defensar-se contra el torrent de fang i lava del capitalisme que amenaçava d'engolir les seues repúbliques, els bòers van recórrer a mitjans d'un primitivisme extrem, que només podia trobar-se a l'arsenal del camperol més tossut i maldestre: van excloure la massa dels *uitlander*, molt superiors a ells en nombre, i que, enfront d'ells, representaven el capital, el poder, el corrent de l'època, de tots els drets polítics. Però aquesta no era més que una broma de mal gust, i els temps eren seriosos. Els dividendes sofrien les conseqüències de la mala administració de les repúbliques camperoles. El capital miner s'aixecà. La Companyia Britànica Sud-africana va construir ferrocarrils, va sotmetre cafres, va organitzar revoltes dels *uitlander* i, finalment, va provocar la guerra dels bòers. Havia sonat l'hora de l'economia camperola. En els Estats Units la guerra havia estat el punt de partida de la revolució; a Sud-àfrica era la seua fi. El resultat en fou el mateix: la victòria del capital sobre la petita economia camperola, que al seu torn s'havia alçat sobre les ruïnes de l'organització primitiva d'economia natural dels indígenes. La resistència de les repúbliques bòers contra Anglaterra tenia tan poques probabilitats de triomf, com la del granger nord-americà contra el predomini del capital als Estats Units. En la nova Unió Sud-africana, en la que es realitza el programa imperialista de Cecil Rhodes, les petites repúbliques camperoles són substituïdes per un gran estat modern; el capital hi ha pres oficialment el comandament. L'antiga oposició entre anglesos i holandesos ha desaparegut davant la nova oposició entre capital i treball. Ambdues nacions han segellat una fraternitat commovedora, fent que un milió d'explotadors blancs hagen desposseït dels seus drets civils i polítics a cinc milions d'obrers de color, i no sols han estat perjudicats els negres de les repúbliques bòers, sinó també els negres de la colònia del Cap, als qui se'ls ha llevat tots els drets cedits antany pel govern anglès. I aquesta obra noble, que ha coronat la política imperialista dels conservadors per un colp de violència descarat, havia de ser realitzada precisament pel partit liberal, amb l'aplaudiment frenètic dels "cretins liberals d'Europa", que, orgullosos i commoguts, veien en la completa autonomia i llibertat concedida per Anglaterra al grapat de blancs d'Àfrica del Sud, la prova del poder i grandesa creadors que tancava encara el liberalisme en Anglaterra.

La ruïna de l'artesanat independent, produïda per la concurrència del capital, és un capítol a banda, menys sorollós, però no menys penós. La indústria domèstica capitalista és la part més obscura d'aquest capítol. Paga la pena estudiar ací amb detall aquest procés.

El resultat general de la lluita entre el capitalisme i l'economia simple de mercaderies és aquest: el capital substitueix l'economia simple de mercaderies després que aquesta havia substituït l'economia natural. Per consegüent, quan hom diu que el capitalisme viu de formacions no capitalistes, per a parlar més exactament, cal dir que viu de la ruïna d'aquestes formacions, i si necessita l'ambient no capitalista per a l'acumulació, el necessita com a base per a realitzar l'acumulació, absorbint-lo. Considerada històricament, l'acumulació del capital és un procés de canvi de matèries que es verifica entre la forma de producció capitalista i les precapitalistes. Sense elles no es pot verificar l'acumulació del capital, però considerada en aquest aspecte, l'acumulació s'efectua destrossant-les i assimilant-les. Així, doncs, ni l'acumulació del capital es pot realitzar sense les formacions no capitalistes, ni aquelles poden ni tan sols mantenir-se. L'acumulació només pot produir-se gràcies a una constant destrucció preventiva d'aquelles.

Per tant, allò que Marx ha pres com a supòsit en el seu esquema de l'acumulació, només correspon a la tendència històrica objectiva del moviment de l'acumulació i al seu resultat final teòric. El procés d'acumulació tendeix a reemplaçar per tot arreu l'economia natural per l'economia simple de mercaderies, i aquesta per les formes capitalistes; a fer que la producció de capital domine absolutament, com la forma de producció única i exclusiva en tots els països i branques.

Però ací comença l'atzucac. Una vegada assolit el resultat final (el que no és, no obstant això, més que construcció teòrica), l'acumulació es fa impossible; la realització i capitalització de la plusvàlua es

transformen en problemes insolubles. En el moment en què l'esquema marxista de la reproducció ampliada correspon a la realitat, denuncia el final, el límit històric del moviment de l'acumulació, açò és, la fi de la producció capitalista. La impossibilitat de l'acumulació significa, en la producció capitalista, la impossibilitat del desenvolupament ulterior de les forces productives, i, amb això, la necessitat històrica objectiva de l'enfonsament del capitalisme. En resulta el moviment contradictori de l'última etapa imperialista, que és el període final de la carrera històrica del capital.

Per consegüent, l'esquema marxista de la reproducció ampliada no correspon a les condicions de l'acumulació mentre aquesta prossegueix el seu curs; no es pot reduir a les relacions mútues i dependències entre les dos grans seccions de la producció social (la dels mitjans de producció i la dels mitjans de consum), formulades en l'esquema. L'acumulació no és merament una relació interna entre les branques de l'economia capitalista, sinó, abans que res, una relació entre el capital i el medi ambient no capitalista en què cada una de les dos grans seccions de la producció pot localitzar el procés d'acumulació, en part i pel seu propi compte, amb independència de l'altra, encara que el moviment d'ambdues s'estiga interposant i creuant constantment. Les complicades relacions que en resulten, la diversitat del ritme i direcció en el marxa de l'acumulació en ambdues seccions, les seues relacions materials de valor amb formes de producció capitalista, no poden expressar-se en un esquema exacte. L'esquema marxista de l'acumulació, no és més que l'expressió teòrica d'aquell moment en què la dominació capitalista ha assolit el seu últim límit, i, en aquest sentit, és una ficció científica, el mateix que el seu esquema de la reproducció simple que formula teòricament el punt de partida de l'acumulació capitalista. Però només entre ambdues ficcions es pot trobar el coneixement de l'acumulació del capital i les seues lleis.

CAPÍTOL XXX

Els emprèstits internacionals

La fase imperialista de l'acumulació del capital, o la fase de la competència mundial del capitalisme, comprèn la industrialització i emancipació capitalista dels antics *hinterland* del capital, en els que realitzà la seua plusvàlua. Els mètodes específics d'aquesta fase són: emprèstits exteriors, concessió de ferrocarrils, revolucions i guerra. L'últim decenni, 1900-1910, és particularment característic per al moviment mundial imperialista del capital, sobretot en Àsia i en els parts d'Europa tocant Àsia: Rússia, Turquia, Pèrsia, Índia, Japó, Xina, així com el nord d'Àfrica. Així com la implantació de l'economia de mercaderies en substitució de l'economia natural, i la de la producció capitalista en substitució de la segona es van imposar per mitjà de guerres, crisi i anihilament de capes socials senceres, així actualment l'emancipació capitalista dels *hinterland* econòmics i colònies, es verifica enmig de revolucions i guerres. La revolució és necessària en el procés de l'emancipació capitalista dels *hinterland* per a fer saltar les formes d'estat procedents de les èpoques de l'economia natural i l'economia simple de mercaderies, i crear un aparell estatal apropiat als fins de la producció capitalista. A aquest tipus pertanyen la revolució russa, la turca i la xinesa. Aquestes revolucions, principalment la russa i la xinesa, influenciades per la dominació capitalista, recullen, en part, tot gènere d'elements precapitalistes antiquats; en part, contradiccions que van contra el règim capitalista. Això determina la seua profunditat i la seua força, però al mateix temps dificulta i fa més lent el seu curs victoriós. La guerra és, ordinàriament, el mètode d'un estat jove capitalista per a espolsar-se la tutela de l'antic, el baptisme de foc i la prova de la independència capitalista d'un estat modern, cosa per a la qual la reforma militar i, amb ella, la reforma tributària, constitueixen en totes parts la introducció a la independència econòmica.

El desenvolupament de la xarxa de ferrocarrils reflecteix aproximadament la penetració del capital. La xarxa de ferrocarrils es desplegarà amb major rapidesa en el quart decenni del segle XIX a Europa, en el cinquè en Amèrica, en el sisè en Àsia, en el setè i vuitè en Austràlia, en el vuitè en Àfrica.²⁴¹

²⁴¹ La xarxa de ferrocarrils ascendia en quilòmetres:

	Europa	Amèrica	Àsia	Àfrica	Austràlia
1840	2.225	4.754	-	-	-
1850	23.504	15.064	-	-	-
1860	51.862	53.935	1.393	445	367
1870	104.914	93.139	8.185	1.786	1.775
1880	168.983	174.666	16.278	4.646	7.847
1890	223.869	331.417	33.724	9.386	18.889
1900	333.348	526.382	101.316	36.854	31.014

Els emprèstits públics per a la construcció de ferrocarrils i els armaments militars acompanyen tots els estadis de l'acumulació del capital; la introducció de l'economia de mercaderies, la industrialització dels països i la revolució capitalista de l'agricultura, així com l'emancipació dels nous estats capitalistes. Les funcions dels emprèstits en l'acumulació del capital són variades: transformació dels diners de capes no capitalistes, diners com a equivalència de mercaderies (estalvis de la petita classe mitjana), o diners com a fons de consum del seguici de la classe capitalista; transformació del capital monetari en capital productiu mitjançant la construcció de ferrocarrils i aprovisionaments militars; transport del capital acumulat en països capitalistes antics a països moderns. Els emprèstits van traslladar en els segles XVI i XVII a Anglaterra el capital de les ciutats italianes; en el XVIII, el d'Holanda a Anglaterra; en el XIX, el d'Anglaterra a les repúbliques americanes i Austràlia, el de França, Alemanya i Bèlgica a Rússia; actualment, el d'Alemanya a Turquia, el d'Anglaterra a Alemanya, el de França a Xina i, per mitjà de Rússia, a Pèrsia.

En el període imperialista, els emprèstits exteriors exerceixen el paper principal en la independència d'estats capitalistes moderns. Les contradiccions de la fase imperialista es manifesten tangiblement en les contradiccions del sistema modern d'emprèstits exteriors. Aquests són indispensables per a l'emancipació dels estats que aspiren a ser capitalistes i són, alhora, el mitjà més segur perquè els estats capitalistes antics exercisquen la seua tutela sobre els moderns, controlen la seua Hisenda i facen pressió sobre la seua política exterior i sobre la seua política duanera i comercial. Són el mitjà principal per a obrir al capital acumulat dels països antics noves esferes d'inversió, i, al mateix temps, creen, en aquells països, nous competidors; augmenten en general l'espai de què disposa l'acumulació del capital i al mateix temps l'estreixen.

Aquestes contradiccions del sistema de préstecs internacionals són una demostració clàssica de fins a quin punt les condicions de la realització i capitalització de la plusvàlua es troben escindides en el temps i en l'espai. La realització de la plusvàlua només exigeix la difusió general de la producció de mercaderies, mentre la seua capitalització exigeix, per contra, el desplaçament progressiu de la producció simple de mercaderies per la producció capitalista. Amb açò, tant la realització com la capitalització de la plusvàlua es van reduint progressivament a límits més estrets. L'exemple del capital internacional en la construcció de la xarxa mundial de ferrocarrils reflecteix aquest desplaçament. Des de l'any 30 fins al 60 del segle XIX, la construcció de ferrocarrils i els emprèstits necessaris per a ella serviren principalment per al desplaçament de l'economia natural i la difusió de l'economia de mercaderies. Tal va ocórrer amb els ferrocarrils nord-americans construïts amb capital europeu, i, així mateix, amb els emprèstits ferroviaris russos de l'any 70. En canvi, la construcció de ferrocarrils en Àsia i Àfrica des de fa prop de vint anys, serveix, quasi exclusivament, a fins de la política imperialista, a la monopolització econòmica i a la submissió política dels *hinterland*; així també, les construccions de ferrocarrils fetes per Rússia en l'Àsia oriental i central. Com sap hom, l'ocupació de Manxúria per Rússia va ser preparada per l'enviament de tropes per a vetllar per la seguretat dels enginyers russos que treballaven al ferrocarril manxurià. El mateix caràcter tenen les concessions de ferrocarrils russos a Pèrsia, les empreses alemanyes de ferrocarrils en l'Àsia Menor i Mesopotàmia, les angleses i alemanyes a Àfrica.

Cal sortir a l'encontre d'una mala interpretació, que es refereix a la col·locació de capitals en països estrangers i a la demanda procedent d'aquests països. L'exportació del capital anglès a Amèrica va exercir, ja al començament del tercer decenni del segle XIX, un enorme paper, i va ser en gran part culpable de la primera genuïna crisi industrial i comercial anglesa l'any 1825. Des de 1824, la Borsa de Londres es veié inundada de valors sud-americans. En 1824-1825, els nous estats de l'Amèrica meridional i central concertaren emprèstits en Londres per més de 20 milions de lliures esterlines. Al mateix temps, es negociaven enormes quantitats d'accions industrials sud-americanes i valors anàlegs. El sobtat floriment i l'obertura dels mercats sud-americans determinaren, per la seua banda, un gran augment de l'exportació de mercaderies angleses cap als estats d'Amèrica del Sud i del Centre. L'exportació de mercaderies britàniques a aquells països va ascendir:

En 1821	2,9 milions lliures esterlines
En 1825	6,4 milions lliures esterlines

Segons açò, l'increment va ascendir en

	Europa	Amèrica	Àsia	Àfrica	Austràlia
1840-1850	710 %	215 %	-	-	-
1850-1860	121 %	257 %	-	-	-
1860-1870	102 %	73 %	486 %	350 %	350 %
1870-1880	61 %	88 %	99 %	156 %	333 %
1880-1890	32 %	89 %	107 %	104 %	142 %
1890-1900	27 %	21 %	79 %	114 %	27 %

El principal article d'aquesta exportació el constituïen els teixits de cotó. Davall l'impuls de la gran demanda, s'amplià ràpidament la producció cotonera anglesa i es fundaren moltes fàbriques noves. El cotó elaborat a Anglaterra va ascendir:

En 1821	129 milions lliures esterlines
En 1825	167 milions lliures esterlines

D'aquesta manera, es trobaven preparats tots els elements de la crisi. Tugan-Baranowski formula ara aquesta pregunta: "d'on han tret els estats sud-americans els recursos per a comprar en 1825 doble quantitat de mercaderies que en 1821? Aquests recursos se'l van subministrar els anglesos mateixos. Els emprèstits contractats a la Borsa de Londres serviren per a pagar les mercaderies importades. Els fabricants anglesos es van enganyar amb la demanda creada per ells mateixos, i aviat hagueren de convèncer-se'n, per pròpia experiència, de com d'infundades havien estat les seues esperances exagerades."²⁴²

Ací, el fet que la demanda sud-americana de mercaderies angleses havia estat determinada per capital anglès, és considerat com un "engany", com un fenomen econòmic anormal. En aquest punt, Tugan recull opinions d'un teòric, amb el qual, d'altra banda, no vol tenir res de comú. La idea que la crisi anglesa de l'any 1825 s'explicava pel "estrany" desenvolupament de la relació entre el capital anglès i la demanda sud-americana, va sorgir ja en l'època d'aquella crisi, i fou Sismondi qui va plantejar la mateixa qüestió que Tugan-Baranowski. En la segona edició dels seus *Nous principis* hi descrigué el procés amb tota exactitud:

"L'obertura de l'enorme mercat que l'Amèrica espanyola oferia als productes de la indústria em sembla que va col·laborar essencialment en el restabliment de les manufactures angleses. El govern anglès era de la mateixa opinió, i ha desplegat una energia, desconeguda fins llavors, en els set anys transcorreguts des de la crisi de 1818, per a portar el comerç anglès a les zones més allunyades de Mèxic, Colòmbia, Brasil, Rio de la Plata, Xile i Perú. Fins i tot abans que el Ministeri s'hagués decidit a reconèixer aquests nous estats, havia pres mesures per a protegir al comerç anglès construint estacions navals ocupades constantment per vaixells de línia, els comandants dels quals tenien objectius més diplomàtics que militars. Es va oposar a la cridòria de la Santa Aliança, reconeixent a les noves repúbliques en el mateix moment en què tota Europa decidia el seu anihilament. Però, per grans que fossen els mercats que oferia la lliure Amèrica, no haurien bastat per a absorbir totes les mercaderies produïdes per Anglaterra, si els emprèstits de les noves repúbliques no hagueren augmentat sobtadament en proporcions desmesurades els seus recursos per a comprar mercaderies angleses. Tots els estats d'Amèrica van prendre a préstec, dels anglesos, una suma per a enfortir el seu govern, i malgrat que aquesta suma era un capital, el van gastar immediatament com una renda, és a dir, el van utilitzar totalment per a comprar, per compte de l'estat, mercaderies angleses, o per a pagar les enviades a compte de particulars. Al mateix temps, es van fundar nombroses societats amb grans capitals per a explotar totes les mines americanes; però tots els diners que van gastar foren, alhora, un ingrés en Anglaterra per a reintegrar immediatament el desgast de les màquines que utilitzaven i les mercaderies enviades als llocs de treball de les màquines. Mentre va durar aquest estrany comerç, en el que els anglesos només demanaven dels americans que compraren amb el capital anglès mercaderies angleses, va semblar ser brillant la situació de les manufactures angleses. No va ser la renda, sinó el capital anglès el que va determinar el consum; els anglesos es van privar de gaudir les seues pròpies mercaderies, que enviaven a Amèrica i que compraven i pagaven per si mateixos."²⁴³ Sismondi trau d'ací la conclusió original de què només la renda, és a dir, el consum personal, constitueix el límit vertader del mercat capitalista, i utilitza també aquest exemple per a posar en guàrdia, una vegada més, contra els perills de l'acumulació.

En realitat, el procés de la crisi de l'any 1825 ha continuat sent típic per als períodes de floriment i expansió del capital fins al dia d'avui, i la "estranya" relació constitueix una de les bases més importants de l'acumulació del capital. Particularment, en la història del capital anglès, la relació es repeteix regularment abans de totes les crisis, com demostra Tugan-Baranowski amb les següents xifres i fets. La causa immediata de la crisi de 1836 fou la saturació de mercaderies angleses en els mercats dels Estats Units. Però també, ací, aquestes mercaderies es pagaren amb diner anglès. En 1834, la importació de mercaderies angleses als Estats Units excedia la seua d'exportació en 6 milions de dòlars, però al mateix temps la importació de metalls preciosos als Estats Units excedia quasi en 16 milions a l'exportació. Encara, l'any mateix de la crisi en 1836, l'excés d'importació de mercaderies va ascendir a 52 milions de dòlars, tot i això l'excés de la importació de metalls preciosos ascendí encara a 9 milions de dòlars. Aquest corrent de diners, el mateix que la de mercaderies, va venir principalment d'Anglaterra, on es compraren en massa accions de ferrocarrils dels Estats Units. En 1835-1836 es van fundar als Estats

²⁴² Tugan-Baranowski, *Estudis sobre la teoria i història de les crisis comercials*, pàgina 74.

²⁴³ Sismondi, *Nouveaux principes*, Tom II, Llibre IV, capítol IV: "La riquesa comercial segueix al creixement de la renda".

Units 61 bancs nous amb 52 milions de dòlars de capital (predominantment de procedència anglesa). Per consegüent, també aquesta vegada els anglesos pagaren la seua pròpia exportació. Així mateix, el floriment industrial sense precedents que es produí al nord dels Estats Units a finals del sisè decenni, i que va acabar per conduir a la guerra civil, es va pagar amb capital anglès. Aquest capital, al seu torn, va crear als Estats Units el mercat ampliat per a la indústria anglesa.

I no sols per al capital anglès; també el capital europeu tot sencer va contribuir, en la mesura de les seues forces, a l'“estrany comerç”; segons Schaffle, en els cinc anys de 1848 a 1853 es van col·locar almenys 1.000 milions de florins en valors americans en les diverses Borses europees. L'animació coetània de la indústria mundial va tenir també el seu desenllaç en la catàstrofe financera de 1857. L'any 60, el capital anglès s'afanya a crear en Àsia la mateixa relació que als Estats Units. Aflueix en massa a l'Àsia Menor i Índia, emprèn ací gegantines construccions de ferrocarrils (la xarxa de ferrocarrils d'Índia britànica ascendia en 1860 a 1.350 quilòmetres, en 1870 a 7.683, en 1880 a 14.977, en 1890 a 27.000) i d'ací resulta de seguida una demanda incrementada de mercaderies angleses. Però, al mateix temps, el capital anglès, a penes acabada la guerra de Secessió, aflueix novament als Estats Units. L'enorme auge de la construcció de ferrocarrils de la Unió Americana en els anys 60 i 70 (la xarxa de ferrocarrils ascendia en 1850 a 14.151 quilòmetres, en 1860 a 49.292, en 1870 a 85.139, en 1880 a 150.717, en 1890 a 278.409) es va pagar principalment amb capital anglès. Però, al mateix temps, aquests ferrocarrils portaven el seu material d'Anglaterra, la qual cosa va constituir una de les causes principals del ràpid desenvolupament de les indústries carbonífera i metal·lúrgica, i la commoció experimentada en aquestes branques per les crisis americanes de 1866, 1873, 1884. Ací, doncs, era literalment vertader el que li semblava a Sismondi una broma evident: els anglesos construïen als Estats Units, amb el seu propi ferro i el seu propi material, els ferrocarrils; els pagaven amb el seu capital, i es privaven del “gaudi” d'aquests ferrocarrils. Aquesta broma li agradava tant, no obstant això, al capital europeu, malgrat totes les crisis periòdiques, que, a meitat del vuitè decenni, la Borsa de Londres patia una vertadera febre d'emprèstits estrangers. De 1870 a 1875 es concertaren a Londres emprèstits per valor de 270 milions de lliures esterlines; la conseqüència immediata fou el ràpid increment de l'exportació de mercaderies angleses a països exòtics; el capital va afluir a ells en massa, malgrat que aquests estats van fer temporalment fallida. A finals del vuitè decenni van suspendre totalment o parcialment el pagament d'interessos Turquia, Egipte, Grècia, Bolívia, Costa Rica, Equador, Hondures, Mèxic, Perú, Santo Domingo, Uruguai, Veneçuela. No obstant això, a finals del decenni següent es va repetir la febre dels emprèstits públics exteriors. Estats sud-americans, colònies sud-africanes van obtenir grans quantitats de capital europeu. Els emprèstits de la República Argentina, per exemple, van ascendir:

En 1874	10 milions lliures esterlines
En 1890	59,1 milions lliures esterlines

També en Argentina, Anglaterra construeix ferrocarrils amb el seu propi ferro i el seu propi carbó i els paga amb el propi capital. La xarxa de ferrocarrils argentina ascendia:

En 1883	3.123 quilòmetres
En 1893	13.691 quilòmetres

Al mateix temps, l'exportació anglesa augmentava en

	1886	1890
Ferro	21,8 milions lliures esterlines	31,6 milions lliures esterlines
Màquines	10,1 milions lliures esterlines	16,4 milions lliures esterlines
Carbó	9,8 milions lliures esterlines	19,0 milions lliures esterlines

L'exportació total anglesa a Argentina era en 1885 de 4,7 milions de lliures esterlines; quatre anys més tard ascendia ja a 10,7 milions de lliures esterlines.

Al mateix temps, els diner anglès aflueix per mitjà d'emprèstits públics a Austràlia. Els emprèstits de les tres colònies: Victòria, Nova Gal·les del Sud i Tasmània ascendien, a finals del penúltim decenni, a 112 milions de lliures, dels quals 81 milions s'havien invertit en la construcció de ferrocarrils. Els ferrocarrils d'Austràlia comprenien:

En 1880	4.900 milles
En 1895	15.600 milles

També ací subministrava Anglaterra el capital i, alhora, els materials per a la construcció dels ferrocarrils. Per això es va veure arrossegada al remolí per les crisis de 1890 a Argentina, Transvaal, Mèxic, Uruguai, i de 1893 a Austràlia.

En els últims decennis, el procés només té una diferència: que, junt amb el capital anglès, actuen en àmplia mesura capitals alemanys, francesos i belgues en les inversions estrangeres i particularment en els emprèstits. La construcció de ferrocarrils en Àsia Menor es realitzava, des de l'any 50 i finals dels 90, pel capital anglès. Des d'aleshores, el capital alemany s'ha apoderat d'Àsia Menor i construeix el gran pla dels ferrocarrils d'Anatòlia i Bagdad. Les inversions del capital alemany a Turquia han produït un augment de l'exportació de mercaderies alemanyes vers aquest país.

L'exportació alemanya a Turquia va ascendir, en 1896, a 28 milions de marcs, i a 113 en 1911, i, en particular, a la Turquia asiàtica 12 milions en 1901 i 37 milions en 1911. També en aquest cas les mercaderies alemanyes importades es pagaren en una proporció considerable amb capital alemany, i els alemanys només van aconseguir (segons l'expressió de Sismondi) privar-se del plaer de gaudir dels seus propis productes.

Examinem més de prop el fenomen. La plusvàlua realitzada, que en Anglaterra o Alemanya no pot ser capitalitzada i roman inactiva, s'inverteix en Argentina, Austràlia, El Cap o Mesopotàmia en ferrocarrils, obres hidràuliques, mines, etc. Les màquines, el material i la resta, són portats del país d'origen del capital i es paguen amb el mateix capital. Però així es fa també al país mateix, davall l'imperi de la producció capitalista: el capital ha de comprar els seus elements de producció, invertir en ells abans de poder actuar. Cert que, en aquest cas, el gaudi dels productes queda al país, mentre en el primer cas és cedit als estrangers. Però el fi de la producció capitalista no és gaudir dels productes, sinó realitzar plusvàlua, l'acumulació. El capital inactiu no tenia en el propi país possibilitat alguna d'acumular-se, ja que no existia demanda del producte addicional. En canvi, en l'estranger, on no s'ha desenvolupat encara una producció capitalista, sorgeix, en capes no capitalistes, una nova demanda, o és creada violentament. Justament, el fet que el "gaudi" dels productes es trasllada a altres països és decisiu per al capital. Perquè el gaudi de les classes socials, capitalista i obrera, no té transcendència per als fins de l'acumulació. Cert que el "gaudi" dels productes ha de ser realitzat, pagat pels nous consumidors. Per a això, els nous consumidors han de tenir diners. Aqueixos diners provenen, en part, del canvi de mercaderies que es produeix al mateix temps. A la construcció de ferrocarrils, com a l'extracció de minerals (mines d'or, etc.) li acompanya un actiu comerç de mercaderies. Aquest realitza, a poc a poc, el capital invertit en la construcció de ferrocarrils o la mineria junt amb la plusvàlua. L'essència de la cosa no es modifica perquè el capital, que d'aquesta manera afluïx a l'estranger, cerque pel seu compte, com a capital en accions, un camp de treball, o per intermedi de l'estat estranger, trobe, en qualitat d'emprèstit exterior, nova activitat en la indústria o en el transport, ni tampoc perquè, en el primer cas, les empreses fundades sobre avaluacions incorrectes o especulacions facen fallida qualsevol dia, o perquè, en l'últim cas, l'estat deutor faça fallida, i els accionistes perden d'una manera o d'una altra en part el seu capital. També al país d'origen, en èpoques de crisi, es perd ben sovint el capital individual. Allò més important és que el capital acumulat del país antic, trobe en el nou una nova possibilitat d'engendrar plusvàlua i realitzar-la, açò és, de prosseguir l'acumulació. Els països nous comprenen grans territoris que viuen en condicions d'economia natural, als que transforma en països amb economia de mercaderies, o bé zones amb economia de mercaderies, de les que en fa mercats per al gran capital. La construcció de ferrocarrils i la mineria (particularment les mines d'or) propícies per a la col·locació del capital de països antics en nous, provoca, inevitablement, un actiu tràfic de mercaderies en països on fins llavors havia regit l'economia natural; i produeixen la ràpida dissolució d'antigues formacions econòmiques, crisis socials, renovació dels costums, és a dir, la implantació de l'economia de mercaderies primer i, posteriorment, la producció de capital.

El paper dels emprèstits exteriors, com el de la col·locació del capital en accions estrangeres ferroviàries i mineres, és, per això, la millor il·lustració crítica de l'esquema marxista de l'acumulació. En aquests casos, la reproducció ampliada del capital és una capitalització de la plusvàlua anteriorment realitzada (sempre que els emprèstits o les accions estrangeres no es cobrisquen amb estalvis petit burgesos o semiproletaris). El moment, les circumstàncies i la forma en què es va realitzar el capital dels països antics, i que afluïx ara al nou, no tenen res de comú amb el seu camp actual d'acumulació. El capital anglès que va afluïr cap a Argentina per a la construcció de ferrocarrils pot ser opi indi introduït en Xina. D'altra banda, el capital anglès que construeix ferrocarrils en Argentina, no sols procedeix d'Anglaterra en la seua pura forma de valor, com a capital monetari, sinó també en la seua forma material: ferro, carbó, màquines, etc. Açò vol dir que també la forma d'ús de la plusvàlua ve al món en Anglaterra, per endavant, en la forma apropiada per als fins de l'acumulació. La força de treball, la que pròpiament consumeix el capital variable, és, en la majoria dels casos, estrangera: són treballadors indígenes sotmesos en els nous països pel capital de l'antic, i transformats en nous objectes d'explotació. No obstant això, tenint en compte la puresa de la investigació, podem acceptar que també els obrers tinguen el mateix origen que el capital. Noves mines d'or, per exemple (sobretot en els primers temps), provoquen de fet una emigració en massa dels antics països capitalistes, i, en gran part, van a càrrec de treballadors d'aquests països. Per consegüent, podem suposar el cas en què, en un país nou, el capital, els mitjans de producció i els

obers procedisquen al mateix temps d'un vell país capitalista, per exemple, d'Anglaterra. Per tant, en Anglaterra es donaven tots els elements materials de l'acumulació: plusvàlua realitzada en forma de capital monetari, plusproducte en forma productiva i, finalment, reserves d'obers. No obstant això, l'acumulació no es podia verificar en Anglaterra: ni Anglaterra ni els seus clients anteriors necessitaven ferrocarrils ni ampliació de la indústria. Només l'aparició d'un nou territori amb grans zones de cultura no capitalistes va crear el cercle ampliat de consum per al capital, possibilitant-li l'acreciment de la reproducció, és a dir, l'acumulació.

Ara bé, qui són, exactament, aquests nous consumidors? ¿Qui paga en última instància els emprèstits exteriors i realitza la plusvàlua de les empreses capitalistes fundades amb ells? La història dels emprèstits internacionals a Egipte respon a aquestes preguntes d'una manera clàssica. Tres sèries de fets, que s'entrecreuen, caracteritzen la història interior d'Egipte en la segona meitat del segle XIX: empreses modernes capitalistes de gran amplitud, un augment enorme del deute públic i l'enfonsament de l'economia camperola. A Egipte existia fins als últims temps prestació personal, i els walis, i després el khedive, exercien sobre el sòl la més desconsiderada política de violència. Però, justament, aquestes condicions primitives constituïen terreny incomparablement apropiat per a les operacions del capital europeu. Econòmicament, només podia tractar-se, al principi, de crear condicions per a l'economia monetària. I aquestes es crearen, en efecte, amb recursos pecuniaris directes de l'estat. Muhammad Alī, el creador de l'Egipte modern, emprava en aquest sentit, fins als anys de 1830, un mètode de senzillesa patriarcal: comprava als fellah cada any, per compte de l'estat, tota la seua collita per a vendre'ls després, més car, el mínim que necessitaven per a la seua subsistència i per a la sembra. Al mateix temps, portava cotó de l'Índia, canya de sucre, indi i pebre, d'Amèrica, i prescrivia oficialment al fellah la quantitat que havia de plantar de cada una d'aquestes coses; conjuntament, cotó i indi, eren declarats monopoli del govern i només podien ser venuts a ell; només ell, per tant, podia revendre'ls. Amb semblants mètodes es va introduir a Egipte el comerç de mercaderies. És cert que Muhammad Alī no va fer poc per a elevar la productivitat del treball; va fer restaurar antics canals, aprofundir pous i, sobretot, va iniciar la gran obra de canalització del Nil en Kaliub, amb la que s'inaugura la sèrie de les grans empreses capitalistes d'Egipte. Aquestes es van estendre després a quatre grans zones: obres hidràuliques, entre les que ocupa el primer lloc la de Kaliub, construïda de 1845 a 1853, i que costà 50 milions de marcs, a banda de la prestació personal no pagada, però que resultà, immediatament, inutilitzable; vies de comunicació, entre les quals la més important i més fatal per a l'esdevenidor d'Egipte, va ser el canal de Suez; finalment, plantacions de cotó i producció de sucre. Amb la construcció del canal de Suez, Egipte havia ficat ja el cap en el llaç escorredor del capital europeu, del que no podia alliberar-se. Va iniciar el procés el capital francès, les empremtes del qual aviat seguí l'anglès; la lluita d'ambdós exerceix un enorme paper en totes les revoltes interiors d'Egipte durant els vint anys següents. Les operacions del capital francès, que va construir tant la gran obra del Nil amb la seua inutilitat, com el canal de Suez, van ser potser els models més peculiars d'acumulació del capital europeu a costa de poblacions primitives. Pel benefici del canal, que el comerç europeu faria passar per davant dels nassos d'Egipte, el país es va obligar, en primer lloc, a subministrar el treball gratuït de 20.000 camperols durant anys; en segon lloc, a subscriure 70 milions de marcs en accions de la Companyia, que equivalien al 40 per cent del capital total. Aquests 70 milions van ser la base de l'enorme deute públic d'Egipte. Deute que vint anys més tard va tenir per conseqüent l'ocupació militar d'Egipte per Anglaterra. Es va produir, de sobte, una revolució sobtada a les obres hidràuliques: les sènies antiquíssimes mogudes per bous, de les quals només al delta es movien 50.000 durant set mesos a l'any, es van substituir en part per potents bombes de vapor. El tràfic pel Nil entre el Caire i Assuan va començar a fer-se per mitjà de vapors moderns. Però la revolució major en les condicions econòmiques d'Egipte va ser obra de les plantacions de cotó. Com a conseqüència de la guerra de Secessió americana, que havia fet pujar el preu del cotó anglès de 60 a 80 penics per quilo a 4 o 5 marcs, Egipte es va sentir també atacat d'una febre de plantacions cotoneres. Tot el món es va dedicar a plantar cotó, però particularment la família del virrei. Expropiacions en gran escala, confiscacions, "compres obligades", o senzills robatoris, augmentaren ràpidament, en enormes proporcions, les possessions del virrei. Gran quantitat de pobles esdevingueren sobtadament en propietat real privada, sense que ningú sabés explicar el fonament jurídic de tals apropiacions. I aquesta enorme quantitat de béns havia de dedicar-se en breu termini a plantacions de cotó. Però, a més, aquest cultiu va modificar tots els procediments tradicionals egipcis.

La instal·lació de dics per a protegir els camps de cotó contra les inundacions regulars del Nil, es va reemplaçar per un sistema de regadius artificials, abundants i regulats. S'hi introduí un cultiu profund i incansable, totalment desconegut per al fellah, que des de l'època dels faraons es limitava a arrapar lleugerament el seu sòl amb l'aladre. Finalment, s'hi implantà el treball intensiu de la recol·lecció. Tot açò significava enormes exigències per als treballadors d'Egipte. Però aquests treballadors eren els mateixos camperols subjectes a prestació personal, sobre els quals l'estat s'havia atribuït drets il·limitats. Els fellah havien estat empenyats ja per milers a les obres de Kaliub, als treballs del canal de Suez; ara se'ls utilitzava per a construir dics, obrir canals i realitzar plantacions en els béns del sobirà. Ara el khedive necessitava per a si els 20.000 esclaus que havia posat a la disposició de la Companyia del canal de Suez. Açò determinà el primer conflicte amb el capital francès. Un arbitratge de Napoleó III reconegué a la Companyia una indemnització de 67 milions de marcs, amb la que el khedive podia conformar-se, tant més fàcilment quant que, en últim terme, sortiria de la pell dels mateixos fellah que eren la causa de la

disputa. I s'engegaren els treballs de regadiu. Per a això es van portar d'Anglaterra i França enormes quantitats de màquines de vapor, de bombes centrífugues i automotores. Molts centenars d'elles sortiren d'Anglaterra per a Alexandria i d'ací es van distribuir per tot el país en vapors, barques del Nil i a l'om de camells. Per a conrear el sòl van ser necessaris aladres de vapor, encara més en la mesura que en 1864 una pesta havia acabat amb tota la ramaderia. També aquestes màquines procedien majoritàriament d'Anglaterra. L'empresa Fowler es va ampliar particularment, en proporcions enormes, per a satisfer les demandes del virrei a costa d'Egipte.²⁴⁴

Una tercera classe de màquines, que Egipte necessità de sobte en massa, van ser els aparells per a despellarfar i premses per a empaquetar el cotó. Aquestes instal·lacions es van implantar a dotzenes a les ciutats del delta. Sagasig, Tanta, Samanuz i altres ciutats fabrils angleses començaren a aparèixer amb les seues xemeneies fumejants. Grans cabals circulaven pels Bancs d'Alexandria i el Caire.

L'enfonsament de l'especulació cotonera va sobrevenir ja l'any següent, quan, concertada la pau en la Unió Americana, el preu del cotó va baixar, en pocs dies, de 27 penics la lliura a 15,12 i, finalment, a 6 penics. L'any següent, Ismael Paixà es llençà a una nova especulació: la producció de canya de sucre. Es tractava ara de fer la competència als estats del sud de la Unió, que havien perdut els seus esclaus, amb la prestació personal dels fellah egipcis. L'agricultura egípcia es va veure desconcertada per segona vegada. Capitalistes francesos i anglesos van trobar un nou camp per a la més ràpida acumulació. En 1868 i 1869 es va projectar alçar 18 gegantines fàbriques, capaces de produir cadascuna d'elles 200.000 quilograms diaris de sucre, és a dir, amb un rendiment quàdruple que el dels establiments més grans coneguts: 16 es van encarregar a Anglaterra i 12 a França, però, a conseqüència de la guerra francoalemanya, la major part de la comanda anà a mans d'Anglaterra. Es volia establir, cada deu quilòmetres al llarg del Nil, una d'aquestes fàbriques com a centre d'un districte de deu quilòmetres quadrats que havia de subministrar la canya de sucre. Cada fàbrica necessitava diàriament 2.000 tones de canya per a mantenir-se en ple rendiment. Mentre centenars d'antics aladres de vapor del període del cotó jeien destrossats, es van encarregar nous centenars per al cultiu de la canya de sucre. Milers de fellah van ser empentats a les plantacions mentre altres milers treballaven en la construcció del canal d'Ibrahimiya. El bastó i el fuet funcionaven a ple rendiment. Prompte va sobrevenir el problema dels transports; per tal de portar la canya a les fàbriques, es va haver de construir precipitadament una xarxa de ferrocarrils i utilitzar ferrocarrils transportables, transport per cables, locomotores de carretera. També aquestes enormes comandes van correspondre al capital anglès. En 1872 es va obrir la primera fàbrica; 4.000 camells s'encarregaven provisionalment del transport, però el subministrament de la quantitat necessària de canya resultà impossible. El personal obrer era totalment inapropiat, el fellah no podia ser transformat, de sobte, en un obrer industrial modern. L'empresa va anar a fallida, moltes de les fàbriques encarregades no es van construir. Amb l'especulació sucraera, es tanca en 1873 el període de les grans empreses capitalistes a Egipte.

Qui subministrava el capital per a aquestes empreses? Els emprèstits internacionals. Said Paixà va subscriure, un any abans de la seua mort (1873), el primer emprèstit, de 66 milions nominals de marcs, però que, de fet, deduïdes comissions, descomptes, etc., es va reduir a 50 milions de marcs. Ismael deixà aquest deute i el contracte del canal de Suez, que en última instància feia pesar sobre Egipte una càrrega de 340 milions de marcs. En 1864 es realitzà el primer emprèstit d'Ismael: 114 milions nominals al 7 per cent, però que en realitat era de 97 milions al 8 i quart per cent. Aquest emprèstit es gastà en un any. És veritat que 67 milions es van destinar com a indemnització a la Companyia del canal, sent absorbit la resta, majoritàriament, per l'episodi del cotó. En 1861 es va fer, per intermedi del Banc Egipci, el primer

²⁴⁴ "Va començar [refereix el representant de la casa Fowler, l'enginyer Eych] un canvi febril de telegrams entre el Caire, Londres i Leeds. -¿Quan pot subministrar Fowler 150 aladres de vapor? -Resposta: en un any. -Es necessita ús de totes les forces. 150 aladres de vapor han de ser desembarcats a Alexandria abans de la primavera! -Resposta: impossible! La fàbrica Fowler, amb les seues dimensions d'aleshores, a penes podia fabricar tres aladres de vapor a la setmana. Al mateix temps, ha de tenir-se en compte que un aladre d'aquest gènere costava 50.000 marcs i que, per tant, es tractava d'un comanda de 7 milions i mig.

Telegrama següent d'Ismael Paixà: -Què costaria l'ampliació immediata de la fàbrica? El virrei estava disposat a donar els diners necessaris. Poden vostès imaginar-se que Leeds no va malgastar l'ocasió. Però també altres fàbriques d'Anglaterra i França van haver de subministrar aladres de vapor. A l'arsenal d'Alexandria, el descarregador de les mercaderies del virrei es va omplir de calderes, rodes, tambors, cables, caixes i caixons de tota mena, i les fondes de segona classe del Caire, de conductors d'aladres de vapor improvisats, trets molt de pressa de ferrers i manyans, de mossos d'aldees i xicotets que prometien. Perquè en cada un d'aquests aladres de vapor havia d'anar, almenys, un *pionier* expert de la civilització. Tot açò era enviat pels Effendis d'Alexandria, en revolta confusió, a l'interior, només per a poder disposar de lloc per a continuar la descàrrega i que, almenys, el vaixell que arribaria pogués dipositar la seua càrrega. És difícil fer-se una idea de com arribava tot açò al seu lloc de destí, o, millor dit, a qualsevol altre lloc que no fos el del seu destí. Ací jeien deu calderes a la vora del Nil, a deu milles de distància, les màquines corresponents; allí una muntanya de cables, vint milles més enllà els tambors per a ells. Ací es veia un mecànic anglès famolenc i desesperat, assentat sobre una muntanya de caixes franceses; allí un altre, desesperat, es lliurava a la beguda. Enffendis i Katibs corrien (cridant Al-là en el seu auxili) d'ací cap enllà, entre Siut i Alexandria, fent inacabables llistes de coses dels noms del qual no tenien la menor idea. I, no obstant això, al fi, es va posar en moviment una part d'aquest aparell. L'aladre de vapor va aparèixer en l'alt Egipte. La civilització i el progrés havien avançat un pas més." (*Forces vives, set conferències sobre assumptes de tècnica*, Berlín, 1908, pàgina 219)

anomenat emprèstit de Daira, en el que va servir de garantia la propietat privada del khedive; va ascendir nominalment a 68 milions al 9 per cent, i, en realitat, a 50 milions, al 12 per cent. En 1866, per mitjà de Frühling i Gotschen, es va subscriure un nou emprèstit de 60 milions nominals, en efectiu 52 milions; en 1867 un altre, per intermèdi del Banc Otomà, de 40 milions nominals, 34 efectius. El deute flotant ascendia en aquella època a 600 milions. Per tal de consolidar una part del mateix, es va fer per mitjà de la Banca Oppenheimer i nebots, en 1868, un gran emprèstit de 238 milions nominals al 7 per cent. En realitat, Ismael només va percebre 142 milions al 13 i mig per cent. Però amb ells es pogué celebrar la sumptuosa festa de la inauguració del canal de Suez davant els respectables caps del gran món europeu, i pagar-se la fantàstica dilapidació realitzada, i fer al sobirà turc, al sultà, un nou donatiu de 20 milions. Va seguir en 1870 l'emprèstit concertat per la casa Bischoffsheim i Goldschmidt, que importava nominalment 142 milions al 7 per cent, i, en efectiu, 100 milions al 13 per cent. Va servir per a cobrir les despeses de l'episodi del sucre. En 1872 i 1873 van seguir dos emprèstits per mitjà d'Oppenheimer, un petit de 80 milions al 14 per 100 i un gran de 640 milions nominals al 8 per cent, però que, com es van utilitzar en qualitat de pagament les lletres adquirides per les banques europees, en realitat només va produir 220 milions en efectiu i la reducció del deute a la meitat.

En 1874 es va intentar concertar un emprèstit de 1.000 milions de marcs al 9 per cent, però només va produir 68 milions. Els valors egipcis es cotitzaven al 54 per cent del seu valor nominal. I el deute públic havia augmentat, des de la mort de Paixà, en tretze anys, des de 3.293.000 lliures esterlines a 94.110.000 lliures esterlines, és a dir, prop de 2.000 milions de marcs.²⁴⁵ La fallida s'apropava.

A primera vista, aquestes operacions constitueixen el summum de la insensatesa. Un emprèstit substituïa ràpidament l'altre; els interessos dels emprèstits antics es pagaven amb nous emprèstits, i les comandes gegantines fetes al capital industrial anglès i francès es pagaven amb capital pres a préstec en Anglaterra i França.

En realitat, el capital europeu, mentre Europa movia el cap i se sorprenia de l'insensat balafament d'Ismael, feia en Egipte fantàstics negocis sense precedent, negocis que eren per al capital una edició moderna de les vaques egípcies de la Bíblia ben alimentades.

Abans que res, cada emprèstit era una operació usurària, en la qual la cinquena, la tercera part, i fins i tot més, de la suma en aparença prestada, se la quedaven entre els dits els banquers europeus. Els interessos usuraris s'havien de pagar d'una manera o d'una altra. D'on sortien els mitjans per a açò? Havia de tenir a Egipte mateix la seua font, i aquesta font era el fellah egipci, l'economia camperola. Aquesta subministrava, en últim terme, els elements més importants de les grandioses empreses capitalistes. Subministrava el terreny, ja que les anomenades possessions privades del khedive, que en termini molt breu havien assolit dimensions gegantines i que constituïen la base de les obres hidràuliques, de l'especulació cotonera i sucrera, eren producte de robatori i saqueig en in comptables pobles. L'economia camperola subministrava també la massa obrera, i ho feia gratuïtament. No hi havia més que cuidar-se de sustentar-la mentre durava la seua explotació. La prestació personal dels fellah era la base dels miracles tècnics fets pels enginyers europeus i les màquines europees en obres hidràuliques, mitjans de transport, en el conreu de la terra i en la indústria d'Egipte. En les obres del Nil, en Kallub com en el canal de Suez, en la construcció de ferrocarrils i en la de dics, a les plantacions de cotó i a les fàbriques de sucre, treballaven in comptables fellah, que eren llençats d'un treball a un altre segons convenia, i explotats sense cap límit. Si les limitacions tècniques dels treballadors forçats apareixien constantment quant al seu ús per a fins capitalistes moderns, aquest inconvenient es compensava abundantment per la condició il·limitada de l'explotació, i per les formes de vida i treball amb què ací comptava el capital.

Però l'economia camperola no subministrava tan sols terreny i obrers, sinó també diners. D'això es cuidava el sistema tributari, que, davall l'acció de l'economia capitalista, estrenyia els cargols al fellah. La contribució sobre la petita propietat rural, que s'eleva cada vegada més, ascendia a finals dels anys 60 a 55 marcs per hectàrea, mentre la gran propietat només pagava 18 marcs per hectàrea, i la real família no tributava res per les seues enormes possessions privades. S'hi agregaven contribucions especials, com, per exemple, 2,50 marcs per hectàrea per a la conservació de les obres hidràuliques que afavorien, quasi exclusivament, les possessions del virrei. Per cada palmera havia de pagar el fellah 1,35 marcs; per cada cabanya, 75 penics. S'hi afegia, a més a més, un impost personal de 6,50 marcs, que havia de pagar tot baró de més de deu anys. En total, els fellah pagaven en l'època de Muhammad Ali 50 milions de marcs, en la de Said 100 milions, en la d'Ismael 163 milions.

Com més devia Egipte a Europa, més diners havia de traure de l'economia camperola²⁴⁶. En 1869 es van elevar en un 10 per cent totes les contribucions; en 1870, la contribució territorial es va elevar en 8 marcs per hectàrea. En l'alt Egipte, els pobles van començar a despoblar-se, s'enderrocaren cabanyes, es va

²⁴⁵ Lord Cromer, *L'Egipte actual*.

²⁴⁶ D'altra banda, els diners que es treien del fellah egipci anaven a parar també al capital europeu donant un volta per Turquia. Els emprèstits turcs de 1854, 1855, 1871, 1877 i 1886, es basaven en el tribut egipci diverses vegades elevat, que es pagava directament al Banc d'Anglaterra.

deixar de conrear el terreny per a eludir la contribució. En 1876, la contribució sobre les palmeres es va elevar en 50 penics. Pobles sencers es van disposar a tallar les seues palmeres. Hom ho impedí a trets. En 1879, més enllà de Sint van morir, sembla que de fam, 10.000 fellah que no van poder pagar la contribució pel reg dels seus camps, i després d'haver matat el bestiar per a eludir els seus impostos.²⁴⁷

Ja s'havia tret al fellah fins a l'última gota de la seua sang. L'estat egipci havia acabat la seua funció com a aparell d'absorció en mans del capital europeu, i era superflu. El khedive Ismael va ser enviat de vacances. El capital podia ara liquidar les seues operacions.

En 1875, Anglaterra havia adquirit per 80 milions de marcs 172.000 accions del canal de Suez. Egipte ha de continuar pagant encara ara 394.000 lliures esterlines egípcies d'interessos. Van entrar en acció comissions angleses per a "posar en ordre" la hisenda egípcia. És curiós que el capital europeu, no espantat per la situació desesperada del país en fallida, va oferir concedir per a "salvar-lo" nous grans emprèstitts. Cowe i Stokes van proposar, per a transformar tots els deutes, un emprèstit de 1.520 milions de marcs al 7%. Rivers Wilson considerava necessaris 2.060 milions. El Crèdit Foncière, va comprar milions de valors flotants i va tractar de consolidar el deute total amb un emprèstit de 1.820 milions de marcs, la qual cosa va fracassar. Però com més desesperada i insoluble era la situació, més pròxim i inevitable era també el moment en què el país sencer, amb totes les seues forces productives, havia de caure en les urpes del capital europeu. A l'octubre de 1878 van desembarcar en Alexandria els representants dels creditors europeus. Es va imposar un doble control de la Hisenda egípcia pel capital anglès i francès. En nom del doble control es van inventar nous impostos, es va espremer els camperols de manera que el pagament d'interessos que s'havia suspès oficialment en 1873, es va restablir en 1877.²⁴⁸ Des d'aquest moment, els crèdits del capital europeu esdevingueren el centre de la vida econòmica i en l'únic fi del sistema tributari. En 1878 es va nomenar una nova comissió i un ministeri en la seua meitat europeu. En 1879, la Hisenda egípcia passà al control permanent del capital europeu representat per la Commission de la Dette Publique égyptienne. En 1878, els Tschifliks, els terrenys de la família del virrei, en una extensió de 431.000 acres, es van transformar en patrimoni de l'estat i s'hipotecaren als capitalistes europeus per a respondre del deute públic, i igualment els béns Daira, el patrimoni privat del khedive, siti, majoritàriament, en l'alt Egipte, i que comprenia 485.131 acres, més tard es va vendre a un consorci. Una gran part de la resta de la propietat territorial va passar a les mans de societats capitalistes, particularment a la Companyia del canal. Els béns de les mesquites i escoles van ser hipotecats per Anglaterra per a respondre de les despeses de l'ocupació. Un aixecament militar de l'exèrcit egipci, a qui el control europeu feia passar fam, mentre els funcionaris europeus percebien grans sous, i una revolta de masses provocada en Alexandria, forniren el pretext desitjat per al colp decisiu. En 1882 entraren en Egipte per a sotmetre'l forces militars angleses. Així va quedar coronada la grandiosa maniobra del capital a Egipte, i la liquidació de l'economia agrària egípcia pel capital anglès.²⁴⁹ Es va veure així que la transacció que semblava absurda per a una consideració superficial entre el capital prestador i el capital industrial europeus, les comandes del qual eren pagades amb aquell capital, cobrint-se els interessos d'un emprèstit amb el capital d'un altre, tenia en la seua base una relació molt racional i "sana" des del punt de vista de la circulació del capital. Desapareguts els intermediaris que emmascaraven l'operació, aquesta acabà en el fet senzill que l'economia camperola egípcia va ser absorbida en gran escala pel capital europeu; enormes zones de terreny, incomptables obrers i una massa de productes de treball pagats a l'estat en qualitat d'impostos, esdevingueren, en últim terme, en acumulació de capital europeu.

És evident que semblant transacció, que va concentrar en dos o tres decennis el curs normal d'una evolució històrica de segles, només fou possible gràcies al fuet: el primitivisme de la vida egípcia creà al mateix temps una base d'operacions incomparable per a l'acumulació del capital. Enfront del creixement fantàstic del capital, apareix ací com a resultat econòmic, junt amb la ruïna de l'economia camperola, l'aparició del tràfic de mercaderies i, per obra seua, la tensió de les forces productives del país. La terra

²⁴⁷ "Persones residents al delta [informa el *Times* des d'Alexandria el 31 de març de 1879] asseguren que aplicant els antics mètodes s'ha recaptat el tercer trimestre de la contribució anual. Açò produeix un efecte estrany quan hom sap que les gents es moren de fam en els camins, que grans zones jauen ermes a causa de les càrregues fiscals, que els grangers han venut el seu bestiar, les dones les seues joies i els usurers omplen els registres d'hipoteques amb les seues escriptures i els tribunals amb les seues demandes d'execució". (Citada per Th. Rothstein, *Egypt's Ruin*, 1910, pàgines 69-70)

²⁴⁸ "Açò procedeix completament [escriu el corresponal del *Times* des d'Alexandria] d'impostos pagats pels camperols en espècie, i si hom pensa en els pobres fellah sobrecarregats de treball, mal alimentats i que viuen en les seues miserables cabanyes, treballant dia i nit per a omplir les butxaques dels seus creditors, el pagament puntual del cupó deixa de ser un objecte de plena satisfacció." (Citada per Th. Rothstein, lloc citat, pàgina 49)

²⁴⁹ Eyth, un distingit agent de la civilització capitalista als països primitius, acaba el seu magistral esbós sobre Egipte, del que hem pres les principals dades, amb la següent professió de fe imperialista: "Allò que ens ensenya aquest passat té també un significat forçós per a l'esdevenidor: Europa, encara que no sense lluites de tot gènere, en les que a penes poden distingir-se la justícia i la injustícia, i en les que la raó política i històrica equival sovint a l'infortuni de milions, i la injustícia política a la seua salvació; Europa, ha de posar la seua mà ferma sobre aquells països que no són capaços de viure per les seues pròpies forces la vida de la nostra època, i la mà ferma acabarà, com en totes parts, amb el malestar que regna a la vora del Nil." (Lloc citat, pàgina 247) Sobre l'aspecte que ofereix l'"ordre" que Anglaterra ha creat "a la vora del Nil", ens dóna Rothstein, lloc citat, dades suficients.

egípcia conreada i defensada amb dics va passar, sota el govern d'Ismael, de 2, a 2,7 milions d'hectàrees; la xarxa de canals, de 73.000 a 87.000 quilòmetres; la xarxa de ferrocarrils, de 410 a 2.020 quilòmetres. En Suez i Alexandria s'hi construïren molles; al port d'Alexandria, grans instal·lacions. Es va implantar un servei de vapors al mar Roig, i al llarg de les costes sirianes i de l'Àsia Menor, per a servir els pelegrins de la Meca. L'exportació d'Egipte, que en 1861 ascendia a 89 milions, passà en 1864 a 288. La importació, que davall Said Paixà era de 24 milions, va pujar davall Ismael a 100 i 110 milions de marcs. El comerç, que després de l'obertura del canal de Suez no es reposà fins als anys 80, va ascendir en 1890 a 163 milions de marcs com a importació, i 249 milions de marcs com a exportació. En 1900, les xifres foren: 288 milions d'importació, 355 milions d'exportació, i en 1911: 557 milions d'importació, 593 milions d'exportació. Quant a Egipte, certament, s'ha convertit en propietat del capital europeu en efectuar de colp el seu desenvolupament, fins a arribar a l'economia de mercaderies. Com en Xina, i com ara al Marroc, es va veure a Egipte que darrere dels emprèstits internacionals, la construcció de ferrocarrils i obres hidràuliques, aguaita el militarisme com a agent executiu de l'acumulació de capital. Els estats orientals realitzen amb pressa febril el desenvolupament de l'economia natural a l'economia de mercaderia, i d'aquesta a la capitalista, sent absorbits pel capital internacional, perquè sense lliurar-se a aquest no podrien realitzar la transformació.

Un altre exemple excel·lent dels últims temps el constitueixen els negocis del capital alemany a Turquia asiàtica. Fa temps, el capital europeu, particularment l'anglès, havia intentat apoderar-se d'aquest territori, que es troba en un camí antiquíssim del tràfic comercial entre Europa i Àsia.²⁵⁰

En els decennis 5 i 6, el capital anglès construí les línies de ferrocarril Esmirna-Aidin-Diner i Esmirna-Kassaba-Alascheir, i va aconseguir la concessió per a prosseguir la línia fins a Afionkarahissar i el primer tros del ferrocarril d'Anatòlia-Haidar-Paixà-Ismid. Al mateix temps el capital francès s'apoderava d'una part del ferrocarril. En 1888 va aparèixer en escena el capital alemany. Gràcies a negociacions particulars amb el grup de capital francès, representat per la *Banque Ottomane*, es va arribar a una fusió d'interessos internacionals, per virtut de la qual el grup alemany participava amb el 60 per cent en la gran empresa del ferrocarril d'Anatòlia i de Bagdad, i el capital internacional amb el 40 per cent²⁵¹. La Companyia del ferrocarril d'Anatòlia, darrere de la qual està principalment el Banc Alemany, es va fundar, com a societat turca, el 14 *Redscheb* de l'any 1306, és a dir, el 4 de març de 1899, per a reprendre els treballs de la línia d'Haidar-Paixà a Ismid, que es trobava funcionant des de l'any 70 i per a portar a terme la concessió del tram Ismid-Eskischehir-Angora (845 quilòmetres). La Companyia també està autoritzada per a construir el ferrocarril Haidar-Paixà-Escutari i ramals a Brussa, així com una xarxa complementària Eskischehir-Konia (uns 445 quilòmetres) i, finalment, el tros Angora-Kaisarie (245 quilòmetres). El govern turc donava a la Companyia la següent garantia pública: ingrés brut de 10.300 francs per any i quilòmetre, per al tros Haidar-Paixà-Ismid, i 15.000 francs per al tros Ismid-Angora. Per a aquest objecte, el govern ha lliurat a l'administració de la *Dette Publique Ottomane* la recaptació directa dels ingressos que resulten de l'arrendament dels delmes dels Sandschaks d'Ismid, Ertogrul, Kutahia i Angora. L'administració de la *Dette Publique Ottomane* pagarà amb aquests ingressos a la Companyia allò que calga per a fer efectiva la quantitat garantida pel govern. Per al tros Angora-Kaisarie, el govern garanteix un ingrés brut, en or, de 775 lliures turques = 17.800 francs or per quilòmetre i any, i per al tros Eskischehir-Konia, 604 lliures turques = 13.741 francs, no podent passar la subvenció en l'últim cas de 219 lliures turques = 4.995 francs per quilòmetre i any. En canvi, en el cas que l'ingrés brut excedisca de la suma garantida, el govern cedeix per endavant el 25 per cent d'aqueix excés. Els delmes dels Sandschaks de Trebisonda i Gumuchane es pagaran directament a l'administració de la *Dette Publique Ottomane*, que, per la seua banda, pagarà les subvencions necessàries a la Companyia del ferrocarril de Bagdad. Tots els delmes destinats al compliment de la garantia concedida pel govern constitueixen un tot. En 1898, la garantia s'elevà, per a Eskischehir-Konia, de 219 lliures turques a 296.

En 1899, la Companyia obtingué una concessió per a la construcció i explotació d'un port en Haidar-Paixà, per a emissió de *Warrant*, per a la instal·lació d'elevadors de cereals i dipòsits de mercaderies de tot gènere, i el dret a realitzar amb personal propi totes les operacions de càrrega i descàrrega, i, finalment, el d'establir una espècie de mercat lliure.

En 1901, la societat va obtenir la concessió del ferrocarril de Bagdad-Konia-Bagdad-Basra-Golf Pèrsic (400 quilòmetres), que empalma amb el tram Konia-Erenglo-Burgurlu, de la línia d'Anatòlia. Per a fer

²⁵⁰ El govern angloindi va donar ja al començament del quart decenni del segle passat al coronel Chesney l'encàrrec d'estudiar l'Ufrates per a aconseguir, per mitjà de la seua navegació, un camí, el més curt possible, entre el mar Mediterrani i el golf Pèrsic o Índia. Després d'un reconeixement provisional, verificat en l'hivern de 1831, i després de detinguts preparatius, l'expedició pròpiament dita es va verificar en els anys 1835-1837. En relació amb ella, oficials i funcionaris anglesos van fer estudis i van alçar plans de grans regions de la Mesopotàmia oriental. Aquests treballs es van perllongar fins a l'any 1886, sense arribar a un resultat pràctic per al govern anglès. La idea d'establir una via de comunicació entre el Mediterrani i Índia pel golf Pèrsic, va ser arrellegada més tard per Anglaterra, en una altra forma, amb el pla del ferrocarril del Tigris. En 1899. Cameron va fer un viatge a Mesopotàmia, per encàrrec del govern anglès, a fi d'estudiar el tractat de la projectada línia. (Max Freiherr von Oppenheim, *Vom Mittelmeer zum Persischen Golf durch den Hauran, die Syrische Wüste und Mesopotamien*, tom II, pàgines 5 i 36)

²⁵¹ S. Schneider, *Der deutsche Bagdadbahn*, 1900, pàgina 3.

efectiva la concessió, la companyia antiga formà una nova societat per accions. Aquesta societat cedí, al seu torn, la construcció de la línia, fins a Burgurlu, a una societat constructora fundada a Frankfurt.

De 1893 a 1912, el govern turc va satisfer les subvencions següents: pel ferrocarril Haidar-Paixà-Angora, 48,7 milions de francs; pel tram Eskirchehir-Konia, 1,8 milions de lliures turques. Total, uns 90,8 milions de francs²⁵². Finalment, per la concessió de 1907 es van cedir a la societat els treballs per a la dessecació del llac Karaviran i per al reg de la plana de Konia. Aquests treballs han de realitzar-se per compte del govern en el termini de sis anys. Aquesta vegada, la societat avança al govern la suma de 19.5 milions de francs, amb un interès del 5% i pagament als trenta-sis anys. El govern turc garanteix, en canvi: 1er, 25.000 lliures turques anuals provinents dels delmes ferroviaris i de diversos emprèstits que es troben davall l'administració de la *Dette Publique Ottomane*; 2on, allò que produïsquen de més els delmes de les zones regades en comparació amb el producte mitjà dels últims cinc anys abans de la concessió; 3er, els ingressos bruts obtinguts per les obres hidràuliques; 4art, l'import de la venda dels terrenys dessecats o regats.

Per a realitzar les obres hidràuliques, la societat va fundar en Frankfurt una societat constructora "per a les obres de regadiu de la plana de Konia", amb un capital de 135 milions de francs. En 1908, la Companyia va obtenir una altra concessió per a prolongar el ferrocarril de Konia fins a Bagdad i el golf Pèrsic. També va aconseguir garantia per quilòmetre. L'emprèstit del ferrocarril de Bagdad al 4 per cent en tres sèries (54, 108 i 119 milions de francs), que es va fer per al pagament de les subvencions, es va assegurar hipotecant els delmes dels vilaiets d'Aidin, Bagdad, Mossul, Diarbekir, Urfa i Alep i amb l'impost sobre el bestiar de llana dels vilaiets de Konia a Dana i Alep.²⁵³

Sobre la totalitat de les subvencions per a la construcció de ferrocarrils a Turquia, que va haver de pagar el govern turc al capital internacional, l'enginyer Presser de Wurttemberg, que va intervenir en aquests negocis com a secretari del baró von Hirsch, forneix les xifres següents:

	Longitud	Garantia
	Quilòmetres	Pagat / francs
Les tres línies de la Turquia europea	1.888,8	33.099.352
Xarxa de la Turquia asiàtica construïda fins a 1900	2.513,2	53.811.538
Comissions i altres despeses de la <i>Dette Publique</i> al servei de la garantia, per quilòmetre	"	9.351.209
Total	"	96.262.099

Note bé hom que tot açò només va ser fins de 1899, des de la data del qual comença el pagament d'una part de la garantia per quilòmetre. Dels 74 Sandschaks que comprèn la Turquia asiàtica, tenien ja hipotecats els delmes de 28. I amb totes aquestes subvencions, des de l'any 1856 fins a 1900, s'havien construït en total 2.513 quilòmetres en la Turquia asiàtica.²⁵⁴

D'altra banda, Presse, expert en aquestes matèries, dóna el següent exemple de les manipulacions que feien les companyies dels ferrocarrils de Turquia. Assegura que la Companyia d'Anatòlia va prometre, en 1893, primer, portar el ferrocarril per Angora fins a Bagdad; declarà després, que el seu propi projecte era irrealitzable, per a abandonar a la seua sort aquesta línia garantida i emprendre una altra via per Konia. En el moment en què les companyies aconseguisquen adquirir la línia Esmirna-Aisin-Diner, demanaran la seua prolongació fins a la línia de Konia. I una vegada que s'haja construït aquest ramal, les companyies mouran cels i terra per a obligar al tràfic a prendre aquesta nova via que no té garantia per quilòmetre i que, açò és el més important encara, no ha de repartir els seus ingressos amb el govern, alhora que les altres línies, des d'un cert import de la recaptació bruta, han de donar al govern una part de l'excés. El resultat és que el govern no percebrà res de la línia d'Aidin i les companyies percebran milions. El govern haurà de pagar per les línies Cassaba i Angora quasi l'import total de la garantia per quilòmetre, i no podrà esperar obtenir mai el 25 per cent de l'excés sobre l'ingrés brut de 15.000 francs que li assegura el contracte.

Ací es palesa, amb plena claredat, el fonament de l'acumulació. El capital alemany construeix en la Turquia asiàtica ferrocarrils, ports, obres hidràuliques. En aquestes empreses extreu nova plusvàlua als asiàtics, que utilitza com a obrers. Però aquesta plusvàlua, junt amb els mitjans de producció emprats, ha de ser realitzada en Alemanya (material de ferrocarrils, màquines, etc.), què contribueix a realitzar-la? En

²⁵² Saling, *Börsengahrbuch*, 1911-1912, pàgina 2.211.

²⁵³ Saling, *Börsengahrbuch*, 1911-1912, pàgines 360 i 381.

²⁵⁴ W. von Presser, *Els chemins de fer en Turquie d'Asie*, Zurich, 1900, pàgina, 59.

part, el tràfic de mercaderies originat pels ferrocarrils, ports, etc., que es fomenta enmig de les condicions d'economia natural existents en l'Àsia Menor. En part, i a causa que el tràfic de mercaderies no creix amb prou rapidesa per a satisfer les necessitats del capital, la transformació forçosa dels ingressos naturals de la població en mercaderies que per mitjà de la maquinària fiscal es converteix en diners i que, junt amb la plusvàlua, es destina a la realització del capital. Tal és el sentit de la garantia per quilòmetre dels ingressos bruts en empreses independents del capital estranger, així com de les garanties amb què s'asseguren els emprèstits. Els "delmes" (zehnte) hipotecats en ambdós casos amb infinites variacions, són prestacions en espècie dels camperols turcs que s'han anat elevat aproximadament fins al 12 o 12 i mig per cent. El camperol dels vilaietos asiàtics ha de pagar "delmes", perquè, si no ho fa, és expulsat per la força amb ajuda dels gendarmes i dels funcionaris de l'estat. Els delmes, que són una manifestació amplíssima del despotisme asiàtic, basat en l'economia natural, no es recapten directament pel govern turc, sinó per arrendataris semblants als de *l'ancien régime*, als qui l'estat ven el rendiment probable de l'impost de cada vilaieto (província), per subhasta pública. Si el delme d'una província és adquirit per un especulador individual o un consorci, aquests venen els delmes de cada un dels districtes (Sandschaks) a altres especuladors, que al seu torn distribueixen la seua part entre una sèrie d'agents menors. Com cadascun d'ells vol cobrir les seues despeses i obtenir el major benefici possible, el delme va augmentant en proporcions enormes a mesura que s'apropa al camperol. Si l'arrendatari s'ha equivocat en els seus càlculs, tracta de resquitar-se a costa del camperol. Aquest espera, quasi sempre ple de deutes, amb impaciència, el moment de poder vendre la seua collita; però, després d'haver segat els seus cereals, ha d'esperar sovint setmanes senceres per a trillar-los fins que l'arrendatari tinga a bé agafar la part que li correspon. L'arrendatari, que generalment és tractant en cereals, aprofita aquesta situació del camperol, que veu tota la seua collita en perill de podrir-se al camp, per a obligar-lo a vendre-li-la a baix preu. D'altra banda, sap emmudir les queixes dels descontents amb ajuda del Muktar (alcalde del poble).

Al Consell d'administració internacional de la *Dette Publique Ottomane*, que, entre altres, administra directament els impostos de sal, tabac, begudes esperitoses, el delme de la seda i els drets de pesca, li estan hipotecats, com a garantia per quilòmetre o garantia d'un emprèstit, els delmes, amb la condició que el Consell intervindrà en la celebració dels contractes d'arrendaments d'aquests delmes, i que la recaptació serà ingressada directament pels arrendataris en les caixes del Consell en els vilaietos. En el cas que fos impossible trobar un arrendatari per als delmes, El govern turc els dipositarà *in natura* en magatzems, les claus dels quals es lliuraran al Consell, que s'encarregarà de la venda pel seu propi compte.

Així, doncs, el canvi entre els camperols de l'Àsia Menor, Síria i Mesopotàmia i el capital alemany es verifica de la manera següent: el gra apareix als camps dels vilaietos de Konia, Basra, etc., com a simple producte d'ús de l'economia camperola primitiva i passa de seguida, com a tribut, a mans de l'arrendatari d'impostos. Només quan es trobe en poder d'aquest, el gra es converteix en mercaderia, i la mercaderia en diners, que passa a mans de l'estat. Aquests diners, que no és més que una forma modificada del gra camperol, el qual ni tan sols s'ha produït com a mercaderia, serveix ara, en qualitat de garantia de l'estat, per a pagar en part les despeses de construcció i explotació dels ferrocarrils, és a dir, per a realitzar el valor dels mitjans de producció utilitzats, així com la plusvàlua espremuda als camperols i proletaris asiàtics en la construcció i explotació dels ferrocarrils. Com, d'altra banda, en la construcció dels ferrocarrils s'empren mitjans de producció elaborats en Alemanya, el gra del camperol asiàtic, transformat en diners, serveix per a convertir en or la plusvàlua treta dels obrers alemanys en l'elaboració d'aquells mitjans de producció. Els diners passen del poder de l'estat turc a les caixes del Banc Alemany per a acumular-s'hi com a plusvàlua capitalista en forma d'accions de fundador, dividendes i interessos per a les butxaques dels senyors Gwinner, Siemens i accionistes i clients del Banc Alemany, així com per a tota la xarxa de les seues societats filials. Si (com es preveu en les concessions) desapareix l'arrendatari d'impostos, la sèrie complicada de metamorfosi es redueix a la seua forma més senzilla i clara: el gra camperol passa directament en poder dels administradors de la *Dette Publique Ottomane*, açò és, de la representació del capital europeu i, ja en la seua forma natural, es converteix en ingrés del capital alemany i de la resta del capital estranger. Així es verifica l'acumulació del capital europeu fins i tot abans d'haver perdut la seua forma d'ús camperola asiàtica. Així es realitza la plusvàlua capitalista abans d'haver esdevingut mercaderia i haver realitzat el propi valor. El canvi es verifica ací en una forma brutal i descarada, d'una manera directa, entre el capital europeu i l'economia camperola asiàtica. D'aquesta manera, l'estat turc queda reduït al seu vertader paper d'aparell polític necessari per a l'explotació de l'economia camperola per als fins del capital: funció pròpiament dita de tots els estats orientals en el període de l'imperialisme capitalista. El negoci que apareix exteriorment com una tautologia sense sentit, com el pagament de mercaderies alemanyes o capital alemany en Àsia, en el que els incauts alemanys no fan més que deixar els astuts turcs el "gaudi" de les grans obres de la civilització, en els fons és un canvi entre el capital alemany i l'economia camperola asiàtica, un canvi que es realitza emprant els mitjans coactius de l'estat. Els resultats del negoci són: d'una banda, l'acumulació progressiva del capital i d'"una xarxa d'interessos creixent", i açò, com a pretext per a la ulterior expansió política i econòmica del capital alemany a Turquia; d'altra banda, ferrocarrils i tràfic de mercaderies sobre la base de la ràpida

descomposició, la ruïna, l'absorció de l'economia camperola asiàtica per l'estat, així com la creixent dependència financera i política de l'estat turc respecte al capital europeu.²⁵⁵

CAPÍTOL XXXI

Aranzels protectors i acumulació

L'imperialisme és l'expressió política del procés de l'acumulació del capital en la seua lluita per a conquerir els mitjans no capitalistes que no es troben encara exhaurits. Geogràficament, aquests mitjans comprenen, encara avui, els més amplis territoris de la Terra. Però comparats amb la potent massa del capital ja acumulat en els vells països capitalistes, que pugna per trobar mercats per al seu plusproducte, i possibilitats de capitalització per a la seua plusvàlua; comparats amb la rapidesa amb què avui es transformen en capitalistes territoris pertanyents a cultures precapitalistes, o en altres termes: comparats amb el grau elevat de les forces productives del capital, el camp sembla encara petit per a l'expansió d'aquest. Açò determina el joc internacional del capital a l'escenari del món. Donat el gran desenvolupament i la competència cada vegada més violenta dels països capitalistes per a conquerir territoris no capitalistes, l'imperialisme augmenta la seua agressivitat contra el món no capitalista, aguditzant les contradiccions entre els països capitalistes en lluita. Però com més violentament i enèrgicament procure el capitalisme l'enfonsament total de les civilitzacions no capitalistes, més ràpidament anirà minant el terreny a l'acumulació del capital. L'imperialisme és tant un mètode històric per a perllongar l'existència del capital, com un mitjà segur per a posar objectivament un termini a la seua existència. Amb això no s'ha dit que aquest termini haja de ser alegrement assolit. Ja la tendència de l'evolució capitalista cap a ell es manifesta amb vents de catàstrofe.

L'esperança en un desenvolupament pacífic de l'acumulació del capital, en el "comerç i indústria que només amb la pau prosperen"; tota la ideologia oficiosa de Manchester de l'harmonia d'interessos entre les nacions del món (l'altre aspecte de l'harmonia d'interessos entre capital i treball) procedeix del període optimista de l'economia política clàssica, i semblà trobar una confirmació pràctica en la breu era de lliure canvi d'Europa, durant els anys 60 i 70. Va contribuir a estendre el fals dogma de l'escola lliurecanvista anglesa, segons el qual el canvi de mercaderies és l'única base i condició de l'acumulació del capital, que identifica aquesta amb l'economia de mercaderies. Tota l'escola de Ricardo identificava, com hem vist, l'acumulació del capital i les seues condicions de reproducció amb la producció simple de mercaderies i les condicions de la simple circulació de mercaderies. Açò es va manifestar més accentuadament encara entre el lliurecanvista pràctic *vulgaris*. Tota l'argumentació de la vida de Cobden estava basada en els interessos particulars dels fabricants de cotó, futurs exportadors de Lankashire. La seua principal preocupació era trobar compradors, i la seua professió de fe resava: hem de comprar a l'estranger perquè trobem clients com a venedors dels productes industrials, és a dir, dels teixits de cotó. El consumidor per a l'interès del qual Cobden i Bright demanaven el lliure canvi, o siga, l'abaratiment de substàncies alimentàries, no era el treballador que consumeix el pa, sinó el capitalista que consumeix el treball de l'obrer.

Aquest evangeli no fou mai l'expressió vertadera dels interessos de l'acumulació del capital en la seua totalitat. Al voltant de la meitat de segle va ser desmentit. Ja durant la guerra de l'opi, Anglaterra provà que l'harmonia d'interessos de les nacions comercials s'implanta a canonades.²⁵⁶ Al continent europeu, el

²⁵⁵ D'altra banda, tot en aquest país és difícil i complicat. Si el govern vol implantar un monopoli sobre paper de fumar o naips, sorgeixen immediatament França i Àustria-Hongria, i interposen el veto a favor del seu comerç. Si es tracta de petroli, fa objeccions Rússia. Finalment, les potències menys interessades, s'uniran per a oposar-se a qualsevol mesura de l'administració interior. Li ocorre a Turquia igualment que a Sancho Panza en el seu menjar: "Cada vegada que el ministre d'Hisenda vol agafar una cosa, sorgeix algun diplomàtic per a impedir-li-ho, i interposar el seu veto." (Lloc citat, pàgina 70)

²⁵⁶ I no sols en Anglaterra. Ja en 1859 es difonia per tota Alemanya un fullet, l'autor del qual deia ser el fabricant Diergardt, en què s'hi aconsellava a Alemanya assegurar-se a temps el mercat de l'Àsia oriental. Segons aquest fullet, només hi havia un mitjà per a assolir comercialment alguna cosa dels japonesos, i en general dels orientals: el desplegament de força militar. "La flota alemanya, construïda amb els estalvis del poble, havia estat un somni de joventut. Feia molt de temps que havia estat subhastada per Hanibal Fischer. Prússia tenia vaixells propis, encara que no constituïren una flota imponent. No obstant això, es va decidir organitzar una esquadra per a entaular negociacions comercials en l'Extrem Orient. La direcció de la missió, que perseguia també fins científics, fou confiada a un dels homes d'estat prussià més capaç i prudents: al comte Eulemburg. El comte va complir la seua comesa molt hàbilment sota les circumstàncies més difícils. Va haver de renunciar al projecte d'entaular també relacions amb les illes Hawaii. D'altra banda, l'expedició assolí el seu objectiu. Malgrat que aleshores els periòdics de Berlín ho sabien tot, i que en cada notícia sobre dificultats sobrevingudes comentaven que tot allò s'havia d'haver previst i que semblants

lliure canvi d'aquesta època no era expressió dels interessos del capital industrial, tot i que només fos per la raó que els països dirigents lliurecanvistes del continent eren encara, en aquella època, països predominantment agraris, la gran indústria dels quals estava encara relativament poc desenvolupada. El sistema lliurecanvista s'imposà més bé com a mesura per a afavorir la constitució política dels estats centreeuropeus. En Alemanya, gràcies a la política de Mannteufel i Bismark, va ser un mitjà prussià específic per a expulsar Àustria de la Confederació i de la Zollverein, i constituir el nou Imperi alemany sota la direcció de Prússia. Econòmicament, el lliure canvi es recolzava ací tan sols en els interessos del capital comercial, particularment del capital de les ciutats hanseàtiques mesclades en el mercat mundial i en els interessos de capitalistes agraris. Va costar molt engegar la indústria de la producció de ferro pròpiament dita per mitjà de la supressió de la duana del Rin, mentre la indústria cotonera del sud d'Alemanya es va mantenir inflexible a l'oposició proteccionista.

A França, els tractats amb clàusula de nació més afavorida, que eren la base del sistema lliurecanvista en tota Europa, es concertaren per Napoleó III sense la compacta majoria proteccionista del parlament, formada per industrials i agraris; més bé en contra seua. El camí dels tractats de comerç va ser emprès pel govern del Segon Imperi com un recurs, i va ser acceptat per Anglaterra per a esquivar l'oposició reglamentària francesa i imposar internacionalment el lliure canvi a esquena de la corporació legislativa. El primer tractat bàsic entre França i Anglaterra fou una gran sorpresa per a l'opinió pública francesa.²⁵⁷ L'antic sistema protector de França va ser modificat, de 1853 a 1862, per 32 decrets imperials, que després, en 1863, van tenir confirmació "per la via legislativa" a fi de mantenir les formes. A Itàlia, el lliure canvi va ser un requisit de la política de Cavour i de la necessitat de recolzar-se en França. Ja en 1870 es va obrir, davall la pressió de l'opinió pública, una enquesta que palesà la falta de suport dels cercles interessats per a la política lliurecanvista. Finalment, a Rússia, la tendència lliurecanvista dels anys 60 no va ser més que una introducció, amb l'objecte de crear una àmplia base per al desenvolupament de l'economia de mercaderies i la gran indústria; acompanyà a la supressió de la servitud de la gleba i a la construcció d'una xarxa de ferrocarrils.²⁵⁸

Així, el lliure canvi com a sistema internacional no va poder ser, des del principi, més que un episodi en la història de l'acumulació del capital. Encara que només fos per açò, és absurd voler explicar la conversió general al proteccionisme des de les acaballes del vuitè decenni, com una simple mesura de defensa contra el lliure canvi anglès.²⁵⁹

demostracions navals només conduïen a malbaratar els diners dels contribuents, el ministre de la nova era no va cedir en el seu propòsit i els beneficis de l'èxit els van correspondre als seus successors." (W. *Die Ideender deutschen Handelspolitik*, pàgina 80)

²⁵⁷ "Hom porta a terme una negociació oficial (entre els governs anglès i francès, una vegada que Michel Chevalier va haver preparat el terreny amb Ricardo Cobden) en pocs dies i en el major misteri. El 5 de gener de 1870, Napoleó va anunciar els seus propòsits en una carta programa, dirigida al ministre d'estat M. Foul. Aquesta declaració va caure com un llamp. Després dels incidents de l'any que acabava d'acabar, creia hom que no s'intentaria cap modificació del règim cotoner abans de 1871. L'emoció va ser general. No obstant això, el tractat es va signar el 23 de gener." (Auguste Deevers "La politique commerciale de la France depuis 1863", *Schriften des Vereins für Socialpolitik*, LI, pàgina 136)

²⁵⁸ La revisió liberal de l'aranzel rus en 1857 i 1878, l'abolicció definitiva de l'insensat sistema proteccionista de Kankrin, fou complement i expressió de l'obra de reforma a què va obligar el desastre de la guerra de Crimea. Però, d'una manera immediata, la rebaixa de l'aranzel afavoria, abans que res, els interessos de la propietat territorial nobiliària, que, com a consumidora de mercaderies estrangeres i com a productora del blat exportat a l'estranger, tenia interès que no es posaren traves al tràfic comercial de Rússia amb l'Europa occidental. La defensora dels interessos agrícoles, la Societat Econòmica Lliure, observava: "Durant els seixanta anys transcorreguts des de 1822 fins a 1882, el major productor de Rússia, l'agricultura, ha hagut de sofrir quatre vegades danys incommensurables que la van posar en una situació extremadament crítica. En els quatre casos, la causa immediata estava en els aranzels desmesurats. Al contrari, el període de trenta-dos anys que va des de 1845 a 1877, durant el qual van regir aranzels moderats, va transcórrer sense semblants dificultats, tanmateix les tres guerres i una guerra civil [es refereix a l'aixecament polonès de 1863, R. L.] Cada un dels quals va imposar una tensió major o menor a la capacitat financera de l'estat." (*Memoràndum de la Societat Imperial Econòmica Lliure amb motiu de la revisió de l'aranzel rus*, Petersburg, 1890, pàgina 148) Que Rússia no s'ha pogut considerar fins als últims temps com a defensora del lliure canvi, o, almenys, d'un aranzel moderat per a afavorir els interessos del capital industrial, ho prova ja el fet que el suport científic d'aquest moviment lliurecanvista, l'esmentada Societat Econòmica Lliure es pronunciava encara cap al 90 contra el proteccionisme, qualificant-lo de mitjà de "trasplantament artificial" de la indústria capitalista russa. Els "populistes" reaccionaris denunciaven, d'altra banda, el capitalisme com a viver del modern proletariat: "Aquelles masses de gents incapaces per al servei militar, sense propietat, ni pàtria, que res han de perdre i que, des de fa molt de temps, no tenen bona fama..." (Lloc citat, pàgina 171) Vegeu també K. Lodischenski, *Història de l'aranzel rus*, Petersburg, 1886, pàgines 239-258.

²⁵⁹ També Frederic Engels compartia aquesta opinió. En una de les seues cartes a Nicolai-on (18 de juny de 1892) hi escriu: "Escriptors anglesos, cegats pels seus interessos patris, no poden comprendre per què l'exemple lliurecanvista donat per Anglaterra és refusat en totes parts i substituït pel principi de les duanes proteccionistes. Naturalment, passa que no s'atreixeixen, senzillament, a veure que aquest sistema proteccionista (avui quasi general) no és més que una mesura defensiva si fa o no fa raonable (en alguns casos, fins i tot, absolutament estúpida), contra el mateix lliure canvi anglès, que ha portat a tanta altura el monopoli industrial britànic. (Estúpida és, per exemple, aquesta mesura en el cas d'Alemanya, que, davall l'imperi del lliure canvi, s'ha convertit en un gran estat industrial, i on l'aranzel s'estén ara a productes agrícoles i matèries primeres, la qual cosa augmenta el cost de la producció industrial.) Jo considere aquesta conversió general al proteccionisme, no com una senzilla casualitat, sinó com una reacció contra l'insuportable

Contra aquesta explicació, els fets diuen que en Alemanya, com a França i Itàlia, el paper decisiu en el pas al proteccionisme els va correspondre als interessos agraris, els quals no es dirigien contra la competència d'Anglaterra, sinó contra la dels Estats Units, i que, d'altra banda, la necessitat de protecció per a la indústria nacional naixent en Rússia, per exemple, se sentia amb més força contra Alemanya que contra Anglaterra, i a Itàlia contra França. La general depressió del mercat mundial que es va estendre des de la crisi dels anys 70 i predisposà els ànims a favor del proteccionisme, tampoc estava lligada amb el monopoli d'Anglaterra. La causa general del canvi de front proteccionista era més fonda. El punt de vista pur del canvi de mercaderies de què provenia la il·lusió lliurecanvista de l'harmonia d'interessos en el mercat mundial, va ser abandonada tot just que el gran capital d'indústria va arrelar prou als països més importants del continent europeu, per a pensar en les seues condicions d'acumulació. Però aquestes posaven en el primer pla, enfront de la reciprocitat dels interessos dels estats capitalistes, els seus antagonismes i la competència en la lluita per la conquesta del medi no capitalista.

En començar l'era lliurecanvista, l'Àsia oriental acabava d'obrir-se al comerç amb la guerra de Xina, i en Egipte feia els primers passos el capital europeu. En el novè decenni, la política d'expansió s'estén amb gran energia paral·lelament al proteccionisme; l'ocupació d'Egipte per Anglaterra, les conquestes colonials alemanyes en Àfrica, l'ocupació francesa de Tunis i l'expedició a Tonquín, els avanços d'Itàlia en Assab i Massaba, la guerra abissínia i la constitució d'Eritrea, les conquestes angleses en l'Àfrica del Sud, tots aquests esdeveniments es produïren com una cadena sense interrupció al llarg del novè decenni. El conflicte entre Itàlia i França a causa d'interessos oposats en Tunis, fou el preludi característic de la guerra duanera francoitaliana entaulada set anys més tard i que va acabar, com a epíleg sagnant, amb el somni de l'harmonia d'interessos lliurecanvistes al continent europeu. El monopoli dels territoris d'expansió a l'interior dels antics estats capitalistes com als països ultramarins, esdevingué solució per al capital, mentre el lliure canvi, la política de la "porta oberta", es transformà en forma específica de la indecisió dels països no capitalistes enfront del capital internacional, com a preludi de la seua ocupació parcial o total en la seua qualitat de colònies. Si fins ara només Anglaterra s'ha mantingut fidel al lliure canvi, això es deu, en primer lloc, que, per ser l'imperi colonial més antic, va trobar en les seues grans possessions de territoris no capitalistes, des del principi, una base d'operacions que fins en els últims temps oferia a l'acumulació del seu capital perspectives gairebé il·limitades i la col·locava de fet fora de la competència d'altres països capitalistes. D'ací l'impuls general dels països capitalistes a aïllar-se uns d'altres per duanes, malgrat que al mateix temps són, cada vegada en major escala, compradors mutus de mercaderies; tanmateix que se són cada vegada més dependents uns d'altres al terreny de la renovació de les seues condicions materials de reproducció, i tot i que, des del punt de vista de l'evolució tècnica de les forces productives, avui pot hom prescindir perfectament de les duanes que, al contrari, en molts casos menen al manteniment artificial de formes de producció antiquades. La contradicció interior de la política duanera internacional, el mateix que el caràcter contradictori del sistema de préstecs internacionals, no són més que un reflex de la contradicció històrica en què es troben els interessos de l'acumulació, açò és, de la realització i capitalització de la plusvàlua, de l'expansió específica del canvi de mercaderies.

L'últim troba la seua expressió clara, sobretot, en el fet que el modern sistema d'aranzels elevats (que corresponen a l'expansió colonial i a l'agudització dels antagonismes dins del medi capitalista) s'establí a través de l'augment de la despesa en armaments. En Alemanya, França, Itàlia i Rússia, la conversió al proteccionisme anà de la mà amb l'augment de l'exèrcit, i, com a base del sistema iniciat, s'hi feren al seu servei els armaments europeus en competència, terrestres primer, i després, també, marítims. El lliure canvi europeu, a què corresponia el sistema militar continental, el centre de gravetat del qual era l'exèrcit de terra, ha hagut de cedir el lloc al proteccionisme, que té com a base i complement, cada vegada més declaradament, la flota.

Per consegüent, l'acumulació capitalista té, com tot procés històric concret, dos aspectes distints. D'una banda, es produeix als llocs de producció de la plusvàlua (a la fàbrica, a la mina, en el granja agrícola i en el mercat de mercaderies). Considerada així, l'acumulació és un procés purament econòmic, la fase més important del qual es realitza entre els capitalistes i els treballadors assalariats, però que en ambdues parts, a la fàbrica com en el mercat, es mou exclusivament dins dels límits del canvi de mercaderies, del canvi d'equivalències. Pau, propietat i igualtat regnen ací com a formes, i era menester la dialèctica esmolada d'una anàlisi científica per a descobrir, com en l'acumulació el dret de propietat esdevé apropiació de propietat aliena, el canvi de mercaderies en explotació, la igualtat en domini de classes.

L'altre aspecte de l'acumulació del capital es realitza entre el capital i les formes de producció no capitalistes. Aquest procés es desplega en l'escena mundial. Ací regnen, com a mètodes, la política colonial, el sistema d'emprèstits internacionals, la política d'interessos privats, la guerra. Apareixen ací, sense dissimulació, la violència, l'engany, l'opressió, la rapinya. Per això costa molt descobrir les lleis

monopoli industrial d'Anglaterra. La forma d'aquesta reacció pot ser, com ja he dit, equivocada, inapropiada o fins i tot pitjor, però la seua necessitat històrica em sembla completament clara i evident." (*Briefe...* etcètera, pàgina 71)

severes del procés econòmic en aquesta confusió d'actes polítics de violència, i en aquesta lluita de forces.

La teoria burgesa liberal no comprèn més que un aspecte: el domini de la "competència pacífica", de les meravelles tècniques i del simple tràfic de mercaderies. A banda està l'altre domini econòmic del capital: el camp de les estrepitoses violències considerades com a manifestacions si fa o no fa casuals de la "política exterior".

En realitat, el poder polític únicament és ací, també, el vehicle del procés econòmic. Els dos aspectes de l'acumulació del capital es troben lligats orgànicament per les condicions de reproducció del capital mateix, i només d'ambdós reunits en surt el curs històric del capital. Aquest, no sols "goteja, de dalt baix, sang i immundícia per tots els porus", sinó que s'imposa així, pas a pas, alhora que prepara d'aquesta manera, enmig de convulsions cada vegada més violentes, la seua pròpia ruïna.

CAPÍTOL XXXII

El militarisme com a camp de l'acumulació del capital

El militarisme exerceix en la història del capital una funció perfectament determinada. Acompanya els passos de l'acumulació en totes les seues fases històriques. En el període de l'anomenada "acumulació originària", açò és, en els començaments del capital europeu, el militarisme exerceix un paper positiu en la conquesta del Nou món i de l'Índia. Així mateix, més tard, en la conquesta de les colònies modernes, en la destrucció de les corporacions socials de les societats primitives i en l'apropiació dels seus mitjans de producció, en la imposició forçosa del comerç de mercaderies en països l'estructura social dels quals és un obstacle per a l'economia de mercat, en la proletarització violenta dels indígenes i la imposició del treball assalariat a les colònies, en la formació i extensió d'esferes d'interessos del capital europeu en territoris no europeus, en la implantació forçosa de ferrocarrils en països endarrerits i en l'execució dels crèdits del capital europeu provinents d'emprèstits internacionals. Finalment, com a mitjà de la lluita dels països capitalistes entre si, per la conquesta de territoris de civilització no capitalista.

Cal agregar-hi, encara, una altra important funció. El militarisme és també, en allò purament econòmic, per al capital, un mitjà de primer ordre per a la realització de la plusvàlua, açò és, un camp d'acumulació.

En estudiar la qüestió de a qui podria hom considerar com a adquirent de la massa de productes en què està incorporada la plusvàlua capitalista, no hem acceptat nombroses vegades ni a l'estat ni als seus servidors en la categoria de consumidors. Com a representants de fonts derivades de renda, els hem col·locat en la mateixa categoria d'usufructuaris de la plusvàlua (o en part del salari), a la que pertanyen també els representants de les professions liberals i tots els paràsits de l'actual societat (rei, capellà, professor, prostituta, soldat). Però açò només resol la qüestió, davall dues condicions. En primer lloc, si, com en l'esquema marxista de la reproducció, reconeixem que l'estat no posseeix més fonts d'impostos que la plusvàlua capitalista i el salari obrer capitalista.²⁶⁰ I en segon lloc, si només considerem com a consumidors l'estat i les seues institucions. Els consums del salari dels funcionaris de l'estat (i igualment del "soldat"), signifiquen desplaçaments parcials del consum de la classe obrera al seguici de la classe capitalista (en quant siguin pagats amb recursos dels treballadors).

Suposem per un moment que tot el rendiment tret en contribucions indirectes a l'obrer, que representa una minva del seu consum, s'apliqués a pagar sous als funcionaris de l'estat i a aprovisionar l'exèrcit permanent. En aquest cas, no es produirà cap desplaçament en la reproducció del capital social total. La secció dels mitjans de consum i, en conseqüència, la dels mitjans de producció, es mantenen inalterades, perquè no hi ha hagut cap modificació, ni quant al gènere ni quant a la quantitat en la demanda social

²⁶⁰ El doctor Renner, per exemple, fa, en efecte, d'aquest supòsit la base del seu escrit sobre els tributs. "Tot el valor que es crea en un any [diu] es divideix en aquestes quatre parts, de les quals, per consegüent, cal treure les despeses d'un any: benefici, interès, renda i salari. Aquestes són les quatre fonts de tributació particulars." (*Des arbeitende Volks und die Steuern*, Viena, 1900, pàgina 9) Cert que Renner s'acorda immediatament de l'existència dels camperols, però se'n desfà fàcilment: "Un camperol, per exemple, és al mateix temps empresari, obrer i propietari territorial. En el rendiment de la seua economia apareixen reunits el salari, el benefici i la renda." És evident que semblant escissió dels camperols en totes les categories de la producció capitalista, i considerar el camperol com el seu propi empresari, obrer assalariat i propietari, és una mera abstracció. La peculiaritat econòmica dels camperols (si és que vol tractar-se'ls igual que Renner, com una classe indiferenciada) consisteix justament en què no pertanyen ni als patrons capitalistes ni al proletariat assalariat, i que no representen producció de mercaderies capitalistes, sinó simples.

total. L'única cosa que s'ha modificat és la relació de valor entre v , en la seua qualitat de mercaderies de treball, i la producció de la secció II, açò és, la producció de mitjans de consum. La mateixa v , la mateixa expressió en diners del treball, es canvia ara contra una quantitat menor de mitjans de consum. Què succeeix amb l'excedent de productes de la secció II que ací sorgeix? En compte d'anar a mans dels obrers anirà a parar als funcionaris públics i a l'exèrcit. En compte del consum dels treballadors ve a la mateixa escala el consum dels òrgans de l'estat capitalista. Per consegüent, si es mantenen iguals les condicions de reproducció, sobrevindrà una alteració en la distribució del producte total: una part del producte de la secció II, destinat al consum de la classe obrera, a v , s'atribueix d'ara en avant al consum del seguici de la classe capitalista. Des del punt de vista de la reproducció social, aquest desplaçament té el mateix resultat que si per endavant la plusvàlua fos major per l'import de que es tracte, i aquest increment s'atribueix a la part de la plusvàlua destinada al consum de la classe capitalista i el seu seguici.

Per tant, esprémer la classe obrera mitjançant el mecanisme dels impostos indirectes per a mantenir amb el seu producte els suports de la maquinària estatal capitalista és, en suma, augmentar la plusvàlua i la part consumida de la plusvàlua; encara que aquesta divisió complementària entre plusvàlua i capital variable, té lloc *post festum*, després de realitzat el canvi entre capital i força de treball. Si hem de trobar-nos, doncs, amb un increment ulterior de la plusvàlua consumida, aquest consum de l'òrgan de l'estat capitalista (malgrat que succeïska a costa de la classe obrera) no té importància com a mitjà per a la realització de la plusvàlua capitalitzada. Al revés, pot dir-se: si la classe obrera no suportés majoritàriament els costos del manteniment dels funcionaris de l'estat i de l'exèrcit, haurien de suportar-los els capitalistes en la seua totalitat. Haurien de destinar una part corresponent de la plusvàlua al manteniment d'aquests òrgans del règim de classe, fent-ho, bé a costa del propi consum que haurien de limitar proporcionalment, o bé, la qual cosa seria més versemblant, a costa de la part de la plusvàlua destinada a capitalització. Podrien capitalitzar menys, perquè haurien de destinar més, directament, al manteniment de la seua pròpia classe. El desplaçament de la major part de les despeses de sosteniment del seu seguici a la classe treballadora (i als representants de la producció simple de mercaderies: camperols, artesans), permet als capitalistes deixar lliure una part major de la plusvàlua per a la capitalització. Però no crea, de cap manera, de moment, la possibilitat d'aquesta capitalització, és a dir, no crea cap mercat nou per a elaborar, amb aquesta plusvàlua alliberada, noves mercaderies i poder realitzar-les. Una altra cosa succeeix quan els recursos concentrats en mans de l'estat pel sistema productiu es destinen a la producció d'elements de guerra.

Sobre la base de la imposició indirecta i les duanes elevades, les despeses del militarisme se sufraguen majoritàriament per la classe obrera i els camperols. Cal considerar per separat les quotes tributaries d'ambdós. En allò tocant la classe obrera, econòmicament el negoci equival al següent: suposant que no es verifique una baixada de salaris fins a equilibrar l'encariment de les subsistències (el que actualment és exacte per a la gran massa de la classe obrera i especialment per a la minoria organitzada en sindicats pressionats pels cartels i associacions patronals)²⁶¹, la tributació indirecta significa el desplaçament d'una part del poder de compra de la classe obrera a l'estat. El capital variable, com a capital monetari d'una determinada magnitud, serveix, abans com després, per a posar en moviment la quantitat corresponent de treball viu, açò és, per a utilitzar, per a fins de producció, el capital constant corresponent i produir la seua quantitat de plusvàlua. Una vegada que s'ha verificat aquesta circulació del capital, sobrevé una divisió entre la classe obrera i l'estat: una part de la quantitat de diners adquirits pels obrers a canvi del seu treball passa a poder de l'estat. Mentre tot el capital variable invertit és pres, en la seua forma material, com a força de treball pel capital, de la forma monetària del capital variable només en queda una part en poder de la classe obrera, anant l'altra part a parar a mans de l'estat. La transacció es verifica sempre després de realitzada la circulació de capital entre capital i treball, per dir-ho així, a esquesnes del capital. Aquest moment fonamental de la circulació del capital no afecta en res, immediatament, la plusvàlua. Però sí que afecta les condicions i la producció del capital total. El desplaçament d'una part del poder de compra de la classe obrera a l'estat, significa que la participació de la classe obrera en el consum de les subsistències ha decregut en la mateixa proporció. Per al capital total, açò equival al fet que, sent iguals la magnitud del capital variable (com a capital monetari i com a força de treball) i la quantitat de plusvàlua apropiada, ha de produir-se una quantitat menor de mitjans de consum per al sosteniment de la classe obrera. Així dona, de fet, un lliurament contra una part més petita del producte total. En resulta que, d'ara en avant, en la reproducció del capital total es produirà una quantitat menor de mitjans de consum corresponent a la magnitud de valor del capital variable, ja que s'ha modificat la relació de valor entre el capital variable i la massa de mitjans de consum en què es realitza; la quantia de la imposició directa es manifesta en l'elevació de preus de les subsistències, mentre l'expressió monetària de la força de treball es manté fixa, d'acord amb el nostre supòsit, o no es modifica en proporció a l'elevació de preus de les subsistències.

Ara bé, ¿en quina direcció es verificarà el desplaçament de les proporcions materials de la producció? Per la disminució relativa de la quantitat de mitjans de consum necessaris per a la renovació de la força de

²⁶¹ Parlar dels cartel i trust com una manifestació específica de la fase capitalista, al terreny de la lluita interna entre els diversos grups de capital que pretenen la monopolització de les zones d'acumulació existents i per la distribució del benefici, està fora del marc d'aquest treball.

treball, queda lliure una quantitat corresponent de capital i treball viu. Aquest capital constant i aquest treball viu poden dedicar-se a una altra producció si aquesta troba en la societat una nova demanda amb capacitat de compra. Però aquesta nova demanda està representada ara per l'estat, amb la part del poder de compra de la classe obrera de què s'ha apropiat mercè a la legislació tributària. Però la demanda de l'estat no es dirigeix, aquesta vegada, als mitjans de consum (prescindim ací, després del que s'ha dit anteriorment, sobre les "terceres persones", de la demanda de mitjans de consum per al sosteniment dels funcionaris de l'estat, coberta igualment amb l'import dels impostos), sinó a un gènere de productes específics. És una demanda d'enginyers de guerra terrestres i marítims.

Per tal d'adonar-nos millor dels desplaçaments que així en resulten en la reproducció social, prenguem, una vegada més com a exemple, el segon esquema marxista de l'acumulació:

$$\begin{array}{l} \text{VII.} \quad 5.000 \text{ c} + 1.000 \text{ c} + 1.000 \text{ p} = 7.000 \text{ mitjans de producció} \\ \text{VIII.} \quad 1.430 \text{ c} + 285 \text{ c} + 285 \text{ p} = 2.000 \text{ mitjans de consum} \end{array}$$

Suposem que per les contribucions indirectes i l'encariment produït per elles en les subsistències, el salari real, és a dir, el consum de la classe obrera en conjunt, disminuït per valor de 100. Per tant, els obrers continuen percebent com abans $1.000 \text{ v} + 285 \text{ v} = 1.285 \text{ v}$ en diners, però a canvi d'aquests diners només obtenen mitjans de consum per valor de 1.185. La suma de 100, que equival a l'augment de preu de les subsistències, anirà a parar en concepte d'impostos a l'estat. Aquest disposa, a més, del producte dels impostos sobre els camperols, etc., per als armaments militars, d'altres 150, en total 250. Aquests 250 constitueixen una demanda, i una demanda d'enginyers de guerra. De moment només ens interessin els 100 que procedeixen de salaris. Per a satisfer aquesta demanda d'elements de guerra per valor de 100, sorgeix a la branca de producció corresponent, segons una composició orgànica igual, és a dir, mitjana (com s'accepta en l'esquema de Marx) un capital constant de 71,5, i un variable de 14,25:

$$71,5 \text{ c} + 14,25 \text{ v} + 14,25 \text{ p} = 100 \text{ (enginyers de guerra)}$$

Per a les necessitats d'aquesta branca de producció s'haurien d'elaborar, a més, mitjans de producció per l'import de 71,5, i mitjans de consum per l'import d'uns 13 (corresponent a la disminució que regeix també per al salari real d'aquests obrers, aproximadament, en 1/13).

A açò cal replicar que el benefici que quedaria per al capital en aquesta nova ampliació del mercat no és més que aparent, perquè la disminució del consum efectiu de la classe obrera tindrà com a conseqüència inevitable la limitació de la producció de mitjans de consum. Aquesta limitació s'expressarà en la secció II en la proporció següent:

$$71,5 \text{ c} + 14,25 \text{ v} + 14,25 \text{ p} = 100$$

Paral·lelament, la secció de mitjans de producció haurà de limitar així mateix el seu volum, de manera que, a conseqüència de la disminució del consum dels obrers, ambdues seccions oferiran les proporcions següents:

$$\begin{array}{l} \text{VIII.} \quad 4.949 \text{ c} + 989,75 \text{ v} + 989,75 \text{ p} = 6.928,5 \\ \text{IX.} \quad 1.358,5 \text{ c} + 270,75 \text{ v} + 270,75 \text{ p} = 1.900 \end{array}$$

Si ara els mateixos 100 fan sorgir per intermèdi de l'estat una producció d'elements de guerra del mateix valor i vivifiquen així també la producció de mitjans de producció, sembla, a primera vista, que només s'ha verificat una alteració exterior en la forma de la producció social: en compte d'una quantitat de mitjans de consum es produeix una quantitat d'enginyers de guerra. El capital no ha fet més que guanyar amb una mà allò que havia perdut amb una altra. O la cosa pot ser també concebuda d'aquesta manera: allò que perd la gran massa de capitalistes que produeixen mitjans de subsistència per a la classe obrera, ho guanya un petit grup de grans industrials prenent-ho del ram de guerra.

Però la cosa només es presenta així mentre es considera des del punt de vista del capital individual. Des d'aquest punt de vista, certament, importa poc que la producció es dirigisca a aquest o a aquell camp. Per al capital individual no existeixen les seccions de la producció total fornides en l'esquema, sinó senzillament mercaderies i compradors, i per això els és completament indiferent als capitalistes individuals produir mitjans de consum o elements morts: planxes de cuirassats o conserves de carns.

Aquest punt de vista s'utilitza sovint pels adversaris del militarisme, per a fer veure que els armaments, com a inversió econòmica per al capital, no fa més que donar a uns capitalistes allò que s'havia llevat als altres.²⁶² D'altra banda, el capital i els seus apologistes tracten de fer acceptar aquest punt de vista a la

²⁶² En una resposta a Woronzof, molt celebrada pels marxistes russos de la seua època. Escrivia, per exemple, el professor Manuilof:

classe obrera, procurant persuadir-la que, amb les contribucions indirectes i la demanda de l'estat, només es verifica una modificació en la forma material de la reproducció; en compte d'altres mercaderies, es produeixen creuers i canons, amb els quals els obrers troben ocupació i pa en la mateixa mesura que abans o fins i tot en major grau.

En allò tocant els obrers, una ullada a l'esquema mostra què hi ha de veritat. Si per a facilitar la comparació suposem que la producció de material de guerra ocupa exactament els mateixos obrers que la producció de mitjans de consum per als treballadors assalariats, en resultarà que ara perceben, per un rendiment de treball que correspon a 1.285 v, mitjans de consum per 1.185.

Una altra cosa succeeix des del punt de vista del capital total. Per a aquest, els 100 que disposa l'estat i que representen una demanda de material de guerra, constitueixen un nou mercat. Aquesta suma de diners era originàriament capital variable. Com a tal ha prestat servei, s'ha canviat per treball viu, que ha engendrat plusvàlua. Després interromp la circulació del capital variable, se'n separa i apareix en poder de l'estat com a nou poder de compra. Sortit, com qui diu, del no-res, actua exactament com un mercat nou. És cert que el capital es trobarà, de moment, amb una distribució en 100 de la venda de mitjans de consum per als obrers. Per al capitalista individual, l'obrer és tan bon consumidor i adquirent de mercaderies com un altre qualsevol: com un capitalista, l'estat, el camperol, "l'estranger", etc. Però no oblidem que per al capital total el manteniment de la classe obrera no és més que un mal necessari, una marrada per a anar al fi propi de la producció: a la creació i realització de plusvàlua. Si s'aconsegueix extraure la mateixa quantitat de mercaderies sense haver de lliurar als obrers la mateixa quantitat de mitjans de consum el negoci és redó. De moment, el resultat és el mateix que si el capital hagués assolit (sense encarir el consum) rebaixar els salaris en diners sense disminuir el rendiment dels obrers. La reducció duradora de salaris porta aparellada la limitació de la producció de mitjans de consum. De la mateixa manera que al capital no li preocupa produir menys mitjans de consum per als obrers quan pot retallar els seus salaris (abans bé, realitza sempre amb plaer aquest negoci en qualsevulla ocasió) tampoc li molesta que la classe obrera, gràcies als impostos indirectes no compensats per reclamacions de salaris, determine una menor demanda de mitjans de consum. És cert que quan es tracta de reducció indirecta de salaris, la diferència de capital variable es queda en la butxaca del capitalista. Així, romanent igual el preu de les mercaderies, augmenta la plusvàlua relativa, que ara anirà a la caixa de l'estat. Però, d'una altra banda, les reduccions generals i duradores dels salaris en diners, han estat, en totes les èpoques, i més amb el desenvolupament de les organitzacions sindicals, difícilment realitzables. El bon desig del capital ensopega amb grans traves socials i polítiques. En canvi, la reducció dels salaris reals per via de tributació indirecta es realitza amb rapidesa i generalitat, i la resistència només es manifesta al cap d'algun temps, al terreny polític i sense resultat econòmic immediat. Si després en resulta una limitació dels mitjans de consum, el negoci, des del punt de vista del capital total, no sembla una pèrdua de mercats, sinó un estalvi de despeses en la producció de plusvàlua. L'elaboració de mitjans de consum per als obrers és una condició *sine qua non* de la producció de la plusvàlua, és la reproducció de la força de treball viva, però no és mai un mitjà de realització de la plusvàlua.

Tornem novament al nostre exemple:

$$\begin{array}{l} \text{V.} \quad 5.000 \text{ c} + 1.000 \text{ v} + 1.000 \text{ p} = 7.000 \text{ mitjans de producció} \\ \text{VI.} \quad 430 \text{ c} + 285 \text{ v} + 285 \text{ p} = 2.000 \text{ mitjans de consum} \end{array}$$

A primera vista, sembla com si, en aquest cas, la secció II engendrés i realitzés també plusvàlua en l'elaboració dels mitjans de consum per als treballadors, i igualment la secció I en quant elabora mitjans de producció necessaris per a l'elaboració de mitjans de consum. Però l'aparença desapareix si analitzem el producte social. Aquest es descompon així:

$$6.430 \text{ c} + 1.285 \text{ v} + 1.285 \text{ p} = 9.000$$

Suposem que sobrevinga una disminució en 100 del consum dels obrers. El desplaçament de la reproducció a conseqüència de la limitació corresponent d'ambdues seccions, s'expressarà d'aquesta manera:

$$\begin{array}{l} \text{V.} \quad 4.949 \text{ c} + 989,75 \text{ v} + 989,75 \text{ p} = 6.928,5 \\ \text{VI.} \quad 1.358,5 \text{ c} + 270,75 \text{ v} + 270,75 \text{ p} = 1.900 \end{array}$$

"Ací cal distingir-hi rigorosament entre el grup de patrons que fabriquen articles de guerra i la totalitat de la classe capitalista. Per als fabricants que produeixen canons, fusells i la resta de material de guerra, l'existència de l'exèrcit és indubtablement profitosa i indispensable. És molt possible que la desaparició del sistema de la pau armada signifiqués la ruïna per a la casa Krupp. Però no es tracta d'un grup particular de patrons, sinó dels capitalistes com a classe de la producció capitalista. I des d'aquest últim punt de vista, és de notar que, quan la càrrega tributària pesa de preferència sobre la massa de la població treballadora, tot augment d'aquesta càrrega disminueix el poder de compra de la població, i, alhora la demanda de mercaderies." Açò prova, "que el militarisme, considerat des del punt de vista de la producció de material de guerra, si enriqueix uns capitalistes perjudica en canvi altres; significa, d'una banda, un benefici, però, per l'altra, una pèrdua", (*El Missatger de la Jurisprudència*, 1890, quadern I, "Militarisme i capitalisme")

El producte total social:

$$6.307,5 c + 1.260,5 v + 1.260,5 p = 8.828,5$$

A primera vista s'hi adverteix un descens general en el volum de la producció i també en la producció de plusvàlua. Però açò només ocorre mentre no tenim a la vista més que dimensions abstractes de valor en la composició del producte total, i no les seues connexions materials. Si considerem amb més deteniment la cosa, es veurà que el descens afecta les despeses de sosteniment de l'obrer, i només a aquestes. D'ara en avant, s'elaboraran menys mitjans de consum i menys mitjans de producció, però aquests servien exclusivament per a mantenir obrers. Ara operarà un capital menor i s'elaborarà un producte menor, Però el fi de la producció capitalista no consisteix en emprar el major capital possible, sinó en obtenir la major plusvàlua possible. Ací, el dèficit en capital només s'ha produït perquè el sosteniment dels treballadors requereix un capital menor. Si abans 1.285 era l'expressió de valor de la totalitat del cost de sosteniment dels obrers emprats en la societat, tota la disminució del producte total que ha sobrevingut = 171,5 (9.000-8.828,5) s'haurà de deduir enterament d'aquestes despeses, i tindrem llavors la següent composició modificada del producte social:

$$6.430 c + 1.113,5 v + 1.285 p = 8.828,5$$

El capital constant i la plusvàlua romanen fixos; només ha disminuït el capital variable de la societat, el treball pagat. O, ja que la dimensió fixa del capital constant pot sorprendre, prenguem, cosa que s'hi correspon també al procés indicat, una disminució de capital constant proporcional a la dels mitjans de consum del treballador i, en aquest cas, obtindrem la següent composició del producte social total:

$$6.307,5 c + 1.236 v + 1.285 p = 8.828,5$$

La plusvàlua roman fixa en ambdós casos, malgrat la disminució del producte total, perquè allò que s'ha disminuït són les despeses de sosteniment dels obrers, i només açò.

Cal plantejar també la qüestió d'aquesta manera. El producte social total pot dividir-se en tres parts proporcionals, que representen exclusivament el capital constant de la societat, el capital total variable i la plusvàlua total. I això, de tal manera, com si en la primera porció del producte no es contingués ni un àtom de nou treball adicional; en la segona i tercera, ni un àtom de mitjans de producció. Com, en si, aquesta massa de productes, per virtut de la seua forma material, és plenament el resultat del període de producció donat, pot dividir-se també (malgrat que el capital constant com a dimensió de valor és el resultat de períodes de producció anteriors i només es trasllada a nous productes) el nombre total d'obrers ocupats en tres categories: aquells que elaboren exclusivament el capital constant de la societat, aquells la funció exclusiva dels quals és vetllar pel manteniment de la totalitat dels treballadors i, finalment, aquells que creen exclusivament la plusvàlua total de la classe capitalista.

Si es produeix una limitació del consum dels obrers, només s'acomodarà un nombre corresponent d'obrers de la segona categoria. Però aquests obrers no creen cap plusvàlua per al capital, i, per consegüent, el seu acomiadament no és, des del punt de vista del capital, una pèrdua, sinó un guany, una disminució de les despeses de la producció de plusvàlua.

En canvi, el mercat que s'ofereix al mateix temps per part de l'estat, actua amb tots els atractius d'un nou camp de realització de la plusvàlua. Una part de la quantitat de diners emprats en la circulació del capital variable surt de l'òrbita d'aquesta circulació i constitueix, en mans de l'estat, una nova demanda. El fet que, des del punt de vista de la tècnica tributària, el procés ocorrega d'una altra manera, és a dir, que l'import de les contribucions indirectes és avançat, de fet, a l'estat pel capital, i només torna als capitalistes en la venda de mercaderies al consumidor, no influeix per a res en l'aspecte econòmic del procés. Econòmicament, allò que importa és que la suma de diners que actuava de capital variable, primer servisca de pont per al canvi entre capital i treball, per a passar després, en part, de mans de l'obrer a les mans de l'estat en forma d'impost durant el canvi que es verifica entre el treballador com a consumidor i el capitalista com a venedor de mercaderies. La suma de diners llençats pel capital a la circulació compleix primerament la seua funció, en el canvi amb el treball. Després comença, en mans de l'estat un nou curs: en qualitat de poder de compra estrany, que està fora del capital i de l'obrer; que es dirigeix a nous productes, a una branca particular de la producció; que no serveix per al sosteniment de la classe capitalista ni per al sosteniment de la classe obrera, i en què, per tant, el capital troba una ocasió, tant d'engendrar plusvàlua, com de realitzar-la. Abans, quan ens referíem a l'ús de les contribucions indirectes tretes a l'obrer, per a pagar sous als funcionaris de l'estat i per a les despeses de l'exèrcit, es va veure que l'"estalvi" en el consum de la classe obrera mena econòmicament a què els capitalistes carreguen sobre els obrers les despeses del consum personal del seguici de la classe capitalista, reduïsquen la part del capital destinat al capital variable, a fi de deixar en la mateixa proporció, plusvàlua lliure per a fins de capitalització. Ara veiem com l'ús dels impostos tretes a l'obrer per a l'elaboració de material de guerra, ofereix al capital una nova possibilitat d'acumulació.

Pràcticament, el militarisme, sobre la base dels impostos indirectes, actua en ambdós sentits: assegura, a costa de les condicions normals de vida de la classe treballadora, tant el sosteniment de l'òrgan de la dominació capitalista (l'exèrcit permanent) com la creació d'un magnífic camp d'acumulació per al capital.²⁶³

Passem ara a la segona font del poder de compra de l'estat, constituïda, en el nostre exemple, pels 150, que dins del total de 250, es destinen a enginyers de guerra. Els 150 es diferencien essencialment de la suma 100 fins ara considerada. No procedeixen ja dels obrers, sinó de la petita burgesia (artesans i camperols). (Prescindim ací de la petita participació relativa a la classe capitalista mateixa en els impostos).

La suma de diners provinents de la massa camperola (a qui prendrem ací com a representant de la massa de consumidors no proletaris) en forma d'impostos a l'estat, no ha estat avançada originàriament pel capital, ni s'ha separat de la circulació del mateix. En mans de la massa camperola, és l'equivalent de mercaderies realitzada, el valor obtingut mercè a la producció simple de mercaderies. Allò que en aquest cas es traspassa a l'estat és una part del poder de compra de consumidors no capitalistes; un poder de compra, que serveix, per tant, per endavant al capital, per a realitzar la plusvàlua amb fins d'acumulació. Es pregunta si el trasllat del poder de compra d'aquestes capes a l'estat, per a fins militars, és causa d'alteracions econòmiques que afecten el capital, i de quina naturalesa són aquestes. S'hi veu, a primera vista, que també ací es tracta de modificacions en la forma material i en la reproducció. En compte d'una massa de mitjans de producció i de consum per als consumidors camperols, el capital produirà valor material de guerra per a l'estat. De fet, el desplaçament és profund. Abans que res, el poder de compra dels consumidors no capitalistes que l'estat llença a la circulació, gràcies al mecanisme de l'impost, serà quantitativament molt major que el que tindria per al seu propi consum.

El modern sistema d'impostos és, en gran manera, allò que ha obligat els camperols a produir mercaderies. La pressió de l'impost obliga el camperol a transformar en mercaderies una part cada vegada major del seu producte, però al mateix temps el converteix, cada vegada més, en comprador; llença a la circulació el producte de l'economia camperola i transforma el camperol en comprador forçat de productes capitalistes. D'altra banda, fins i tot sota el supòsit d'una producció agrícola de mercaderies, el sistema tributari fa que l'economia camperola desplegue un major poder de compra del que desplegaria en qualsevol altre cas.

Allò que d'una altra manera s'acumularia, com a estalvi dels camperols i de la classe mitjana modesta, per a augmentar en caixes d'estalvis i bancs el capital disponible, es troba ara, per obra de l'impost, en poder de l'estat com una demanda i una possibilitat d'inversió per al capital. A més a més, en compte d'un gran nombre de comandes de mercaderies disseminades i separades en el temps, que en bona part serien satisfets per la simple producció de mercaderies i, per tant, no influïrien en l'acumulació del capital, sorgeix ací una sola i voluminosa comanda de l'estat. Però la satisfacció d'aquesta comanda suposa, per endavant, l'existència d'una indústria en gran escala i, per tant, condicions favorables per a la producció de plusvàlua i d'acumulació. D'altra banda, en forma de comandes militars de l'estat, el poder de compra concentrat en una enorme quantia de les masses consumidores, se salva de l'arbitrarietat de les oscil·lacions subjectives del consum personal, i està dotat d'una regularitat gairebé automàtica, d'un creixement rítmic. Finalment, la palanca d'aquest moviment automàtic i rítmic de la producció capitalista per al militarisme, es troba en mans del capital mateix, mercè a l'aparell de la legislació parlamentària i de l'organització de la premsa destinada a crear l'anomenada opinió pública. Mercè a això, aquest camp específic de l'acumulació del capital sembla tenir, al principi, una capacitat il·limitada d'extensió. Mentre qualsevol altra ampliació del mercat i de la base d'operació del capital depèn, en gran part, d'elements històrics, socials, polítics, que es troben fora de la influència del capital, la producció per al militarisme constitueix una esfera l'ampliació successiva de la qual sembla trobar-se lligada a la producció del capital.

Les necessitats històriques que comporta la competència mundial intensificada per a la conquesta de condicions d'acumulació, esdevenen així, per al capital mateix, en un magnífic camp d'acumulació. Com més enèrgicament empre el capital al militarisme per a assimilar-se els mitjans de producció i treballadors de països i societats no capitalistes, per la política internacional i colonial, més enèrgicament treballarà el militarisme a l'interior dels països capitalistes per a anar privant, successivament, del seu poder de compra les classes no capitalistes d'aquests països, és a dir, els suports de la producció simple de mercaderies, així com la classe obrera, per a rebaixar el nivell de vida de l'última i augmentar en grans proporcions, a costa d'ambdues, l'acumulació del capital. Encara que, en ambdós aspectes, en arribar a una certa altura, les condicions de l'acumulació esdevenen per al capital condicions de la seua ruïna.

²⁶³ En suma, l'empitjorament de les condicions normals en què l'obrer renova la seua força de treball, condueix a la disminució de la força de treball mateixa, a la disminució de la seua intensitat i productivitat mitjana, i, per tant, posa en perill la producció de plusvàlua. Però aquests resultats llunyans, que només són sensibles per al capital després de llargs períodes de temps, no influeixen per a res, de moment, en els seus càlculs econòmics. En canvi, es manifesta immediatament una reacció més accentuada dels obrers assalariats.

Com més violentament porte a terme el militarisme, tant a l'exterior como a l'interior, l'extermini de capes no capitalistes, i com més empitjore les condicions de vida de les capes treballadores, la història diària de l'acumulació del capital a l'escenari del món s'anirà transformant més i més en una cadena continuada de catàstrofes i convulsions polítiques i socials que, junt amb les catàstrofes econòmiques periòdiques en forma de crisi, faran necessària la rebel·lió de la classe obrera internacional contra la dominació capitalista, fins i tot abans que haja ensopegat econòmicament amb la barrera natural que s'ha posat ella mateixa.

El capitalisme és la primera forma econòmica amb capacitat de desenvolupament mundial. Una forma que tendeix a estendre's per tot l'àmbit de la Terra i a eliminar totes les altres formes econòmiques; que no tolera la coexistència de cap altra. Però és també la primera que no pot existir sola, sense altres formes econòmiques de què alimentar-se, i que alhora que té la tendència a esdevenir forma única, fracassa per la incapacitat interna del seu desenvolupament. És una contradicció històrica viva en si mateixa. El seu moviment d'acumulació és l'expressió, la solució constant i, al mateix temps, la graduació de la contradicció. A una certa altura de l'evolució, aquesta contradicció només podrà resoldre's per l'aplicació dels principis del socialisme; d'aquella forma econòmica que és, al mateix temps, per naturalesa, una forma mundial i un sistema harmònic, perquè no s'encaminarà a l'acumulació, sinó a la satisfacció de les necessitats vitals de la humanitat treballadora i a l'expansió de totes les forces productives del planeta.